

3 1761 0423706 0

ИСТОРІЯ ЛИТЕРАТУРЫ РУССКОЙ.

51

Написавъ
ОМЕЛЯНЪ ОГОНОВСКІЙ.

Инв. 7. 480

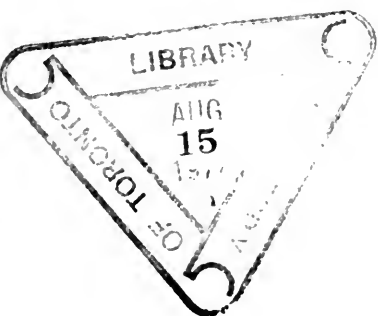
ЧАСТЬ I.

ЛѢВОВѢ, 1887.

Накладомъ Товариства имени Шевченка.

Зъ друкариѣ Товариства имени Шевченка,
подо зарядомъ К. Беднарского.

PG
3905
Oy
1887a
ch. 1

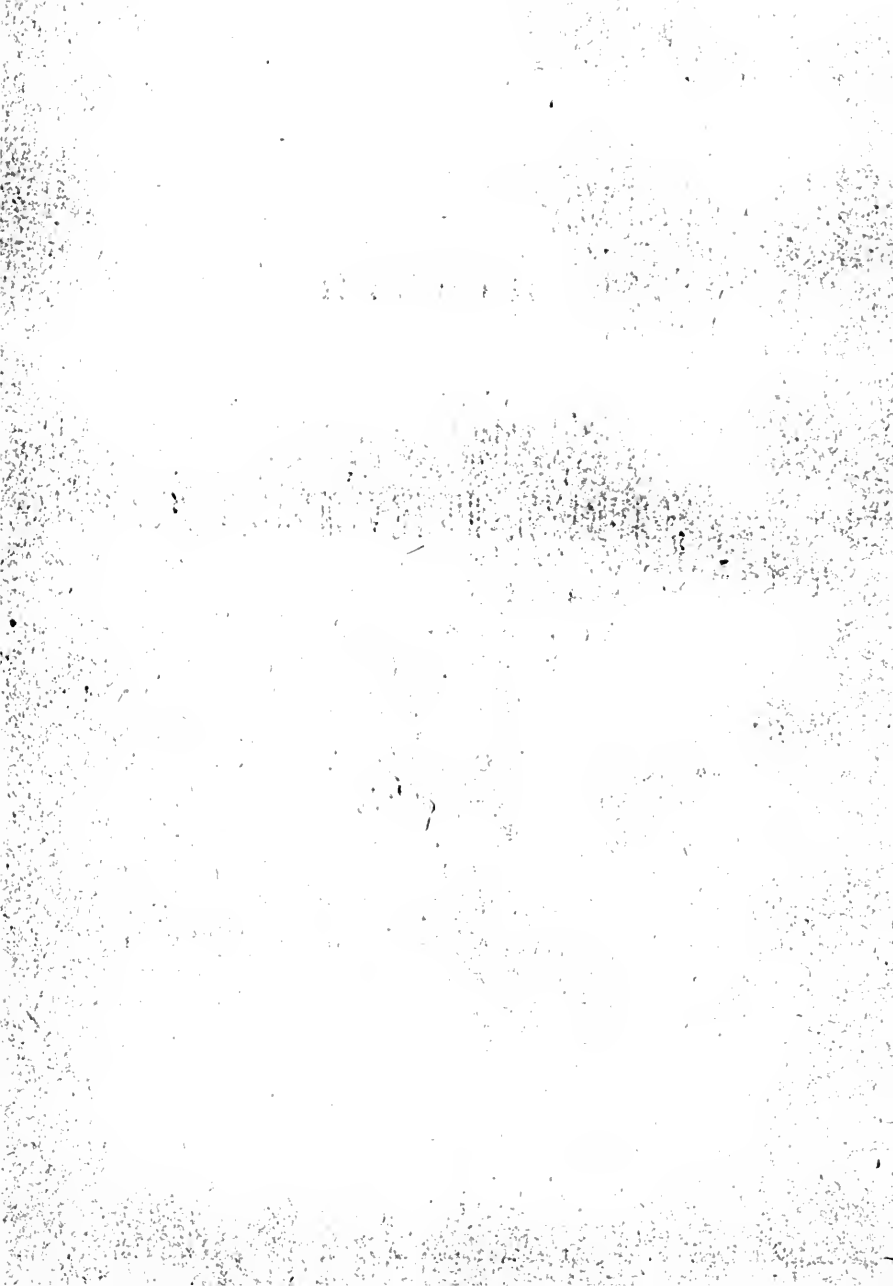
ПАМЯТИ

АВТОРА

„СЛОВА О ПЪЛКУ ИГОРЕВЪ“

присвячує

Омелянъ Огоновскій.

Вступъ.

Литературу свою має той народъ, у которого есть своя исторія, свій питомый свѣтоглядъ и своя мова, У такого народу не запропаститъ ся жите литературне. хоча-бъ бнѣ и втративъ самостѣйность политичну, бо живе слово не загине мимо ворожихъ змаганъ тыхъ, що принадою „объединенія“ морочать духа слабшихъ, незрячихъ братѣвъ. „Мова не полова“, каже народне при- слѣве, „нѣякій вѣтеръ єѣ не вывѣє“.¹) А вже-жъ нема народу на свѣтѣ, котрый при всякихъ прикметахъ своей самостѣйности дѣзнававъ бы такой незавидной долѣ, якою побывавъ ся народъ рускій. Про сю долю жалкувавъ ся Н. Костомарѣвъ отъ-сими словами: „Едва ли въ свѣтѣ есть языкъ, несчастнѣе малороссійскаго. Вѣка проходили одинъ за другимъ; все признавали, что на свѣтѣ существуетъ малороссійскій народъ и говоритъ своею рѣчью; цари обра- щались къ этому народу съ своими грамотами и царское слово именovalo его „малороссійскимъ народомъ“, а для сно- шенія съ Малороссійянами и уразумѣнія ихъ рѣчи въ Москвѣ при посольскомъ приказѣ были особые переводчики. Никому въ голову не приходило сомнѣваться въ томъ, что такой

¹) Ужинок рідного поля вистачиний працею М. Г... Москва 1857, стор. 44.

народъ со своимъ языкомъ существуетъ. Но въ недавнее время книжные мудрецы выдумали, будто малороссійскаго народа нѣтъ вовсе и никогда не было, а въ край, называемомъ Малороссіей, живетъ все такой же народъ, какъ и въ Москву, и въ Твери и въ Нижнемъ — вездѣ въ русскомъ государствѣ одинъ только народъ русскій“.¹⁾

Въ тяжкомъ лхолѣтнѣ втративъ нашъ народъ на Украинѣ свою крѣпавыми боями здобуту и договорами запоручену автономію, и ѳдтакъ молодшій а дужшій братъ присвоивъ собѣ его народну назву „Русь“, користуе ся его стародавною литературою и голосить свѣтови, що Русь-Украина єсть настоящою Россією. Такий диктаторскій высказъ звѣщають именно московскій панслависты школы Каткова. Первѣстнй бо панслависты, примѣромъ Иванъ Кирѣевскій и Алексій Хомяковъ, не дуже ще ворогували противъ Украинцѣвъ; ихъ идеаломъ було московске царство вѣку XVII. Звѣщаючи свѣтови, що „Западъ“ (с. є. Европа) гниє и швидко зовсѣмъ згниє та розвалить ся зѳ своєю гнилою цивилизацією, добачали они въ „Востоцѣ“ (с. є. въ Москвѣ) засновокъ просвѣты правдивон. Нова „восточна“ цивилизація по ихъ думцѣ двигне ся на основѣ московскѣй; въ неѣ увѣйдуть три елементы: православіє, самодержавіє и національнѣсть великоруска, и колись-то всѣ славянскій рѣки зліють ся въ морѣ російскѣмъ. Коли-жъ въ 1863. р. Катковъ, редакторъ „Московскихъ Вѣдомостей“, выгадавъ *обрусѣннє*, терминъ попереду незвѣстнй, то сказанный панславизмъ зъ прикрасою богословскою перетворивъ ся въ панславизмъ бюрократичный. Ѳдтакъ правительство російске засудило на смерть народности не-россійскій. Катковъ бо

¹⁾ „Вѣстникъ Европы“, Журналъ исторіи-политики-литературы. С.-Петербургъ, 1882., томъ I.: „Задачи украинофильства“, стор. 886.

гадає, що зъ языкомъ російськимъ скрѣзь поїде й мысль російська, що Украинцѣ, Поляки, Литовцѣ и Нѣмцѣ заговорять по-російски та й стануть вже думати по-московски.

Тому-то по думцѣ теперѣшнихъ московськихъ панславистѣвъ не-то Украинцѣ, але й всѣ другі народности славянскій, Поляки, Чехи, Лужичане, Словѣнцѣ, Сербове, Хорваты й Болгарове не мають въ собѣ нѣякого засновку до истнованя политичного: всѣ они суть неначе усохші вѣтки великого славянського дерева, котрі треба бдѣння бдрѣзати. Нѣ одинъ изъ тыхъ народѣвъ не має якої-то будучности въ житю державнѣмъ; тро-те языкъ російскій має статись не тѣлько мовою дипломатичною, але й литературною всѣхъ народѣвъ славянськихъ. Всякіи инші язики поодинокихъ народѣвъ славянськихъ можуть остатись лише нарѣчїями, котрыми людѣ мѣгъ бы користуватись въ сѣльськихъ хатахъ.

Такъ отже Русь-Украина и проча славянщина зб своїмъ національнымъ „сепаратизмомъ“ мають счезнути зъ карты Европы передъ лицемъ бюрократичного панславизма московского. Инакше задивляють ся такъ-звані „Западники“¹⁾ на пытане самостѣйного розвою поодинокихъ народностей славянськихъ. По ихъ политичнымъ и суспѣльнымъ поглядамъ всяка народиѣсть славянська має право, свободно зберегати свои національнй святощѣ; отже й Русь-Украинѣ не боронять они розвивати свои мовы й литературы. Найбѣльше талантливый изъ „Западниківъ“, А. Пыпинъ, колишній професоръ университетскій, высказавъ уже неразъ въ „Вѣстнику Европы“ вельми прихильне слово про патріотичнй змаганя Укра-

¹⁾ „Западниками“ зовуть ся въ Россіи тѣ тямущі людѣ, що не гордують просвѣтою „Запада“, та що бажають оживити свѣтоглядъ російскій либеральными думками захѣднои Европы.

нищѣвъ, та й у своїй Исторіи славянськихъ литературъ визначивъ почесне мѣсце литературѣ малорускѣй.¹⁾

Але-жъ тѣ людянѣ односины „Западникѣвъ“ до Украинѣвъ поки-що не вдѣють нѣчого въ хосенъ нашої народности, по-за-якъ правительство російске особливо бдѣ 1876. р. спинило на Украинѣ майже всякій рухъ литературный. Руско-украинське слово замовкло отже въ полудневѣй Россіи и корыстує ся мирнымъ захистомъ лише въ монархіи австрійско-угорскѣй, де конституція поодинокимъ народностямъ подає свободу, зберегати поконвѣчнѣй права народнѣй.

Литературу малоруску або руско-украинську уважаємо окремою бдѣ литературы російской, тому-що народи́сть руско-украинська єсть окремою бдѣ народности великоруской або російской. На литературу польску не потрібно тутъ рефлектувати, по-за-якъ словеси́сть руска стоить бѣльше бѣдалеки бдѣ литературы польской, нѣжъ бдѣ російской. Такъ отже за-являємо вразъ зѣ славнымъ историкомъ Костомаровомъ, що суть двѣ рускѣ народности, малоруска и великоруска.²⁾ На першій поглядъ выдає ся дивовожнымъ, що суть двѣ рускѣ народности; та вже-жъ нашъ нарѣдъ тому не виновать, що царѣ московскѣй перенесли назву „Русь“ на свою державу, та що наша батькѣвщина лишилась свого питомого имени. поки-що слово „Украина“ заступає у нашихъ народовцѣвъ втрату свого названя. Терминъ бо „Малорусь“ не находить прихильни-

¹⁾ „Исторія славянскихъ литературъ А. Н. Пыпина и В. Д. Спасовича“. Изданіе второе. Томъ I. С.-Петербургъ. 1879. „Южно-русы“, стор. 306—447.

²⁾ „Историческія монографіи и изслѣдованія“, изданіе второе. СПб. 1872. Томъ I. „Двѣ русскія народности“; стор. 51—109.

кѣвъ изъ-за того, що ставить нашу Русь въ яку-то зависимѣсть одъ Великоруси.¹⁾

Коли-жъ суть двѣ рускѣ народности, то не диво, що Русины-Украинцѣ майже въ цѣлѣй своѣй исторіи являють ся народомъ чужимъ супротивъ московскихъ своихъ сусѣдѣвъ. И тѣ-то двѣ народности черезъ кѣлька вѣкѣвъ визначують ся окремою назвою одъ того часу, одъ коли они въ исторіи суть звѣстні. Именно колишній славянскій племена въ нынѣшній полуднево-захѣдній Россіи одъ вѣку IX., а жителѣ нынѣшняго Волини и Галичины одъ вѣку XI. звались „Русью“ або *Русинами*, мѣжъ-тымъ коли племена землѣ Ростовской и Суздальской вразѣ зъ Радимичами и Вятичами одъ вѣку XV. назвою „Москва“ визначувались.²⁾ Московю отже назывались тѣ

¹⁾ Назвою „*Малорусь*“ хѣснувавъ ся у-перве галицко-володимирскій князь Юрій II.; бѣвъ бо именувавъ себе (1335. р.) „*natus duх totius Russiae minoris*“ (Карамзинъ, „Исторія государства російскаго“, томъ IV., примѣч. 276). Коли-жъ въ XIV. вѣцѣ назвою *Малорусь* визначалось тѣлько галицко-володимирске князѣвство, то въ договорѣ, якій заключивъ Богданъ Хмельницкій въ Переяславѣ (1654) зъ Олексѣмъ Михайловичемъ, великимъ княземъ московскимъ, именовано *Малорусью* тую полудисну Русь, що зъєдинилась зъ царствомъ московскимъ. (Порѣви. Studien auf d. Gebiete d. ruth. Spr. v. E. Ogonowski, S. 6, Anm. 2.)

²⁾ По причинѣ, що Москва приняла нашу назву *Русь*, проявилося мѣжъ галицкими Русинами велике непорозумѣнне въ писаню приложника *рускій*. Прихильники „объединенія“ стали писати *русскій* (зъ двома с), такъ якъ се слоно пишуть теперь Россіяне; Украинцѣ же, придержуючись давняго переказу, пишуть *рускій* або *руській* (зам. *русьскій*), тому-що въ мовѣ рускѣй согласій звичайно не здвоюють ся. Саме слово, чи-то пише ся *русскій*, чи *рускій* або *руській*, выражае отже понятє одно, котре й въ Москвѣ уважалось прикметою народности руско-украиньской, поки царѣ московскій не приняли назвы „*Русь*“. Слова-жъ *Россія*, *россійскій* означали первѣстно тєв, що *Русь*,

славянскій племена північної Росії, котрі осіли були по-мѣжъ Финнами. Тільки-жъ не годить ся думати, ма-бутъ то Росіяне не суть Славянами, тому-що ихъ пред-ки въ вѣцѣ XII. змѣшались зъ племенемъ финскимъ. Правда, що въ півніжній землі Ростовскій и Суздаль-скій, въ часѣ утвореня ладу громадского у племенахъ славянськихъ, жили передше тільки самі Финны, нале-жащій до угро-татарской породы племені тураньского, однако численні колоністи славянскій вдѣляли тѣ, що той зачатокъ азійскій перетворивъ ся въ породу сла-вянську. Тоті Финны змѣшались именно зъ двома сла-вянсько-ляцкими племенами, Радимичами и Вятичами, що сидѣли въ тыхъ сторонахъ, де теперъ простягають-ся губерніі Могилевска, Орельска и Калужска. Захо-дили туды такожъ колоністи зъ Новгороду, изъ Смо-ленщини и зъ (полудневої) Руси, и бѣтакъ порода розум-нѣйшихъ Славянъ перемогла породу півд-дикого Финна.

Такъ отже Русини-Українцѣ рѣзнять ся бѣдъ Рос-сіянъ не тільки мовою, але й статію тѣла, звичаями, темпераментомъ и въ загаль вдачаю душевною.¹⁾ Укра-

рускій. Назване бо землі рускои *Россією*, а народа руского *рос-сійскимъ* або *росскимъ* появилось въ южній Руси въ першій по-ловині XV. вѣку и грамотѣями-чужинцями въ Руси утворилось бѣдъ грецкого слова *Рѣс*.

Що-до языка російского належить замѣтити, що бѣдъ ви-творивъ ся зъ нарѣчія московского. Въ вѣцѣ XVIII. піддержу-валася тая нова мова багатствомъ языка церковно-славянського; доперва въ вѣцѣ XIX. російскій писателѣ звернули свою увагу на деякі нарѣчія Росії північної. Коли-жъ въ нашихъ часахъ московскимъ панславистамъ забаглося накинути всѣмъ Слavia-намъ російскій языкъ яко літературний, то збогачено его осо-бливо лексикальнимъ апаратомъ языка руско-українського, а донекуды й словами другихъ языківъ славянськихъ.

¹⁾ Про самостійні прикмети руско-української народності

ниці мають стать тіла рослу и струнку, визначають ся тонкимъ, рівнимъ носомъ, чорнявимъ волосемъ и чорними очима. Они ведуть мирну жизнь родинну, люблять співъ та музику и нахиляють ся до демократичного свободного ладу суспільного. Змаганя ихъ душъ суть вельми сильні; тому-жъ, що они въ житю народнімъ черезъ кілька вѣківъ не зазнали щасливої долі, елегійний настрій єсть головнимъ признакомъ холеричного ихъ темпераменту. Россіяне (Москаль) же суть за-звичай заживні, росту більше малого, нѣжъ високого; они мають нбсѣ кирпатый, бѣляве волосе и сиві або голубі очі. Въ родиннімъ ихъ житю женщина займає становище низьке; они не оказують замилованя до співу и музики, и въ загаль цѣла вдача ихъ душъ єсть менше идеальна и поетична, нѣжъ вдача Русина-Українця. Изъ-за того Россіяне люблять такі роботи, котрі приносять хосенъ: они займають ся радо торговлею, та йдуть далеко свѣтъ за очі, не побиваючись тугою за родиною. Поетична вдача Русина-Українця и прозячине змагане Россіянина являє ся такожъ въ хозяйствѣ домашнімъ. Въ селахъ українськихъ стоять гарні хати въ садахъ, мѣжъ-тимъ коли Россіяне вдоволяють ся бѣдними хижками, що не стоять підъ захистомъ деревини. Коли села українскі принадне мають положенє, красуючись на горбахъ або въ долинахъ въ зеленій гущавинѣ де-

смотри статью А. Пыпина: „Обзоръ малорусской этнографіи“ („Вѣстникъ Европы“, 1886, томъ IV., стор. 744—780; томъ V., стор. 325—350; 777—804; томъ VI., стор. 351—387; 778—817. Особливо-жъ гляди сю статью въ томъ IV., стор. 763. — Порѣви. „Малоруссы юго-западнаго края“ („Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ западно-русскій край, снаряженной императорскимъ русскимъ географическимъ обществомъ“. Томъ VII. С.-Петербургъ 1872; стор. 339—462.)

ревъ, то хаты Россіяняъ стоять въ однімъ простѣтъ-комъ ряду и творять въ селѣ только одну улицю. Завважати-жь треба, що въ селахъ губерніи Курской, де Украинцѣ зъ Россіянами разомъ сидять, жителѣ, належачі до обохъ сихъ народностей, такъ дуже бдѣ себе бдѣокромились, що Украинцѣ звичайно одну сторону, а Россіяне другій бѣкъ спѣльной улицѣ займають. Одтакъ одні зъ другими мало пристають и въ загаль не завязують зъ собою подружя супружеского.

Не придадутъ ся отже на нѣщо ворожій змаганя панславистѣвъ московскихъ и ихъ ученикѣвъ въ Галичинѣ, що мовѣ-то тяжкимъ тараномъ побивають неодолимый захистъ Украинцѣвъ. Якъ неподвижныхъ правъ природы не поборе нѣхто изъ смертныхъ людей, такъ нѣякій велить не подолѣе непохитныхъ правъ народности руской, хочъ бы истноване ви не годилось зъ плянами прихильникѣвъ культуры „восточнои“.

Такъ отже етнографичні прикметы хоронять нашу народність бдѣ сумнои загибели, до якои пруть вѣ опѣкуны непокликаніи. Именно же мова наша являє ся передъ ареопагомъ Европы неподвижнымъ доказомъ нашої самостѣйности національной. Тому-то першій знатокъ славянської филології Францъ Миклошичъ назвавъ нашу мову само стѣйною, а не нарѣчивъ языка російского.¹⁾

¹⁾ Ось слова славного Миклошича: „Indem ich die Sprachen nach der Nähe ihrer Verwandtschaft an einander reihe, behandle ich dann das Kleinrussische, das auf dem Gebiete der Wissenschaft, wie die Untersuchung selbst darthut, als eine selbstständige Sprache, und nicht als ein Dialect des Grossrussischen anzusehen ist“. (Vergleichende Lautlehre der slav. Sprachen von Fr. Miklosich. Wien 1852., S. IX). — Порѣвн. слѣдуючій слова знаменитого лінгвіста Шляйхера: „Das Kleinrussische (Ruthenische, Russinische) ist nicht als russische Mundart, sondern als ein ihm wie den andern coordinirter

Таке мнѣне высказали такожъ инші свѣточѣ въ славянщинѣ, именно нашъ землякъ Яковъ Головацкій¹⁾, польскій граматикъ Францъ Кс. Малиновскій²⁾, ученій Россіане Петро Лавровскій³⁾, В. И. Даль⁴⁾. — ба й въ „Журналѣ министерства народнаго просвѣщенія“ выпечатано въ Петербургѣ 1863. р. статью офіціальну, выказуючу деякій окремѣшній признаки языка малорусского, котрыми

slavischer Dialect zu betrachten. Russisch und Kleinrussisch sind bis ins XI. Jahrhundert hinauf zu erkennen“. („Die Deutsche Sprache“, Stuttgart 1860., S. 77).

1) „Розправа о языкѣ южнорускомъ и его нарѣчіяхъ“. Львовѣ 1849. — „Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien“, Lemberg 1861., S. 114: „Die ruthenische (russinische oder kleinrussische) Sprache ist eine selbständige Sprache und kein Dialect des Grossrussischen. Ein Satz, den ich noch in meiner 1843 verfassten und 1850 (in dem „Историч. Очеркъ основанія галицко-рускои Матичѣ“) gedruckten Abhandlung, so wie in meinem Programme der Vorlesungen der ruthenischen Literatur („Три вступительніи преподаванія“ 1849) aufgestellt und in der 1849 herausgegebenen Grammatik durchgeführt hatte“.

2) Krytyczna gramatyka języka polskiego, zeszyt II. str. 85.

3) „Журналъ министерства народнаго просвѣщенія“, 1859. Нр. 6, въ статьѣ: „Обзоръ замѣчательныхъ особенностей нарѣчія малорусскаго, сравнительно съ великорусскимъ и другими славянскими нарѣчіями“. На сторони 39. сен розпрыви пише П. Лавровскій отъ-се: „Пробѣгая мысленно все приведенныя выше черты малорусскаго нарѣчія, легко замѣчаемъ, что между ними есть много такихъ, которые неоспоримо даютъ этому нарѣчію право на такое-же самостоятельное мѣсто, какое занимаютъ и другія нарѣчія славянскія“. — Въ сѣй статьѣ Лавровскій зове все языки славянскій нарѣчіями. — Порбви. статью Лавровского п. з. „По вопросу о южно-русскомъ языкѣ“ („Основа, южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ“. 1861. Ноябрь и декабрь. С.-Петербургъ).

4) „Толковый словарь живаго великорусскаго языка“. Москва 1863., часть I. стр. XXVII—XXVIII.

бнѣ рѣжнѣть ся бдѣ языка россійскаго та польскаго.¹⁾

Дивовижными являютъ ся отже высказы тыхъ недоченыхъ полѣтѣковъ, котрѣ нашу мову зовуть нарѣчѣмъ и еѣ въ такѣ односны кладуть до мовы россійской, въ якихъ находить ся нарѣчѣ долѣшньо-нѣмецко до языка горѣшньо-нѣмецкаго. Нашъ нарѣдъ має свои окремиѣ физичный и духовѣ прикметы, свои питомѣ звѣчаѣ и обычаѣ, свою милозвучну мову, своѣ историчный характеръ, котрый выражае ся особливо въ богатѣй поезіи людовѣй, якою нѣ одинѣ нарѣдъ славянскій звеличитися не може, — словомъ, нашъ нарѣдъ має свою исторію, щѣ выказувъ свѣтови вѣкъ богатырскій нашихъ предковъ. Народу долѣшньо-нѣмецкаго нѣколи въ свѣтѣ не було; — исторія знае тѣлько поодинокѣ племена долѣшньо-нѣмецкѣй. Одтакъ множество нарѣчѣй замирающей мовы долѣшньо-нѣмецкой роздроблюе ся щѣразъ бѣльше, а деякѣ патріоты, примѣромъ Фрицъ Шверинъ, Клявѣ Гротъ и Фрицъ Райтеръ, списують популярный свои творы въ своѣмъ нарѣчѣю тѣлько зъ піетизму для говору матерняго. Въ мовѣ же руско-украинскѣй суть лише три нарѣчѣя (червоно-руске, украинске и польске); котрѣ одно бдѣ одного незначно рѣжнѣть ся, изъ-за чого нарѣчѣ украинске, найкрасше по-мѣжъ другими, легко могло пѣднестѣсь до языка литературного.

Такъ отже всякимъ „объединителямъ“ россійскимъ, щѣ покликують ся на нѣмецкѣй языкъ литературный, бѣдповѣдаемо отъ-се: Баварцѣ, Саксонцѣ и другѣ менші народности породы нѣмецкой могли принять литератур-

¹⁾ „О нѣкоторыхъ фонетическихъ и грамматическихъ особенностяхъ южнорусскаго (малорусскаго) языка, не сходныхъ съ великорусскимъ и польскимъ“ (Журналъ минист. народн. просвѣщ. 1863. т. CXIX, Науки, 45—56).

ный языкъ нѣмецкій, тому-що въ ихъ мовѣ не було прикметъ розвою самостѣйного. Впрочѣмъ поодинокіи народности нѣмецкій не потребували цуратись языка литературного по тѣй причинѣ, що бнѣ не бувъ мовою якої-то пануючої нації, але утворивъ ся изъ всѣхъ нарѣчій нѣмецкихъ трудомъ ученыхъ мужѣвъ бѣ часу перекладу библії Лютерової. Такій штучно утворенный языкъ мѣгъ справдѣ статись спѣльнымъ майномъ словеснымъ всѣхъ Нѣмцѣвъ, по-за-якъ тутъ не накидувано нѣкому языка другой народности; про-те деякіи нѣмецкій племена, приймаючи сю мову книжну, не потребували ще зрѣкатись своєї рѣдної мовы. Тая-жь жива мова денекуды устоялась дѣйстно досѣль, примѣромъ у Голяндцѣвъ, що намагають ся вытворити словеснѣсть окрему; тамъ же, де прикметы етнографичнѣи не являли выразу окремого, рѣдна мова сталась нарѣчїемъ, а люде письменнѣи хѣснувались такожь въ домашнѣмъ розговорѣ мовою литературною.

А вже-жь не всѣ германскѣи народности зѣединились зъ теперѣшними Нѣмцями литературно и политично. Данцѣ и Шведове мають свою окрему, самостѣйну мову и литературу, та вѣдай вже нѣколи не бѣдкаться сѣи найдорожшої спадщини по своихъ предкахъ. Такъ отже не всѣ народности германской породы являють ся зѣединеными; та и не всѣ народности накорѣнку романского творять теперь одинъ нарѣдъ, по-за-якъ Французы стоятъ бѣдалеки бѣдъ Италїянцѣвъ и Испанцѣвъ, ба и Португальцѣ не гадають сполучитись зъ Испанцями, хочъ ихъ мова єсть бѣльше нарѣчїемъ, нѣжь языкомъ самостѣйнымъ супротивъ языка испаньского.

Не покинуть отже святошѣи народныхъ Русины-Украинцѣ, хочъ ихъ патріотизмови ругають ся панслависты московскѣи. А вже-жь Русь-Украину не такъ-то

легко вычеркнути зъ карты Европы. Политичнй шовинисты й шибай-головы можуть собѣ желати, щобъ якась народнѣсть не истнувала самостѣйно, але сила дѣй историчныхъ голосить свѣтови иншій высказъ категоричный. Той бо нарѣдъ, щѣ мае всякѣй услѣвѣя жизни, остане ся самостѣйнымъ и на-будуще, хоча-бъ московскѣй панслависты намагались его зъединити зъ народомъ россійскимъ. Впрочѣмъ нѣяка сила въ свѣтѣ не здужае выпародовати нашого люду, щѣ саме-теперь приходитъ до самовѣжѣи національной. Поки-що можемо вдоволитись именно въ Австрѣи окремымъ побутомъ народнымъ. Въ загаль-жѣ вельми поважне число. Русинѣвъ-Украинцѣвъ есть порукою непохвѣбной самопомочи противъ змаганя кормиги все-россійской. Всѣхъ Русинѣвъ-Украинцѣвъ есть 21,356.232: именно на Украинѣ 18,000.000, въ Галичинѣ 2,516.542, на Буковинѣ 239.690, а въ угорскѣй Руси 600.000 душъ. Если-жѣ додамо ще число Бѣлорусѣвъ, с. в. 3,592.057 душъ, котрѣ бесѣдують нарѣчѣемъ руско-украиньскимъ, то окаже ся, що всѣхъ тыхъ, котрѣ говорятъ по-руски, есть 24,948.289, мѣжъ-тымъ коли 34,389.871 душъ до россійскоко народу причислае ся.¹⁾

Справдѣ, велика руска мати! Она займае вельми поважне мѣсце въ родинѣ славянскѣй, и ачейже небавомъ дѣжде ся лучшой долѣ въ жизни національной, будучи пеначе серцемъ въ величнѣмъ тѣлѣ славянины.

¹⁾ „Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych, wydane przez krajowe biuro statystyczne pod redakcyą Dr. Tad. Pilata“. Rocznik VI, Zeszyt 2. Lwów 1881. — „Дѣло“, 1883., число 121., въ статьѣ: „Кѣлько всѣхъ Русинѣвъ (Малорусѣвъ)?“ — Порѣвн. „Mittheilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie von Dr. A. Petermann“, 24. Band 1878. S. 334 а.

Передні замѣтки про історію літератури в загаль. Поділ рускої історії літератури на періоди.

Учені і недовчені грамотії пишуть, що література єсть душею народної життя, та що історія літератури єсть образом духового життя в народі. Оно справді так і єсть, але тільки в тій літературі, що розвиває ся правильно з поглядом на життя народну. Руска жє література письмена являє ся душею народної життя тільки в період новітній, коли писателі рускі стали дійсно хвилюватись мовою і світоглядом люду. До Івана Котляревського література письмена не була народною, тому-що розвиток її спинали три елементи: наперед церковно-славянська візантійщина, одтак культура польська з середньовічною наукою схоластичною, а наконєць просвітна кормига царства московського.

Од того часу, як Володимир Великий, хрестивши Русь, засновав в Кієві перші школи для науки языка церковно-славянського, аж до зруйнування Січи запорозької, майже ні-оден володар не думав просвітити Руси рідним словом і наукою питомою, майже ні-оден грамотій не писав нічого такого, що могло би просвітити незрячих братів. Тому-то складо ся таке диво, що люде письменні жили одсторонь від люду, не дбаючи про его просвіту, а списуючи не-

реважно въ мовѣ мертвѣй такій творы, що одъ нихъ вѣяло холодомъ на молоду вдачу рѣдного народу.

Коли-жь володарѣ, архіереѣ и книжники станули сторчакомъ супротивъ культурныхъ змаганъ люду неграмотного, то литература письменна одъокромилась одъ устныхъ переказѣвъ простонародныхъ. Такъ отже тая литература явилась въ бѣльшой части мертвою, бо не оживлялась мовою живою, котрою говорила вся южна Русь. Проте окремо одъ такого нерозумного почину ученыхъ грамотѣвъ проявлялось саморѣдне просвѣтне змагане люду неписьменного. И тѣм-то книжниками заанапащеніи незрячіи смерды, козаки и въ загаль хлѣбробы вытворили собѣ словеснѣсть свою, що жила въ устахъ люду довгій вѣки. Книжники списували збѣрники, слова, посланія та инші рѣчи князямъ, ієрархіи и панамъ на потѣху, а неграмотный людъ спѣвавъ собѣ колядки, пѣсені та думы и розказувавъ собѣ давній казки, зберегаючи въ тыхъ творахъ переказъ своихъ дѣдовъ. Побѣчь мертвоты литературы книжной повѣяло животворнымъ леготомъ одъ устной словесности простонародной. И отъ дѣзнавъ ся теперъ ученый свѣтъ, що тая словеснѣсть єсть найдорожшимъ жемчугомъ въ литературній скарбѣвни всей Славянщины. Дперва изъ тои устной словесности руской довѣдалась Европа, „хто мы? чія правда, чія кривда и чіи мы дѣти“. Справдѣ, дивисдиво! всякій книжники, що до недавного часу не хотѣли зблизитись до простого люду, що въ гордости своѣй не хотѣли єго нѣчого вчити, приходять теперъ смирно до незрячихъ своихъ братѣвъ и переймають запопадливо саморѣдну ихъ просвѣту, — письменніи люде идуть межіи людъ неписьменный, учитись одъ него поезіѣ, философіѣ, етнографіѣ... Хоча же въ устній словесности простого люду багато переказѣвъ запропастилось, все-жь такіи

изъ окрушинъ колишнього величного свѣтогляду люду руского можна зложити мозаику чудову, що являє ся найкрасшимъ образомъ народної вдачі въ пантеонъ просвіты Славянщини.

Такъ отже годъ сказати, що історія літератури рускої єсть образомъ духовної життя руского народу. Письменники рускі до Івана Котляревського въ ббольшій часті не добачали життя народного, то-жъ ихъ твори являють ся переважно наслѣдуванемъ взбръцѣвъ византійськихъ, не маючихъ нічого схожого зъ живою словесністю народною. Лише денекуды скръбъ завѣсу церковщини проглядають дѣти рускої неньки, проявляють ся твори великої ваги, що списані були на основѣ свѣтогляду свого питомого, примѣромъ Слово о полку Игоревѣмъ; але церковній достойники, ба й прості черцѣ не сприяли розвитку літератури свѣтської, въ котрій добачали останки вѣрування поганьського. Одтакъ стало ся, що грамотѣвъ рускі бережливо переписували всякі церковні твори, а жахались писання свѣтського, незгѣдного по ихъ понятямъ зъ основою вѣри христіянської.

Та не тільки въ добѣ володарства князѣвъ рускихъ, але й пбзпѣйше, коли полуднево-захѣдну Русь сполучено зъ Литвою а опѣсля зъєдинено зъ Польщею, книжники рускі не могли якось навернутись до свѣтогляду люду простого; а въ тѣй часті Руси, що въ договорѣ Переяславскѣмъ (1654) перейшла пѣдъ власть Москви, письменному чоловікови зовѣмъ не можна було думати про просвѣту хлѣборобѣвъ-Українцѣвъ. Такъ отже розвитокъ письменности нашої до Івана Котляревського бувъ въ ббольшій часті несприроднимъ и неправильнимъ, изъ-за чого донерва бѣ сего реформатора словесної нашої життя починає ся зближенє ученихъ и недоченихъ грамотѣвъ до люду закрѣпощеного, ко-

трый після зруйнованя Сѣчи запорозкою лишивъ ся послѣднього свого захисту въ оборонѣ своихъ правъ конвѣчныхъ.

Все-жъ таки и въ попереднихъ добахъ исторіѣ литературы руской добчаемо денекуды здорові зерна, посѣяні въ рѣдну ниву; тільки-жъ нѣгде правды дѣти, що въ тяжкѣмъ лихолѣтїю народнѣмъ не одно зерно заснѣтилось у своїмъ зародѣ. Про-те такожъ давнѣйшія творы письменнїи мусять увѣйти въ оглядъ исторіѣ литературы руской; всякій бо важнѣйшїи памятники нашої бувальщини суть намъ дорогою спадщиною колишньої Руси. А вже-жъ въ сѣмъ оглядѣ вдоволилось лише загальнымъ нарисомъ исторіѣ словесности давнѣйшої. Тая словеснѣсть есть вправдѣ важною для чоловѣка грамотного, однако не подає намъ образу просвѣтнихъ змаганъ цѣлого народу руского. Ажъ нова доба нашого життя литературного визначує ся такими прикметами, якїи высказують явно самостѣйнѣсть литературы (мало)-руской супротивъ словесности великоруской (россійской). Тому-то сю добу треба намъ представити ширше, оцѣнюючи литературну дѣяльнѣсть всѣхъ писателѣвъ важнѣйшихъ.

Такъ отже исторію литературы (мало)руской дѣлимо на пять періодѣвъ:

Періодъ першїи — починає ся ѡдъ зачаткѣвъ письменности руской, с. е. ѡдъ вѣку XI., и простягає ся до нападу дикой Татарвы на Русь (1240. р.). Сей періодъ можна назвати славянсько-рускимъ.

Періодъ другїи — ѡдъ нападу татарского до сполученя полуднево-захѣдной Руси зъ Польщею (1386. р.). Се есть періодъ упадку литературной жизни на Руси.

Періодъ третїи — ѡдъ сполученя полуднево-захѣдной Руси зъ Польщею до заснованя колегїѣ Моги-

лянської въ Кієвъ (1632 р.). Сей періодъ зовемо польско-руськимъ.

Періодъ четвертый — бдъ заснованя колегій Могиллянської до Івана Котляревського — періодъ схоластичный.

Періодъ пятый — бдъ Івана Котляревського до нашихъ часбвъ. Сей періодъ уважає ся чисто-руськимъ або народнымъ.

ПЕРІОДЪ ПЕРШІЙ.

Загальний поглядъ историчный и литературный.

Племена славянскій, належачі до народу руского, творили первѣстно федерацію зъ ладомъ демократичнымъ. Про-те вже за панованя першихъ князівъ зъ роду Рюрикового ставъ нарѣдъ боротись зъ властію центральною, коли деспотичній володаръ намагались усувати автономію покопѣчну. Іменно збори народній, що звались „вѣчемъ“, оставались ще довго захистомъ правъ народныхъ. А вже-жъ першій князь-Варяги мало журились добромъ народу руского: они волѣли бавитись зъ дружиною, котру понаймали по-найбѣльше зъ-по-мѣжъ норманськихъ очайдушъ, вытвѣрюючи зъ неї поводи аристокрацію родову. Зъ людомъ стыкавъ ся князь хіба лишъ тогдѣ, коли збираючи данину навѣщувавъ его зъ нажирливою дружиною; впрочѣмъ поборені племена доставляли князеві иногдѣ охотнякбвъ, що пѣдъ его проводомъ нускались въ походы далекій. При помочи громадскій князь Олегъ та Игорь поважились ѳдтакъ загнати ся въ походъ ажъ до Царгороду, почѣмъ зъ византійскими царями заключено такі договори торговельній, які для Руси могли бути досыть корыстными.

Коли-жъ першій князь зъ роду Варяжского, захоплюючи землѣ и добычѣ, справами народными майже зовсѣмъ не займались, то Володимиръ Великій (980—1015) умѣвъ погодити свої пляны володарскій зъ батьківскимъ старанемъ про добро народне. Одтакъ бажаючи покористуватись просвѣтою візантійскою, принявъ бнѣ христіянство въ грецкѣмъ Кореунѣ (988) и повернувши до Кієва приказавъ всѣй Руси хрестити ся. Кажуть, що ученики славянськихъ апостолѣвъ Кирила и Методія проповѣдали слово божє въ нинѣшній Галичинѣ и Волини, изъ-за чого въ Руси вже въ другій половинѣ вѣку IX. подекуды находились христіане; але загальне наверненє Руси ко христіянству бдбулось доперва по приказу Володимира. По причинѣ же, що церковніи достойники були переважно Греками, котрі о добро народу не журились, христіянська просвѣта ширилась на Руси дуже поволи. Поганьскій свѣтоглядъ остававъ ся вѣками помѣжъ людѣмъ, не уступаючи передъ культурними змаганнями христіянства. А вже-жъ усобицѣ князѣвъ спинади найбільше всякій напрямъ Руси до суспѣльного ладу. Якъ лишь Володимиръ Великій передъ смертію руску землю помѣжъ 12 сынѣвъ подѣливъ, заворушились єго потомки незгодами та усобицями. Хочъ пѣсля заповѣту Володимира всякій великій князь Кіївскій користувавъ ся властію верховною надъ прочими князями молодшими, то однако невдоволеніи княжата повставали часто противъ старшого володаря Кіївского и вели межі собою крѣпаву усобицю. Рускій нарѣдъ, що бувъ колись вольнымъ, видѣвъ руину батьківщини и не находивъ нѣгде пѣльги въ недоли. Правда, що въ бѣльшихъ городахъ народніи вѣча хѣснувались ще своїми правами, выступаючи иногдѣ противъ самоволѣ ворохобныхъ князѣвъ, але ссѣй заборолы волѣ и свободы не мали вже давнѣйшою силы

та поваги, изъ за чого нарôдъ въ вѣку XIII. противъ князѣвъ не мôгъ вже выступити рѣшучо.

Межи потомками Володимира В. въ вѣкахъ XI. и XII. ôдзначились тôлько два князѣ — Ярославъ Володимировичъ и Володимиръ Мономахъ, правнукъ Володимира В. — Ярославъ (1018—1054) любивъ науку и бувъ творцемъ першого збôрника законôвъ, щô звавъ ся „Правдою Русьскою“. Славнѣйшимъ ôдъ Ярослава бувъ великій князь Володимиръ Мономахъ (1113—1125). Ёго поста-вляють взôрцемъ мудрого, великодушного и миролюбивого володаря. Ёму-то повелось зъединити майже цѣлу роздроблену Русь; ôдтакъ мôгъ ôнъ побороти дикихъ Половцѣвъ, щô руску землю тяжко занапащували. Межи рускими князями бувъ ôнъ першимъ, щô пѣклувавъ ся бѣднимъ хлѣборобомъ („смердомъ“) и ёго оборонявъ противъ самоволь боярекои. Справедливо мôгъ ôнъ отже о собѣ сказати: „Не хочу я лиха, но добра хочу брати и русьскѣй земли.“¹⁾ Однакже тая щаслива доба въ исторіи рускôй тревала коротко, и ôдтакъ политичнѣи та суспôльнѣи ôдносяни на Русѣ проявились справдѣ сумними. Внукъ Володимира Мономаха, Андрѣй Боголюбскій, засновавъ тогдѣ на пѣвнôчи въ Суздали окреме князѣвство, щô було незалежнимъ ôдъ великого князѣвства Кѣвского.²⁾ Сей володаръ виступувавъ ворожо противъ своєї батькôвщини и въ 1169. р. пѣславъ свою рать, зруйнувати Кѣвъ, матѣрь рускихъ городôвъ. Тому же, щô въ Кѣвъ не було дѣяльнихъ князѣвъ, заопад-

¹⁾ Полное собраніе рус. лѣтописей I, 103, 17. 18.

²⁾ Перифетними жителями тогдѣшньої Суздальщини були Финны, племя азійске, але зъ годомъ-перегородомъ змішались зъ ними кôльонисты зъ Новгорода, изъ Смоленска, Вятки и зъ полуднеиою Русі, изъ-за чого той засновокъ азійскій перетворивъ ся въ породу славянську.

ливій и хитрій великій князь Суздальскій зъумѣли скоро придбати собі перевагу надъ слабосильними великими князями Кіівськими. Стародавній, славний городъ Кієвъ, що бувъ осередкомъ торговлѣ межі Востокомъ а нѣмецкою Ганзою, тративъ своє значѣне политичне, изъ-за чого такожъ митрополитъ перенѣвъ свій столець до Володимира надъ рѣкою Клязмою (1299). Опбеля-жь стала щезати въ Кієвъ и тая просвѣта византійска, що зъ релігією тѣсно була сполучена. Такъ отже положено въ Суздали засновокъ до будущей монархіѣ московскої, межі-тымъ коли въ Новгородѣ ладъ републиканскій майже до кнѣця вѣку XV. истнувавъ.

Коли-жь великій князь Кієвскій супротивъ великихъ князѣвъ Суздальско-володимирскихъ не могли задержати свого передового становища, то въ Галичи, въ полуднево-західній сторонѣ одъ Кієва, утворивъ ся новий осередокъ житя политичного. Тутъ розвинулась нова дѣяльність въ хосенѣ самостійности Руси, по за-якъ именно князь Володимирко, Романъ и Данило явились володарями умными та енергичными. Романъ сидѣвъ не тѣлько въ Галичи, але й въ Володимирѣ волинськѣмъ, ба, придбавъ собі такожъ верховну власть надъ Кієвомъ. Особливо-жь Данило прославивъ ся въ Европѣ своєю розумною политикою та дѣлами богатырскими, за-для чого папа Иннокентій IV. спонукавъ его, прийняти церковну унію зъ Римомъ. Папа, посылаючи Данилови вѣнецъ королѣвскій, бажавъ позыкати его собі для своихъ широкихъ плянівъ въ политицѣ всесвѣтній, и обѣцявъ подати ему помѣчь противъ нападѣвъ татарскихъ. Тому же, що обѣцяна помѣчь не настигла, розбравъ Данило всяку звязъ зъ Римомъ та оставъ ся въ вѣрѣ благочестивѣй.

Въ Галичи одбувались въ тыхъ часахъ вельми

важній подбѣ. Звѣстно, що Угры вступили у-перве въ сей городъ тогдѣ, коли сынъ Белъ, Андрѣй, занявъ тронъ галицкій. Хоча же гордыхъ чужинцѣвъ небавомъ (1190) прогнано, все таки и пѣзнѣйше король угорскій не спускали зъ очей справъ галицкихъ, а въ 1214. роцѣ Андрѣй при помочи Кракѣвского князя Лешка Бѣлого поставивъ тамъ свого сына Коломана королемъ. Чотыри-жь роки опбсѣя (1218) прогнавъ Коломана Мстиславъ Удалый, котрого Галичаве були прикликали зъ Новгорода. Тойже Мстиславъ посадивъ на тронъ свого зятя, угорского королевича Андрѣя (1227), и ѳдтакъ Угры хозяйнували въ Галичи по своему, поки ихъ Данило опять не выгнавъ. (1229). Виравдѣ вернувъ ся Андрѣй ще разъ до Галича (1231), однако по его смерти (1233) угорскій король не намагались вже нѣколи заняти трону галицкого. А вже-жь наибѣльшими противниками славного Данила були галицкій бояре, щѣ утворили могучу олигархію, стараючись обмежити права свого князя. Кѣлько мога поборювавъ Данило крамолы боярскій и въ житю вельми дѣяльнѣмъ дававъ доказы политичного розуму и саможертвы для добра Руси. Бувши молодымъ двайцятилѣтнімъ молодикомъ борѣвъ ся бѣя (1224) при рѣцѣ Калцѣ зъ поганими Татарами; въ 1229. роцѣ бувъ союзникомъ Конрада, князя Кракѣвско-мазовецкого, воюючи противъ Володислава, князя Великопольщѣ, а 1254. р. пѣднйавъ ся походу на Чехѣвъ въ интересѣ угорского короля Белъ IV. — Межи иншими дѣлами Данила не можна поминути ѳдносити его до роду Бабенбергѣвъ. Его бо сынъ Романъ бувъ оженивъ ся зъ Гертрудою, братанкою Фридриха II. (Ратника), герцога австрійского, щѣ бувъ послѣднимъ потомкомъ роду бабенбергско-австрійского. До той женитьбы спонукавъ Романа угорскій король Белъ IV., котрый при помочи вельможъ

австрійських выступивъ противъ чеського короля Отокара, хочаби заняти тронъ Бабенбергівъ.

Хоча же Данило прославивъ ся въ Европѣ розумною политикою и завзятемъ рицарскимъ, не здужавъ би въгамувати дикон Татарвы, що на Русь була поваллялась неначе пошесть страшна. Въ 1240. роцѣ зруйнували тї поганцѣ багато городівъ рускихъ, именно Кїївъ, Каменецъ, Володимиръ и Галичъ, и частими нападами занапали всякї просвѣтнї змаганя Руси. Самъ Данило смиривъ ся передъ могучимъ ханомъ Батыемъ и бувъ приневолений, платити Татарамъ данину.

Литература руска починає ся вѣкомъ XI., коли Русь принявши христїянство познакомилась зъ просвѣтою византїйскою (грецкою). Тѣлько-жъ не треба думати, мабуть-то тая просвѣта стародавна була многоцѣннымъ взѣрцемъ для розвою молодої словесної жизни въ тогдѣшнїй Руси. Въ Царгородѣ бо литература князична саме-тогдї була въ упадку; на мѣсци еї втворилась аскетично-моральна словеснѣсть, бѣдакъ списувались лѣтописи, енциклопедїї и хрестоматїї. Одъ такої литературної мертвоти не могло отже повѣяти животворнымъ духомъ на поетичну вдачу схѣднихъ Славянъ. Впрочѣмъ на дворѣ Володимира Великого заведено церемонїї орієнтальнї, азїйскї, изъ-за чого князѣ бѣдѣлювались бѣдъ своїхъ пѣдданныхъ неначе стѣною китайскою. А по-за-якъ вишѣшї мѣсця въ ієрархїї переважно Греки займали, то межї рускимъ духовенствомъ проявилась скоро апатїя до самостѣйної, просвѣтної дѣяльности, и про-те людѣ стоявъ бѣдалеки бѣдъ своихъ духовныхъ пастырѣвъ, що не хотѣли до него промовляти живимъ словомъ. Въ загалѣ користувалось духо-

веньство языкомъ церковно-славянськимъ, языкомъ мертвымъ, не тільки въ книгахъ церковныхъ але й въ писаняхъ богословських¹⁾. Просвіта бо византійска, пересаджена на землю руску, мала характеръ церковный и переносилась сюды або оригинальними творами грецькими, або поередствомъ перекладовъ болгарско-славянських.

Хоча же изъ Греціѣ и Болгаріѣ въ Кіѣвске князівство багато духовенства прибуло, все-таки въ просторѣй землі число его оказалось недостаточнымъ. Тому-то спопуканий духовниками Володимиръ засновавъ школы при церквахъ въ Кієвѣ. Велѣвъ отже ѡдбирати дѣтей ѡдъ знатѣйшихъ городянъ и ѡддавати ихъ въ тѣ школы, де духовники учили грамоты церковно-славянської. Сынъ Володимира, Ярославъ I., прозваний Мудрымъ, завѣвъ такій-жъ школы въ Новгородѣ: по его приказу зббрано у священикѡвъ и важнѣйшихъ городянъ около 300 дѣтей для науки. Вже-жъ и самъ Ярославъ любивъ читати книги и заохочувавъ именно черцѣвъ, переводити книги грецькі на языкъ церковно-славянскій. Ѳдтакъ придбавши собѣ багато книгъ, зло-

¹⁾ Пѡдъ языкомъ церковно-славянськимъ розумѣемо тутъ литургичный языкъ нашої церкви, котра користує ся языкомъ славянськихъ апостолѡвъ Кирила и Методіа. Тѡлько-жъ той языкъ не являє ся у насъ въ первѣтнѡмъ своѣмъ видѣ, але єсть зрущенимъ именно що-до звукѡвъ. Той-то языкъ славянськихъ апостолѡвъ зовуть часто староболгарськимъ; ученый же профессоръ Фр. Миклѡшичъ называє его старословѣнськимъ, доказуючи, що се булъ языкъ Славянъ паниѡнськихъ. Такъ отже поодинокі народы славянскій, щѡ придержують ся церкви схѡдної, якъ Малорусы, Великорусы, Сербове и Болгаре, припоровили тую мову старословѣнську до свого вѣговору. Именно наблюдаютъ они въ нѣй свои нѣтѡмъ звуки, а денекуды и формы своєї мови.

живъ ихъ при Софійській соборній церкві въ Новгородѣ и засновавъ першу бібліотеку.

Коли отже великій князь Ярославъ Мудрый любивъ науку и бувъ справдѣ приятелемъ грамотѣвъ, то не диво, що вже въ першій половинѣ вѣку XI. явились письменники рускій, котрі почали списувати свої твори въ мовѣ церковній. До кінця X. вѣку можна бднести лише Уставъ Володимира Великого. Звѣстно бо, що сей князь, охрестивши Русь, дбавъ про скрѣпленє вѣры христіянської межи своимъ народомъ, будувавъ церкви и підносиавъ повагу духовенства. На основѣ грецького Номоканона¹⁾ установивъ онъ суды церковній, підчиняючи имъ въ деякихъ справахъ такожъ людей свѣтскихъ. Про-те Уставъ Володимира В. заporučавъ церкві Богородицѣ признану десятину (изъ-за чого звалась она десятинною), та й означає випадки судбъ церковныхъ, наданихъ митрополитамъ и всѣмъ епископамъ по землі рускій. Властива-жъ дѣяльнѣсть литературна починає ся Иларіономъ, митрополитомъ Кіівскимъ, ба, можна сказати, що найдавнішимъ памятникомъ рускої письменности єсть „Правда Руськая“ въ засновку своѣмъ, с. е. короткій збѣрникъ правъ рускихъ, списаний по приказу Ярослава Мудрого, а доповнений его наслѣдниками. Коли-жъ сей памятникъ письменности свѣтской проявляє деякі слѣды колишньої рускої мовы живої, то въ творахъ духовникбъ добачаємо языкъ церковный въ стародавнихъ формахъ. Письменній бо рускій люде придержували ся тогдѣ переважно языка церковного, такъ якъ и въ Польщі въ тѣмъ часѣ важнѣйші твори литературній списувались въ языкѣ церкви,

¹⁾ Грецькій Номоканонъ обіймавъ уставы церковній и закони власти свѣтской въ справахъ церковныхъ. Его переложено на языкъ церковно-славянський и звано на Руси *Кормчюю Книгою*.

с. в. въ языцѣ латинськомъ. А вже-жь языкъ латинській не бувъ о стѣлько небезпечнымъ для розвою письменности польскои, о скѣлько оказавъ ся абсорбуючимъ языкъ церковно-славянській супротивъ мовы рускои. Языкъ бо латинській не мѣгъ довго оставатись пануючимъ въ литературѣ польскѣй: жива мова мусѣла добитись до своихъ правъ, почѣмъ она могла розвиватись самостѣйно, по-за-якъ латинській языкъ зъ мовою польскою не мавъ нѣчого спѣльного. Не такъ склалось зъ языкомъ церковно-славянськимъ, котрый зъ языкомъ рускимъ бувъ посвояченый. Грамотѣѣ бо рускѣи думали, що языкъ церковно-славянській єсть книжнымъ языкомъ рускимъ, що ѡдтакъ мовою простого люду не годить ся писати книгъ церковныхъ и богословскихъ. Такъ отже мертвый языкъ церковно-славянській, будучи приноровленнымъ до выговору руского, мавъ статись культурнымъ средствомъ народу, у котрого була своя рѣдна мова жива, ѡдмѣнна ѡдъ церковщины! Того-жь мертвого языка придержували ся особливо тѣ достойники церковнѣи, котрѣи були родомъ Греки, та й не мали нѣякои звязи зъ народомъ рускимъ.

Першѣи починны письменности старорускои стали сильно змагатись ѡдъ часу заснованя печерского монастыря въ Кієвѣ. Его построивъ на Берестовѣмъ поли преподобный Теодосѣи, ученикъ Антоніа. Преподобный Антоній бувъ родомъ зъ города Любеча¹⁾ и постригъ ся въ черцѣ на горѣ Атоньскѣй. Атонъ же займавъ дуже важну ролю въ литературнѣй взаимности Руси зъ Болгарією и Сербією. Каждый славянській народъ православный мавъ тамъ свѣи монастырь (Пантелеймонѣвъ — рускій, Зографъ — болгарскій, Хилендаръ — сербскій).

¹⁾ Любечъ, городъ на лѣвѣмъ берегу Днѣпра, въ давнѣмъ князѣвствѣ Чернигѣвськомъ.

Изъ Славянщины одправлялись туды набожнй путники и ученй грамотѣѣ, щѣ переписували многоцѣннй рукописи. Якъ же Антоній изъ Атона вернувъ ся въ рѣдну землю, то поселивъ ся въ малѣй печерѣ, котру за селомъ Берестовомъ надъ Днѣпромъ, выкопавъ бувъ священикъ Иларіонъ, щѣ бувъ пѣзнѣйше митрополитомъ Руси. Той Антоній засновавъ снѣбные жите печерскихъ черцѣвъ, а его ученикъ Теодосій, будши игуменомъ нового печерского монастыря, зѣбравъ около себе майже сотню черцѣвъ. Сей монастырь ставъ ся ѡдтакъ розсадникомъ вѣры и просвѣты въ тогдѣшнѣй Руси; въ черцѣ постригались люде всѣхъ станѣвъ: бояре, городяне, хлѣборобы, люде письменнй и неписьменнй, ба й князѣ покидали иногдѣ жизнь роскошну на своѣмъ дворѣ и глядали супокѣйного пристановища въ чернечѣй келіи. Такъ Микола Святоша, щѣ бувъ внукомъ Святослава Ярославича, покинувъ самохѣтъ свое князѣвство Чернигѣвске и 1106. р. вступивъ въ печерскій монастырь. Въ хосенѣ его дарувавъ свою библіотеку, збудувавъ шпиталь и займавъ ся смирною службою, будши по три роки кухаромъ и дверникомъ. Черцѣ того славного монастыря подавали неразъ князямъ раду въ важныхъ справахъ та й упоминали ихъ острымъ словомъ за-для крамолы и усобицы. Справдѣ, въ тяжкѣмъ лихолѣтїю печерскій монастырь бувъ неначе ясною, зѣркою на хмарнѣмъ небѣ: ѡнъ удержувавъ въ силѣ моральне єдинѣство Руси, хочъ усобицами княжа власть запропащалась а простора руска земля щѣ-разъ бѣльше роздроблювалась. Въ его тихихъ стѣнахъ трудились безъ вину грамотѣѣ-черцѣ, списуючи то творы богословскій, то зѣбрники лѣтописнй, и хоча тая чернеча наука мала прикмету византійску, хоча тогдѣшня мудрѣсть не смѣла выразатись словами мовы живої, народної, все-таки

тоє свѣтло, що блимало въ чернечѣй келіи скрѣзь пѣтьму, могло ясно запалахкотѣти, коли-бъ свѣжій воздухъ изъ рѣдкихъ степѣвъ повѣявъ животворнымъ леготомъ въ тую твердыню византійской культуры. И справдѣ можна було сподѣватись, що закоснѣла византійщина зустрѣне ся колись зѣ здоровымъ, питомымъ свѣтоглядомъ народу руского. Вже-жъ саміи черцѣ, списуючи житєписи святихъ печерскихъ въ мовѣ церковно-славянськѣй, читали тѣ твори людови неграмотному и для лекшого зрозумѣня ачєйже въ поясненію оповѣданя корытувались мовою живою. Тому-то людѣ полюбили тѣ житєписи, и тымъ новымъ поглядомъ на свѣтъ чудесный заповнивъ тую душевну пустырь въ пытанняхъ вѣрованя христіянського, яка морочила всякого тямущого чоловіка за-для недостатку науки розумной. Впрочѣмъ тѣи черцѣ и свѣтскіи грамотѣѣ, що збирали матеріалъ до лѣтописей, були приневолені ити помѣжъ нарѣдъ и слухати оповѣданя людей такихъ, що бували въ свѣтѣ, що багато видѣли и багато дечого дѣзнались. Именно переймаючи ѡдъ громады давній переказы, або и хѣснующисѣ пѣснями народными, такіи письменники записали неразъ у своихъ збѣрникахъ народній прислѣвья або фразы мовы живої. Про-те зъ годомъ-перегодомъ словеснѣсть церковно-славянська могла перетворитись въ литературу руску вже й въ давнѣйшихъ добахъ просвѣтної нашої жизни. Та отъ, грянула на Русь страшнымъ громомъ тяжка недоля зъ нападомъ татарскимъ: въ руинѣ рускои землѣ запропастилась и тая просвѣта, що пѣдъ знаменемъ византійщины стала розвиватись. Оцѣля втратила Русь самостѣйность державну, про-те доля мачишина не дозволила їй здвигнути величїи святихъ просвѣты народної.

Литература церковна.

Поученія, проповіді и посланія — се перші твори писателів церковних, що наблюдаючи взірці византійській намагались для правовірного стада зладити деякі научні писання в мові, освяченій повагою церкви. Всі ті твори зложились именно за-для того, щоби просвітити князів і народ наукою християнською, та й щоби духовну паству охоронити від пропаганди латинян і жидів. Ці духовники-грамотні досягнули свою ціль, можна сумніватись; абстракційна, символічна наука, списана в мертвomu мові, була зрозумілою хіба лиш старшині церковній, котра відокремилась від народу і всім дивилась на його поконвічний звичай і обычай. По причині отже, що від мертвого мови не повставало духом живим, при такій науці руський народ не міг тогді переймитись високими ідеями християнства, а придержувався ввічав свого поетичного світогляду поганського.

а) Писателі.

1. **Иларіонъ.** Онъ бувъ священикомъ в селі Берестові близько Києва, куды великий князь Ярослав любивъ приїжджати. Иларіонъ выходивъ часто из села на сусідню гору, де нині печерській монастирь. Тамъ выкопавъ печеру завбільшки в два сажні, моливъ ся Богу і співавъ часи. В тій печері поселивъ ся опісля преподобный Антоній, учитель славного Теодосія. А вже-ж в самоті не мігъ Иларіонъ довго оставатись: Ярослав, пробуваючи в дворці Берестовському, пізнавъ в смиренному пустельнику мужа вельми ученого і в 1051. р. спонукавъ єпископів, вибрати Иларіона митрополитомъ Києва і всеї Руси. Се бувъ перший Русинъ, що занявъ в Руси престолъ митро-

поліцій, доступний дотіль тільки самим Грекамъ. — Иларіонъ писавъ не багато, але-жь помѣжь духовными письменниками давной doby бѣть найбільше бдзначивъ ся величнымъ талантомъ реторскимъ. Головна сила его писаня лежить въ алегоріяхъ и образахъ поетичныхъ. Тільки-жь, нѣгде правды дѣти, его писаня крѣмъ великого князя Ярослава и кількохъ іерархівъ безперечно не розумѣвъ нѣхто изъ сучасныхъ людей.

Онъ написавъ: „Слово о законѣ, даномъ чрезъ Мойсея, и о благодати и истинѣ, бывшей намъ отъ Иисуса Христа“¹⁾. Пишучи се Слово загадавъ Иларіонъ выступити противъ жидѣвъ, щѣ свою науку бажали ширити въ Руси. Зъ сямъ писанемъ сполучае ся „Похвала кагану нашему Володимиру“²⁾. Въ сѣй Похвалѣ апострофа до Володимира В. єсть справдѣ поетичною.

2. Теодосій Печерскій — родивъ ся въ першій половинѣ вѣку XI. въ мѣстечку Василевѣ недалеко Кієва и опѣсля постригъ ся въ черцѣ (1032). Въ 1062. р. выбрано его игуменомъ печерского монастыря, щѣ его бѣть самъ основавъ, завѣвши въ нѣмъ вельми строгій уставъ Студійскій³⁾. Славный сѣй игуменъ не боявъ ся казати слова правды ворохобнымъ князямъ, именно же наказувавъ бѣть остро Святослава Ярославича, коли сѣй князь выгнавши старшого брата, Изяслава, занявъ его тронъ въ Кієвѣ. Невгамована енергія побѣчь сердечной доброты и характеръ прямой — се головній

¹⁾ Слово Иларіона напечатано въ „Чтеніяхъ общества исторіи и древностей російскихъ“ Москва, 1848, Пр. 7.

²⁾ Володимиръ В. любующись въ орієнтальнымъ церемоніямъ дидрекомъ, переймивъ бдъ Хазарѣвъ титулъ „каганъ“ (ханъ).

³⁾ Уставъ Студійскій уложивъ Теодоръ Студитъ въ царгородскомъ монастырѣ св. Саввы нѣсли правилъ св. Василя Великого. Монастырь же сѣй основавъ Студій, римскій патрицій.

прикметы душевний незвычайного сего мужа. Ёго житє описавъ чернець Несторъ. Теодосій умеръ 3. мая 1074. р. Онъ написавъ: а) „*Посланіє къ великому князю Изяславу о латиньской вѣрѣ*“. б) „*Духовніи поученія народу и киевопечерскимъ инокамъ*“, именно десять короткихъ поученій ко черцямъ, и одно обширне поученіє ко народу¹⁾. Въ письмѣ о латиньской вѣрѣ выкрыває Теодосій Изяславови деякіи обрядовіи рѣжницѣ обохъ церквей, сѣдной и заходной, дорѣкає латинянамъ за ихъ вѣру и обычаѣ и въ загаль оказує ся супротивъ нихъ нетерпимымъ. Изъ его полемьки видно, що онъ подекуды похибне мавъ понятє о вѣрѣ католицькой. Пишучи же се письмо полемичне бажавъ онъ великого князя Изяслава, що бувъ союзникомъ польского короля Болеслава II., бд-вернути бдъ заходу Европы и скрѣпити въ благочестивой вѣрѣ батькѣвъ. — Изъ „поученій инокамъ“ можна дѣзнатись, що деякіи черцѣ були лѣниви и любия грошѣ; въ поученіяхъ же ко народу Теодосій выкрыває тогдѣшний его блуды и недостатки моральни, якъ останки вѣры поганьской, пиянство и таке инше.

3. Яковъ Мнихъ, сучасный преподобному Теодосію, написавъ „*Посланіє къ Ярославову сыну Изяславу*“, котрого бувъ духовнымъ отцемъ. Сей мнихъ высказывавъ князєви смѣло правду, замѣчаючи, що „одно имя великое не введєтъ въ царство небесное“. Ему приписують ся еще два творы: „*Житіє св. Владимира и похвала ему*“ и „*Житіє Бориса и Гльба*“²⁾.

4. Никифоръ, родомъ Грекъ, бувъ митрополитомъ Кіѣвскимъ (1104—1121). Онъ написавъ а) „*Два по-*

¹⁾ Писаня Теодосія выпечатавъ Макарій въ „Извѣстіяхъ Акад. Наукъ“ по 2. отд. II, выпускъ 2.

²⁾ Погодинъ въ Извѣстіяхъ Ак. Н. I. — Христоматія Ореста Миллера. Изданіє 2. С. Пб. 1866. стр. 196—198.

сланія къ Владимиру Мономаху^а, одно о постѣ, о души и пяти чувствахъ¹⁾, друге „о Латинѣ“ (о латиньскѣй вѣрѣ)²⁾; б) „Написаніе на Латину ко князю Ярославу Святославичу“³⁾. Въ письмѣ „о постѣ“ Никифоръ нарисовавъ гарну характеристику великого князя, що найчастѣйше спавъ на сырѣй земли, не любивъ пышнаго убраня, а ходивъ по лѣсахъ въ одежи „сиротиньскѣй“ (престѣй), та що тѣлько въ потребѣ входячи въ городъ одягавъ ся по-князьвски. Митрополитъ замѣтивъ, що Володимиръ Мономахъ робивъ своими руками, що при обѣдахъ самъ услугувавъ своимъ гостямъ, та що дивлячись, якъ другі у него бенкетують, доволенъ бувъ „малымъ вкушеніємъ и малою водою“. Въ полемичномъ писаню о латиньскѣй вѣрѣ одповѣдає Никифоръ Володимирови на пытанє: „чому оддѣлялись Латиняне одъ святой, соборной и правовѣрноѣ церкви?“ — выкрываючи изъ становища церкви схѣдной тїи „вини“ Латинянъ, якї выкликали роздѣлъ межи церквою захѣдною а схѣдною.

5. Кирило Турѣвскій. Сей грамотѣй бувъ сыномъ богатыхъ родичѣвъ и родивъ ся въ городѣ Туровѣ, що лежавъ недалеко Кієва. Зъ малку вчивъ ся въ Туровѣ, одтакъ постригъ ся въ черцѣ и вывчивъ ся священныхъ книгъ, такъ, що розумѣвъ ихъ лучше, нѣжъ всякій иншій сучасній грамотѣй. Опбєся замкнувъ ся въ якѣйсь вежи и вправлявъ ся тамъ довго въ постѣ та молитвѣ. Покинувши тую добровѣльную вязницю ставъ

¹⁾ „Рускія Достопамятности“, издаваемые Обществомъ исторіи и древностей руссїйскихъ, учрежденнымъ при императорскомъ Московскомъ университетѣ. Часть I. Москва 1816.

²⁾ „Памятники руссїйской словесности XII. вѣка“, изданные К. Калайдовичемъ. Москва 1821.

³⁾ Четін Минеи митрополита Макарія.

людямъ пояснати письмо святе, и изъ-за того прославивъ ся на Руси. Князь и народъ Турѣвскій, дивующись его наукамъ упросили митрополита Кіѣвского, чтобы Кирила поставивъ епископомъ въ Туровъ, и митрополитъ вволивъ дѣйстно ихъ волю. Бувши епископомъ Кирило придбавъ собѣ такую славу въ краснорѣчію, що звано его „вторымъ златословеснымъ учителемъ“, с. в. вторымъ Златоустомъ. Умеръ около 1182. р. — Изъ писемъ его дошли до насъ слова (проповѣди) на дни праздничій и воскресні, и такожъ посланія (листы) та молитвы. И такъ числять 9 его словъ, сказанныхъ въ церквѣ передъ народомъ, 3 статей, выложені въ формѣ листовъ або наукъ до черцѣвъ и т. и.¹⁾ Кирилу приписують такожъ „посланія“ къ великому князю Андрѣю Боголюбскому.

Слова або проповѣди Кирила суть для письменныхъ людей досыть важны; — они подобають ся въ загалѣ бѣльше, нѣжъ звѣстне Слово Иларіона. Въ нихъ находимо деякі замѣтки про обычаѣ того часу: доводимо ся примѣромъ, що правовѣрній люде наукъ его нерадо слухали, що тогдѣ були всѣлякі забобоны, якъ вѣра въ стрѣчу, въ чиханѣ, въ „грай“ птицъ и т. и. Що до формы Кирило любуетъ ся въ образахъ и символахъ. Такъ въ словѣ на нову недѣлю по пасцѣ христіанство являе ся въ образѣ весны, а поганство и жидѣство въ образѣ зимы; грѣховні помысли приймають видъ бурныхъ вѣтрѣвъ; старый завѣтъ приобнуе ся мѣсяцеви, а новый сонцю. А вже-жъ и „златословесный учитель“ своими науками не притягавъ людей до церкви, тому-що не розумѣли его мовы церковно-славянської. То-жъ не диво, що въ пята недѣлю

¹⁾ „Памятники російской словесности XII вѣка“, издаанные К. Калайдовичемъ. Москва 1821.

по пасцѣ бувъ бнѣ приневоленный отъ-се до народу ска-
зати: „Якъ бы я шодень вамъ роздававъ золото або
срѣбло, мѣдъ або пиво, чи не приходили-бъ вы сюды
одень передъ другимъ, хоча бы васъ и не кликано?
Нынѣ же роздаю слова божїи, лучший бдѣ золота и ка-
меня дорогого, и солодшїи бдѣ меду, а вы не хотите
таки приходити до церкви“.

Въ серединѣ мѣжь писателями церковными а свѣт-
скими стоять Данило Мнихъ, що бувъ черцемъ и на-
вѣстивъ Палестину. Житєпись сего мужа есть намъ
майже незвѣстна. Про деякїи дрѣбиницѣ довѣдуемо ся
изъ его письменного твору, що зове ся „Паломникомъ“.
Авторъ сего памятника называе себе „инокомъ“ и „игу-
меномъ рускимъ“ и зазначае часъ, що въ нѣмъ ходивъ
у святу землю; пише бо, що ходивъ тамъ тогдѣ, коли
великимъ княземъ бувъ Святополкъ Изяславичъ, внукъ
Ярослава Володимировича (1093—1113). Данило згадае
такожъ про декотрыхъ своихъ товаришѣвъ-путникѣвъ,
и зове ихъ „дружиною своею и сынами рускими“. Були
то деякїи Новгородцѣ и Кїевляне, якъ Сдѣславъ Иван-
ковичъ, Городиславъ Михалковичъ, два Кашкичъ „и инїи
мнози“. Впрочемъ незвѣстно намъ, де Данило родивъ ся
и де живъ. Можна тѣлько догадатись, що бувъ родомъ
зъ Чернигѣвщины, тому-що бнѣ прирѣвнуе Йорданъ
рѣцѣ Сновѣ, що плыве недалеко Чернигова. Будучи игу-
меномъ мавъ доволѣ грошей, и про-те въ Палестинѣ до-
бре оплачувавъ проводникѣвъ, хотячи побачити всею,
що було важнымъ. Вдачею своєю бувъ бнѣ чоловікъ
прямодушный и сердечный, що не скривавъ своихъ сла-
бостей и похибокъ; бувъ такожъ добрымъ патріотомъ,
що хотѣвъ поставити „кандило свое“ (лямпу свою) надъ
гробомъ Спасителя за всѣхъ князѣвъ своихъ, за всю
руску землю и за всѣхъ христїанъ рускою землѣ. На-

шого путника полюбивъ король ерусалимскій Балдуинъ I, и подавъ ему змогу, въ супроводъ своєї дружини навѣстити деякій мѣсяцъ святій.

Данило Мнихъ описавъ отже сю свою путь и лишивъ намъ памятникъ многоцѣнный, якимъ нѣ-одна стародавна литература европейска не може звеличитись. И справдѣ въ жадно́й мовѣ не находимо передъ Даниломъ такъ важного письменного твору, щó подававъ бы самій правдивій вѣсти про-землю святу. Описъ его оббѣмає цѣлу Палестину, але попереду згадує бнѣ про морску путь изъ Царгорода, бдтакъ про деякій островы Пропонтиды и Архипеляга. Одъ Данила довѣдуємо ся, щó на островѣ Родѣ рускій князь Олегъ живѣ два лѣта и двѣ зими. Се бувъ той Олегъ Святотлавичъ, щó „мечемъ крамолу ковавъ и стрѣлы по землі сѣявъ“¹⁾ и опбсля живѣ на вигнаню въ чужинѣ. Путникъ нашъ бувъ бдтакъ въ Ефесѣ и приставъ до берега Ликиї; потѣмъ остановивъ ся на островѣ Кипрѣ и бдпливъ въ Палестину. Выйшовши на берегъ въ Яффѣ повандрувавъ просто до Ерусалиму, де пробувавъ 16 мѣсяцѣвъ въ лаврѣ св. Саввы. Якійсь старенькій, учений чернець полюбивъ симпатичного Данила и бувъ его провѣдникомъ въ Ерусалимѣ та въ цѣлѣй Палестинѣ.

Письменный сей творъ Данила зовуть „Паломникомъ“. Назва „Паломникъ“ походить бдъ слова „палма“, котру держачи въ рукахъ путники вертались домѣвъ изъ землѣ святой. А вже-жъ въ тѣмъ часѣ, коли бдбувались хрестнѣй походы въ цѣли освобожденя Палестины зъ-пѣдъ кормиги сарациньскої, нашѣ предки побивались у себе дома уособицями князѣвъ и нападами дикихъ ордъ, про-те не

¹⁾ „Слово о плѣку Игоревѣ“, вид. Ом. Огоновского, стор. 8. VI, 3.

могли одправлятись въ землю святу громадами. Тільки деякі набожні путники ходили до гробу Спасителя, помолитись за себе и за Русь безталанну. Першимъ рускимъ паломникомъ бувъ игумень печерскій Варлаамъ, що навѣстивъ Єрусалимъ около 1062. р.¹⁾ Але игумень Данило бувъ першимъ, що свою вандрівку въ Палестину описавъ.

Сей творъ Данила въ деякихъ рукописяхъ має ще такі заголовки: „*Книга глаголемая странникъ*“, „*Книга странникъ, хоженіе игумена Данила*“, „*Житіє и хоженіє Данила, рускыя земля игумена*“.¹⁾ Написавъ же его Данило въ началку вѣку XII., мабутъ въ 1113. р.

Паломникъ Данила Мниха написаний языкомъ церковно-славянськимъ, але-жъ вѣдай мимо волѣ автора увійшли въ текстъ деякі форми малорускї. Въ загалѣ видно, що Данило бувъ грамотѣмъ ученымъ, а часті грецизми указують, що мова грецка була ему добре звѣсною. Стиль его єсть гарний, доказомъ чого служитъ особливо статья пре те, якъ свѣтло святе въ велику суботу сходитъ зъ неба ко гробу Спасителя.

б) Збѣрники та инші памятники.

Церковні писателѣ не розвивали широкои, самостійнои дѣяльности. Они списували невеличкі свои твори именно тогдѣ, коли обставинами часу до сего свого труду були приневолені. Головніми проявами то-

¹⁾ Найлучшимъ єсть виданіє комисіи археографичнои въ Петербурзі п. з.: „Путешествіе игумена Данила по святой землѣ, въ началѣ XII-го вѣка (1113—1115). Издано археографическою комиссіею подъ редакціею А. С. Норова съ его критическими замѣчаніями“. С. Петербургъ 1864. На мову нѣмецку переложили Паломника профессоръ Leskien въ членниши нѣмецкого збору Палестиньского (Zeitschrift des deutschen Palaestinavereins), томъ VII.

гдѣшньої духовної жизни були збѣрники, що списувались по взбѣрцямъ византійскимъ. Въ такихъ-то творахъ любувались вельми люде письменні, добачаючи въ нихъ жерело високої науки и вѣдомостей такихъ, безъ котрихъ въ житю годѣ було обійтись.

1. Два Изборники Святослава. Дякъ¹⁾ Іоаннъ переписавъ въ 1073. р. для великого князя Святослава Ярославича Изборникъ изъ рукописи болгарской, котра була перекладомъ изъ оригіналу грецького.²⁾ Тойже перекладъ зладжено въ Х. вѣцѣ для болгарского царя Симеона. Рускій грамотій перемѣнивъ тільки въ переднѣмъ и послѣднѣмъ словѣ деякі вирази, призначуючи свій збѣрникъ для князя руского.

Першій сей Изборникъ єсть пеначе енциклопедією мѣсту духовного и свѣтского. И такъ находятъ ся въ нѣмъ розправи догматичні, моральні, та й мѣстять ся децо изъ філософіѣ, исторіѣ натуральной и реторики. Тотій-жъ статейки взяті по бѣльшой части изъ писемъ отцѣвъ церковныхъ, именно изъ писемъ Василя Великого, Атанасія В., Григорія Нисского, Юстина Філософа, Іоанна Златоустого, Григорія Богослова, Августина и другихъ. Бачимо тутъ деякі замѣтки фізіологічні,

¹⁾ Въ стародавній Руси „дьякомъ“ звавъ ся секретарь державный.

²⁾ „Изборникъ великаго князя Святослава Ярославича 1073 года“. Съ греческимъ и латинскимъ текстами. Съ предисловіемъ Е. В. Барсова и запискою А. Л. Дювернуа (Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей при московскомъ университетѣ. 1882). — „Историческая Христоматія церковно-славянскаго и древне-русскаго языковъ“. Сочинено Θ. Буслевымъ. Москва 1861; стр. 261—275. — Porôbn. Studien zur Kenntniss des Izbornik Svjatoslava vom Jahre 1073 nebst Bemerkungen zu den jûngereren Handschriften (Arch.v. f. slav. Philologie herausgeg. v. V. Jagic. Achter Band. S. 357—395; 549—572).

примѣромъ про утворене тѣла изъ чотырохъ елементѣвъ: „ѡдѣ огню бо має оно теплоту, ѡдѣ воздуха студѣнь, ѡдѣ землѣ сухоту, а ѡдѣ воды мокроту“. Читаємо дещо про лиху жену, що погубляє свого мужа, неначе червакъ точить дерево. Єсть въ сѣмъ збѣрнику такожъ „Лѣтописецъ въ кратыцѣ“, де згадує ся про цѣсарѣвъ римскихъ. Крѣмъ такой мѣшанины въ выборѣ предмету зустрічаємо тутъ такожъ календарь, въ котрѣмъ приписує ся дієтетика, се-бѣ то способъ житя. Примѣромъ сказано тамъ, щобы въ мѣсяци мартѣ солодко ѣсти и пити, щобы въ цвѣтню не ѣсти рѣпы а поросяти въ маю; ѡдтакъ радить незвѣстный намъ по имени грамотѣй, щобы въ червню о годинѣ другѣй напиться трохи воды, а чистого вина въ сѣчню, щобы въ вересню не ѣсти молока а капуста въ грудню, щобы въ падолистѣ не мыти ся часто и т. д. Въ сѣмъ Изборнику находятъ ся такожъ рисунки: оденъ образокъ представляє князя Святослава зъ женою и пятьма сынами. Се мають бути вѣрнѣй портреты княжої родини.

Той дякъ Іоаннъ зладивъ въ 1076. р. для того-самого великого князя другій Изборникъ, переписавши его зъ декотрыми змѣнами изъ Изборника болгарского.¹⁾ Статѣ, що въ нѣмъ находятъ ся, суть переважно змѣсту духовного; н. пр. *О чтеніи книгъ, Наказаніе богатимъ, Поученіе въ правой вѣрѣ, Поученіа дѣтямъ* и и. Бачимо тутъ такожъ коротку парафразу деякихъ уступѣвъ изъ св. писма. Сей-то другій Изборникъ Святослава заявивъ великій впливъ на нашу стародавню литературу. И такъ статья *Поученіа дѣтямъ* була основою того поу-

¹⁾ „Историческая Христоматія церковно-славянскаго и древне-русскаго языковъ“. Сочинено Ѳ. Буслевымъ. Москва 1861 стор. 289—299.

ченія, яке для своїх дѣтей написавъ Володимиръ Мономахъ.

Языкъ обохъ Изборникѣвъ въ основѣ свойъ есть старословѣнскій, с. в. той языкъ, котрымъ користувались славянскій апостоли Кирилъ и Методій. Тѣлько руска правопись перемагає въ великій части правопись старословѣнску, та й денекуды зустрічають ся формы рускї.

2. Патерикъ печерскій.¹⁾ Сей памятникъ есть збраникомъ житій черцѣвъ святихъ печерского монастыря. Зачаткомъ своимъ ѡдносить ся ѡнъ до вѣку XII. и XIII. Основую бо его служить оповѣданє лѣтописця Нестора про першихъ печерскихъ святихъ, примѣромъ про Теодосія, вразъ зъ письмами Симона и Поликарпа.

Симонъ бувъ спершу печерскимъ монахомъ, а ѡдъ 1215—1226 р. епископомъ Володимирскимъ и Суздальскимъ. інъ написавъ письмо („посланіє“) ко Поликарпу въ тѣй цѣли, щобы упомнути и навчити молодого сего черця. Поликарпъ бо вступивъ въ печерскій монастырь безъ внутрѣшнього званя, и бувъ гордовитымъ та непосидючимъ. Княгиня Верхуслава, жена Ростислава Рюриковича, бажала видѣти его епископомъ и въ сѣй справѣ не щадила заходѣвъ та грошей. Коли про се дѣзнавъ ся Симонъ, протививъ ся ѡнъ чи-мало такимъ забаганкамъ. Саме-тогдѣ вернувъ ся Поликарпъ до Кієва зъ одного монастыря, де бувъ игуменомъ, и ставъ падькати за-для самоты въ житію чернецѣмъ; ѡдтакъ въ письмѣ своемъ выкрывъ Симону свою неохоту до скучного житя въ монастырѣ. Тогдѣ Симонъ ѡдповѣвъ Поликарпови сво-

¹⁾ „Исслѣдованія о Патерикѣ печерекомъ, Кубарева, Журналъ министерства народн. просвѣщенія“. С. Петѣрб. 1838. Нр. 10. Рукопись Патерика находитъ ся въ библіотекѣ университета Львѣвского, Нр. 1. D. 11.

вмъ письмомъ, и потѣшаючи его старавъ ся погодити его зб смирною жизнію чернецою. До сего письма до-лучивъ Симонъ еще житєписи декотрыхъ печерскихъ святыхъ и такожъ *Сказаніе о построеніи кїевопечерскаго монастыря*. Поликарпъ услухавъ науки Симона, оставъ ся въ печерскѣмъ монастырѣ и примиривъ ся зб своею долею.

Поликарпъ же написавъ письмо („посланіе“) къ Акиндинови, архимандритови печерского монастыря. Вволяючи волю сего архимандрита Поликарпъ зладивъ (около 1218. р.) житєписи кѣлькохъ печерскихъ святыхъ, хбснувавшись устнымъ переказомъ Симона. Такъ отже на основѣ кѣлькохъ оповѣданъ лѣтописця Нестора и згаданныхъ письмъ Симона та Поликарпа утворивъ ся Патерикъ печерскій.¹⁾ До тыхъ основныхъ житєписей додано опбєля багато ыншихъ статей. Мѣжь ними суть и такі, щѣ лишъ посередню звязъ мають зъ первѣстнымъ текстомъ Патерика, н. пр. о хрещєніи Славянъ, о перекладѣ св. письма на мову словѣньску, и и. Крѣмъ житєписей суть въ Патерику такожъ „посланія“. Уложено же сей рускій памятникъ по взѣрци Патерикѣвъ грецкихъ, якими були именно Патерикъ синайскій и скитскій, звѣстнїи на Руси въ перекладѣ болгарско-славянскѣмъ. Заходами черцѣвъ ставъ ся Патерикъ печерскій звѣстнымъ и людови неграмотному; се-жь вдѣялось ма-бути симъ способомъ, щѣ черцѣ розказували одвѣтнїи легенды въ мовѣ зрозумѣлїй. Тому-тѣ людѣ полюбивъ тї житєписи и стягивъ собѣ деякїи легенды набожнїи; ба и въ нашихъ часахъ помѣжь людомъ замѣчаємо великїй нахвлъ до читаня такихъ житєписей, щѣ заснову-ють ся на свѣтоглядѣ чудеснѣмъ.

¹⁾ Слово „Патерикъ“ утворено изъ грецкого *патѣр*. Пате-рикъ обѣймає житєписи отцѣвъ.

3. Евангеліє Крилоскоє або Галицкоє. Се єсть найдавніѣйшій памятникъ галицко-рускій изъ 1143. року. Первѣстно находивъ ся ѡнъ въ епископскѣй церквѣ Крилоскѣй, куды дѣставъ ся мабуть изъ Галицкои церкви катедральной. Въ 1576. р. видѣвъ еще се Евангеліє епископъ Львѣвскій Гедѣонъ Болобанъ на престолѣ въ церквѣ „столечной“ на Крилосѣ, и тамъ осталось оно до 1679. р., коли перейшло въ посѣданіє Сучавского митрополита Досиѣея въ Молдавѣ. Хоча же той митрополитъ хотѣвъ вернути сю дорогоценну книгу катедральной церквѣ въ Крилосѣ, то однако се єго бажаніє не сповнилось тому, що найшовъ ся якийсь книжный хапуга, котрый завѣзъ сей антикварскій жемчугъ въ Москву. Тамъ придбавъ єго собѣ чернецъ „справщикъ“¹⁾ Тимоѣей, а коли ѡнъ умеръ (1699), то Евангеліє Крилоске вразѣ зъ иншими грецкими книгами взято въ „печатный двѣръ“, ѡдки наконецъ перейшло въ Московску бібліотеку синодальну.

Евангеліє Крилоске єсть найдавніѣйшою зъ рукописей, звѣстныхъ пѣдъ назвою Тетраевангелія (Четвероевангелія), с. є. евангелія, розложеного пѣсля чотырохъ евангелистѣвъ по порядку главъ. Саме Четвероевангеліє кѣнчить ся на листѣ (картцѣ) 228, и написано въ пятьдесяти дняхъ, се-бѣ-то ѡдѣ 1. жовтня до 19. падолиста 1143. р. ідѣ 229. листа починає ся розложене евангелій пѣсля празникѣвъ, а ѡдтакъ ѡдѣ 242. листа на сторонѣ оборотной починає ся „мѣсяцословъ“. Рукопись кѣнчить ся статьею о евангелистахъ. Всѣхъ листѣвъ єсть 260. Друга часть рукописи ѡдѣ 229. листа писана пѣзнѣйше, вѣдай въ XIII. або XIV. вѣцѣ. На 1.

¹⁾ Справщиками звались именно тѣ грамотѣѣ, що испра-вляли книги, переважно церковній, и ѡдтакъ займались ихъ печатанємъ.

листъ Четвероевангелія помѣщено „*предсловіе святихъ четырехъ евангелій*“. Заголовки писані въ два стовпцѣ, а самый текстъ въ оденъ стовпець, зъ выемкомъ на чатку евангелія бѣ Матѣея, именно листа 3., писаного, якъ и заголовки, въ два стовпцѣ. Се евангеліе писано бѣльшимъ уставомъ на пергаминахъ въ четвертцѣ (4°). (А. Петрушевичъ: „Археологическія находки близъ города Галича“. Вѣстникъ Народнаго Дома. Годъ I, Ч. 8.)

Правописъ сего памятника — руска; деякія граматычній проявы суть тѣ самі, що замѣчають ся въ говорахъ галицкихъ.

Литература свѣтска.

Коли писателѣ церковній, придержуючись византійскихъ взбѣрѣвъ, списували свои творы въ мертвѣмъ церковно-славянскѣмъ языкѣ, то въ литературѣ свѣтскѣй неподвижна византійщина трохи оживилась теплымъ духомъ своихъ рѣднихъ святощій. Въ писаняхъ сюды належачихъ проявляе ся ипогдѣ любовь до Руси и замѣчають ся слѣды впливу устной людской словесности. Правда, що языкъ сихъ творѣвъ въ основѣ свойй есть церковно-славянскій, але-жь бѣ прикрашуе ся часто словами, формами и зворотами мовы живои. Такъ отже тѣ памятники литературы свѣтской стались жереломъ для выученія языка старорусского, котрый у головныхъ формахъ бѣ теперѣшнього языка живучого не багаторѣзнять ся. А вже-жь и тѣ зачатки словесности свѣтской не могли розвинутись, тому-що пошесть татарска була справдѣ зморою для всякого змаганія тогдѣшньої Руси.

1. Правда Русьская.

Се есть найдавніѣйшій памятникъ руского права карного и цивильного. Въ засновку своѣмъ приписуе ся ѡнъ князеви Ярославви Володимировичу, котрый въ першѣй половинѣ вѣку XI. надавъ Правду Новгородцямъ. Довѣдуемо ся зъ лѣтописи, що Ярославъ, князь Новгородскій, по смерти отца своего Володимира, великого князя Кіѣвского, добивавъ ся до наслѣдства на тронъ батьковскѣмъ противъ окаяннаго Святополка. Новгородцѣ помогли ему тогдѣ своею дружиною, с. в. охотниками воиньскими, и ѡдтакъ осѣвъ ѡнъ на княжѣмъ стѣльци въ Кіевѣ. Коли-жь Ярославъ небавкомъ утративъ сей тронъ, и въ бѣдѣ своѣй за море втѣкати хотѣвъ, то не пустили его Новгородцѣ, збѣрали богато дружины, та допомогли своему князеви, изъ-за чого ѡнъ Святополка зновъ поборовъ и вже безъ перепоны занявъ тронъ Кіѣвскій. Тогдѣ нагородивъ Ярославъ своихъ воѣвникѣвъ, особливо-жь вѣрныхъ Новгородцѣвъ. Старшимъ въ дружинѣ, взятѣй зъ иншихъ городѣвъ, давъ по 10 гривенъ,¹⁾ а каждому простому воѣвникови по однѣй гривнѣ, але изъ Новгородцѣвъ одержавъ каждый по 10 гривенъ. Такожъ давъ имъ Ярославъ Правду, щобъ именно въ судовыхъ справахъ усунено всяку са-

¹⁾ Гривна була первѣстно вагова единица, а ѡдтакъ стала монетною единицею въ родѣ англійского фунта штерлинговъ. Навпередъ гривна рѣвнялась фунтови ваги, оцѣна вменшилась и значила около пѣть фунта; гривна-жь кунъ була меншою ѡдъ гривны среббла, по-за-якъ майже 7 гривенъ кунъ складало одну гривну среббла. Однѣй гривнѣ щѣ-до вартости рѣвнялись: 20 ногать або 50 рѣзаней.

моволю и несправедливѣсть. Пѣзнѣйше заведено Правду Руску такожь въ Кіевѣ и въ иншихъ городахъ, и законы ви стались обовязуючими для всей землѣ руской.

Правда Руска, звана такожь „Судомъ Ярослава Володимировича“, въ основѣ свойѣ есть збѣрникомъ правъ, що ихъ давъ Ярославъ Новгородцямъ; але-жь сю первѣтну Правду доповнили наслѣдники его Изяславъ, Святославъ и Всеволодъ, а опѣсля довершивъ еѣ Володимиръ Мономахъ, — ба, Правда Руска представляе ся правомъ рускимъ въ розвою своимъ ажъ до вѣку XIII. Она являє ся тымъ цѣнѣйшимъ памятникомъ, що есть найдавнійшимъ мѣжь збѣрниками правъ народѣвъ славянскихъ. Такъ законъ Винодолскій у колишнихъ громадахъ дальматинскихъ писаный бувъ 1280. р.; „Законникъ“ сербекого царя Стефана Душана (1336—1355) бѣдосить ся до половины вѣку XIV, — найдавнійшій права чеській зложено въ вѣцѣ XIV, а права польскій въ половинѣ вѣку XVI.

Правда наша основуе ся въ бѣльшой частинѣ на звичаяхъ и обычаяхъ давнихъ часѣвъ, коли-то Славяне не мали еще князѣвъ, та кождый рѣдъ слухавъ лише головы, с. е. найстаршого. Князѣ, хочъ чужій, мусѣли вживатись въ права и звичаѣ народу руского. Правъ цѣлкомъ чужихъ не могли бы они вводити, бо такі не були бы приймили ся на землѣ руской.

I. Постановы права карного.

1. *Кровава мѣсть* (пѣмѣта) була призволена закономъ. Право власной пѣмѣты уважалось бѣдъ поконвѣчныхъ часѣвъ правомъ родинѣ; живючихъ ладомъ патріархальнымъ; про-те и въ стародавній Руси те право при уложенію постійныхъ законѣвъ заняло перше мѣсце. Ярославъ не придумавъ тутъ нѣчого нового; бѣтъ втяг-

32
нувъ лишъ давній звичай славянській помѣжъ свои постановы правнїй. Сей князь тѣлько ограничивъ трохи те право помсты, по-за-якъ лише крѣвнякамъ вѣльно було мститись за убійство. Въ случаю убійства мѣгъ отже мститись братъ за брата, сынъ за ѳтця, отецъ за сына. Коли-жъ не було мстителя въ родинѣ, то убійця плативъ князеви грошеву кару, щѣ звалась *вирую*. Тая вира була тымъ бѣльша, чимъ знаменитшїй бувъ убитый чоловѣкъ. И такъ за вбитого боярина треба було платити двѣйну виру, с. в. 80 гривенъ, а за звичайного свободного чоловѣка („людина“) лише просту виру, або 40 гривенъ.

Вира належалась князеви и тогдѣ, коли убійця скривъ ся. Тѣлько въ такѣмъ случаю плативъ виру цѣлый округъ, въ котрѣмъ довершилось убійство. Такїй округъ звавъ ся *вервь*,¹⁾ а кара грошева заплачена цѣлымъ округомъ мала назву загальнои або *дикои виры*. Вервь не платила тогдѣ, коли найдено въ нѣй тѣлько кости, щѣ були доказомъ давного убійства, — не платила й за мерця, котрого нѣхто не знавъ.

Право власной помсты усунули сыны Ярослава Мудрого. По его смерти зѣбрались они, вразѣ зъ дружиною и кару помсты перемѣнили на кару грошеву. Такъ отже сей институтъ крѣвавой мести переживъ ся, та тѣлько слѣды его бачимо въ дальшѣмъ уступѣ про ушкоджене тѣла, (де можъ було мститись шкѣдникови безкарно), и въ уступѣ про злочинство явнои крадежи.

Правда Руска робить рѣжницю межи *розбоемъ* а *убійствомъ* въ сварни або въ гнѣвѣ. За розбѣйника люде не платили нѣчого, але ѳддавали его зъ женою и зъ

¹⁾ *Вервь* значить „верѣвка“, „мотузъ“, „шнуръ“. Тогдѣшнїй округъ въ границяхъ своихъ вимѣрювавъ ся вѣдай шнуромъ

дѣтьми князеви на *потокъ*, се-бѣ-то на вигнане зъ рѣдного краю, а дѣмъ его на конфискату. Въ чужину виганяли такожъ того, щѣ пѣдпаливъ хату або гумно другого, а крѣмъ того такій шкѣдникъ мусѣвъ, еще заплатити за втрату, вчинену пожаромъ.

2. За всяку *тѣлесну шкѣду* можъ було самому виплатитись. Дотычна кара була тѣмъ бѣльша, чѣмъ бѣльше була нарушена чѣсть чоловѣка. Такъ той, щѣ другому въ сварни ѣдрубавъ палець, плативъ лише 3 гривны, коли-жъ вдаривъ батогомъ або рукоятію меча, коли вымыкавъ другому вуся або бороду, то плативъ 12 гривенъ. Якъ хто не мѣгъ метитись, то бравъ собѣ нагороду въ грошахъ и плату для лѣкаря. Иногдѣ виноватець плативъ князеви кару, щѣ звалась *продажею*.

3. Въ случаю *крадежи* була така установа, щѣ злодѣй мусѣвъ звернути рѣчь украдену и заплатити одвѣтну суму грошей за обиду; тѣлько коновѣда (злодѣя кѣньского) громада выдавала князеви на *потокъ*, се-бѣ-то на вигнане зъ рѣдного краю. — Злодѣя, схопленого саме-тогдѣ, коли кравъ, можъ було вѣйти, подѣбно якъ у Римлянъ при „*furtum manifestum*“.

Коли окраденый объявивъ сейчасъ про свою втрату передъ людьми на торгу, то ѣдшукавши свое майно мавъ право взяти его, у кого найшовъ, безъ всякихъ перепонъ; — той же, у кого найдено чужу рѣчь, бувъ приневоленный заплатити властивцевѣ за обиду, а князеви продажу або кару грошеву. Коли-жъ окраденый не звѣстивъ про свою шкѣду на торгу, а побачивъ свое майно у кого-небудь другого, то не мѣгъ сказати ему: *се мое*, — але мусѣвъ вести его на *сводъ*, щѣбы ѣнъ доказавъ, де взявъ рѣчь чужу. *Сводъ* (с. е. звѣдене обохъ сторѣнъ) ѣдбувавъ ся по цѣлѣмъ селѣ або мѣстѣ; коли-жъ переступлено границу оселѣ, то *сводъ*

остановлявъ ся на третій особѣ, котра заплатила по-
зываючому грѣшми, а сама брала тую чужу рѣчь и даль-
ше доходила злодѣя. Коли отже треба було ѡдшукати
невѣльника украденного, то сводъ ишовъ тѣлько до тре-
тього позваного, котрый позываючому ѡддавъ своего не-
вѣльника замѣсть украденного, а самъ занявъ ся допы-
туванемъ властивого злодѣя.

Коли господарь замѣтивъ крадѣжь, а злодѣй вже
бувъ втѣкъ, то зъ свѣдками и чужими людьми мѡгъ
гнатись за слѣдами злодѣя. Если слѣдъ привѣвъ ихъ до
якого села, а люде села не ѡдвели ѡдъ себе слѣду ку-
ды инде, то мусѣли платити цѣну рѣчи украденои и про-
дажу князеви; коли-жь слѣдъ щезъ на шляху, де не
было нѣ людей, нѣ хатъ, то нѣхто не плативъ.

4. *Правда* (дослѣдъ sprawy) ѡдбувалась ось-такъ:
Той, щѡ ѡбзнавъ яконсь обиды, мусѣвъ у своѣй справѣ
представити свѣдкѡвъ; — але явні знаки ѡдъ ѡбѣйки,
якъ синьцѣ, раны, уважались свѣдоцтвомъ достаточнымъ.
Напередъ допытувано, хто першій почавъ бити ся,
а ѡдтакъ той, щѡ ѡбѣйку выкликавъ, плативъ кару.
Если-жь прийшовъ жалуватись чоловѣкъ зъ синцями
и знаками ѡдъ бѣятики, а свѣдки доказали, щѡ ѡнъ самъ
почавъ бити ся, то ѡнъ нѣчого не ѡбстававъ ѡдъ про-
тивника, але й самъ не плативъ: синцѣ и раны були
для него заплатою.

Свѣдкомъ мусѣвъ бути чоловѣкъ свободный. Той,
щѡ позывавъ другого, звавъ ся *истецъ*. інъ мѡгъ поста-
вити свѣдкомъ и холопа (невѣльника), але въ такѡмъ
случаю, если позванный перебувъ пробу желѣзну и нею
оправдавъ ся, позываючій плативъ ему кару за те, щѡ
покликувавъ ся на свѣдоцтво холопа.

Проба желѣзна ѡдбувалась симъ способомъ, щѡ
позваному приказано брати розпалене желѣзо въ руки,

або ступати на тев-жь ногами босыми. Якъ отже выдержавъ онъ тую пробу нужно, то вважавъ ся безвиннымъ. Пробѣ желѣзної мусѣвъ поѣдатись позванный о убійство, наколи не можъ було найти свѣдка. Того-жь допыту уживано такожъ при винѣ о крадѣжь, если вже не було рѣчи вкраденом, и если цѣна еи була не менша одъ поѣвъ гривны золота. Если-жь украдена рѣчь була меньше вартѣвна, то уживано пробы водою. Позваному приказано тогдѣ скочити въ глубѣнь. Якъ въ водѣ не напудивъ ся и якъ не поринавъ, то вважавъ ся такожъ безвиннымъ. Звычай допытувати желѣзомъ и водою истнувавъ на Руси одъ часѣвъ поконвѣчныхъ и мѣгъ бути праславянськимъ, тому-що такожъ у иншихъ народѣвъ славянськихъ, якъ у Чехѣвъ и Сербѣвъ, такі допыты неразъ уживались.

До переведеня sprawy судовой служили *вириники*.¹⁾ Се були судѣя переважно карній (криминальній), що ѣздили звычайно на мѣсце вѣдяного злочинства и тамъ справу розсуджували. Они не мали постійной платнѣ, лише брали за судѣ добрій грошѣ одъ обвиненныхъ, поза-якъ имъ припадала часть виры. Крѣмъ того брали грошѣ на дорогу и вѣслякі дари на той часъ, що въ нѣмъ судили справу. Дары тѣ звались „поклоны вириин“. Приношено вириникамъ грошѣ и дары въ натурѣ: солодъ, ѣвцѣ, курки, сырѣ, сѣбѣ, и т. п. И такъ Правда Ярославича приписуе, чтобы вириникови и его помѣщникови давати на пѣдѣлю 7 ведеръ солоду, такожъ барана и 7 хлѣбѣвъ, ѣдтакъ на день по двѣ курокъ и т. д. — Вириникови давано до помочи отрокѣвъ и метельникѣвъ; се були низші урядники въ родѣ нынѣшнихъ писарѣвъ судовыхъ и секвестраторѣвъ.

¹⁾ Судѣя тѣ звались вириниками тому, що ѣдбирали виру, се-бѣ-то кару грошеву.

II. Постановы права цивильного.

Ббольшою частею Правды суть постановы права карного. До права цивильного належать именно постановы про наслѣдство и про довжниківъ; але и тутъ не оббйшлось безъ деякихъ постановъ карныхъ.

1. Правда не знав тестаментбвъ письменныхъ; за-вѣщаня устнй мають силу правну. Коли вмеръ простый чоловѣкъ вольный („смердъ“), а не було у него сынбвъ, то майно его переходило на князя; якъ же лишились дочки, то належалась имъ частина майна, яку визна-чивъ князь; если-жъ дочки були замужнй, то не одержали нѣякои части. Коли вмеръ бояринъ, то майно его не переходило на князя, и якъ не було въ него сынбвъ, брали дочки спадщину батькбвску. Майно же простого чоловѣка йшло на князя за-для того, що князь Рюри-ковичъ замѣнивъ для смерда голову роду. — Якъ отецъ умеръ „безъ ряда“ (безъ тестаменту), майно переходило на всѣхъ сынбвъ, котрй давали частину за его душу; двбръ батька лишавъ ся при сынѣ наймолодшбмъ; се-стра при братахъ не дбставала наслѣдства, але вложе-но имъ въ обовязокъ, выдати сестру за-мужъ. — Если жена по смерти мужа осталась зъ дѣтьми, то мала право на часть наслѣдства; она могла лишитись по смер-ти мужа зъ дѣтьми въ его домѣ. Если она, давши сло-во, що сидѣти-ме по смерти мужа зъ дѣтьми-недолѣт-ками, протратила майно ихъ и бддалась за-мужъ, то була приневолена, выплатити дѣтямъ те, що прогайну-вала. Якъ мати дѣтей-недолѣткбвъ пошла за-мужъ, то они зъ наслѣдствомъ поступали пбдъ опѣку найблиз-шого свояка.

2. Вѣритель позываючи довжника, що бувъ виненъ менше трохъ гривентъ, доказувавъ свою вѣрительность

присягою. Коли довгъ бувъ выше трохъ гривень, то треба було свою вѣрительністьъ свѣдками або грамотами доказувати, а де не було нѣ свѣдкѣвъ, нѣ грамотъ, тамъ вѣритель програвъ процесъ.

Важными суть приписы о процентѣ и лихвѣ. Лихва бо була тогдѣ дуже закоренилась на Руси. Позычано не тільки грошѣ, але й збѣже та инші рѣчи, и бѣтакъ бѣдавано предмети того-самого роду, якій позычено. Процентъ за позыченій грошѣ звавъ ся *рѣзъ*, а наддатоку збѣжа называно *присопъ* (присыпъ). Именно проценты грошей були высокі, по-за-якъ выносили 50—100%. Хоча же опѣсля Володимиръ Мономахъ обмеживъ трохи таку лихву, то все-таки 50% лишилось.

Щѣ-до позычки, находимо въ Правдѣ Руской слѣды римского „*foenus nauticum*“. Если купецъ позычивъ у кого грошѣ и въ дорожѣ стративъ ихъ случаємъ нещаснымъ, примѣромъ тымъ-що корабель его затопивъ ся, або що въ дорожѣ розбѣйники бѣдобрали ему товаръ, то до заплаченя довгу не можъ було его присилувати.

Въ загаль купцѣ корыстувались охороною закона. И такъ до свѣдоцтва, для доказаня якогось чину, вымагало право звичайно 7 свѣдкѣвъ, а бѣдъ купцѣвъ, себѣ-то бѣдъ чужинцѣвъ, лише 2 свѣдки. Чужинцевѣ бо не такъ легко було найти свѣдка, якъ Русинѣвъ, и про-те чужинецъ неразъ не мѣгъ бы перевести доказу.

За великій довгъ продавано чоловѣка, а цѣну, придбану зъ такомъ продажи, бѣдавано вѣрителеви. Симъ дѣломъ чоловѣкъ вольный ставъ ся невольникомъ. Въ загаль кары були тогдѣ на Руси дуже великі, такъ що рѣдко хто бувъ въ силѣ ихъ заплатити, по-за-якъ грошей въ тѣмъ часѣ не було багато. Се було справдѣ великою карою, коли виноватый, втративши свою волю, переходивъ зъ родинноу въ станъ низшій.

3. Правда Руска дбає про домашнє газдѣвство и рѣшництво и зберєгає майно не тѣлько боярина, але й смерда, визначуючи одвѣтнїй кары за нарушенє чужої власности. А вже-жъ Правда не згадує нѣчого про справы житя подружного, про ѣдносины мужа до жены и про таке инше. Такї справы належали пѣдъ судъ духовный, котрый вѣ рѣшаню ихъ корыстувавъ ся иншими законами. Тї-жъ законы списано вѣ Кормчѣй книзѣ, щѣ була перекладомъ грецкогo Номоканона. Тѣлько-жъ вѣ тѣй рускѣй редакціи чужогo законника вдѣяно деякї змѣны, одвѣтно до потребъ народу рускогo.

Збѣрникъ сей зберѣгъ ся вѣ кѣлькохъ редакціяхъ, то бѣльше то менше повныхъ. Ученїи мужѣ уважають першїи 17 статей творомъ часѣвъ Ярослава и зовуть ихъ текстомъ короткимъ; однако не можна заперечити, щѣ мабуть и деякї зъ послѣдующихъ статей ѣдносять ся до Ярослава.

Выдана Правда Рускоя. Правду найшовъ В. Н. Татищевъ вѣ лѣтѣписѣ Новгородскѣмъ, щѣ ѣдносить ся мабуть ко вѣку XV. Выдавъ же єѣ А. Л. Шлецеръ 1767. р. вѣ Петербурзѣ. Опѣсля Татищевъ выдавъ Правду зъ поясненїями 1786. р. вѣ Петербурзѣ вѣ I. части „Продолженїи древней рос. Вивліюенки“, а вѣ III. томѣ того-жъ збѣрника (1788) явилось выданє сего памятника пѣсля рукописи Кормчѣй книжки. Четвертє выданє зладивъ Болтинъ 1792. р. вѣ Петербурзѣ; ѣнтѣ пояснивъ деякї слова та реченя и переложивъ текстъ старорускїи на мову росїйску. Одтакъ выдавъ Правду К. Калайдовичъ вѣ збѣрнику „Рускїя Достопамятности, издаваемїя обществомъ исторїи и древностей росїйскихъ“. (Часть I. Москва, 1815, стор. 17—58). Калайдовичъ корыстувавъ ся найдавиѣйшѣмъ рукописѣмъ, котру ѣдкрывъ историкъ Н. Карамзинъ вѣ Синодальнѣй Кормчѣй книзѣ, списанѣй околѣ 1280. р.

Изъ пѣзїиѣйшихъ выданъ наводимо отъ-єѣ:

а) „Prawda ruska czyli prawa wielkiego księcia Jarosława Władymirowicza.“ — Przez J. B. Rakowieckiego,

królewskiego Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Członka. Tom I. II. Warszawa 1820. 1822. 4°.

б) „Das älteste Recht der Russen in seiner geschichtlichen Entwicklung dargestellt von J. Ph. G. Ewers, Professor an der Universität in Dorpat“. Dorpat und Hamburg 1826. 8°.

в) „Текстъ Русской Правды на основаніи четырехъ списковъ разныхъ редакцій, издалъ Н. Калачовъ“. Москва 1847. 8°.

Статьї и замѣтки поясняющі Правду Руску находят ся: а) въ исторіи Н. Карамзина („Исторія государства російскаго“. Изданіе пятое. Книга I, томъ II, глава III, стор. 26—38; и Примѣчанія стор. 29—43); б) въ исторіи Сергія Соловьѣва („Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ“. Томъ I. Изданіе пятое, Москва 1874; стор. 233—244).

Порѣви. статью дра Костя Левницкого въ „Зорѣ“ проф. Партыцкого, рочи. III, ч. 5. 6. н. з. „Правда Руская першій збѣрникъ правъ рускихъ“.

2. Поученіе дѣтямъ Володимира Мономаха.

Якъ милою являє ся зѣрка, що въ темній ночи меркотить яснымъ сяєвомъ крѣзь чорні хмари, такъ изъ пѣтмы историчныхъ дѣй на Руси въ конці XI. и въ началку XII. вѣку вирінає принадно свѣтла статья Володимира Мономаха. Справдѣ великимъ бувъ сей князь, що бажавъ лише добра Руси и пѣклувавъ ся не тѣлько дружиною, але й хлѣборобами. Онъ бувъ найрозумнѣйшимъ мужемъ своего часу и визначувавъ ся всякими прикметами мудрого и доброго володаря. Видячи, що Русь изъ-за незгоды и усобиць князѣвъ упадає, намагавъ ся онъ двигнути батьківщину изъ пропасти загибелі національної и суспѣльної и старавъ ся ѡдтакъ виховати свои дѣти якъ найлучше, щоби дальше повели его дѣло розумно въ хосенъ Руси.

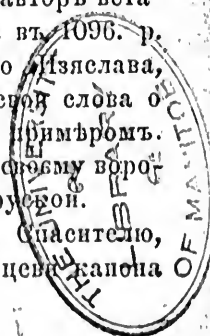
Для своихъ дѣтей написавъ Володимиръ Мономахъ „поученіе“ и выложивъ въ нѣмъ обязанности чловѣка зглядомъ церкви, товариства и родины. Се поученіе рисуе намъ живо образъ передового дѣяча руского въ XII. вѣдѣ, що мавъ бути свѣточемъ всѣмъ землякамъ. Мономахъ згадує напередъ про братній межиусобицѣ, про нарушене присяги, се-бѣ-то про головній причины недолѣ въ тѣмъ часѣ. Именно примѣръ св. Василя Великого, котрый писавъ науки для молодежи, подавъ князеви повѣдѣ, написати поученіе для своихъ дѣтей; впрочѣмъ не мѣгъ онъ не добачати взорця для свого писаня въ тыхъ „поученіяхъ дѣтямъ“, якій замѣщено въ Изборнику Святослава зъ 1076. р. Выписує отже деякі мѣся изъ псалтыри и зъ писемъ Василя В., та й поручає дѣтямъ, выповняти дѣла милосердія: „пріятель „смердѣвъ“ не вдоволяє ся обрядомъ неподвижнымъ, але бажає оживити его духомъ практичною любови христіаньскою. Сюды ѣдносять ся мѣжъ иншими отъ-сїи его слова: *„Ни праѣа, ни крива не убивайте, ни повельвайте убити его, аще будетъ повиненъ смерти, а душа не погубляете никакояже хрестьяны. — Больнаго при-спѣтите, надъ мертвеця идѣте, яко вси мертвенн есмы; и чловѣка не минѣте не привѣщавше, добро слово ему дадите“*. Згадує ѣдтакъ про взаємини мужа до жены кажучи: *„Жену свою любите, но не дайте имъ надъ собою власти“*. Впрочѣмъ подає князь науки що-до житя товариского, захвѣлює гостину и заохочує до запопадливои науки, замѣчаючи отъ-се: *„Егоже умѣючи, того не забывайте доброго, а егоже не умѣючи, а тому ся учите: якоже бо отецъ мой дома сѣдя изумѣяше пять языкъ; въ томъ бо честь есть отъ инѣхъ земель“*. Опѣсля упоминає дѣтей, остерегати ся лѣности: *„лѣность бо всему мати; еже умѣеть, то забудеть, а егоже не умѣеть, а тому ся не*

учить. — Да не застанеть васъ солнце на постели: тако бо отецъ мой дѣлаетъ блаженный и вси добріи мужи свершеніи". А вже-жъ мимо невсыпучога труда позволяе князь поспати въ полудне, бо „спанье есть отъ Бога присуждено полудне; отъ чина бо почиваетъ и звѣрь и птицы и чело-вѣци".

По молитвѣ рано князь сѣдавъ думати зъ дружиною, опбеля-жъ судивъ людей. Оѣтакъ описуе бнѣ дневнїи свои труды, згадуе про военнїи походы, именню про походы противъ Половцѣвъ и такожь про ловы дикихъ звѣрѣвъ. Охота на ловахъ въ тыхъ часахъ не була простою забавою и втратою часу, противно она вважалась трудомъ хосеннымъ; на ловахъ убивано дикихъ звѣрѣвъ, котрыми наповнялись тогдѣ великїи лѣсы и просторїи стѣны рускїи. На такихъ ловахъ находивъ ся князь неразъ въ великомъ небезпеченствѣ. Самиця тура метала его зъ конемъ двѣчи на рогахъ своихъ; олень коловъ его, а зъ двоухъ лосѣвъ оденъ топтавъ его ногами, другїи же коловъ рогами; дикїи вепрь бѣдъ бедра мечъ бдорвавъ; якїисъ лютый звѣрь скочивъ ему на бедро и коня поваливъ зъ нимъ на землю...

Володимиръ Мономахъ кѣнчить свое „поученіе" трома гадками: гадкою о промыслѣ божьѣмъ, о любви и о прощению ворогамъ. Тутъ мабуть самъ авторъ вставивъ листь, писанный до Олега Святославича въ 1096. р. пѣсля битвы Муромскои, въ котрѣи убито Мизяслава, сына Мономаховаго. Вѣдай хотѣвъ князь свои слова о прощению ворогамъ затвердити власнымъ примѣромъ. Въ сѣмъ бо письмѣ прощае вину родовому своему вороговѣ Олегови, бо не хоче погубити землѣ рускои.

„Поученіе" кѣнчить ся молитвою ко Спасителю, Матери Божьей и Андрѣю Критскому, творцевѣ канона покаяннаго.

„Поученіє“ Володимира Мономаха найдено въ рукописи Лаврентіевскої лѣтописи Несторової, де оно вставлено підъ 1096. рокомъ. Але розбѣръ сего памятника доказує, що не лѣтописець, але самъ Володимиръ написавъ цѣле „поученіє“, та що оно складомъ своимъ духови XII. вѣку зовсѣмъ бѣдповѣдає¹⁾.

3. Лѣтописи.

Лѣтописи появляются рано въ тѣхъ державѣ, въ котрой жизнь исторична єсть богата дѣями важными та незвычайными. Вже-жъ въ стародавнѣй Руси, почавши бѣдъ Рюрика, князѣ зъ дружиною изъ-за державныхъ своихъ змаганъ подавали тямущимъ грамотѣямъ чи-мало матеріалу до записуваня фактѣвъ историчныхъ. Вѣйны та усобицѣ князѣвъ здавались тымъ письменникамъ рѣвно важными проявами въ житію народнѣмъ, якъ незвычайными оказувались деякі зъявища природні въ еволюціяхъ тѣлъ небесныхъ. Жизнь простого люду зъ єго демократичнымъ побутомъ и поетичнымъ свѣтоглядомъ не явилась достойною для ширшого огляду въ писаняхъ такихъ, що складались по взбѣрамъ византійскимъ.

Византія дала Руси просвѣту христіянську, и протє не тѣлько *поученія*, *посланія* и *проповѣди*, але й *лѣтописи* грамотѣвъ рускихъ одержали свѣй зачатокъ бѣдъ подобныхъ творѣвъ литературы византійскої. А поза-якъ деякихъ хронографѣвъ (лѣтописцѣвъ) грецкихъ

¹⁾ „Поученіє дѣтямъ“ выдавъ у-перве графъ А. П. Мусинъ-Пушкинъ 1793. р. підъ заголовкомъ „Духовная“, се-бѣ-то „последній духовный заповѣтъ“. Оно находитъ ся такожъ въ рукописи Лаврентіевскої лѣтописи Несторової (Полное собраніе рус. лѣтописей. Томъ I. С.-Петербургъ. 1846; стор. 100—107).

переложено на языкъ болгарско-славянскій вже въ половинѣ Х. вѣку, а може й раньше, то зъ такими писаннями познакомились скоро й рускій письменники, добавляючи въ нихъ взорець до засновку своєї питомої лѣтописної дѣяльности. Ба, догадують ся деякі учені мужі нашихъ часівъ ¹⁾, що духовенствомъ записувались первѣстно короткі замѣтки на „пасхальныхъ таблицяхъ“ пергаминовихъ, на котрыхъ на кѣлька лѣтъ напередъ обраховано и зазначено тѣ днѣ, въ котрѣ мавъ выпасти празникъ пасхи въ сѣмѣ або тѣмѣ роцѣ. Такі пасхальні таблицѣ розсылаю въ давній Руси часъ бѣ часу по церквахъ и монастыряхъ, и бѣ такъ незаписані мѣсяця тыхъ таблицъ выповнювались одвѣтними замѣтками, котрѣ бѣднослись бѣдѣ до яконь подѣ историчной, бѣдѣ до внутрѣшньої жизни сего або того монастыря. Такъ отже на тыхъ таблицяхъ противъ дотычного року духовні грамотѣ записували короткі вѣсти про войну князѣвъ зъ поганцями, про заразу и пошеть, про зъявище крѣвавой хвостатой звѣзды, про чудеса образа святого и таке инше. Коли-жъ запасъ такихъ вѣстей нагромадивъ ся, а наука межі свѣтскими духовниками та черцями стала ширшати, то явились такі грамотѣ, що вже не вдоволялись короткими замѣтками на пасхальныхъ таблицяхъ, а захотѣли утворити щось больше повного, одвѣтного взорцямъ византийскимъ. Такъ отже изъ тыхъ короткихъ замѣтокъ, списаныхъ на пасхальныхъ таблицяхъ та изъ ширшихъ вѣстей, принятыхъ бѣ хронографѣвъ грецкихъ, або записаныхъ пѣсля оновѣданя самовидцѣвъ, утворились зъ годомъ-перегодомъ тѣ рускій лѣтописи, котрѣ майже въ однімъ часѣ

¹⁾ Н. Полевій. „Исторія русской литературы въ очеркахъ и біографіяхъ“. С.-Петербургъ 1872, стор. 17.

списувались въ головныхъ городахъ Руси, въ Кіевѣ, Черниговѣ, Новгородѣ и на Волынн.

Рускїй лѣтописи давной doby житя литературного вважають ся лѣтописями княжими. Князь єсть сонцемъ яснымъ нашихъ лѣтописцѣвъ; коли бѣтакъ зъ его вины заворушитъ ся Русь усобицею, коли по тѣй причинѣ тяжка недоля навістить простыхъ „смердѣвъ“, то набожный чернець-лѣтописецъ добачає въ злидняхъ кару божу за людскій грѣхъ. Не диво отже, що лѣтописецъ записує запопадливо всякїй змаганя князя и его дружины, що любує ся въ живыхъ описахъ крѣпавыхъ войнъ и усобиць, межи-тымъ коли тѣлько иногдѣ мовъ нехотя згадує про зборы народнї, що звались вѣчемъ, залишаючи въ загалѣ порушати такїй пытаня, котрї князеви не конче були милыми. А вже-жъ князѣ доставляли духовнымъ грамотѣямъ всяку пѣдмогу въ труднѣмъ дѣлѣ списуваня вѣстей историчныхъ. Особливо черцѣ ученї находили ласку у князя-володаря, бо они могли статиєсь вѣстниками его славы по всему свѣту. Въ монастырь приходивъ князь передѣ зачаткомъ важной справы, просити умныхъ черцѣвъ о раду. Духовники бували послами и бѣдправлялись въ далеку чужину, де познакомлювались зѣ звичаями и обычаями незвѣстной имъ землѣ; они могли дѣзнатись про пляны стратегичнї своихъ князѣвъ, а супроводжаючи войско въ походѣ могли бути наочными свѣдками крѣпавой битвы. Духовники бували неразѣ секретарями (дѣяками) у князѣвъ и про-те були имъ звѣстнї всякїй тайны кабинетовї. Такъ отже духовнї особы, а особливо черцѣ, були дѣйствио способнї, займатись списуванемъ грамотъ держазныхъ и вѣстей историчныхъ, изъ-за чого не дивно, що першими лѣтописцами рускими були смирнї черцѣ.

а) Лѣтописъ Несторова.

Перша лѣтописъ руска приписує ся звичайно Несторови, що бувъ черцемъ монастыря печерского. Про его жизнь звѣстно намъ лишь се, що вступивъ въ монастырь въ 17. роцѣ житя, та що игумень Стефанъ постригъ его въ черцѣ а опѣсля поставивъ въ діяконы. Въ 1091. р. поручено Несторови бдшукати въ печерахъ мощи Теодосія, котрїй ѓнѣ дѣйстно бдкрывъ при помочи двохъ другихъ черцѣвъ. Такожъ довѣдуємо ся зъ лѣтописи, що Половцѣ напавши на Кїѣвъ (1096) розграбили печерскїй монастырь. Кѣлькохъ черцѣвъ тогдѣ вбито, Несторъ же и прочїй братя спасли щасливо свою жизнь. Се справдѣ незначнїй дробницѣ, якї збереглись про жизнь Нестора. Ѓдтакъ не знаємо, де и коли ѓнѣ родивъ ся, та коли вмеръ. Догадують ся тѣлько, що родивъ ся въ Кїѣвщинѣ околѣ 1056. року, та що вмеръ межи 1113. а 1136. р. Сю послѣдню дату смерти Нестора поставивъ А. Бельовскїй („Latopis Nestora“ стор. 6).

Несторъ написавъ а) *„Чтѣнїе о житїи и о погубленїи блаженую страсотерпцю Бориса и Глѣба“*. б) *„Житїе преподобнаго отца нашего Теодосїя, игумена печерскаго.“* Крѣмъ сихъ двохъ житєписей зладивъ Несторъ ще бодай въ засновку Лѣтописъ руску пѣдъ заголовкомъ: *„Се повѣсти времяныхъ лѣтъ, откуда есть пошла руская земля, кто въ Кїєвъ нача перве княжити, и откуда руская земля стала есть“*. Въ сѣй лѣтописи згадує Несторъ про жизнь печерскихъ отцѣвъ Дамїана и Іеремїѣ, Матсея и Исаакїя.

Авторомъ лѣтописи уважають звичайно Нестора. Вже въ XIII. вѣцѣ пише чернець Поликарпъ въ „посланїю“ ко Акиндинюви, архимандритови печерского монастыря отєю замѣтку про лѣтописця Нестора: *„Яко*

же блаженный Несторъ въ лѣтописцѣ написа о блаженныхъ отцѣхъ, о Даміанѣ и Іереміи и Матѣѣ и Исаакии". А на вѣнцѣ мѣсци сего „посланія" читаемо, що до черця Никиты Затворника (що опбѣля бувъ епископомъ Новгородскимъ) пришло много черцѣвъ, помолитись надъ нимъ о его здравлѣ. Никита бо по думцѣ тогдѣшнихъ людей мавъ въ собѣ бѣса и пророкувавъ его силою. Поликарпъ пише, що черцѣ тѣ прийшли зъ игуменомъ Никопомъ, та що зъ ними бувъ Несторъ, иже написа лѣтописецъ. Той Никонъ бувъ наслѣдникомъ игумена Стефана, котрый постригъ Нестора въ черцѣ. Поликарпъ же переймивъ сю вѣсть одъ Симона, що бувъ печерскимъ черцемъ до 1215. р.

А вже-жъ историкъ Костомаровъ высказавъ, що лѣтописъ, котру зовуть Несторовою, не принадлежать въ цѣлѣмъ своѣмъ объемѣ сему писателюви¹⁾. По думцѣ Костомарова бувъ Несторъ тѣлько лѣтописцемъ печерского монастыря; редакторомъ же ви треба вважати игумена Сильвестра, якъ се доказуе слѣдуюча записка: „Игуменъ Селивестръ святого Михаила написахъ книги си лѣтописецъ, надѣяся отъ Бога милость пріяти, при князи Володимѣрѣ, княжащю ему Киевѣ, а мнѣ въ то время игуменящю у святого Михаила въ 6624, индикта 9 лѣта²⁾).

Сесю записку поставлено въ кѣнци лѣтописи Лаврентіевской пѣдъ рокомъ 1110. Симъ бо рокомъ кѣнчить ся такъ звана лѣтописъ Несторова, а одтакъ слѣдує лѣтописъ Сильвестра, игумена Выдубецкого монастыря въ Кіевѣ. Сильвестрови отже приписують продовженє лѣтописи Несторової одъ 1111. до 1116. р., и ма-

¹⁾ „Вѣстникъ Европы". Журналъ исторіи-политики-литературы. Восьмой годъ. Книга I. 1873. Петербургъ. стор. 6. — Порѣвн. „Извѣстія императорской Академіи Наукъ", томъ X. вып. 1.

²⁾ „Полное собраніе рус. лѣтописей", I, 123.

буть занявъ ся онъ такожь редакцію лѣтописного матеріалу, доставленого черцемъ Несторомъ. Однакже не годить ся думати, що Несторъ бувъ тѣлько лѣтописцемъ печерского монастыря, та що самъ Сильвестеръ описавъ всякій змаганя князѣвъ и ихъ дружины. Судячи бо по житєписямъ Несторовымъ можъ легко дѣзнатись, що авторъ ихъ бувъ грамотѣмъ не-абы-якимъ; се бо писавъ онъ ясно и вельми складно, користуючись правильными конструкціями граматичными. Въ тѣй же частинѣ лѣтописи, що приписує ся Сильвестрови, стиль єсть подекуды запутаный и въ загаль писанє єсть мало оживлене мовою драматичною. Єсть отже дуже вѣроятнымъ, що переважно бѣльша часть першой лѣтописи руской єсть творомъ самого Нестора, що отже Сильвестеръ єв доповнивъ и остаточно зредагувавъ.

Змѣсть лѣтописи. Лѣтопись Несторова, що зове ся „повѣстею временныхъ лѣтъ“, по примѣру византійскихъ хронографѣвъ починає ся вычисленемъ тыхъ земель, котрѣ по потоцѣ дѣстались сынамъ Ноя. За короткимъ нарисомъ географіѣ старого свѣта слѣдує ѡдтакъ исторія Славянъ. Спѣмнувши про Днѣпро лѣтописецъ наводить легенду про апостола Андрѣя, котрый сею рѣкою прибувъ ѡдъ Корсуня пѣдъ горы, що на нихъ ѡбєся здвигъ ся городъ Кіѣвъ. Именно розказує лѣтописецъ про первѣтный побуть Славянъ надъ Дунаємъ, про вандрѣвку ихъ зъ ѡдтамъ въ землѣ пѣвнѣчий и пѣвнѣчно-сѣднѣй, про демократично-громадскій ладъ у тыхъ племенъ, зъ котрыхъ зложилась ѡбєся Русь-Украина... Рокомъ 862, се-бѣ-то повѣстею про прикликанє Варягѣвъ изъ-за моря, починає ся лѣтопись руска, котра Несторомъ доводить ся до 1110. р., почѣмъ игуменъ Сильвестеръ писавъ єв дальше до 1116. р.

Способъ писаня. Лѣтописецъ задивлює ся на

подѣй историчній изъ становища релігійного; въ его писанію скрываетъ ся всюды набожна тенденція. Въ рамахъ лѣтописи учить онъ христіаньскою этики и являея часто проповѣдникомъ покаянія супротивъ грѣшныхъ земляковъ. Все-жъ таки крѣзь релігійный аскетизмъ проглядае неразъ любовь до рѣдной землѣ и до святой народныхъ. А вже-жъ князь стоитъ у руского лѣтописца по-надъ всякими змаганіями городянъ и хлѣборобовъ: хочъ онъ причиною лиха и недолѣ на Руси, то лише онъ являея олицетвореніемъ власти, ба, пѣзнійше ставъ ся воля его единымъ жереломъ правъ въ державѣ.

Оповѣдане въ бѣльшой части лѣтописи есть простымъ, а декуды й наивнымъ, хочъ добачаемо й такі мѣсця, що дѣйстно вызначують ся артизмомъ поетичнымъ. Та й не дивота, що люде тямущі читають лѣтопись Несторову зъ великимъ интересомъ; лѣтописецъ нашъ корыстувавъ ся часто людowymi переказами, ба й пѣснями простонародными, изъ-за чого писане его являея денекуды зеркаломъ свѣтогляду давныхъ Русинѣвъ. Именно Костомарѣвъ выказавъ наглядно, що деякі повѣсти лѣтописца про першу добу исторіѣ Руси основують ся на творахъ стародавной словесности устной¹⁾. Зъ того однакже не слѣдуе, мабуть бы повѣсти першого лѣтописца руского не були достовѣрными; хоча бо онъ хѣснѣвавъ ся переказами словесности устной, то самъ фактъ историчній являвъ основу непохитну, та тѣлько окрасы его въ свѣтоглядѣ люду могли бути выдумані фантазією. Вже-жъ головна заслуга нашего лѣтописца есть тая, що онъ выначуе ся рѣдкою любовью правды

¹⁾ „Вѣстникъ Европы“, Восьмый годъ 1873. Книга I, стор. 10—34; книга II. стор. 570—624.; кн. III. стор. 8—60.

та й об'єктивнимъ представлєнємъ дѣй историчныхъ. Онъ подавъ намъ вѣрный образъ стародавньої Руси, висказуючи такожъ ѓдносины єи до сусѣднихъ народѣвъ славянськихъ. Справдѣ заслуга першого лѣтописця єсть дуже велика. Майже всѣ народы славянскі завдячують єму тєє, що поконвѣчна ихъ старина найшла въ єго творѣ основу историчну. Именно коротка єтнографія славянська, замѣщена въ началку лѣтописи єсть найважнѣйшимъ документомъ для исторіє всѣхъ народѣвъ славянськихъ.

Жерела лѣтописи Несторової. а) Византійскі хронографы, именно же Палєя. Палєєю ²⁾ звалась початковѣ часть хронографа; она обѣймала оглядъ дѣй историчныхъ ѓдѣ сотворєня свѣта до христіянства и до погибєли жидѣвскої. Оповѣданє историчнє перемѣшалось тутъ зъ переказами устными, зъ розправами богословскими и зъ полемикою противъ вѣры жидѣвскої. Грецку жъ Палєю перєложено вѣдай рано на мову болгарско-славянську, а редакція руска сєго твору зладилась єще до нападу татарского. ѓдтакъ византійскі хронографы подавали рускимъ грамотѣямъ багато матеріялу, цѣлу єнциклопєдію вѣдомостей, котрою они доволѣ могли покорєстуватись. Тіє хронографы перєложено изъ мовы грецкої на болгарско-славянську вже въ X. вѣцѣ. Сюды належить именно хроника Іоанна Малалы, котру перєложивъ болгарекій священникъ Григорій; але мабуть єще раньше перєложено на болгарську мову иншого хронографа Георгія, що прозвавъ себе Амартолємъ (*ἀμάρτωλης* = грѣшний), и живъ въ вѣцѣ IX. Изъ хроники сєго Георгія Амартоля увѣйшовъ въ лѣтопись руску географичний оглядъ старого свѣта; ѓдтакъ принято

²⁾ „Палєя“ — ѓдѣ грецкого слова *παλαιός* = стародавний.

изъ неї оповѣданє про звичаї и обычаї деякихъ азійскихъ народѣвъ и племенъ, якъ Сирѣвъ, Бактрїянъ, Халдеївъ и и., а крѣмъ того замѣщено еще переложену повѣсть про волхва (чарѣвника) Аполонїя Тїанейского. Впрочѣмъ лѣтописецъ нашъ користувавъ ся такожъ грецкимъ творомъ. Методїя, епископа Патарского, именно его словомъ „о царствѣ языкъ послѣднихъ вѣрменъ.“ Звѣстнїи були ему такожъ договори рускихъ князѣвъ Олега, Игоря и Святослава, заключенїи зъ цѣсарями византїйскими. Тї договори замѣщено въ лѣтописи Несторовѣй; сюды увѣйшли они безперечно изъ тексту болгарско-славянського, щѣ бувъ перекладомъ оригиналу грецкого.

б) Житєписи славныхъ мужѣвъ, примѣромъ житєписи славянськихъ апостолѣвъ Кирила и Методїя, рускихъ князѣвъ Володимира Великого, Бориса и Глѣба и и. Сими готовыми творами лѣтописецъ хѣснувавъ ся одвѣтно заложеному плянови своихъ повѣстей, и про-те або лишивъ ихъ незмѣнными, або розширивъ ихъ переказами народными.

в) Записки церковнїи и монастырскїи, именно „пасхальнїи таблицѣ“, про котрїи выше де-що сказано.

г) Творы устной словесности, именно повѣсти и пѣснѣ. Сюды належать переказы про Обрѣвъ, щѣ були чудовищами митичными, про Кїя, Щека и Хорива, про смерть Олега ѡдъ своего коня, про смерть Игоря, про княгиню Ольгу, именно про мєсть єи супротивъ Деревлянъ, про богатырскїи дѣла Святослава Игоревича и т. и.

д) Оповѣданя самовидцѣвъ, особливо-жъ оповѣданя 90-лѣтнего старця Яна († 1106), щѣ бувъ сыномъ воеводы Вышаты, а внукомъ Остромира, посадника Новгородского, для которого новгородскїи дїаконъ Григорїи

переписавъ зъ давнѣйшого тексту Евангеліе въ языкѣ старословѣнскѣмъ. Самъ Янъ бувъ такожъ воеводою; воювавъ часто зъ Половцями и збиравъ данину для князѣвъ по рѣжныхъ земляхъ Руси. Такий мужъ видѣвъ отже въ свѣтѣ багато и про-те лѣтописецъ згадує, що бѣдъ него много рѣчей довѣдавъ ся¹⁾. Крѣмъ Яна покликує ся лѣтописецъ еще на иншого самовидця, Гюряту Роговича, купця Новгородского. — Почавши же бѣдъ другой половины XI. вѣку, про „княженія“ Всеволода Ярославича и Святополка Изяславича (1078—1113) и вѣдай еще й про „княженіе“ Володимира Мономаха (1113—1125) писавъ Несторъ вже яко самовидецъ тыхъ дѣй, що передъ его очима розвивались.

Рукописи лѣтописи Несторови. Найважнѣйшими суть двѣ рукописи — Лаврентіевска та Ипатска. Лаврентіевска рукопись названа бѣдъ черця Лаврентія, котрый зладивъ лѣтопись Несторову для суздальского князя Дмитра Константиновича въ 1377. р. Рукопись сю бѣдкрывъ графъ Алексѣй И. Мусиянъ-Пушкинъ, оберпрокуроръ св. синода, той-самый, котрому повелось бѣдсля бѣдкрыти „Слово о полку Игоревѣмъ“. Она находитъ ся теперъ въ императорскѣй публичнѣй библіотецѣ въ Петербургѣ. Очевидно, що сеся рукопись, списана въ другѣй половинѣ вѣку XIV., не може уважатись вѣрною копією первѣстной лѣтописи Несторови; вже-жъ черезъ двѣстѣ кѣлькадесять лѣтъ переписувачѣ заподѣляли безъ сумнѣву багато змѣнъ въ текстѣ лѣтописця, а то именно тогдѣ, коли зладили рукопись въ Суздальщинѣ. Однакже межи вѣсми иншими рукописи Лаврентіевска єсть важною именно за-для того, що въ мовѣ єи переховалось найбѣльше такихъ прикмѣтъ, якѣ духови староруского

¹⁾ Полное собраніе рус. лѣтописей. I, 120.

языка въ вѣцѣ XII. справдѣ ѡдповѣдають. Жаль тѣлько, що сеся рукопись єсть чи-мало ушкоджена; на кѣлькохъ бо мѣсяцяхъ недостає въ текстѣ деякихъ картокъ. Повѣсти „временныхъ лѣтъ“ доведені въ нѣй до 1305. р. Въ кѣнци заявляє Лаврентій свою радѣсть, що довершивъ свого дѣла, переписавши лѣтопись и каже смирно: „И нынѣ, господа отци и братья! оже ся гдѣ буду описалъ, или переписалъ, или не дописалъ, чтите исправлявая Бога дѣля, а не кленѣте, занеже книги ветшаны а умъ молодѣ не дошелъ“. ¹⁾ — Рукопись Лаврентіевску ставъ выдавати професоръ Тимковскій въ Москвѣ 1842. р., тѣлько-жъ по причинѣ єго смерти се важне выданє перерыває ся 1019. рокомъ. — Ипатска лѣтопись ѡдносѣть ся ко кѣнцю XIV., або ко початку XV. вѣку. Она зовеся Ипатскою изъ-за того, що находилась въ монастырѣ Ипатскѣмъ въ Костромѣ, городѣ Россіи пѣвнѣчнои; теперь берегутъ єѣ въ библиотекѣ императорской Академіи Наукъ въ Петербургѣ. Рукопись Ипатска обѣймає три ѡддѣльныи части: а) повѣсти временныхъ лѣтъ, с. є. лѣтопись Несторову до 1110. р.; б) лѣтопись Кіевску ѡдъ 1111—1201. р. и в) лѣтопись Волинсько-галицку ѡдъ 1201—1292. р. Рукопись сю выдала археографична комисія въ Петербургѣ 1871. р. („Лѣтопись по Ипатскому списку“); редакцією сего выданя занявъ ся членъ комисіи С. Н. Палаузовъ.

Першій разъ вынечатано Несторову лѣтопись въ Петербургѣ 1767. р. 4°. Се выданє не може уважатись поправнымъ.

Зъ помѣжъ иншихъ выданъ лѣтописи Несторовои ѡдзначають ся ось-єи:

а) Несторъ. Russische Annalen in ihrer slavonischen Grundsprache verglichen, übersetzt und erklärt von August

¹⁾ „Полное собраніе рус. лѣтописей“, I, 209.

Ludwig Schlözer. — Theil 1—5. 1802—1809. Göttingen. 8°. Се важне видане сягає лише до пачатку „княженія“ Володимира Великого.

б) „Полное собрание русских летописей, изданное по всевысочайшему повелѣнію археографическою комиссіею“. Томъ первый: Лаврентіевская и Троицкая летописи. Томъ второй: Ипатіевская летопись. С.-Петербургъ 1846. 1843. 4°. — Комисія археографична підъ проводомъ Березникова користувалась 168 рукописями, уважаючи найлучшими рукописи Лаврентіевску та Ипатіевску.

в) „Chronica Nestoris“. Textum russo-slovenicum edidit Fr. Miklosich. Vindobonae 1860. 8°. Основою тексту служитъ Миклошичеви рукописъ Лаврентіевска. Въ летопись приймає вінъ такожъ „доученіє и посланіє Мономахово“ и кончить єѣ рокомъ 1110. Миклошичъ хотѣвъ звести рѣзную фонетику рукописей на ладъ одноставный и зъ выемкомъ носовыхъ звукѣвъ ѡ, ѡѡ (ѣ, ѣѣ) и ж, ѡж (ѣ, ѣѣ) паблюдавъ переважно фонетику старословѣнську.

г) „Latopis Nestora“ z dodatkiem Monomacha nauki i listu do Olega w oryginalnie i polskiem tłumaczeniu wydali i objaśnili August Bielowski i Jan Wagilewicz. Lwów 1864. 4°. (Окрема ѡдбитка изъ дѣла „Monumenta Poloniae historica“, t. I.) Въ сѣмъ виданію служитъ основою рукописъ Ипатіевска, и тільки при справленію похибокъ видавцѣ хѣснувались рукописею Лаврентіевскою. Бѣловскій и Вагилевичъ выдали летопись Несторову именно по тѣй причинѣ, що рускій летописецъ „co do pierwszego okresu dziejów Polski jest źródłem niesłychanej wagi“ (стор. 28.) Вже-жъ и польскій летописецъ Мартинъ Бѣлскій и Матѣй Стрыйковскій користувались летописею Несторовою, хочъ въ творѣ нѣгде того не высказували, ба и Длугошъ признавъ єѣ, що підъ старѣсть учивъ єѣ по-руски, щѣбы мѣгъ добре зладити исторію польську.¹⁾ Въ печатанію тексту Бѣловскій и Вагилевичъ вдѣлили деякі змѣни фонетичні; именно ввели они въ видане свое старословѣнскі носові звуки ѡ, ѡѡ (ѣ, ѣѣ) и ж, ѡж (ѣ, ѣѣ), котрі въ старорускихъ писаняхъ звичайно чистими

¹⁾ „Cano iam capite ad perdiscendas literas rutenas me ipsum appuleram, quatenus historiae nostrae series certior redderetur“. (Historia polonica, ed. Lipsiae 1711. Auctoris epistola dedicatoria.)

самогласными *а, я — у, ю* заступают ся. Побѣчъ тексту старорусского замѣщено ще гарный перекладъ польскій, мѣжъ-тымъ коли деякія поясненія реальныя находятъ ся посли тексту и перекладу.

д) „Лѣтопись по Ипатскому списку. Изданіе археографич. комиссіи“. С.-Петербургъ. 1871. 8^о.

Изъ перекладѣвъ лѣтописи Несторовои суть важнѣйшія: а) згаданный польскій перекладъ Бельовского и Вагилевича; б) чешскій перекладъ К. Я. Ербена (въ Празѣ 1867); в) данскій — С. W. Smith-а (въ Копенгагѣ 1869); г) французскій перекладъ, який выдавъ Louis Leger, профессоръ школы живочихъ языковъ ориентальныхъ въ Парижи въ 1884. роцѣ.

До лѣтописи Несторовои ѓдноситъ ся богата литература. Зъ-помѣжъ писемъ, щѣ поясняютъ саму лѣтопись або языкъ ея, поѓносятся тутъ лише отъ-ся:

а) Nestor, eine historisch-kritische Untersuchung über den Anfang der russischen Chroniken von M. Pogodin. Uebersetzt unter Revision und Erweiterung des Verfassers von F. Löwe. St. Petersburg. 1844.

б) Ueber die Sprache der ältesten russischen Chronisten, vorzüglich Nestor's — von Franz Miklosich. (Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften XIV. Band. — Separatabdruck. Wien 1855.)

в) О составѣ русскихъ лѣтописей до конца XIV. вѣка. 1. Повѣсть временныхъ лѣтъ. 2. Лѣтописи южно-русскія. — Исслѣдованіе К. Бестужева-Рюмина. С.-Петербургъ 1868.

г) Nestoris rem litterariam adumbravit eiusque Chronicon c. 1—20 in Romanorum sermonem convertit Constantinus Łuczakowski. (Ex programme scholae Leopoliensis, quae appellatur gymnasium academicum, separatim expressa.) Leopoli 1884.

6) Лѣтопись Кіѣвска.

Лѣтописи doby княжои суть неначе величною трилогією подѣй историчныхъ Руси. Навпередъ въ лѣтописи Несторовѣй видимо засновокъ величнои драмы историч-

нои; въ Кіівскій лѣтописи розвиває ся акція и появляются коллизіи въ змаганіи пристрастей, а въ лѣтописи Волинсько-галицкій¹⁾ приготавливается розвязка дѣи историчныхъ и приближается оконечна катастрофа. А по-за-якъ въ поезіи драматичній тая часть драмы, що въ нѣй розвиває ся акція, найбблшій будить интересъ у зрѣтельвъ, то й въ нашихъ лѣтописяхъ друга часть историчной трилогіи въ читанію подобає ся найбблше.

Лѣтопись Кіівека представляє переважно дѣи Кіівского князѣвства; сусѣдними же князѣвствами полуднево-заходной Руси займає ся лишь о стблько, о скблько они берутъ участь въ справахъ матери русскихъ городовъ. Лѣтопись сєся єсть отже продовженємъ лѣтописи Несторовой и обдймає дѣи бдѣ 1111. до 1201. р.,²⁾ — бдтакъ *Сильвестеръ*, игуменъ Выдубецкого монастыря въ Кієвѣ, той самый, котрому приписують послѣдню редакцію лѣтописи Несторовой, бувъ першимъ грамотѣмъ, що бдѣ 1111. до 1116. р. ставъ списувати дѣи князѣвства Кіівского. Бдѣ 1116. до 1155. р. писавъ сю лѣтопись *великій Пиѣонтъ*, игуменъ Волинскій, котрый бдѣ 1130. р. бувъ епископомъ Новгородскимъ. Имена же прочихъ грамотѣвъ, що лѣтопись Кіівеку писали дальше до

¹⁾ Лѣтопись Волинсько-галицка належить до другого періоду исторіи литературы, тому-то про неѣ тутъ ширше не говоримо. Не споминаємо въ загалѣ ничого про лѣтописи Новгородскіи и деякіи иншіи, по-за-якъ въ обсягъ єєи нашої исторіи належать тблько тіи творы, що списаніи були въ Руси полуднево-заходной.

²⁾ Лѣтопись Кіівеку выдала археографична комісія въ Петербургѣ двѣчи, а то напередѣ въ 1843. р. въ II. томѣ „Полнаго собранія русскихъ лѣтописей“, де пбєля рукописи Ипатской выпечатано лѣтопись Кіівеку и Волинсько-галицку, — а въ-друге въ 1871. р. пбдѣ заголовкомъ „Лѣтопись по Ипатскому списку“, де замѣщено лѣтопись Несторову, Кіівеку и Волинсько-галицку.

1201. р., не суть намъ звѣстні. Вже-жъ найкрасшою єсть тота часть лѣтописи, котру написавъ Нифонтъ. Межи рускими князями вызначує ся тутъ именно Володимирко, князь Галицкій, змаганя и дѣѣ которого представляють ся справдѣ драматично.

Такъ лѣтопись Кіївска, якъ и Несторова писані въ тогдѣшнѣмъ книжиномъ, се-бѣ-то въ церковно-славянськомъ языкѣ, примѣшаномъ зб словами, формами и конструкціями (мало)рускими. Лѣтописецъ нашій жили мѣжъ народомъ, тому-то годѣ було имъ одвернутись одъ животворного духа мовы рѣднои. А вже-жъ учені черцѣ не могли мовѣ живѣй вызначити пристановища побѣчь сильного змаганя языка церковного; бѣльше прихильными для тои мовы були грамотѣ свѣтскі. Изъ-за того давнѣйшій памятникъ „Правда Русьская“ єсть важнѣйшимъ жереломъ для выученя языка староруского, нѣжъ згадані обѣ лѣтописи.

4. Моленіє Данила Заточника.

Авторъ сего памятника бувъ типомъ Украинця, щѣ любятъ батьківщину и свободу, щѣ одчувають глубоко серцемъ всяку недолю, не позбуває ся и въ бѣдѣ свого гумору, але смѣє ся крѣзь сльозы и корытує ся свѣтоглядомъ поетичнымъ. Жаль тѣлько, щѣ про жизнь сего мужа майже нѣчого не знаємъ: не звѣстно намъ, хто бувъ Данило, де родивъ ся, де и коли живъ и т. и. Изъ его твору можъ лише се дѣзнатись, щѣ онъ бувъ заточеный (се-бѣ-то выгнанный зъ батьківщины) надъ озеро Лачѣ въ нынѣшнѣй Олонецкѣй губерніи, не знати за яку провину. Однако судячи по смѣливымъ словамъ противъ бояръ, щѣ стояли близько князя, можъ догадуватись, щѣ его недоля була наслѣдкомъ ихъ клеветъ и

злющою вдачѣ. Такожъ годѣ дождатись, котрый князь выславъ Данила на „потокъ“. Ученій мужъ думаютъ, що той князь, про которого згадує ся въ Моленю, єсть або Юрій Володимировичъ Довгорукій, сынъ Мономаха, або Ярославъ Всеволодовичъ, правнукъ Мономаха. Ба, намъ не звѣстно, чи повелось Данилови доставити князеві свое письмо и доступити помилованя. Анекдота бо, звѣщаюча про се, якъ се письмо дѣйшло до князя, єсть очевидно вымысломъ пѣзнѣйшихъ грамотѣвъ. Змысль той анекдоты такій: Данило скривъ свое письмо въ воскъ и кинувъ єго въ озеро; рыба поглынула дивну добычу, по чѣмъ рыбу рыбаць зловивъ и принѣсъ князеві. Такимъ способомъ дѣсталось письмо Заточника до загнѣваного князя.

„Моленіє Данила“ зове ся такожъ „Словомъ о Даниилѣ Заточницѣ“. Авторъ сего твору бувъ мужъ свѣтлый, що бѣвъ молоду бѣдававъ ся наукамъ. Такъ отже пише о собѣ, що хочъ не вирѣсь въ Аѳѣнахъ та не вчивъ ся мудрости у философѣвъ, подѣбно пчолѣ збиравъ изъ книгъ „сладость словесную“. Передъ выгнанємъ зъ рѣднои землѣ стоявъ бѣвъ мабутъ въ близькихъ бѣдѣнахъ до князя, тому-то неразъ згадує про моральну шкоду, яку заподѣявъ собѣ князь, заточивши Данила въ чужину.

„Моленіє Данила“ єсть збѣрникомъ статей о рѣжныхъ предметахъ, котрі помѣжь собою майже нѣякон не мають звязи. Такъ находимо въ нѣмъ коротенькі розиравы а радше присловья о умѣ и глупотѣ, о богатствѣ и бѣдѣ, о добрыхъ и злыхъ панахъ и т. н. Авторъ веказує кѣлькама словами и на домашню незгodu князѣвъ, выступає противъ лихихъ бояръ, тіунѣвъ (судій) и противъ тыхъ черцѣвъ, котрі переступають правила свого чина. Стилъ сего памятника являє мѣшанину на-

родныхъ пословицъ зъ библійными приповѣдками, взятыми изъ „Притчей Соломоновыхъ“ и зъ книги „Премудрости Іисуса сына Сирахова“, при чѣмъ легко замѣтити, що авторъ, мабуть свѣтскій чоловікъ, не зовсѣмъ точно наводить мѣсця изъ св. письма. Одакъ Моленіє Данила можъ уважати такожъ збѣрникомъ стародавнихъ приповѣдокъ, выраженныхъ мовою книжною. Такими приповѣдками суть н. пр. отъ-сѣ: „*Всякъ чоловікъ хитрити и мудрити о чужей бѣдѣ, а о своей не можетъ смыслити*“. „*Молеве ризы изыдають, а чоловіка печаль*“. „*Птица радується веснѣ, а младенець матери*“. „*Якъ во утелѣ мѣхъ воду лити, такъ безумнаго учити*“. „*Дѣти бѣгають Рода,* 1) *а Господь пьяного чоловіка*“ и т. н.

Письменный твѣръ Данила Заточника мѣгъ бути уложеннымъ по взѣрци збѣрниковъ грецкихъ, котрі въ Византії стали появлятися бѣдъ VII. вѣку, и въ давній Руси звалися „Пчелою“. Въ такихъ збѣрникахъ находилися выпиcы изъ св. письма и зъ книгъ писателѣвъ класичныхъ, грецкихъ и латинськихъ. Изъ такого византійского збѣрни-

1) Родъ бувъ душею покойного начальника родины; се бувъ отже духъ-сторожъ, що опѣкувавъ ся семьею живучою. Болванъ Рода стоявъ мабуть въ кутѣ комнаты, и не диво про-те, що дѣти боялися Рода. Въ давній Руси вѣрено, що Родъ сидить на воздухѣ и кидаетъ на землю груды, изъ чого родять ся дѣти. Крѣмъ Рода вѣрувано ще въ Рожаницю. Она була вѣдай духомъ жѣночимъ, що рѣвно якъ Родъ зберегала щасливу долю родины. По думцѣ деякихъ ученыхъ мужѣвъ Рожаницѣ були богинями судьбы; у Словѣницѣвъ були не только Rojenice але й Sojenice (се-бѣ-то Судженицѣ). Въ Новгородскѣмъ памятнику зъ XII. вѣку, що зове ся „Взырашаніє Кюриково“, читаемо отъ-се про жертвы, які приношено Родови и Рожаници: „*А се Роду и Рожаницѣ крають хлѣбы и сыры и медъ*“. Вѣра въ Рода и Рожаницю иcтнувала безперечно въ цѣлѣй Руси-Украинѣ; се бо й у насъ несутъ ще теперь въ церковь хлѣбъ, сыръ и мѣдъ, коли молять ся за душу покойника.

ка мѡгъ Данило дѣйствио приняти деякѣ высказы, примѣромъ про лихѣ жены. Вже-жѣ въ Изборнику Святослава зъ 1073. р. находить ся згадка про лиху жену; отже нема конечной потреби приписувати недолю Данила интригамъ женщинъ по-при оклеветуваня злющихъ бояръ. Отъ, примѣромъ сказавъ авторъ про лиху жену се щѡ слѣдуе: „*Луче бы ми трясею болѣти, ниже со злою съ нелюбою женою быти: тряса бо трясини пустить, а злая жена и до смерти сушитъ*“.

Хоча же Моленіе Данила въ засновку своѣмъ мѡгло утворитись пѣсля взбрца византійского, все-жѣ таки писане се вызначае ся переважно гадками оригинальными, особливо-жѣ смѣливыми словами супротивъ князя. Сюды належать имено сѣ высказы: „*Не возри на мя, княже господине, яко волкъ на ягня, но возри на мя, господине мой, аки мати на младенца. — Бѣгда веселилися многими брашны, а мене помяни сухъ хлѣбъ ядуущъ; или пѣши сладкое питіе, а мене помяни теплу воду пьюща и праха нападша отъ мѣста завѣтреня. Бѣгда ляжеша на мягкихъ постеляхъ подъ собольими одѣялы, а мене помяни подъ единымъ платомъ лежаща и зимою умирающа. — Лють бѣснующемуся дати ножъ, а лукавому власть*“.

Моленіе Данила зъ давныхъ давешъ люде письменнѣи любили читати. Се доказують численнѣи рукописи, подающѣи намъ сей памятникъ въ меншѡмъ або бѡльшѡмъ объѣмѣ, по-за-якъ переписувачъ або даного текету придержувавъ ся, або такожѣ свои гадки въ чужѡмъ творѣ списувавъ.¹⁾ Впрочемъ дивный и цѣкавый складъ Мо-

¹⁾ „Моленіе Данила“ выдавъ К. Калайдовичъ по рукописи зъ кѡнця XVI. або зъ початку XVII. вѣку въ „Памятникахъ российской словесности XII. вѣка“, — и Ундольскѣи въ журналѣ „Русская Бесѣда“ за 1856 г., кн. 2. по рукописи XV. в. Порѡви. Историч. Христом. Ѳ. Вуслава, стор. 617—632.

лення бувъ причиною, що стародавній Русини въ нѣмъ любовались. Біблійні приповідки и народні прислѣва, сатиричне висмѣяне блудѣвъ того часу, въ котрѣмъ живѣ авторъ, а бѣтакъ українскій гуморъ, що має двояку прикмету, шутливу и сумну, — се богатий матеріялъ сего невеличкого памятника, що въ давній Руси заслуговує на велике поважанє.

5. Слово о полку Игоревѣмъ.

Въ цѣлѣй стародавній літературѣ славянської нема памятника важнѣйшого бѣ „Слова о полку Игоревѣмъ“. Не тѣлько межі поодинокими народами славянськими, але й межі чужинцями, примѣромъ межі Французами и Нѣмцями, найшлись учені мужѣ, котрі сей памятникъ високо цѣнили и его запопадливо студіювали. И справдѣ велике се диво, що невеличкій письменний творъ, обіймаючий лишѣ кѣлька карточокъ, спонукає знаменитихъ свѣточѣвъ славянськихъ, якъ Мицкевича, Гатталю, Максимовича, Потебню и н. зайнятись его поясненємъ, та викликає богату літературу въ напрямѣ критичнѣмъ, філологічнѣмъ, естетичнѣмъ та историчнѣмъ. И яка-жѣ се причина, що за-дѣля 4—5 картокъ старорусского твору літературного порушивъ ся ученій свѣтъ въ Европѣ до живої участі въ здвигненю нашихъ просвѣтнихъ святощѣй? На се пытанє можѣ бѣдповѣсти, що висока вартѣсть постична сего памятника, его засновокъ историчный, прикрашений свѣтоглядомъ митичнымъ, вѣрний образъ сучасної культуры и незвичайній трудности въ поясненю тексту суть причиною тихъ глибокихъ студій, якихъ пѣдняло ся много талантливихъ мужѣвъ въ вученю сего твору руского.

„Слово о полку Игоревѣмъ“ написано въ вѣку XII,

Въ нѣмъ збереглась краса поезіѣ (мало)русскою, що жие доси въ думахъ и пѣсняхъ нашего люду. Незвѣстный намъ по имени авторъ, переймивъ ся такъ живо тою поезією простонародною, що змалювавъ чудовый образъ давной бувальщины. Его Слово є справдѣ поемою або думою историчною, писаною на основѣ образѣвъ и речень сучасной поезіѣ народнои.

Поетъ представляє нещасливый воинскій похѣдъ Игоря Святославича, князя Новгорода Сѣверскаго, противъ поганыхъ Половцѣвъ, котрыхъ звано такожъ Куманами. Зъ дружиною своею выѣхавъ Игорь 23. квѣтня 1185. р. изъ своего Новгорода въ Путивль, и выстунивъ въ похѣдъ противъ Половцѣвъ вразъ зъ двома сынами своими, Володимиромъ та Олегомъ, и зъ братанцемъ своимъ, Святославомъ Ольговичемъ, княземъ Рыльскимъ. У Ярослава же Всеволодовича, князя Чернигѣвскаго, выпросивъ собѣ помѣчь боярина Ольстина Олексича зъ Ковуями Чернигѣвскими. Коли-жъ князь зъ дружиною въ среду 1. мая пѣдъ вечеръ ко рѣцѣ Донцю наближувались, побачили они затымъне сонця. Бояре и дружина похиливши головы, сказали князеви, що не на добро се знаменє. Одтакъ перебрели Донецъ. Прийшовши до рѣки Оскола Игорь дожидавъ два дни своего брата Всеволода Буй-Тура, князя Трубчевскаго и Курскаго, котрый ишовъ изъ Курска иншою дорогою. Вѣйска рускѣ идучи дальше черезъ цѣлу нѣчь стенами половецкими зустрінули слѣдуючого дня въ пятницю до свѣта полки половецкѣ, котрѣ по тѣмъ боцѣ рѣки Сѣурлія були розложились. И выѣхали стрѣльцѣ зъ полкѣвъ половецкихъ, пустили по стрѣлѣ на Русичѣвъ та й стали втѣкати. Русичѣ не встигли ще переправитись черезъ рѣку, якъ пустились на втѣкача и вѣсь прочѣй Половцѣ. Рускѣ пердовцѣ погнались за ними, стали ихъ побивати та й въ

полонъ захвачувати, а старшій князь Игорь и Всеволодъ ишли потихоньку, не розпускаючи вѣйска. Коли-жь Половцѣ мимо своихъ вежъ утѣкли, то Русичѣ займили тѣ поганьскіе становища та набрали багато невѣльникѣвъ. Одатѣ стояли на вежахъ половецкихъ, та й веселились и чванились побѣдою. Коли передовой полкъ повернувъ зъ погонѣ, то Игорь гадавъ зъ вѣйскомъ пуститись въ дальшій похѣдъ черезъ цѣлу нѣчь, але Святославъ не хотѣвъ ити кажучи, що бнѣ за-далеко гонивъ ся за Половцями, а конѣ его примучились. Коли-жь и Всеволодъ ему притакнувъ, то рѣшено тутъ переночувати. Але другого дня до свѣта въ субботу стали выступати оденъ за другимъ полки половецкѣй. Рускѣй князь здивувались, — хоча же ихъ полки втомили ся спрагою изъ-за недостатку воды, то такъ били ся хоробро. Русичѣ, хоча и въ боротьбѣ дѣйти до воды, позсѣдали зъ коней и бились зъ поганцями пѣшки. Въ тѣй боротьбѣ ранено Игоря въ лѣву руку: однако въ той день змагались всѣ крѣпко до вечера. Якъ же въ недѣлю засвітало, першій Ковуъ пустились на втѣкача. Игорь сидѣвъ тогдѣ за-для раны на кони и старавъ ся ихъ въ утечи повздержати; про-те здоймивъ свѣй шоломъ, щоби втѣкаючѣй его пѣзнали и назадъ вернулись. Та дарма, — наполоханѣ во-ѣвники не здужали вже остановитись. Але свѣча все ще трѣвала; особливо Всеволодъ боровъ ся мужно, хочъ и оружя въ руцѣ ему не доставало. Однако мимо всякого намагання Русичѣ при рѣцѣ Каялѣ були зовсѣмъ розбитѣ; всѣ князь попались въ неволю а зъ-по-мѣжъ бояръ и прочей дружины хто павъ на поли битвы, хто бувъ полоненый, хто втопивъ ся въ водѣ. Ледво 15 Русичѣвъ, и ще менша горстка Ковуѣвъ уратувались ѣдъ неволѣ и затраты. Катастрофа тота була справдѣ страшна: Половцѣ повернули зъ великою побѣдою, а про нещастѣ

Русичѣвъ не було кому въ землю рѣдну и вѣтку при-
нести.

Зъ Игоремъ въ неволи обходились Половцѣ лю-
дяно, и хоча поставили при нѣмъ 20 сторожѣвъ, то
однако позволили ему ѣздити зъ яструбомъ на ловы.
Игорь прикликавъ собѣ изъ Руси священника та й службу
свою, бо гадавъ, що сидѣти-ме въ неволи довго. Але-жь
конюшій и сынъ тысяцкого стали намовляти князя до
утечи въ землю руску. Спершу не мѣгъ Игорь зъ тою
гадкою погодитись. Коли-жь тѣ товаришѣ недолѣ ему
сказали, що рознеслась чутка, мабуть-то Половцѣ, по-
вернувши зъ-пѣдъ Переяслава, загадали его вбити, то
ставъ бнѣ на-правду думати про утечу. Одтакъ умовивъ
ся зъ выхрестомъ-Половчиномъ Лаворомъ и пѣславъ
пѣдъ вечеръ конюшого сказати Лаворови, щоби переѣ-
хавъ зъ конемъ на той берегъ рѣки Тора. Якъ стало
смеркатись, прийшовъ конюшій та донѣсь князеви, що
Лаворъ дожидає его. Игорь вложивъ тогдѣ на себе
хрестъ, взявъ образъ святихъ и пѣднявши стѣну втѣкъ
зъ неволѣ. Сторожа забавлялась весело, гадаючи, що
Игорь спить, але бнѣ бувъ вже за рѣкою та й погнавъ
ся степами. По 11 дняхъ достигъ до города Донця въ
князѣвствѣ Переяславскѣмъ и вернувъ ся щасливо въ
своѣй Новгородѣ. Опѣсля поѣхавъ до брата Ярослава въ
Чернигѣвъ, а одтакъ до великого князя Святослава въ
Кіѣвъ. Всѣ князѣ зрадѣли радостію за-для свободы Иго-
реви и обѣщали ему помагати дружиною своєю, щоби
мститись за обиду и одвернути бѣдъ Руси нечестѣ. Два
роки опѣсля вернувъ ся въ Русь такожъ Володимиръ
Игоревичъ вразъ зъ судженою своєю, дочкою хана Кон-
чака. И вчинивъ Игорь сынови своєму весѣле и вѣнчавъ
его зъ Кончаковною.

Се єсть исторична сторона Слова о полку Игорѣ-

вѣмъ, котра представляе ся въ лѣтописи Несторовѣй по рукописи Лаврентіевскѣй та Ипатскѣй. Змѣсть же сего поетичного памятника вѣсть отъ-сей: Незвѣстный намъ по имени авторъ, мабуть членъ дружины княжон, загадавъ розказати важну повѣсть про похѣдъ Игоря по дѣямъ бувальщины, а не по замысламъ Бояновымъ. Одтакъ споминае про спѣвака Бояна и про обычай давнихъ стихотворцѣвъ. Бояна зове „вѣщимъ“, „соловѣемъ старого времени“ и „внукомъ Велеса“. Игорь, богатырь повѣсти, являе ся саме тогдѣ, коли видить затѣмнѣе сонця и всео войско покрыте тьмою. Але онъ не зважае на сей зловѣщій знакъ, та заохочуе дружину, вирушити на поле славы, — каже бо: „Лучше намъ порубанымъ бути, нѣжь полоненымъ бути. Хочу копыя проломити конецъ поля половецкого, — хочу голову свою положить, або шоломомъ напиться зъ Дону!“ — Въ Путивли дожидаетъ своего брата Всеволода Буй-Тура. Всеволодъ приходитъ зб своими Курянами, и одтакъ оба браты ступають въ похѣдъ. Та отъ, недобрѣй знамена природнѣй являють ся имъ въ пути: сонце заступило имъ дорогу тьмою; нѣчь застогнала грозою и пробудила птицѣ, — звѣрѣ засвітали, а Дивъ, богъ тьмы, кликнувъ верху дерева. Въ пятокъ рано „Русичѣ“ потоптали поганѣй полки половецкѣй, а вже-жь другого дня природа посилае новѣй знаки зловѣщѣй: зъ моря идуть чорнѣй хмары, а въ нихъ дрѣжать-блискають синѣй блискавки. Вѣтры, Стрибоговѣй внуки, вѣють одъ моря стрѣлами на полки Игоревѣй; земля стугонить, рѣки мутно текуть, порохи поля покрывають, войсковѣй знамена (хоругви) гомонять. Изъ всѣхъ сторѣнъ выступають Половцѣ роями, але Всеволодъ боре ся зъ ними хоробро.

Спѣвакъ, видячи таку тяжку боротьбу, несе ся мыслию въ давнѣйшѣй часы та згадуе про домашню незгodu

князѣвъ, бо въ нѣй спочивавъ зарѣдъ тои недолѣ, котра недовго опѣсля навѣстила всю Русь. Особливо дорѣкає Олегови Святославичеви, — той бо ковавъ мечемъ не-згиду-горе й сѣявъ стрѣлы по землі. Изъ-за того авторъ зове его Гориславичемъ. Тогдѣ запусѣла руска земля: вороны кракали и дѣлили собѣ трупѣвъ, а галки говори-ли свѣй говѣръ. И зновъ повертає авторъ до опису битвы та й каже: „Чорна земля пѣдъ копытами кѣстмыи була посяна и кровю полита... Били ся день, бились и другій, а третьего дня ко полудневи впали знамена Игореві. И тамъ на берегу быстрой Каялы розлучились оба браты... Никяє трава бѣ жалощій, а дерево зъ туги къ землі похилилось“. По тѣй страшнѣй боротьбѣ по-мутнѣла природа и земля руска за-для усобиць кня-жихъ и нападѣвъ половецкихъ. Плачуть жены рускѣ, — запропастилась богатырска слава великого князя Свя-тослава, щѣ поборовъ поганого Кобяка, хана половец-кого. Знемогли бѣ смутку стѣны городѣвъ: туга огор-нула Кіѣвъ. Святославъ видить смутный сонъ... Одтакъ бояре звѣстили князеви про недолю двохъ соколѣвъ, Игоря и Всеволода, щѣ злетѣли зъ батьківського пре-стола золотого. Святославъ ронить золоте слово крѣзь слѣзы и падыкає за-для неславной боротьбы своихъ „сыновцѣвъ“.

Видячи Русь понижену заявляє поетъ велику лю-бовъ до неї, и радъ бы їй въ такихъ злидняхъ приско-рити помѣчь. Про-те взыває Всеволода, великого князя Володимирского та й иншихъ князѣвъ, щобы выступили за обиду того часу, за землю руску, за раны Игоря, смѣлого Святославича. Особливо-жъ гарна его апострофа до галицкого князя Осмомысла Ярослав, щѣ высоко засѣвъ на своѣмъ престолѣ златокованѣмъ... Однакъ нѣ-хто зъ князѣвъ не являє ся, помстити таку наругу, —

нѣхто не несе помочи князямъ-невольникамъ. Не дивно отже, що поетъ опять згадує про крамоды та свары князѣвъ; именно звертає ся до часѣвъ давнѣйшихъ, та наводить повѣсть про князя-чародѣя, Всеслава, котрый Руси заподѣявъ такожь багато лиха... Наразъ изъ стѣнъ города Путивля, осажденного Половцами, загомонѣвъ голось Ярославны, жены Игоревой. Ярославна плаче, и хоче зозулею полетѣти по Дунаєви. Она промовляє до вѣтра, до Днѣпра-Словутича и до сонця, — се бо тужить за ладою-мужемъ, и не може дождатись его свободы. И отъ, прыснуло море о пѣвночи, а мраки покрыли землю. Игорю князеви Богъ вскажує путь изъ землѣ половецкой на землю рускую. И вѣтъкъ Игорьъ щасливо зъ неволѣ. Въ дорожѣ розмовляє ся зъ рѣкою Донцемъ, котра стелить ему зелену траву на сѣбѣныхъ своихъ берегахъ, та й одягає его теплыми мѣлами пѣдъ тѣнию зеленого дерева. Хань-жь половецкѣй Гза и Кончакъ гонять у слѣдъ Игоря... И свѣтитъ ся сонце на небѣ, а Игорьъ уже въ рускѣй земли. Дѣвчата спѣвають на Дунаю: вьють ся ихъ голоса черезъ море до Кієва, Игорьъ вертає ся щасливо въ Кієвъ, и їде до святой Богородицѣ Пирогощой.

Постична сторона Слова о полку Игоревѣмъ. Сей памятникъ єсть вельми важнымъ особливо изъ-за того, що въ нѣмъ переходилась въ головныхъ зарисахъ поезія протонародна XII. вѣку. Авторъ Слова користувавъ ся такожь стародавними переказами за бо-гѣвъ та за вѣрованя Руси поганьской. Се поглядъ на митологию Слова: Вѣтры зовуть ся внуками Стрибога, Русь именує ся внукомъ Дажбога, бога сонця, а вѣщій Боянъ внукомъ Велеса, що вважавъ ся богомъ жизни физичной и родителемъ поетѣвъ та спѣвакѣвъ. Тресвѣтлє сонце представляє ся неначе божествомъ и названо госпо-

диномъ; — симъ именемъ вызначує ся такожъ вѣтеръ-вѣтрило и Діѣпро-Словутичъ. Божество тьмы Дивъ кличе въ ночи верху дерева и кидає ся на землю въ знамя послѣдуючої недолѣ. Одаткъ обида представляє ся въ образѣ дѣвы, котра всплескала лебединими крылами на синѣмъ морі; наконецъ же Полоцкій князь Всеславъ являє ся вовкулакою, що перебѣгає дорогу Хорсови, богови свѣтла. Але не досыть того, що въ Словѣ споминають ся боже поганьскій: въ нѣмъ являє ся природа живуючою. Тому-то дерево тужить и хилить ся ажъ до землѣ; квіты посмутили бѣдъ жалощій, а рѣка Донецъ услугує Игореві и розмовляє ся зъ нимъ. Въ загаль завважаємо, що природа єсть сумна-невесела тогдѣ, коли чоловікъ въ недоли пропадає, та навпаки бачимо, що она радѣе радостію, коли для него кінчить ся недоля. Впрочомъ видимо въ Словѣ тонъ елегійный; рѣвно якъ и въ думахъ народныхъ высказує ся найчастѣйше туга та печаль, тому-що они спѣвались въ недоли и въ часѣ тяжкої боротьбы за свободу та волю.

Хоча же майже всѣ выдавцѣ Слова суть сего мнѣня, що оно основує ся на взѣрцяхъ поезій протонародной, то однако три учені мужѣ, князь Павло Вяземскій, Всеволодъ Миллеръ и Омелянъ Партыцкій высказують прозаєсновокъ сего памятника зовсѣмъ иншу гадку. И такъ Вяземскій видить у Словѣ повно реминисценцій изъ грецкихъ и тракійскихъ переказѣвъ, и твердить категорично, що всякій народъ приймає теперъ поетичні творы изъ скарбницѣ старовины грецкой та тракійской, а самъ не творить нічого (стор. 220). По сему мнѣню Вяземского теперѣшні народы не можуть отже мати свои поезіѣ, та лише репродукують творы зъ doby митичной або донсторичной. Тому-то авторъ Слова по сѣй думцѣ користувавъ ся митичними оповѣданями Гомера

и Еврипида про посмертну жизнь Ахиллеса и Елены при Чорнѣмъ морі (стор. 478). Намъ однако видить ся, що не годить ся такъ низько цѣнити творчон силы тыхъ народѣвъ, котрі мають свою исторію и доказали вже дѣлами свою жизнь самостѣйну. Таже знаемо зъ досвѣду, що поезія народна єсть выплывомъ индивидуальной вдачѣ поодинокихъ народѣвъ, и що про-те поезія руска має зовсѣмъ иншій характеръ, нѣжъ поезія чєска або сєрбска. По теоріи же Вяземского всякій поезіи народній мусѣли бы бути компіляціями одностайными, тому-що були бы зложені зъ того-самого даного матеріалу. — Всеволодъ Миллеръ думає, що Слово о полку Игоревѣмъ не єсть оригинальнымъ творомъ рускимъ, але переспѣвомъ стихотвору византійского, переложеного на мову болгарско-славянську. Именно добачає він аналогію мѣжъ византійскою поемою про Василя Дигенеса Акритя (Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτης) и Словомъ о полку Игоревѣмъ. А вже-жъ случайно подѣбні слова и порѣвнаня въ обохъ сихъ творахъ не суть ще рѣшучимъ поводомъ, уважати памятникъ рускій переспѣвомъ стихотвору византійского. Наше Слово о стѣлько рѣзнитъ ся ѿ той поємы грецкои, о скѣлько розходять ся мѣжъ собою просвѣта руска и культура византійска. — Коли-жъ оба тѣ мужѣ намагають ся ѿнести нашъ памятникъ поетичный до взѣрцѣвъ грецкихъ, то проф. Партыцкій видить въ нѣмъ всюды слѣды просвѣты готичкои, се-бѣ-то скандинавскои. Переказы митичні, які зустрічають ся у Словѣ, суть по єго думцѣ чужими, не-славянськими; ихъ приймили давній Русины ѿ Варягѣвъ, котрі приєсли въ Русь изъ-за моря свѣй свѣтоглядъ, ба въ часті и свою мову. Проф. Партыцкій гадає, що въ кѣнци XII. вѣку; отже въ четвєртѣмъ столѣтїю пѣсля прѣвкликаня Варягѣвъ, скандинавска митологія мала своихъ

прихильникѣвъ мѣжъ зрученими боярами; ба, по мнѣню
его, въ деякихъ словахъ руского памятника появляють
ся реминисценціѣ слѣвъ скандинавскихъ. („Темній мѣстця
въ Словѣ о плъку Игоревѣ“. У Львовѣ, 1883). Хоча же
зъ тими высказаними проф. Партыцкого не кождый схоче
згодити ся, то все-таки треба признати, що въ погля-
дахъ своихъ на зачатокъ Слова и въ поясненю темныхъ
мѣстцъ сего памятника заявивъ онъ багато остроумныхъ
гадокъ.

Кѣлька слѣвъ про автора Слова. Авторъ
сего памятника незвѣстный намъ по имени. Изъ самого
твору можъ лишъ се дѣзнатись, що онъ живѣ въ вѣку
Игоревѣмъ. Именно зазывъ до тогдѣшнихъ князѣвъ о по-
мѣчѣ есть безперечно доказомъ, що авторъ бувъ сучас-
нымъ и мабутъ присутнымъ розвиткови тогдѣшнихъ по-
дѣй. Коли-жъ зважимо, що галицкій князь Ярославъ
Осмомыслъ, до котрого авторъ звернувъ ся въ апо-
строфѣ своей, въ 1187. р. вмеръ, то зможемо припу-
стити, що сей памятникъ написано мѣжъ 1185—1187.
рокомъ. Одакъ догадуемо ся, що авторъ бувъ чоловѣ-
комъ свѣтскимъ, а не духовнымъ, и що мабутъ нале-
жавъ до двѣрскои дружины Игоревѣи. Де онъ родивъ ся
и де живѣ, годѣ намъ дѣзнатись. Проф. Партыцкій ду-
мае, що авторъ Слова бувъ Галичаниномъ, родомъ зъ Ся-
ноцкого округа, отже „Лемкомъ“ („Темній мѣстця“, стор.
102—107).

Языкъ и форма Слова. Авторъ перенявъ ся
такъ живо народною поезією свого часу, що въ творѣ
своѣмъ не мѣгъ не хѣснуватись мовою живою. Тѣлько-жъ
годѣ було ему розвинути въ своѣмъ писаню всю красу
сен мовы, по-за-якъ грамотѣвъ того часу придержува-
лись языка церковно-славянського. А вже-жъ языкъ
Слова представивъ ся-бъ намъ о много чистѣйшимъ, на-

коли-бъ переписувачъ не вносили въ него признакъ свого нарѣчія. Правда, що Слово писавъ авторъ-Украинець, але тоті пбзнѣйшіі грамотѣ позмѣнювали деякі форми на ладъ мовы церковно-славянської, або й приспособили ихъ до вговору нарѣчія пбвнічно-великоруского. Одаткъ дбйшло Слово до насъ въ редакціи великорускбй, а звукова сторона сего памятника збстала одъ насъ закрыта сѣттю правописи пбзнѣйшою.¹⁾ — Труднѣйше рѣшити пытанє про форму Слова. Майже всѣ выдавцѣ Слова суть сєи думки, що форма его есть переважно прозаичною, що поетъ не вязавъ ся правилами метрики. Все-жъ таки якійсь рбдъ звучного ритму можна завважати трохи-що не всюды. Именно появляє ся ритмъ такій, въ якбмъ зложено пбзнѣйшіі думы украинскбй, при чбмъ неразъ кблька вѣршѣвъ кбнчить ся тымъ-самымъ римомъ, якъ: *Всеславъ князь людемъ судише, || княземъ ряды рядише, || а самъ въ ночь волкомъ рискаше* (XI). Римъ же зъ правильнымъ ритмомъ находить ся тблько въ кблькохъ мѣсяцяхъ; порбвн. *Ту ся копьемъ приламати, || ту ся саблямъ потручати* (V.); — *жаждею имъ луци сѣпряже, || тугою имъ тули затче* (XII). Инакше задивлює ся на сю справу п. Партыцкбй. Онъ замѣчає отъ-се: „Есть поемать, — мусить бути въ нѣмъ и ритмъ якійсь, — а если есть ритмъ, то мусить онъ бути переведенный пбсля певныхъ засадъ акцентовыхъ“. Проф. Партыцкбй каже, що въ прапописи поемату найшлась перша и дуже важна пбдстава до дальшихъ слѣдженъ, та що держачись тои правописи, мбгъ онъ вже лекше дбйти бодай деяквхъ правилъ акцентовыхъ и розпбзнати яко-такъ ритмичну будову старорускихъ сти-

¹⁾ П. Житецкбй, „Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія“. Кієвъ, 1876; стор. 42. 49.

хбѣвъ. („Слово о полку Игоревѣмъ“. Во Львовѣ, 1884; стор. 8). Замѣтивши, що цѣле Слово писане ямбами (—) и трохеями (—) розбивъ ѡнъ весь твѣръ поетичный на стихи. Число-жь стѣпъ въ поодинокихъ стихахъ Слова по его мнѣню не есть однакове; найчастѣйше зустрѣчають ся стихи, зложені зъ 5 и 6 стѣпъ. Довші стихи мають завсѣгды цезуру, черезъ що кождый зъ нихъ розпадає ся якъ-бы на два окремі стихи (стор. 52). Впрочѣмъ гадка п. Партыцкого про реконструкцію метричного ладу въ Словѣ не есть новою. Вже передше розбѣрали сей памятникъ на стихи два учені мужѣ, а то Николай Гербель¹⁾ и Яковъ Малашевъ.²⁾

Исторія ѡдкрытя Слова о полку Игоревѣмъ. Слово ѡдкрывъ въ 1795. р. графъ Алексѣй И. Мусинъ-Пушкинъ, оберпрокуроръ св. синода въ Петербургѣ. Ѣнъ збиравъ пристрастно всякій антикварскіи предмети, якъ рукописи, монеты, и ѡдтакъ въ одній книгарни петербургскѣй межи стародавными книгами и паперами ѡдкрывъ такожъ рукопись Лаврентіевску лѣтописи Несторовою. Се-жь дорогоцѣнне ѡдкрыте спонукало его, допытуватись всюды черезъ агентовъ за антикварскими рѣдкими рѣчами, и тогдѣ повелось ему (1795) набути тую рукопись, въ котрѣй находилось Слово о полку Игоревѣмъ. Тая-жь рукопись була тогдѣ у Іоуля, архимандрита Спасо-Ярославского монастыря, и обѣймала 8 статей змѣсту свѣтского. Пятою-жь статьею було „Слово о пълку Игоревѣ, Игоря Святъславля, внука Ольгова“.

Черезъ кѣлька лѣтъ займавъ ся Мусинъ-Пушкинъ

¹⁾ „Игорь, князь сѣверскій“. Поэма. Переводъ Николая Гербея. Изданіе второе. С.-Петербург. 1855. 8°.

²⁾ „Слово о полку Игоревѣ“. Поэтический памятникъ русской письменности XII. вѣка. Перевелъ Яковъ Малашевъ. Москва, 1871. 8°.

бдчитанемъ и перекладомъ сего памятника на мову велико-руску. Выдаючи же Слово въ 1800. р., не спомнувъ нѣчого про се, якимъ письмомъ и на якѣмъ матеріалѣ оно написано. Ажъ пѣзнѣйше, коли єдина рукопись Слова при великѣмъ пожарѣ Москвы (1812) згорѣла, заявивъ Мусинъ-Пушкинъ, що она писана на гладкѣмъ паперѣ, та що по єго мнѣню бдноситъ ся до кѣнця XIV., або до начатку XV. вѣку. Однакже проф. Тихо-нравовъ гадавъ, що сєся рукопись правдоподобно при кѣнцѣ XVI. вѣку була написана (Слово о п. Иг., стор. III—IX).

Сейчасъ по своѣмъ бдкрытю оказалось Слово безперечно найцѣннѣйшимъ творомъ не тѣлько помѣжъ статьями того збѣрника Юнлевого, але й помѣжъ всѣми памятниками литературы рускои. Справдѣ, належить признати, що незвѣстный намъ по имени авторъ высказавъ у своѣмъ творѣ такій гадкѣ, якій для єго землякѣвъ були найдорожшою спадщиною по колишнихъ предкахъ. Именно заявивъ бнъ горячу любовь до своєи бтчины, котра давнѣйше була славною, а за єго часѣвъ черезъ незгоды та свары тяжко страждала. Коли-жъ Слово о полку Игоревѣмъ має високу вартѣсть поетичну, то не дивота, що вже въ кѣнцѣ XIV. вѣку оденъ грамотѣй великорускій (по мнѣню Карамзина Рязанецъ Софроній) взявъ собѣ єго за взорець свого писаня, та зладивъ *Сказаніє о Мамасвомъ побѣдѣ*. Особливо-жъ въ тѣй редакціи, що має заголовокъ *Задонщина*, великорускій той памятникъ являє ся справдѣ копією Слова о полку Игоревѣмъ. Тѣлько авторъ *Задонщины* не зрозумѣвъ деякихъ мѣсць у Словѣ та поперекручувавъ много речень чуднымъ способомъ.

Выдана и переклады Слова. Одъ часу бдкрытя Слова ажъ до сего дня явилось 28 выданъ та звышъ 20 не-

рекладѣвъ окремыхъ, не вчисляючи въ тѣе всѣякихъ разправъ естетичныхъ и критичныхъ.

Изъ выда нь Слова наводимо лишь отъ-сй:

1. *Мусинъ-Пушкина.* „Ироническая пѣснь о походѣ на Половцовъ удѣльнаго князя Новгорода-сѣверскаго Игоря Святославича, писанная стариннымъ русскимъ языкомъ въ исходѣ XII. столѣтія съ переложеніемъ на употребляемое нынѣ нарѣчіе“. Москва 1800. (стор. VIII. 46) 4°. Се выдане зъ деякими замѣтками и зъ „таблицею родословною“ зладивъ графъ Алексѣй И. Мусинъ-Пушкинъ при помочи Н. Н. Бантыш-Каменскаго и А. Θ. Малиновскаго.

2. *Грамматина.* „Слово о полку Игоревомъ, историческая поэма, писанная въ началѣ XIII. вѣка на славенскомъ языкѣ прозою...“ Москва 1823. 8°. Крѣмъ великорусского перекладу прозаичного замѣстивъ Грамматинъ въ сѣмъ выданю ще другій перекладъ метричный. Пѣсля поясненъ грамматичныхъ та историчныхъ находить ся „таблица родословна“, а ѡдтакъ въ додатку чesкій памятникъ „Судъ Любушинъ“ зъ перекладомъ великорускимъ.

3. *Максимовича.* а) „Пѣснь о полку Игоревѣ, сложенная въ концѣ XII. вѣка на древнемъ русскомъ языкѣ. Издана съ переводомъ на нынѣшній русскій языкъ — Михайломъ Максимовичемъ“. Кіевъ 1837. 12°; б) „Пѣснь о полку Игоревѣ. Критическій разборъ изъ лекцій о русской словесности, читанныхъ 1835. г. въ университетѣ св. Владимира М. А. Максимовичемъ“ (Журналъ минист. народн. просвѣщ.) С.-Петербургъ, 1837; в) „Слово о полку Игоревѣ, Игоря, сына Святъслава, внука Ольгова“ (въ „Украинци“ М. Максимовича, кн. I. Москва, 1859. 8°. стор. 87—112).

4. *Дубенскаго.* „Слово о полку Игоревѣ, Святъслава пѣстворца стараго времени. Объясненное по древнимъ письменнымъ памятникамъ магистромъ Дмитріемъ Дубенскимъ“. Москва, 1844. 8°. („Русскія достопамятности“, часть III).

5. *Гаттала.* „Slovo o polku Igorevŕ. Vydal Martin Hattala“. V Praze, 1858. 8°. Поясненіе тексту есть многоцѣнне; такожь перекладъ чesкій уважае ся зовсѣмъ добрымъ.

6. *Пекарскаго.* „Слово о полку Игоревѣ“, по списку найденному между бумагами императрицы Екатерины II., адъютанта П. Пекарскаго. С.-Петербургъ, 1864. 8°. Пекарскій выдавъ рукописный текстъ Слова, що находивъ ся

въ царскѣмъ архивѣ мѣжь паперами царицѣ Катерины II. Той текстъ есть только копіею той рукописи, котрою хоснувать ся Мусинъ-Пушкинъ, и мабуть ученый сей графъ доставивъ его Катеринѣ. Коли отже первѣтної рукописи нема, то перше выдане Мусинъ-Пушкина заступае недостатчу поваги рукописеной, а тая рукопись Катерины II. служить только денекуды ко справленю тексту.

7. *Тихомирова*. „Слово о полку Игоревѣ. Издано для учащихся Тихомировымъ“. Москва, 1866. 8°.

8. *Ербена*. „Dvě zpěvy staroruských, totiž: O výpravě Igorově a Zádonsčina. S kritickými, historickými i jinými vysvětlujícími poznámkami a doklady vydal Karel Jaromír Erben“. V Praze, 1870. 8°. Въ сѣмъ выданю деякі замѣтки граматичніи суть похибніи, але поясненія историчніи уважаються ся справдѣ цѣнными; такожъ перекладъ чеській есть удовлетворяющій.

9. *Вяземского*. „Замѣчания на Слово о плѣку Игоревѣ князя Павла П. Вяземскаго“. С.-Петербургъ, 1875. 8°, сторѣнь XLVI, 517 и 105. Поглядъ ученого сего князя на поезію народну есть денекуды похибный, по-за-якъ основуе ся на теоріи о мистицизмѣ давныхъ казокъ тролянскихъ.

10. *Огоновского*. „Слово о плѣку Игоревѣ. Поетичный памятник руської письменности XII. віку. Текст с перекладом і с поясненями видав Омелян Огоновський“. У Львові, 1876. 8°. — Порѣвл. Хрестоматію староруску Ом. Огоновского: „Слово о полку Игоревѣмъ“, стор. 160—200.

11. *Исволода Миллера*. „Взглядъ на Слово о полку Игоревѣ“. Москва, 1877. 8°.

12. *Потебня*. „Слово о полку Игоревѣ. Текстъ и примѣчания. А. Потебня“. Воронежъ, 1878. вел. 8°. Поясненія тексту суть знаменитіи.

13. *Партыцкого*. „Слово о полку Игоревѣмъ. Текстъ зъ перекладомъ и зъ поясненемъ старорускихъ правилъ акцентovýchъ и ритмичныхъ, издавъ Ом. Партыцкий“. Во Львовѣ, 1884. 12°. — „Темный мѣстця въ словѣ о плѣку Игоревѣ, пояснивъ Ом. Партыцкий“. У Львовѣ, 1883. 8°.

Переклады Слова маємо въ мовахъ (мало)рускѣй, російскѣй, болгарскѣй, сербскѣй, словѣнскѣй, чеськѣй и польскѣй, и такожъ въ мовѣ нѣмецкѣй та французкѣй. И такъ крѣмъ перекладѣвъ, приложенихъ до выданъ тексту Слова (при-

міромъ крімъ рускихъ перекладівъ Огоновского и Партыцкого та крімъ чеськихъ перекладівъ Ганки — зъ 1821. р. — Гатталѣ и Ербена), маємо 4 переклады (мало)рускій, 7 перекладівъ російськихъ, 1 болгарскій, 2 сербскі, 1 словѣнскій, 3 польскій, 2 нѣмецкій, 1 французскій перекладъ. Тутъ згадуємо лише про переклады рускій:

а) *Дюдицкого*. Перекладъ метричний сего писателя находитъ ся у „Пчолъ“, львівському журналі И. Гушалевича зъ 1849. р.

б) *Максимовича*. „Пѣнь о полку Игоревѣ“, („Украинець, издаваемый Мих. Максимовичемъ“; книжка I. Москва, 1859, стор. 49—86). Сей перекладъ, зладжений вѣршами по взорци українськихъ думъ, уважає ся все ще вельми вдовольняющимъ.

в) *Кендзерского*. „Слово о полковѣ Игоревому. Переспів з старосвітської грамоти XII. ще століття. Переклав В. А. Кендзерскій“. Кременчуг, 1874.

г) *Вагилевича*. „Повѣсть о полку Игоревомъ“ („Руска бібліотека“ И. Опишкевича; томъ III, wydany Akademichnymъ Братствомъ у Львовѣ 1884; стор. 119—128).

До литературы Слова о полку Игоревомъ належать міжъ иншими розправи и студії:

а) *Максимовича*. Его цѣний студіѣ про Слово о полку Игоревомъ помѣщенъ въ Журналѣ министерства народн. просв. зъ 1836. р. (статья I и II.) и 1837. р. (статья III.), и такожъ въ Москвитянинѣ зъ 1855. р., въ котрѣмъ находятъ ся его „Замѣчанія на пѣнь о полку Игоревѣ въ стихотворномъ переводѣ Гербеля“.

б) *Мицкевича*. Въ двохъ лекціяхъ о литературѣ славянської розвинувъ сей польскій поетъ на основѣ перекладу Вельовского гарный поглядъ на рускій намятникъ, и оцѣнивъ его досить вѣрно изъ становища эстетики. (Literatura słowiańska, wykładana w kolegium francuzkiem przez Adama Mickiewicza. Tłumaczenie Felixa Wrotnowskiego. Rok I. 1840—1841. Wydanie III. Poznań, 1865. Lekcyja XIV. XV.).

в) *Головицкаго*. Колишній професоръ университета Львівського написавъ важну розправу о поетичній нагості Слова и пояснивъ такожъ граматично деякі форми. (Ueber Ihor's Heereszug gegen die Polowzer, vom Prof. Głowacki. Viertes Programm des k.k. acad. Staats-Gymnasiums in Lemberg, 1853).

г) *Смирнова*. „О Словѣ о полку Игоревѣ. I. Литература Слова со времени открытія его до 1876. г. А. Смирнова“. Воронежъ, 1877. — II. „Пересмотръ нѣкоторыхъ вопросовъ. А. Смирнова“. Воронежъ, 1879. (Отдѣльный оттискъ изъ „Филологическихъ Записокъ“).

д) *Партыцкого*. „Старорускій акцентъ и ритмика Слова о полку Игоревѣмъ“ („Зоря“, письмо литературно-научное для русскихъ родинъ, подъ редакціею Ом. Партыцкого. Рочникъ V. У Львовѣ, 1884; число 9—16; 18—21).

ПЕРІОДЪ ДРУГІЙ.

Загальный поглядъ историчный и литературный.

Татарске лихолѣте въ Руси-Украинѣ почалось въ 1240. роцѣ и навѣщало еѣ руиною звышъ сто лѣтъ, пока примучена земля не нашла захисту въ силѣ князѣвъ литовскихъ. Въ наслѣдокъ тяжкой недолѣ упадае Кіѣвъ, перестае бути осередкомъ житя политичного и церковного, а подноситъ ся Володимиръ Залѣскій на рѣцѣ Клязмѣ; опѣсля-жь бѣдъ 1328. року Москва займае провѣдъ въ Руси супротивъ Кіева — матери русскихъ городѣвъ. Справдѣ шкода велика, що въ Кіевѣ не мѣгъ удержатись политичный центръ Руси; та-жь на Украинѣ въ гарнѣй, степовѣй природѣ розвивалась поезія житя, не запропастивъ ся ще наклонъ до вѣчевого демократичного ладу политичного, а для народной просвѣты положено тамъ засновокъ въ тыхъ писаняхъ старорускихъ, въ котрыхъ являлись слѣды живого слова и свѣтогляду народного. Въ Москвѣ же царскій деспотизмъ занашувавъ всякѣ проявы волѣ, а византійску просвѣту перетворено тутъ въ мертвоту дивовижну.

11

Зъ упадкомъ Кіева знемогла жизнь національна и суспѣльна цѣлой Руси-Украины. Коли-жь дика Татарва згнушалась изъ заграбленыхъ вольныхъ людей, накла-даючи на нихъ тяжку данину, то рускому духовенству заявляла она поважане, бо жахалась слугъ божихъ, котрѣ зъ евангеліємъ и хрестомъ въ рукахъ выступали противъ ворогамъ бѣснующимъ. Одтакъ ханы давали духовенству пѣльгу бдѣ всякои данины, стараючись прихилити его на свою сторону. Ба, въ ярлыку¹⁾, данѣмъ въ хосенъ рускои церкви, ханы вzywали духовенство, щобъ оно правымъ сердцемъ молило за нихъ Бога та ихъ благословило²⁾. Хоча же церковь бдѣ Татаръ не дѣзнавала напасти, то народъ страждавъ тяжко и Русь-Украина нападами дикихъ поганцѣвъ замѣнилась въ пустыню: изъ людей хто бувъ убитый, хто попавъ ся въ ясырь,³⁾ хто скривавъ ся въ лѣсахъ и степахъ. Справдѣ велика катастрофа навѣстила Русь безталанну. Въ городахъ и селахъ не було людей; здавалось, що Русь не двигне ся нѣколи изъ страшнои загибели.

Хоча-жь у тогдѣшнихъ ѣдносинахъ суспѣльныхъ настала велика путаниця, то все-таки годѣ притакнути россійскому историкови М. Погодинову, котрый выдумавъ якусь теорію про вандрѣвку обохъ народѣвъ, Великорусѣвъ и Малорусѣвъ. Се бо гадавъ онъ, що тѣ недобитки, котрѣ остались по погромѣ татарскѣмъ, переселились въ пѣвнѣчний стороны, въ Залѣссе,⁴⁾ та що пустѣ.

¹⁾ Ярлыкъ, слово татарске, значить „грамота татарского хана“.

²⁾ П. Полевый, „Исторія русской литературы въ очеркахъ и біографіяхъ“. С.-Петербургъ, 1872; стор. 62.

³⁾ Ясырь, слово арабско-турске, значить „невольникъ военный“.

⁴⁾ Залѣссы звались просторы, нелюдий землѣ на пѣвнѣчно-схѣднѣй сторонѣ давной Руси, бѣдѣлений бдѣ не великими

и покиненій мѣсяця заняті були опбсѣя Малорусами, котрі прийшли сюды изъ-за Карпатъ. Тыми же недобитками, щѣ повандрували въ Залѣссѣ, по думцѣ Погодина, були Великорусы, котрі до Татарщины сидѣли въ Руси полудневѣй, и ѡдтакъ въ вѣцѣ XIV. прийшли сюды Малорусы изъ-за Карпатъ, де була ихъ „прародина“. ¹⁾ А вже-жъ тая думка єсть справдѣ дивовижна и осталась теорією лишъ въ головѣ Погодина. ²⁾

Тяжке лихолѣтѣ ѡдвернула ѡдъ Руси-Украины Литва. Князѣвство литовске скрѣпилося у своихъ зачаткахъ тѣлько черезъ Русь, то-жъ годилось справдѣ, щобы оно нашу батькѣвщину въ недоли спасло ѡдъ загибели. Вже князь Мендовгъ засновавъ княжене въ Новгородѣ литовскѣмъ на Чорнѣй Руси и ставъ ся такъ сильнымъ, щѣ галицкій князь Данило глядавъ его союза противъ Конрада мазовецкого. Межи наслѣдниками Мендовга старшій его сынъ Войшелкъ ѡддавъ ся культурному впливови Руси. Бувши черцемъ, скинувъ ѡнъ 1265. р. ризу чернечу и зъ помочію пиньскихъ князѣвъ пѣшовъ на Новгородъ литовскій. Коли-жъ ѡнъ сей городъ займивъ,

лѣсами. Первѣстно сидѣли тамъ племена финскій або нудскій, котрі зъ годомъ-перегодомъ змѣшались зъ колонистами изъ полудневої Руси, изъ Смоленска и Новгорода. Принявши же вѣру христіянську, финскій племена тратили зъ часомъ свою народность и змѣшавши ся зъ тыми колонистами вытворили окремый народъ, щѣ zove ся московскимъ, россійскимъ або великорускимъ.

¹⁾ М. П. Погодинъ, „Записка о древнемъ языкѣ русскомъ“ (въ „Извѣстіяхъ II. отд. Акад. Наукъ“. СПб. 1856, стор. 70—92); порѣви. М. А. Максимовичъ, „Филологическія письма“ (въ „Русской Бесѣдѣ“ 1856, кн. 3. стор. 78—139).

²⁾ Порѣви. А. Котляревскій, „Были ли Малоруссы исконными обитателями полянской земли, или пришли изъ-за Карпатъ въ XIV. вѣкѣ?“ („Основа, южно-русскій литературно-ученый Вѣстникъ“. 1862. Листопадъ. С.-Петербургъ).

то призвавъ въ помѣчь Шварна Даниловича и ставъ крѣпаво мститись прихильникамъ партіи литовской. Од-такъ рѣшивъ ся сполучити Литву зъ Руссю: назвавъ себе сыномъ Василька Романовича, князя волыньского, и принявши князя Шварна за своего сына, передавъ ему литовске князѣвство, та й вернувъ ся въ свѣй монастырь, основаный надъ рѣкою Нѣманомъ. Якъ же Войшелка убивъ Левъ Даниловичъ а Шварно умеръ (1267—1268), то тронъ литовскій заняли противники партіи руской.

Коли-жъ Руси не було суджено, скрѣпити ся сполученемъ зъ Литвою, то Литвѣ припала доля, зберегати свою помѣчницю, се-бѣ-то Русь полуднево-заходну, одъ нападѣвъ татарскихъ и одъ кормиги Москвы. Безъ помочи Руси Литва не могла-бъ истнувати, и тѣлько на основѣ руского элементу пѣднеслась она въ началку XIV. вѣку, именно за великого князя Гедымина, котрый въ грамотахъ писавъ ся королемъ Литовцѣвъ и Русинѣвъ (rex Litwinorum Ruthenorumque).¹⁾ Коли одтакъ въ роцѣ 1362. великій князь литовскій Ольгердъ, сынъ Гедымина, побивъ Татаръ, перейшла Кіѣвска и Подѣльска земля безъ опоры мѣстевой людности пѣдъ власть великихъ князѣвъ литовскихъ, котріи вже до того часу встѣпи пѣдъ свою державою злучити князѣвства Полоцке, Турѣвске, Брянске, Чернигѣвско-Сѣверске, Волыньске, а небавомъ по занятю Кіева такожъ князѣвство Смоленске. Такъ отже крѣмъ Руси Галицкой майже всѣ землѣ рускїи злучились зъ Литвою и утворили велике князѣвство руско-литовске.²⁾ По причинѣ же, що

¹⁾ В. Б. Антоновичъ, „Очеркъ исторіи великаго княжества литовскаго до половины XV. столѣтія“. Выпускъ I. Кіевъ, 1878; стор. 47.

²⁾ Ол. Барвѣнскій, „Исторія Руси“. Часть IV.; стор. 4. У Львовѣ 1882.

Литовцѣ не любили своихъ князѣвъ, були тѣмъ-жѣ приневоленіи, заявляти свою симпатію народности рускѣй.¹⁾

Мѣжъ-тѣмъ Русь Галицка дѣсталася підъ власть Польщѣ. Послѣднімъ княземъ галицко-володимирскимъ бувъ Юрій II. Онъ принявъ 1334. р. титулъ „*natus dux totius Russiae minoris*“.²⁾ Звычайно пишуть историки за проводомъ Карамзина, що по смерти Юрія (1336) тронъ галицкій занявъ Болеславъ Тройденовичъ, которо мати Марія була вѣдай старшою сестрою Юрія II. Але-жѣ жерела историчніи выказують, що Юрій II. и Болеславъ Тройденовичъ були особою одною и тою самою.³⁾ Коли бѣтакъ Болеславъ-Юрій нагло вмеръ, то въ 1340. р. король польскій Казимиръ Великій займивъ руску займанщину, се-бѣ-то Русь галицку. Спершу здавалось, що Польща не занастить въ Руси автономію народнои и церковнои. Вже-жѣ самъ Казимиръ В. писавъ (1371) ко царгородскому патріархови Филотею, домагаючися поставленія епископа Антонія галицкимъ митрополитомъ, щобы не прийшла конечна потреба, хрестити Русинѣвъ на вѣру латиньску.⁴⁾ Однакже автономія Руси галицкои нарушалася небавомъ опѣсля, а 1432. р. князѣвство галицке перетворено въ воеводство.

Въ другѣмъ періодѣ исторіи нашої литературы Русь галицка перестала отже приймати просвѣту визан-

¹⁾ Антоновичъ, въ выше наведенѣмъ историч. творѣ, стор. 49.

²⁾ Карамзинъ, „Исторія государства російскаго“, томъ IV., примѣч. 276.

³⁾ Порѣви. Jiří II, poslední kníže veškeré Malé Rusi. Kritický pokus Jana Řezábka. (Časopis Musea království českého. 1883. Redaktor: Jos. Emler. Ročník LVII. V Praze; str. 120—141; 194—218).

⁴⁾ Филаретъ „Исторія рус. церкви“. Періодъ II, стор. 86.

тійску, и въ змаганяхъ политическихъ та культурныхъ прихилилась по-неволи до Европы захѣдной. Вже Данило Романовичъ стоявъ у звязи зъ королѣвскими дворами Угорщины, Польщѣ та й зъ родомъ бабенберско-австрійскимъ. Не маючи пѣльги бдѣ Татаръ и бажаючи въ своѣмъ князѣвствѣ удержати центръ Руси, пѣславъ онъ свого архіепископа Петра на вселенскій соборъ въ Люгдунъ (1245). Данило не протививъ ся принятю униѣ церковной зъ Римомъ, бо гадавъ, що одержить бдѣ Папы помѣчь противъ Татарвы. Папа Иннокентій IV. дѣзнавшись бдѣ руского архіепископа про того ворога християнства, выславъ зъ Люгдуна францисканця-монаха, Іоанна Пляно-Карпина, зъ пятьма монахами того-жъ ордина черезъ Польшу до хана татарского въ Каракарумъ. Тѣ-то папскій послы приѣхали изъ Польщѣ въ городъ Володимиръ зъ княземъ Василькомъ, братомъ Данила. А вже-жъ той Пляно-Карпино одержавъ бдѣ Папы такожъ миссію ко рускимъ князямъ и ко руской іерархїи въ тѣй цѣли, щобы зближити церковь Руси полудневою до престола римского.¹⁾ Опѣсля (1255) Данило принявъ зъ рукъ папского легата Описона вѣнецъ королѣвскій, але небавомъ збрвавъ всякій звязи зъ Римомъ, позаякъ не мѣгъ дѣждатись помочи противъ дикой Татарвы. По смерти же Данила (1264) Русь не въ силѣ була опертись напастямъ татарскимъ и устоятись супротивъ змаганя Литвы и Польщѣ. Такъ Украина и прочіи полуднево-захѣдніи землѣ руской опинились пѣдъ захистомъ Литвы, мѣжь-тымъ коли Русь галицка попалась Польщи на поталу. Але-жъ и Литва не довго зберегала народній и церковній святощъ Руси, котра дала їй свою

¹⁾ А. Петрушевичъ, „Историческое извѣстіе о церкви св. Пантелеймона близъ города Галича“. Львовъ, 1831; стор. 52—56.

просвіту. Се бо литовскій князь Володиславъ Ягайло, що оженивъ ся зъ польскою королевою Ядвигаю, заключивъ унію персональну межъ Литвою и Польщею (1386), изъ-за чого полуднево-заходню Русь поставлено въ посередню звязъ зъ Польщею. Той-то володарь піддавъ ся самоволи шляхты польской, котра бажала Русь спольщити.

„Слово о полку Игоревѣмъ“ було неначе пѣсною лебединою передъ сумною затратою житя національного и литературного въ Руси-Украинѣ. Дикій поганецъ попалили книги и порозганяли ученыхъ грамотѣвъ въ пустынѣ та лѣсы. Не стало науки на Руси, ба й поетичный свѣтоглядъ люду зныдѣвъ, уступаючи передъ темными забобонами и дикими обычаями. А вже-жъ давнѣйше бували учені грамотѣ и спѣваки. Такъ примѣромъ читаемо въ лѣтописи Волинсько-Галицкѣй згадку про Тимофея, „премудрого книжника“, котрый бувъ родомъ зъ Кієва, и (1205) въ Галичи притчею (прислѣвомъ) гамувавъ Бенедикта, буйного воеводу угорского.¹⁾ Одатъ звѣстно намъ, що въ 1241. р. живъ въ Перемышлѣ „словутный пѣвецъ“ Митуса, котрый „за гордость“ не хотѣвъ служити князеви Данилови.²⁾ Ба ще й підъ рокомъ 1288. сказано въ лѣтописи про князя Володимира Васильковича, що „*бысть книжникъ великии и филологъ, акого же не бысть по всей земли и ни по немъ не будетъ*“.³⁾ Въ тѣмъ-то часѣ оденъ грамотѣй, що сприявъ династїи Романовичѣвъ, зладивъ вельми важну лѣтопись Волинсько-Галицку, — и се єсть єдиный письменный твѣръ сего періоду, що має справдѣ вартѣсть литера-

¹⁾ Полн. собр. рус. лѣтоп. II, 157.

²⁾ *ibid.* II, 180.

³⁾ *ibid.* II, 218.

турну. Впрочемъ изъ цѣлѣ духовной не выринае нѣ одно зъявище просвѣтне, щѣ було-бѣ выразишь яконсь идеѣ, щѣ було-бѣ неначе зѣркою ясною въ темнѣи нѣчи. Духовнѣи пастырѣ падыкають-нарѣкають за-дѣя недолѣ за-тальной, але, будучи неуками, не можуть своєю паствы двигнути морально, та въ своихъ проповѣдяхъ учать подекуды самѣи новыхъ забобонѣвъ. Справдѣ, тая паства, повернувши зъ пустынь и лѣсѣвъ на згарища хатъ своихъ, хотѣла учути якусь здорову науку, щобы втихомирилась въ тяжкихъ злидняхъ. Та дарма! слѣпый слѣпного не поведе. Такъ отже темный людъ, лишеныи самому собѣ, пригадувавъ собѣ давнѣи переказы батькѣвъ и зберегавъ останки своего свѣтогляду бѣдъ загибели. Ажъ ось саме-тогдѣ недобитки-грамотѣи дѣзнались, що есть якѣсь книги, щѣ ихъ церковь заказуе. Тѣ-то заказанѣи книги дѣстались въ Русь изъ Византѣи посредствомъ перекладѣвъ болгарско-славянскихъ. Легенды про свѣтъ чудесный, оповѣданя про тайны природы, рѣжнѣи чародѣйнѣи слова та дивовижнѣи молитвы були для тогдѣшнихъ людей вельми принадною поживою духовною, котра могла заступати всяку просвѣту, подавану недовченными учителями. Не дивно отже, що литература въ перѣодѣ другѣмъ находилась въ упадку, хоча литовскѣи князѣ, принявши культуру руску, въ судахъ и урядкахъ завели языкъ рускѣи. Въ литовскѣи Руси була-бѣ ачейже здвиглась изъ руины наша свѣтыня народна, коли-бѣ Литва не увѣйшла була въ звязъ зъ Польщею и не прихилвалась сама до культуры польской.

Татарске лихолѣте було такожъ причиною, що въ полудневѣи Руси запропастились пѣсенѣ про Володимира Великого и его богатырѣвъ.¹⁾ Пѣсенѣ тѣи зовуться „бы-

¹⁾ Богатырѣ тѣи звались: Дунай Ивановичъ, Михайло Потокъ Ивановичъ, Волхъ Всеславичъ, Добрыня Никитичъ, Дюкъ Степа-

линами“¹⁾ и суть теперь окрасою литературы російскої. Справдѣ диво велике, що пѣсенѣ про „красне сонце“, се-бѣ-то про Кіівскаго князя Володимира В., бдѣ якихъ 600 лѣтъ не суть звѣстнѣ въ Кіівщинѣ и въ загаль- въ Руси-Украинѣ, де ихъ первѣстно утворено, а спѣвають ся теперь людомъ въ Московщинѣ въ редакціи добы по-татарскої. Занесли-жѣ тѣ пѣсенѣ на півночѣ въ Залѣсѣ безъ сумнѣву тѣ втѣкачѣ, котрі въ часѣ татарского лихолѣття покидали батьківщину и були зайдами въ Суздальщинѣ. Зъ годомъ-перегодомъ былины стались духовимъ майномъ колонистівъ зъ полудневої Руси, изъ Смоленська и зъ Новгорода, котрі въ Залѣсю змѣшались зъ Фіннами, народомъ азійскимъ. Коли-жѣ Фінны прийняли бдѣ тыхъ колонистівъ вышу культуру и перетворились въ нарбдѣ славянській, то тѣ былины подобались въ новій бтчинѣ именно за-для того, що въ пбзнѣйшій редакціи надано имъ переважно свѣтоглядъ орієнтальний. Хоча же тѣ былины звѣстнѣ суть въ редакціи російській, все-таки изъ засновку ихъ проглядає давнѣйшій свѣтоглядъ руско-українській. Въ полудневій же Руси въ часѣ лихолѣття татарского не було кому спѣвати пѣсенѣ про Володимира и его богатырѣвъ, а опбсла черезъ два вѣки проявлялась на Руси апатія до всякої словесної жизни, поки козаччина зъ лицарями народными не вытворила славныхъ думъ историчныхъ.

Межи народами славянськими една Русь побивалась

новичъ, Алеша Поповичъ, Соловій Будимировичъ, Ілія Муромецъ и н. Передъ всѣми прославивъ ся Ілія Муромецъ великою силою тѣла й гарною вдачею душѣ. — Порбви. „Древнія російскія стихотворенія, собранныя Киршею Даниловымъ“. Москва, 1818. — Fürst Wladimir und dessen Tafelrunde. Altrussische Heldenlieder. Leipzig. Brockhaus. 1819.

¹⁾ „Былина“ значить те, що „бувальщина“.

въ тѣмъ часѣ тяжкимъ лихолѣтемъ; у иншихъ народѣвъ розвивалась гарно жизнь національна и просвѣтна. Въ Польщи король Казимиръ Великій засновує 1364. р. академію Кракѣвску (котру отворивъ Ягайло 1400. р.); Чехи черпають свѣтло науки изъ университета, заснованого въ Празѣ 1348. р. королемъ Карломъ I. (нѣмецкимъ цѣсаремъ Карломъ IV.), и небавомъ появляются у нихъ лѣтописи и письма дидактичнѣ; Сербове спѣвають думы про славу своихъ богатырѣвъ, мають писаніи права, се-бѣ-то „Законникъ“ царя Стефана Душана и житєписи сербскихъ царѣвъ и архієпископѣвъ, звѣстніи пѣдъ именемъ „Цароставника“; у Болгарѣ цвѣте наука на горѣ Атонѣ (де бувъ такожъ рускій монастырь св. Пантелеймона), та й списують ся казки и романы. Въ Славянщинѣ благословилося отже на свѣтъ ясный, тѣлько на Руси-Украинѣ гремѣло громомъ надъ спящою землецею, а въ пѣвнѣчній Суздальщинѣ вѣяло студеннымъ вѣтромъ на твердыню неволѣ, обведєну муромъ китайскимъ.

Литература церковна.

Хоча церковь не дѣзнавала нарушенія своихъ правъ бѣдѣ ханѣвъ татарскихъ, то однако не була она заборолемъ духового житя своєи паствы, бо ієрархи не сїяли свѣтломъ науки, а єдиний розсѣадникъ тогдѣшнєи просвѣты, печерскій монастырь, бувши розрушенымъ Татарами, лежавъ въ руинахъ звышъ ста лѣтъ, поки Кїївскій митрополитъ Кириїанъ при кѣнци вѣку XIV. не велѣвъ єдиновити єго стѣнѣ. Тогдѣ-то самій духовнїи грамотѣвъ любовували ся въ книгахъ заказанныхъ церковю и незрячимъ свѣтскимъ братьямъ читали тѣ фантастичнїи

творы, щó оснóвувались на мудрости византійськóй. Справдѣ, тї книги подобались чя-мало людóви неграмотному, бо передѣ его очима розкрывали свѣтъ чудесный зѣ тайными дивами. Óдтакъ простый людѣ розвивавѣсю заказану литературу своимъ ладомъ, вытворюючи собѣ свои гаданя, заклинаня, молитвы и т. и. Були вправдѣ грамотѣѣ деякї, котрї хотѣли подати своимъ землякамъ якїсь позитивнї вѣдомости, але ихъ труды не були самостóйнї и не вызначувались яснимъ выкладомъ даного предмета. Сюды належвѣть именно Дмитро Зоографъ,¹⁾ щó бувъ вѣдай священникомъ и переложивъ около 1385. р. зѣ грецкогo на церковно-славянськóй языкъ поему византійськoгo писателя Георгїя Писиды (щó живъ вѣ VII. вѣцѣ) пóдъ заголовкомъ „Шестидней творенїя“ або „Похвала лѣ Богу о сотворенїи всея твари“.²⁾ Поема тота була нисана вѣ ямбахъ, Зоографъ же зладивъ свóй перекладъ прозою. Симъ перекладомъ подавъ бнѣ письменнымъ людямъ того часу деякї вѣдомости о природѣ.

а) Писатель.

1. Кирило II. Изъ лѣтописи Волинськo-Галицкoгo можѣ дóзнатись, щó Кирило вѣ 1241. р. бувъ „печатникомъ“ галицкoгo князя Данила³⁾ и оказавъ ему велику прислугу тымъ, щó втихомиривъ ворохобню князя Ростислава, сына Михайла Чернигóвськoгo, яку той непосидучїй князь супротивъ свого вую Данила вѣ Понизю⁴⁾

¹⁾ Ζωγράφος, слово грецке, значить „маляръ“.

²⁾ Пóсля рукописи библиóтеки синодальной вѣ Москвѣ выпечатавъ Буслаевъ деякї урывки сего твору вѣ Историч. Христоматїи, стор. 915—921.

³⁾ Поли. собр. рус. лѣтоп. II, 179.

⁴⁾ Понизе — земля при дольшимъ Днѣстрѣ.

бувъ заколотивъ. Коли-жь опбселя Данило и его братъ Василько (1250) пбслали Кирила въ Царгородъ „на поставленіе митрополіи рускои“, то вступивъ бнѣ до короля угорского Белѣ IV., котрый просивъ его, примирити его зъ Даниломъ. По воли короля мавъ Кирило такожь наклонити Данила, щобы женивъ своего сына Льва зъ его дочкою; за тую прислугу дававъ Беля Кирилови безпечный супровѣдъ въ Византію. И дѣйстно Кирило вернувшись въ Русь, намовивъ Данила, подружити Льва зъ дочкою короля угорского.

Будучи митрополитомъ Кирило (II) старавъ ся исправити обычаѣ духовенства и народу; въ загаль розвинувъ бнѣ широку дѣяльність въ справахъ церковныхъ и переписувавъ ся зъ болгарскимъ деспотомъ Яковомъ Святославомъ (1262), котрый приславъ ему болгарско-славянську рукопись Кормчои книги. Въ 1274. р. Кирило скликавъ церковный соборъ до Володимира Залѣского, бо замѣтивъ, що его духовенство потребуе великои реформы, та що на Руси проявляє ся поганьскій свѣтоглядъ зъ „играми бѣсовскими“. Зъ собою привѣзъ бнѣ архимандрита печерекого, Серапіона, и поставивъ его епископомъ Володимирскимъ. На тѣмъ соборѣ отже установлено 12 правилъ въ дѣлахъ реформы рускои церкви и для исправленя обычаѣвъ народу; такожь заявивъ митрополитъ, що славянскій перекладъ Кормчои книги, щѣ его одержавъ бѣдъ болгарского володаря Якова Святослава, уважае ся автентичнымъ, почѣмъ рускіи грамотѣ стали текеть той книги переписувати. Згаданіи правила написавъ самъ Кирило.¹⁾ Въ сѣмъ своѣмъ творѣ митрополитъ каже, що веѣ нещастя и бѣды, якѣ напа-

¹⁾ „Правило о богослуженіи и благочиніи жизни“, выпечатано въ „Рускихъ Достопамятностяхъ“, часть I, стор. 106—118.

дами татарскими навѣстили Русь, суть карою божою за грѣхи.

Кирилови приписують ще „Слово на соборъ архистратига Михаила“, „Поученіе къ попомъ“ и кѣлька иншихъ творбъ меншой ваги. У „Словъ“ згадує проповѣдникъ про деякі звичаї народні, именно про таянцѣ на весѣляхъ и на вечерницахъ, про погані игры, плескане руками и скакане ногами, про „басни“, се-бѣ-то про устні переказы, про вѣру въ ворожбу, въ стрѣчу, чихане та инші забобоны; — ѡдтакъ заявляє сей книжникъ, що вже наближує ся koniecъ свѣта. Въ „Поученію къ попомъ“ писавъ мѣжь иншимъ отъ-се: *„Разумѣйте, како духовниа дѣти учити. — Аще ли самъ недоумываеши, спроси умлюющаго, не стыдися“*.¹⁾ Кирило умеръ 1280. р. въ Переяславѣ Залѣскѣмъ.

2. Серапіонъ, архимандритъ лавры печерской, опбля-жъ (1274) епископъ Володимирскій, писавъ слова (поученія для народу), въ котрыхъ живыми барвами малое сумный образъ неволѣ татарской. Хоча же Серапіонъ звавъ ся свѣточемъ свого часу, то однако не бувъ онъ вѣольный ѡдъ забобонѣвъ. Вычисляючи бо тѣ бѣды, якѣ зъ лихолѣтемъ татарскимъ повалились на Русь, згадує онъ про трясенє землѣ и заявляє, що земля трясє ся по причинѣ нашихъ грѣхѣвъ. Въ однімъ словѣ згадує про обычай, ѡдкопувати зъ гробѣвъ тыхъ, щѣ втопились або повѣсились. Нарѣдъ не дозволявъ ихъ погребати, приписуючи имъ пошестъ, пожары та инші нещастя. — До насъ дѣйшло пять „словъ“ Серапіона.²⁾ — Онъ умеръ 1275. р.

¹⁾ Порбви. „Исторія русской церкви. Сочиненіе Филарета, архіепископа Черниговскаго“. Москва, 1862. Періодъ II., стор. 39.

²⁾ Чотыри слова Серапіона найдено въ збѣрнику „Златая Цѣль“, а пяте слово въ збѣрнику Паисіевскѣмъ зъ XIV. вѣку.

3. Кипріянь. Онъ бувъ родомъ Болгаринъ¹⁾ и вчивъ ся за молоду вѣдай въ рѣднѣй землі. Царгородскій патріархъ Нилъ, посвятивши Кипріяна на митрополита, пославъ его въ Русь въ роцѣ 1376. До 1380. р. пробувавъ Кипріянь въ Кіевѣ, однако по смерті Алексѣя, митрополита Московского, переселивъ ся въ Москву. Тутъ не мѣгъ угодити великому князеві Московскому Димитрію Ивановичеві, и живъ про-те въ приязни зъ Мвхайломъ, княземъ Тверскимъ. Побувши ѡд-такъ два роки въ Москвѣ, мусѣвъ зновъ ѡдѣхати до Кіева, та ажъ 1390. р., по смерті вел. князя Димитрія, вернувъ ся въ Москву, де пробувавъ до своєї смерті (1407). Ѣдъ 1390. р. корыстувавъ ся ѡнъ титуломъ митрополита всеї Руси. По причинѣ отже, що вчений сей мужъ не довго сидѣвъ въ Руси полудневѣй, не мѣгъ ѡнъ розбудити духового житя въ Кіевѣ, зруйнованѣмъ нападами татарскими. Онъ привѣзъ зъ собою багато церковныхъ книгъ зъ полудневої Славянщины, именно изъ Сербіѣ, и за-для того ввѣшли въ языкъ церковный деякі сербизмы. Мало-що не всѣ важнѣйші рукописи, які до насъ дѣйшли, ѡдносять ся до того часу, коли Кипріянь пробувавъ въ Кіевѣ.

Кипріянь переписавъ своєю рукою *Службникъ*, зладивъ новий перекладъ грецкого *Помоканона* и написавъ *Житіє Петра*, митрополита Кіѣвского, котрый передше живъ черцемъ въ монастирѣ Снаса при селѣ Двѣрцяхъ, недалеко Мостѣвъ великихъ, въ нынѣшнѣмъ повѣтѣ Жовковскѣмъ надъ рѣкою Ратою. Кипріянови приписують ся такожъ *посланія* ко духовенству и *прощальна грамота*, котру велѣвъ читати при своѣмъ похоронѣ.²⁾ Вирочѣмъ

¹⁾ Деякі гадають, що Кипріянь бувъ Сербомъ.

²⁾ Житєпись митрополита Петра и Прощальная грамота на-ходятъ ся въ „Степениѣй книзѣ“ XVI. вѣку ч. I. Прощальную

написавъ статью о книгахъ истинныхъ и ложныхъ, де згадує про „ложніи номоканоны“, се-бѣ-то про книги, заказаніи церквою. Кажуть такожъ, що бнѣ займавъ ся зведенемъ повной лѣтописи руской, и що лишивъ въ рукописи перекладъ псалтыри. Видно отже, що Кипріянь бувъ трудящимъ книжникомъ; шкода тільки, що бнѣ лишъ короткій часъ пробувавъ въ Кієвѣ, а то мѣгъ бы бувъ дѣйстно пѣднести просвѣту, занашащену нападами татарскими.

б) Збѣрники. Литература апокрифична.

1. Кормчая книга. Сєся книга служила пѣдставою въ дѣлахъ церковной управы. Кормчая (бдѣ „кормити“, с. в. кермувати, управляти) звалась по грецки Номоканонъ¹⁾ и въ основѣ своей була зложена заходомъ великого князя Ярослава Володимировича и митрополита Иларіона по взѣрци грецкого Номоканона. Той же Номоканонъ бувъ списаний навпередъ патріархомъ Іоанномъ Схоластикомъ въ VI. вѣцѣ, почѣмъ въ IX. в. выдавъ его опять патріархъ Фотій. Онѣ обдѣймає двѣ части: въ першѣй части находимо правила апостольскіи, уставы соборной церкви и рѣшеня св. отцѣвъ церковныхъ; въ другѣй же части бачимо законы власти свѣтской въ справахъ церковныхъ. Одаткъ першу часть Номоканона принято на Руси безъ всякихъ змѣнъ; другая же часть улягла рѣжнымъ змѣнамъ, одвѣтно потребамъ и окремымъ вимогамъ племенъ славянскихъ.

Кормчу книгу вельми поважано на Руси. Церковна бо управа не ограничалась однимъ тільки духовен-

грамоту замѣщено такожъ въ V. томѣ Полн. собр. рус. лѣтоп., стор. 254—256.

¹⁾ „Номоканонъ“, єсть слово зложено: *νόμος* = законъ и *канѣн* = правило.

ствомъ та духовными справами; она підчинила собі багато справъ житя приватного и хѣснувалася правомъ, судити выстуйки противъ обовязкъв родинныхъ. Въ спорахъ о наслѣдство, въ суперечкахъ родинныхъ тогдѣшній Русины звертались до посредства духовного, а духовенство выдавало свои рѣшенія судовѣ всюды однаково, такъ въ Кієвѣ, якъ и въ Новгородѣ, тому-що всюды у него передъ очима були грецкіи законы церковніи. Останки поганства, народніи вѣруванія и обычаѣ підлягали судови духовному и підъ впливомъ духовенства уступали единымъ для всѣхъ краѣвъ христіянскимъ понятямъ и вѣруванямъ. И такъ Кормчая книга дорѣкає тымъ, котріи послѣдуючи поганьскимъ обычаямъ глядають помочи и порады у чарѣвникѣвъ, — котріи годують медведѣвъ або иншихъ звѣрѣвъ на забаву простыхъ людей, — котріи вѣрують въ стрѣчу, въ рожаницѣ,¹⁾ и въ вѣдѣмы, що „облаки гонять“. Въ сѣмъ памятнику находимо такожъ згадку про-те, що деякіи люде передъ домами своими розкладають огонь и черезъ него перескакують по давному якомусь обычаю и т. н.

Одна зъ найдавніишихъ рукописей односитъ ся до 1280—1282 р., котру після тексту болгарско-славянського велѣвъ зладити митрополитъ Кирило II. Їѣ зберегають теперъ въ Московскій синодальній бібліотецѣ.²⁾

2. Пчела. Коли нападами татарскими полуднева Русь обернулася въ пустыню, то въ тяжкій недоли народябій не було ані одного писателя, котрый бы своїми

¹⁾ Про „Рода“ и „Рожаницѣ“ гляди стор. 58.

²⁾ „Историч. Христоматія“ О. Буслаяна, стор. 379—385. Порвн. Н. Калачовъ, О значеніи Кормчей въ „Чтеніяхъ имп. общ. ист. и древн. росс.“, кн. 3. 1847.

творами загрѣвъ духа земляковъ до новой праці въ справѣ рѣдной просвѣты. Про-те тогдѣшній грамотѣѣ занимались въ бѣльшой части лише переписуванемъ давнѣйшихъ книгъ, або зладженемъ збѣрникѣвъ, въ котрыхъ побѣчь всякой всячины находились особливо умнѣйшыя высказы давныхъ мудрецовъ и бѣдакъ прислѣбѣя народнѣй. До такихъ збѣрникѣвъ належитъ такожь памятникъ *Пчела*. Его уложено по взѣрци подобныхъ грецкихъ збѣрникѣвъ, котрѣ списувались уже бѣдѣ VII. вѣку по рѣздѣѣ Христовѣмъ. А вже-жь „Пчела“ въ засновку своѣмъ була ачѣйже рано звѣстна на Руси, коли по думцѣ деякихъ ученыхъ мужѣвъ користувавъ ся нею Данило Заточникъ, авторъ „Моленія“;¹⁾ тѣлько-жь треба признати, що въ „Пчелѣ“ де-що яснѣйше сказано, нѣжь въ „Моленію“ Данила. Впрочемъ не дивно, що нашѣ предки такъ вельми любувались тымъ збѣрникомъ. Уже самъ заголовокъ заявляє, що „Пчела“ уважалась жереломъ всякой мудрости (*„Книгы бчела, рѣчи и мудрости отъ евангелія, и отъ апостола и отъ святыхъ мужѣвъ, разумѣньныхъ философовъ“*).²⁾ Побѣчь приповѣдокъ Соломона, Сираха, апостола Павла, поставлялись тутъ умнѣйшыя слова Плятона, Демостена, Менандра, Александра Великого, Плютарха и иншихъ „вышнихъ философовъ“, с. в. поганскихъ мудрецовъ.

3. Златая Цѣпь. *Золотыми Цѣпями*³⁾ въ литературѣ византійской и латиньской звались такѣ збѣрники, що въ нихъ мѣстились мѣсця, выбранѣйшыя изъ поясненія письма святого и зъ наукъ отцѣвъ церковныхъ. Въ руской Золотѣй Цѣпи находятъ ся не тѣлько статьи, пере-

¹⁾ П. Полевый, „Исторія русской литературы“. СПб. 1872; стор. 48.

²⁾ „Историч. Христоматія“ О. Буслаева, стор. 545.

³⁾ „Цѣпь“, значитъ ланцюхъ, catena.

ложенъ въ тексту грецкогo, але ѣ оригинальнѣ розправы религійно-моральнѣ. Для рускои литературы „Златая Цѣпь“ есть цѣннѣйшимъ памятникомъ, нѣжѣ збѣрникъ „Пчела“, тому, що есть творомъ бѣльше самостѣйнымъ и що подекуды являе ся зеркаломъ сучасныхъ звичаѣвъ и обычаѣвъ. Именно важнымъ есть „Слово нѣкоего христіолоубца“, въ котрѣмъ читаемо, що (въ XIV. вѣцѣ) поганьскіхъ обычаѣвъ придерживують ся не токмо невѣжи, но и вѣжи, попове и книжники. Се бо вѣрують въ Перуна и въ Хорса и въ Мокошь и въ Сима и въ Рѣгла и въ Вилы; ихъ же числомъ три девять сестрѣницъ глаголють окаянии невѣгласи, то все мнятъ боги и богинями. И тако покладывають имъ требы и короваи имъ ломяють и куры имъ рѣжуютъ, и огневи молять ся зовуть его Сварожичемъ, и чесновитокъ богомъ же творять, егда же будетъ у кого пиръ, тогда же кладутъ въ вѣдра и въ чашю и тако пьютъ о идолѣхъ своихъ веселящися¹⁾ (Перекладъ: „Вѣрують въ Перуна и въ Хорса и въ Мокоша и въ Сима и въ Рѣгла, и въ Вилы, про котрі окаянии недоумы кажутъ, що ихъ есть три девять сестриць; тыхъ всѣхъ уважають богами и богинями. И такъ кладутъ передъ ними жертвы, и короваѣ имъ ломляють и куры имъ рѣжуютъ, и огневи молять ся, зовучи его Сварожичемъ, и чѣснокъ богомъ уважають, и якъ буде у кого бенкетъ, тогдѣ кладутъ его (чѣснокъ) въ ведра и въ чашу и такъ пьютъ въ честь своихъ болванѣвъ веселячи ся“.)²⁾

¹⁾ „Описаніе русскихъ и словенскихъ рукописей Румянцовскаго музеума“. Составленное Александромъ Востоковымъ. С.-Петербургъ, 1842; стор. 228. 229. — Порѣви. Историч. Христом. О. Бусласена, стор. 519. 520.

²⁾ Перуни уважали богомъ грому и блискавки, Хорса богомъ сонця а Мокоша богомъ мокроты и воды. Про Сима и Рѣгла (Рѣгла) нѣчого певного не звѣстно. Въ лѣтописи Песторовѣй (Поли. собр-

4. Литература апокрифична. Хочь Русь просвѣтилась свѣтломъ науки Христовой, то все-таки довгій часъ по принятію христіянства придержувались поганьскихъ обычаївъ не тѣлько люде неписьменній, але й ученій грамотѣѣ. Проте не диво, що поббчъ правдъ и переказѣвъ церкви христіянської утворилось багато такихъ легендъ и казокъ, котрі не зовсѣмъ були згбдніи зъ духомъ вѣры нашої, та що именно простый людъ своимъ ладомъ вытворювавъ собѣ свои вѣруваня. Такъ зложилась литература апокрѣфична,¹⁾ або тайна, заказана церквою, оббймаюча переважно легенды изъ исторіѣ старого и нового завѣта. Тая-жъ литература навязує ся до апокрифичной словесности византійской, але зъ часомъ багато такихъ легендъ зложилось на Руси само-стійно, по-за-якъ фантазія Русинѣвъ була вельми плбд-нымъ полемъ для утвореня такихъ поетичныхъ перека-зѣвъ. Хочь отже церковь такій словесній творы строго осуджала, то однако розкоренились оны на Руси бдѣ XII. до XVII. вѣку и зъ наслѣдствомъ нашихъ пред-кѣвъ перейшли по части ажъ до нашихъ часѣвъ. Тому-то найшлись и такій грамотѣѣ, котрі письма византійскій сего рода, будьто въ оригиналѣ, будьто въ перекладѣ

рус. лѣтоп. I, 34) читаемо про „Симарьгла“, однакже Бельовскій и Вагилевичъ въ выданію сєи лѣтописи поправляютъ тєе слово на „Сварога“ (стор. 335). *Сварогъ* же по давньому вѣруваню бувъ отцемъ Дажбога, бога сонця и огню, и проте въ наведеномъ мѣсци Сварожичемъ называє ся Дажбогъ, котрого внуками ува-жались „Русичѣ“ (Слово о полку Игоревѣмъ, VI). — *Вили* були звѣстий именно у Сербѣвъ; ихъ прирбвнюють подекуды нашимъ Русалкамъ. — Поганьскій обрядъ чбенока зберегає ся досѣль въ Галичинѣ на святой вечеръ. Се бо кладуть на столѣ тѣлько-головокъ чбеноку, кѣлько оєбѣ сидить при вечерѣ. Въ празникъ коляды має чбенокъ бдвертати бдѣ членѣвъ родини бѣду й недугу.

¹⁾ Грецке слово *ἀποκρυφός* значить „скрытый“, „тайный“.

болгарско-славянськѣмъ, перероблювали, и такожъ простонародными переказами своихъ землякѣвъ користувались. Такъ отже явились въ Руси деякіі апокрифичніі книги вже рано, с. е. въ XII. вѣцѣ, коли письменність розвивалась переважно по взѣрцямъ византійскимъ. И въ тѣмъ-то вѣцѣ появилась вельми поетична легенда: *Хожденіе Богородицѣ по мукамъ*, въ котрій книжники фантазією своєю поважились вглянути въ жизнь будущу, бажаючи одхилити завѣсу, що скрывала муки въ неклѣ.

Апокрифичніі книги занесеніі були изъ Греціі въ Болгарію и тамъ переложено ихъ на болгарско-славянскій языкъ. Въ Болгаріи ширилась тая заказана литература именно заходами еретикѣвъ Богомилѣвъ, котріі переважно придержувались давной науки Манихействъ. Изъ Болгаріи же книги апокрифичніі переносились въ Русь вразѣ зъ книгами церковными. Уже Несторъ замѣстивъ въ лѣтописи деякіі апокрифичніі казки, взятіі изъ „Палесъ“ и зъ писъма Методія, епископа Патарского „о царствіи языкъ послѣднихъ врѣменъ“. А вже-жъ наибѣльше ширилась на Руси тая литература въ вѣкахъ XIV. и XV., коли за-для лихолѣтя татарского запронастились майже всѣ нашіі книги и не було у насъ науки розумной.

Межи апокрифичными писъмами старого завѣта вызначують ся казки про *Адама, Ламеха, Мельхиседека, Авраама, Соломона*. Сюды належать такожъ *Завѣты дванадцати патріарховъ, Повѣсть о плѣненіи Іерусалима и и.* Изъ апокрифичныхъ книгъ нового завѣта важнѣйшіі суть отъ-сей: *Евангеліе отъ Ѳомы* (про дитячій вѣкъ Іисуса Христа), *Никодимово Евангеліе* (про страсти и смерть Спасителя), *Посланіе Пилата къ Тиверію кесарю объ Іисусѣ Христѣ, Варволомевы вопросы Богородицѣ, Хожденіе апостола Павла по мукамъ, Хожденіе Зосимы къ Рахманамъ, Вопросы*

Іоанна Гогослова Господу на горѣ Ѡаворской, Вопросы Іоанна Гогослова Аврааму о праведныхъ душахъ и т. п.¹⁾

Казки и легенды, якѣ въ тыхъ книгахъ списувались, подбѣали ся людямъ неграмотнымъ бѣльше, нѣжь догмы христiянскѣй, котрыхъ тогдѣшнѣй грамотѣѣ не вмѣли пояснити. Тѣ казки заспокоювали цѣкавость чоловѣка въ пытанняхъ про сотворене свѣта, про долю Адама, про конецъ свѣта и страшный судъ. Хоть отже іерархiя церковна проклинала такi книги вразъ зъ тыми, щѣ ихъ читали, то однако литература апокрифична ширилась щѣ-разъ бѣльше, по-за-якъ розкрывала свѣтъ тайный и чудовый та ѣ вязалась зъ поконвѣчными переказами устной нашої словесности.

Крѣмъ наведенныхъ книгъ, щѣ засновкомъ своимъ ѣдносять ся до исторiѣ библiйной, були ще *молитвы* и *заговоры*, заказанi церковю, примѣромъ: а) *Молитва апостола Павла отъ змiи*; б) *Молитва св. священномученика Антимы зубная*; в) *Молитва, егда прется вода* и и. Гадавъ бы хто, щѣ подъ культурнымъ впливомъ христiянства черезъ шѣсть вѣкѣвъ тая апокрифична литература мѣжь людомъ неграмотнымъ доси безъ слѣду запропастилась, уступаючи передъ повагою науки, котру церковь проповѣдуе, — та отъ, изъ щоденного до-свѣду можна дѣзнатись, щѣ мимо змаганъ духовникѣвъ нашъ людъ все ще має свѣй окремый катехизисъ, примѣромъ про сотворене свѣта, свои молитвы ѣдъ про-пасницѣ, ѣдъ зубѣвъ и т. п.²⁾

¹⁾ „Памятники отреченной русской литературы собраны и изданы Николаемъ Тихонравовымъ“. Москва; 1863. — Пыпинъ: „Ложныя и отреченныя книги русской старины“ (въ „Памятникахъ стар. рус. литер.“ (СПб. 1862. вып. 3).

²⁾ „Малорусскiя народныя преданiя и рассказы“. Сводъ Мих. Драгоманова. — Кiевъ, 1866; стор. 24—31 89—98.

Литература свѣтска.

Коли вже литература церковна изъ-за лихолѣтя татарского не могла розвиватись, хоча татарскій ханы церквѣ свою охорону заявляли, то свѣтска словеснѣсть справдѣ мусѣла змарнѣти, бо въ татарскѣмъ погромѣ свѣтскій грамотѣвѣ не могли найти тихого захисту для праць науковихъ. Въ загальнѣй недоли не мигтѣла въ пѣтѣмъ нѣ одна зѣрка, не проявлялась нѣ одна провѣдна идея, та тѣлько слава Романа та Данила одушевила деякихъ книжниківъ, збирати матеріалы про дѣвѣ тыхъ князѣвѣ, що звеличили имя Руси въ Европѣ. Впрочѣмъ хто йно мѣгъ, старавъ ся зберегати свои права и свое майно бѣдѣ занашащя, и про-те були такі щасливѣ люде, котрѣ у власти выеднали собѣ одвѣтнѣ грамоты и привилегіѣ, щобы охоронити право своего посѣданя. Такъ отже въ другѣмъ періодѣ свѣтска наша литература крѣмъ одной лѣтописи и деякихъ грамотъ не може выказати майже нѣ одного якого-небудь памятника. Изъ литературы апокрифичной можѣ сюды бѣднести деякі творы, що именно на практичнѣмъ досвѣдѣ основувались и устнымъ переказомъ ажѣ до нашихъ часѣвѣ переходились.

1. Лѣтописѣ Волинсько-Галицка.

То не сумнѣ згарище видно на батьківщинѣ, що въ нѣй все згорѣло крѣмъ одного явора, котрый зелеными вѣтвями чудово бѣдрѣжняе ся бѣд сусѣднѣю обемаленою деревинѣю: то настала руина народного и просвѣтного житя изъ-за лихолѣтя татарского на Русѣ, — руина-жалѣбница, въ котрѣй нема нѣ слѣду словесного житя крѣмъ одного памятника, що здвигъ ся велично середѣ пустынѣ духовнѣ. Тымъ памятникѣмъ сѣть лѣто-

пись Волинсько-Галицка, котра дивнымъ дивомъ списувалася саме-тогдѣ, коли дика Татарва згнушалася изъ народныхъ святощій Руси. Она обіймає повѣсти про полуднево-заходній князѣства рускій и про-те есть головнымъ жереломъ для выученя исторіѣ Руси галицкон. Подскуды же можь изъ сѣи нашої лѣтописи, дѣзнатись такожь про дѣѣ литовскій. Незвѣстный намъ, цо имени редакторъ сего твору бувъ вѣдай чоловѣкомъ свѣтскимъ и сиряивъ династіѣ Волинського князя Романа Мстиславича. Будучи мужемъ ученымъ, користувавъ ся ѡнъ повѣстями самовидцѣвъ дѣѣ историчныхъ и такожь актами офиціальными. Такими бѣдѣльными повѣстями, цѣ ихъ писали инші грамотѣѣ, суть розказы про походъ Игоря Святославича на Половцѣвъ, про битву при рѣцѣ Калцѣ и про побойще Батыеве. Авторъ любивъ посзію народну: згадує бѣтакъ про спѣвака Митусу, котрый за гордѣсть не хотѣвъ служити князеви Данилови и живъ въ Перемышли, бѣди Андрѣѣ, дворецкій Данила, привѣвъ его связаного и въ подертѣѣ одежи ко своему князеви; споминає такожь про пѣсню, котру спѣвано Данилови и его войнамъ послѣ того, якъ ѡнъ поборовши Ятвягѣвъ освободивъ багато Христіянъ зъ неволѣ. Впрочемъ нашъ лѣтописецъ знавъ грецкого хронографа Іоанна Малалу въ болгарско-славянськомъ перекладѣ и читавъ мабуть Гомера, по-за-акъ изъ его распадій наводить одно мѣсцѣ.¹⁾ — По мнѣню К. Бестужева-Рюмина²⁾ Волинсько-

¹⁾ „О лѣсть зла есть! якоже Омиръ пишеть, до обличенья сладка есть, обличена же зла есть; кто въ ней ходить, конецъ золь пріиметь; о злѣвъ зла зло есть!“ Сіѣ слова записано подъ рокомъ 1233. въ лѣтописи Волинсько-Галицкой, однако доси не повелось цѣ нѣкому вынайти одвѣтного мѣсця въ грецкомъ оригиналѣ.

²⁾ „Лѣтописъ Волинско-Галицкая. О составѣ русекихъ лѣтописей до конца XIV. вѣка. Изслѣдованіе К. Бестужева-Рюмина“. С.-Петербургъ, 1868; стор. 151—157.

Галицка лѣтопись, рѣвно якъ лѣтопись Несторова и Кі-
ївска, не єсть творомъ одного автора, а лишъ зборомъ
историчныхъ матеріалѣвъ, котрі звѣвъ до купы та й ула-
дивъ одвѣтний редакторъ.

До насъ дѣйшла лишъ друга половина лѣтописи, котра
починає ся властиво 1205. рокомъ; перша же половина
до смерти Романа десь запропастилась. Що однако перша
часть справдѣ колиєсь истнувала, доказує ся повѣстію
про ослѣпленє Василька, князя Теревовельского. Тота-жъ
повѣсть находить ся теперь въ лѣтописи Несторовѣй,
и безперечно внесено єъ тамъ изъ той першої части лѣ-
тописи Волиньскон. Впрочемъ вже самъ початокъ сєй
лѣтописи доказує, що значна часть въ оповѣданію про-
пущена. Читаємо бо: „*Начало княженія великаго князя
Романа, самодержца бывша всей руской земли, князя Га-
лицкого*“. А ѡдтакъ слѣдують сейчасъ слова: „*По смерти
же великаго князя Романа*“ и т. д.¹⁾

Волиньско-Галицка лѣтопись була написана въ кѣн-
ци XIII. вѣку въ Руси полудневѣй, именно першу єе часть
(ѡдъ 1205. до 1220. р.) написано въ Галичи, другу же
на Волини. Ученый же Петрушевичъ, послѣдуючи Бе-
стружеву-Рюмину каже, що цѣлу лѣтопись написано
на Волини. Сю свою гадку мотивує ѡнъ тымъ, що ав-
торъ, наколи-бъ дѣйстно писавъ въ Галичи, не мѣгъ бы
про Галичанъ выразатись зъ презирствомъ. Авторъ бо
зовє Галичанъ „безбожными“ и „невѣрными“; ѡдтакъ
и Галицкихъ боярь называє „безбожными“. ²⁾ Але-жъ ав-
торъ, сиріяючи династіи Романовичѣвъ, мѣгъ справдѣ
ворогобныхъ Галичанъ именовати безбожными и невѣр-

¹⁾ Полн. собр. рус. лѣтоп. II, 155.

²⁾ „Волинско-Галицкая лѣтопись, составленная съ кон-
цомъ XIII. вѣка. 1205—1292. Издавъ и объяснилъ А. С. Петруше-
вичъ“. Львовъ, 1871; стор. 7.

ними, хоча-бъ и середъ стѣнъ Галича писавъ свою лѣтопись. Щобъ же подати вѣрный образъ внутрѣшньої исторіѣ Галицкого князѣвства, треба було авторови конечно писати на мѣсци крамолъ и усобиць.

Хронологія сєй лѣтописи єсть похибна. Крилошанинъ Петрушевичъ догадує ся, що числа лѣтъ, якѣ находимо въ лѣтописи Волинсько-Галицкѣй, поставивъ той переписувачъ, що сполучивъ єѣ зъ попередньою лѣтописею Кіѣвскою, котра кѣнчить ся рокомъ 1200. Тымъ-то неуважный переписувачъ рукописи Ипатской (що обѣймає лѣтопись Несторову, Кіѣвску и Волинсько-Галицку), сполучаючи лѣтопись Волинську зъ лѣтописею Кіѣвскою, поставивъ на самѣмъ початку лѣтописи Волинської рѣкъ 1201., яко слѣдуючій зъ ряду, черезъ що хронологія въ сѣй лѣтописи спѣзнилась о два або три роки. О́дтакъ догадує ся Петрушевичъ, що въ сѣй нашѣй лѣтописи первѣстно не було майже нѣякои хронологіѣ; вже-жъ бо самъ авторъ пѣдъ рокомъ 1254. написавъ отъ-се: „Число же лѣтомъ здѣ не писахомъ, въ задня впишемъ“.¹⁾ Крилошанинъ Петрушевичъ думає отже, що авторъ за-для якоисъ перепоны не мѣгъ выповнити своєи обѣтницѣ.²⁾

Для лекшого погляду можъ сѣю лѣтопись роздѣлити на чотири части: ³⁾

1. О́дъ смерти Романа (1205) ажъ до 1214. р.;
2. О́дъ 1214. р. до смерти угорского короля Андрѣя II. Въ тѣмъ (1214) роцѣ Краковскій князь Лешко Бѣлый ѡдступивъ ѡдъ сынѣвъ Романа, Данила и Василька, зъ котрыми доси живъ въ приязни, и заключивъ

¹⁾ Полн. собр. рус. лѣтоп. II, 189.

²⁾ Волинско-Галицкая лѣтопись, стор. 8.

³⁾ Dr. Isidor Szaraniewicz. Die Hypatios-Chronik, als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte. Lemberg, 1872; стор. 38.

договоръ зъ Андрѣемъ II., королемъ угорскимъ, почѣмъ допомѣгъ сынови его Коломанови вступити на тронъ Галицкій;

3. ѡдъ 1235. р. с. в. ѡдъ смерти Андрѣя II. ажъ до смерти короля Данила (1264);

4. ѡдъ смерти Данила (1264) ажъ до кѣнця лѣтописи 1292.

Въ лѣтописи сѣй высуває ся на-передъ именно величиа статья Галицкого короля Данила Романовича, который бувъ мудрымъ политикомъ и славнымъ богатыремъ, изъ-за чого лѣтописецъ про него пише: „*бъ дерзъ и храборъ, отъ главы и до ногу. его не бѣ на немъ порока*“.¹⁾

Языкъ Волинско-Галицкои лѣтописи являе ся въ оповѣданю переважно церковно-славянскимъ, въ діалогѣхъ же по бѣльшой части (мало)русскимъ. Въ загалѣ бачимо въ нѣмъ багато такихъ формъ и конструкцій грамматичныхъ, якѣ и теперъ въ мовѣ рускѣй уживають ся.

Выдана лѣтописи:

1. „Полное собраніе русскихъ лѣтописей. Томъ второй: Ипатіевская лѣтопись“.²⁾ С.-Петербургъ, 1843.

2. „Лѣтопись по Ипатскому списку. Изданіе археографической комиссіи“. С.-Петербургъ, 1871.

3. „Волинско-Галицкая лѣтопись, составленная съ концемъ XIII. вѣка. 1205—1292. Издалъ и объяснилъ А. С. Петрушевичъ“. Львовъ, 1871.

До поясненія сѣи лѣтописи можуть послужити отъ-сѣи два творы:

1. „О составѣ русскихъ лѣтописей до конца XIV. вѣка. 1. Повѣсть временныхъ лѣтъ. 2. Лѣтописи южно-русскія. Исслѣдованіе К. Вестужева-Рюмина“. С.-Петербургъ, 1868

¹⁾ Полн. собр. рус. лѣтоп. II, 104.

²⁾ Рукопись Ипатіевска (або Ипатска) есть наилучшою изъ всѣхъ рукописей Волинско-Галицкои лѣтописи. Про сию рукопись гледи стор. 52.

2. „Die Hypatios-Chronik“, als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte von Dr. Isidor Szaraniewicz. Lemberg, 1872.

2. Грамоты.

а) Грамоты князя Льва.

Въ XVI. и XVII. вѣкахъ появилось 9—10 грамотъ, котрѣ приписувано Галицкому князеву Львову Даниловичеву, що подавъ ихъ въ хосенъ рѣжныхъ особбъ и церквей. Важнѣйшій изъ сихъ грамотъ суть отъ-сѣ: 1) Грамота, дана монастыреви св. Спаса на село Страшевичъ и Созанъ монастырь св. Михаила, писана во Львовѣ 1291. р. 8. жовтня въ пятницу; 2) грамота, дана владыцѣ Антонію на посѣдане монастыря Лаврова, писана въ Перемышли 1291. р. 8. жовтня; 3) грамота, дана соборнои Крилоскои церквѣ Успенія пресв. Богородицѣ, писана въ Галичи 1301. р. 8. марта, и. н.¹⁾ — Критичный оглядъ тыхъ грамотъ доказуе, що они майже всѣ суть фабрикатомъ пѣзнѣйшихъ часѣвъ, коли именно урядъ польскій домагавъ ся ѡдъ нашихъ предкѣвъ доказѣвъ, що они недвижимі добра посѣдають правно. Тому отже, що первѣстнѣй грамоты, выданіи колѣсь рускими князями та иншими добродѣями на законне посѣдане тыхъ дѣбръ, въ часѣ нападѣвъ татарскихъ запропастились, посѣдателѣ дѣбръ постарали ся о грамоты новѣ. Изъ грамотъ князя Льва есть автентичною лише грамота, дана монастыреви св. Спаса на село Страшевичъ и Созанъ монастырь св. Михаила, писана во Львовѣ 1291. р. 8. жовтня въ пятницу. Затвердивъ же еѣ польскій король Жиги-

¹⁾ А. Петрушевичъ, „Галицкій историческій сборникъ, издаваемый обществомъ галицко-русской Матицы“. Выпускъ II. Львовъ 1854; стор. 82—86. Пять грамотъ, що зовуть ся Львовыми, выпечатано въ сѣмъ збѣрнику, стор. 145—172.

монтъ Августъ. Автентичною уважав сю грамоту проф. Шараневичъ,¹⁾ крилошанинъ же Петрушевичъ почитуе всѣ такъ-званіи Львовіи грамоты підложными.²⁾

б) Грамоты литовско-рускіи.

Грамоты ті появились вже передъ 1386. р., коли-то полуднево-західну Русь сполучено зъ Польщею. Сюды належать именно отъ-сїи грамоты:

а) Договорная грамота литовскихъ князѣвъ Евнутія, Кейстутія и Любарта Гедыминовичѣвъ, Юрія Наримунтовича и Юрія Коріатовича зъ польскимъ королемъ Казимиромъ и зъ мазовецкими князями Семовитомъ и братомъ его Казимиромъ, сынами Тройдена, 1350. р.

б) Купчая грамота, котрою купивъ панъ Петрашъ дѣдицтво у Анны Радивонковои, 1359. р.

в) Купчая грамота, котрою купивъ панъ Петръ Радзѣйовскій дѣдицтво Пнеколтъ³⁾ у Шульжичѣвъ, 1366. р.

г) Грамота пана Оты, старосты рускоѣ землѣ пану Вятелаву Дмитровскому на дворище, котре бѣ купивъ зъ землею и ужитками, 1371. р.

д) Жалованная грамота литовского великого князя Александра Витовта Кейстутовича Василю Карачевскому о призволеніи ему въ подбѣльскѣй землѣ засновати нове село Княжу-Луку, 1383. р.

е) Грамота пана Михаила Ивановича, ко-

¹⁾ „Szkoła“. Pismo poświęcone sprawom szkół ludowych, średnich, tudzież seminaryjów nauczycielskich. Tom III, 1869. Nr. 16. 17 „O żółdach, służących do głębszego poznania dziejów kraju ojczystego“ przez Dra Izydora Szalaniewicza; str. 265

²⁾ „Галицкій историч. сборникъ“, II, стор 82. 83.

³⁾ Пнеколтъ, теперь Пинкутъ, село належаче до латиньскои канцитулы въ Перемышли.

трою бѣть заставивъ Остапкови Давидовскому свое село Черепинъ¹⁾, 1386. р. — и инші.²⁾

Почавши бѣть XIV. вѣку списано на Руси багато рускихъ грамотъ, привилегійвъ, котрыми правий бѣдно-сины нашихъ предкѣвъ до литовского и польского ряду бували упорядкованій, а приватній посѣдана бѣть нарушенія обезпеченій. Сюды належать такожъ судові акты, списаній въ справахъ спѣрныхъ та въ случаю нарушенія правъ личныхъ и майна приватного.

Небавомъ по 1386. р. основано Метрику руску. Сю институтію заведено при королѣвскѣй канцеляріи польскѣй для вписуванія административныхъ и судовыхъ актѣвъ, выходячихъ бѣть короля и такожъ бѣть генераль-ного сойму для воеводствъ Кіѣвского, Волинського, Брацлавского и, опѣсля, Чернигѣвского. Все дѣла вписува-лись въ книги той Метрики въ языкѣ рускѣмъ.

Найновѣйші дослѣды доказали, що на Руси Черво-нѣй писано грамоты рускѣй межи р. 1340—1430; по роцѣ 1430. ажъ до 1506. р. не появивъ ся тутъ нѣ оденъ до-кументъ въ языкѣ рускѣмъ, бо на соймѣ въ Бѣдльнѣ (1433) рѣшено завести въ нашѣй батькѣвщинѣ инсти-тутѣ права польского. Про-те бѣть 1435. р. въ воеводствѣ рускѣмъ писано все акты судѣвъ земскихъ и городскихъ въ языкѣ латинскѣмъ. Доси выпечатано звышъ 2.000 документѣвъ, писаныхъ на Руси Червононѣй межи р 1340—1506., и въ сѣмъ числѣ есть толькѣ 47 грамотъ рускихъ;

¹⁾ Черепинъ, село въ повѣтѣ Львовскѣмъ.

²⁾ „Памятники дипломатического и судебно-дѣлового языка русского въ древнемъ Галицко-Володимирскомъ княжествѣ и въ смежныхъ русскихъ областяхъ, съ второй половины XVI. столѣ-тія“, издалъ Яковъ Ѳ. Головацкій. („Науковый сборникъ, издава-емый литературнымъ обществомъ галицко-русской Матицы“. 1865. I стор. 181—200; II. стор. 36—56; III. стор. 135—157.

вѣ прочій, крѣмъ кѣльканайцяти нѣмецкихъ докумен-
тѣвъ, писані въ языкѣ латиньскѣмъ.¹⁾

3. Литература апокрифична.

Межи-тымъ, коли церковна литература апокрифична переважно утворилась изъ легендъ, бдносячихъ ся до библійной исторіѣ старого и нового завѣта, свѣтска литература сего рода основувалась на астрології, на вѣрѣ въ чары, сны и стрѣчу, або й на практичнѣмъ до-свѣдѣ. Книгами, заказаными церквою, були отже: *Остро-номія* (Астрономія), *Чаровникъ*, *Сносудецъ*, *Путникъ*, *Звѣздо-чтець*, *Зелейникъ*, *Колядникъ* и и. Въ „Зелейнику“ читаемо н. пр. отъ-се: „*Аще у кого будетъ бѣльмо на глазъ,*²⁾ *кобылье молоко съ медомъ, помажи онѣми бѣльмо, и сгонить съ ока. — Аще кто болятъ, то тѣстомъ всего помажи теплымъ, лице, руцѣ и нозѣ и псу дай: аще ясть, то живъ будетъ больный; аще не ясть, то умереть. — Зубы болятъ, луковое листвіе³⁾ топнати въ винѣ съ медомъ, поддержи въ устахъ и испивай въ винѣ. — Аще который чело-вѣкъ чахнетъ⁴⁾ ходя, — ни оживетъ, ни умереть: май мѣсяца въ 5. день зарѣзати корову, да лѣсти на локтяхъ въ брюхо вплоть⁵⁾ до горла, минешъ болѣзнь его. — Аще у кого будутъ волосы желты, журавлиныя яйця мѣшати съ виномъ и будутъ черны“.⁶⁾*

Слѣдую наконецъ еще взорець „Колядника“: „*Аще будетъ рождество Христова въ недѣлю, зима добра, а весна*

¹⁾ Zygmunt Lisiewicz, „Język urzędowy na Rusi czerwonej między r. 1340—1506“. (Przewodnik naukowy i literacki. Dodatek do „Gazety Lwowskiej“. We Lwowie. 1886. Tom XIV.; str. 255—256)

²⁾ глазъ — око; ³⁾ луковое листвіе — листе зъ чо-споку; ⁴⁾ чахнути — сохнути; ⁵⁾ вплоть — цупко, сильно; вплоть до горла — ажъ до самого горла.

⁶⁾ „Памятники отреч. рус. литер.“; стор. 426. 427.

дождева, жатва сухая, — скоту язл¹⁾, меду и вина много, юнымъ пагуба. Аще будетъ рождество Христово въ понедѣлокъ, зима добра, а весна ведрена²⁾, потомъ дождеве будутъ, обиліе всему миру, язл напрасна, а смерть многа“ и т. д.

Всякій схоче признати, що сеся литература не звелась до сегодня, и що про-те въ просвѣщенѣмъ вѣщъ XIX. можь повторити звѣстнй слова одного грамотѣя зъ вѣку XIV.: „Та творять не токмо невѣжи но и вѣжи“...³⁾

ПЕРІОДЪ ТРЕТІЙ.

Загальный поглядъ историчный и литературный.

Русь литовска, сполучена зъ Польщею (1386), не зазнала щасной долѣ въ житію суспѣльнѣмъ и народнѣмъ. Автономичный еи институціѣ зъ годомъ-перегодомъ ишли пѣдъ ладъ польскѣй шляхетчинѣ, що намагалась на Руси завести свои порядки. Въ оборонѣ нашої батьківщини станули въ сѣмъ періодѣ деякі князѣ литовско-рускі, бо нарѣдъ бувши приголомшенимъ дикою Татарвою, не мѣгъ такъ скоро прочунати, щобы вже тогдѣ зберегавъ свои народнй святощѣ бѣдъ непохибной затрати. И такъ противъ короля Ягайла и самовѣльного змаганя политики польской повстае навпередъ рѣднйй его братъ, Сви-дригайло, котрый при помочи Руси бажавъ розбѣрвати унію Литвы зъ Польщею и статись самостѣйнымъ володаремъ руско-литовскимъ. Але-жь такі пляны Сви-дригайла помѣшавъ чи-мало стрыйный его братъ Витовтъ Кейстутовичъ, що бувъ великимъ княземъ литовскимъ. Уже на соймѣ въ Городлѣ надъ Бугомъ (1413) Ягайло

¹⁾ язл — недуга; ²⁾ ведреный — погодный; ³⁾ Историч. Христоматія Буслаева, стор 520.

и Витовтъ та паны польскій и литовскій, охрещені на вѣру латиньску, рѣшали про Русь безъ Русинѣвъ; се бо постановлено на тѣмъ соймѣ, що всякими правами ко-рыстувати муть ся тѣлько паны вѣры латиньскои, мѣжь-тымъ коли православій въ соймахъ засѣдати не можуть. Все-жь таки Витовтъ не хотѣвъ зависѣти ѿдъ Польщѣ; впрочѣмъ нѣмецкій цѣсарь Жигимонтъ не радо дививъ-ся на такого сильного сусѣда, якимъ була Польща, спо-лучена зъ Литвою. Жигимонтъ бажавъ отже поставити Витовта королемъ, ѿдѣлити Литву ѿдъ Польщѣ и ѿд-такъ уменшити перевагу, яку Польща надъ Уграми и Прусами була осягнула; ба й самъ Ягайло вже радъ-бы бувъ, щобъ его ѿтчина, се бѣ-то Литва, ѿдъ власти польскои шляхты вызволилась. Такъ отже межи Жиги-монтомъ, Витовтомъ и Ягайломъ умовлено зъѣздъ мо-нархѣвъ до Луцка на Волини въ день Богоявленія 1429. р. Крѣмъ сихъ трохъ володарѣвъ зъѣхались туды еще даньскій король Ерихъ XIV., великій князь московскій Василь II., магистры ординѣвъ нѣмецкого и ливоньского, посолъ папы Андрѣй Доминиканецъ, ханы заволжскій и перекопскій, господарь волоскій, послы грецкогo цѣсаря Іоанна Палеолога та й инші князѣ. Але паны польскій, видячи въ тѣмъ пѣдвысшенію Витовта загрожене униѣ, противились плянамъ монархѣвъ и перехопиши у Львовѣ послѣвъ цѣсаря, що ѣхали зъ Риму, ѿдобрали имъ ко-рону и порубали єѣ въ кусѣ¹⁾. Не довго опѣсли Ви-товтъ умерѣ (1430), запедужавши зъ журбы. Держава его простягалась ѿдъ моря Балтицкогo и заливу Финь-ского ажъ по Чорне море. Про него Русь не згадувала добромъ: бѣ-то бо бажавъ запропастити автономію рус-кихъ земель и въ загаль не сприймъ Русинамъ.

¹⁾ „Лѣтопись литовская“ (Pomniki do dziejów litewskich — zebrane przez Teod. Narbutta. Wilno 1816; str. 44).

Здавалось, що Русь двигне ся зъ упадку, коли по смерти Витовта на тронъ литовскій вступивъ Свидригайло. И онъ забажавъ короны королѣвскои, и про-те порозумѣвъ ся въ тѣй справѣ зъ цѣсаремъ Жигимонтомъ и зъ рыцарями ордина нѣмецкого; такожъ приклонивъ Волохѣвъ и Татаръ на свою сторону. Онъ володѣвъ Литвою, Воынею и сѣдною частею Подбля; але противъ сего великого князя, що сприявъ Руси, повстали прихильники унїѣ Литвы зъ Польщею. По ихъ воли займивъ литовскій тронъ братъ Витовта Жигимонтъ, и опѣсля не мѣгъ вже Свидригайло добитись до своихъ правъ, хоча въ его имени славный богатырь того часу, Федько князь Острожскій, Полякѣвъ на Подблю поборовавъ¹⁾.

Коли-жъ литовска Русь нерѣвными силами боролась зъ Польщею про свою самостѣйбѣсть, то галицка Русь похилилась пѣдъ могучою кормигою, Польщѣ, неначе трава въ степу пѣдъ косою. Се бо на соймѣ въ Ёдльнѣ (1433) Ягайло прилучивъ сю Русь яко провинцію до Польщѣ, изъ-за чого наша батькѣвщина втративши останки автономїѣ уважалась воеводствомъ польскимъ, що стояло пѣдъ польскою управою и польскими законами.

Въ боротьбѣ зъ Жигимонтомъ, великимъ княземъ литовскимъ, Свидригайло не мавъ щастя, и про-те бувъ онъ приневолений жити надъ Прутомъ въ добрахъ сво-

¹⁾ Федько Острожскій прославивъ ся вже передше въ войнѣ чеськихъ Гуситѣвъ зъ нѣмецкимъ цѣсаремъ Жигимонтомъ. Коли бо почались войны гуситскѣ, то чеськѣ послы запрошували Витовта на тронъ чеській. По тѣй причинѣ ѿправилось въ Чехію войско литовско-руске пѣдъ проводомъ Жигимонта Корнбутовича. Рускѣ полки оставались въ чеськѣй землѣ черезъ 6 рокѣвъ и брали участь въ боротьбѣ Чехѣвъ зъ войсками нѣмецкого цѣсаря.

ихъ на Руси Червонѣй. Якъ же князь Чорторыйскій та
нишій паны литовско-рускій, вбивши Жигимонта (1440),
спонукали Свидригайла вернуться въ Литву и добива-
тись до трону, то не вмѣвъ онъ покорытуватись до-
годною порою и живъ опбѣля тихо въ Луцку, де й
вмеръ 1452. р.

Крѣмъ Свидригайла вступались бдтакъ за права
Руси ще й славній князь Олельковичъ. Казимиръ Ягай-
ловичъ, великій князь литовскій, бдновивъ князѣвство
Кіѣвске (1440), надавши его Олелькови, сынови князя
Володимира Ольгердовича, котрого зъ Кіѣва усунувъ
бувъ Витовтъ, поставивши княземъ Скиргайла Ольгердо-
вича. Якъ же Скиргайло вмеръ (1396), то Витовтъ на-
значивъ въ Кіѣвѣ свого намѣстника. Олелько, ставши
Кіѣвскимъ княземъ, бувъ справдѣ щиримъ заступни-
комъ Руси супротивъ змаганя польского. По его смерти
(1455) двигали Русь изъ загибели два его сыны, Семенъ
и Михайло. Казимиръ, великій князь литовскій, давъ
старшому Семенови Кіѣвъ тѣлько въ досмертну дер-
жаву, а Михайлови признавъ его батькѣвщину Копыль
и Слуцкъ. Семенъ Олельковичъ бувъ вельми дѣяльній
въ хосенъ Кіѣвщины: здвигъ столицю изъ руины и бд-
новивъ печерскій монастирь. По его смерти (1471) ко-
роль Казимиръ поставивъ въ Кіѣвѣ воеводу. Першимъ
Кіѣвскимъ воеводою бувъ Мартинъ Гаштольдъ, про ко-
трого осталась приповѣдка: „Король давъ, Гаштольдъ
взявъ“.

Противъ порядкѣвъ польскихъ на Руси що-разъ
бѣльше змагало ся невдоволеня. Рускій князь зворуши-
лись и вчинили заговѣръ противъ Казимира. Проводы-
ремъ невдоволенихъ бувъ князь Михайло Олельковичъ;
але заговѣръ бдкрыто и сему смѣливому князеви бдру-

бано голову (30. серпня 1482) передъ воротами литовського замку въ Кієвѣ.¹⁾

Останній разъ противъ польскон кормиги повстали рускій князѣ підъ проводомъ князя Михайла Глинського, воеводи Кіївського. Коли 1507. р. одобрено ему воеводство, то въ порозумѣню зъ Василемъ Ивановичемъ, великимъ княземъ московскимъ, загадавъ бнѣ одорвати одъ Литвы рускій землѣ, и вбзвавъ рускій народъ, щобы одступивъ отъ Литвы и горнувъ ся підъ єго хоруговъ. Однакo крѣмъ Кієвлянъ майже нѣ оденъ городъ рускій не приступивъ до повстаня, та й князѣ одтягались одъ заговору. Побачивши, що Москва не щиро ему сприяє, ставъ Глинській тайкомъ зноситись зъ польскимъ королемъ Жигимонтомъ I.; коли-жъ великій князь московскій про се дѣзнавъ ся, то велѣвъ єго увязнити. Хоча же заходами нѣмецкого цѣсаря Максимиліана випущено Глинського на волю, то въ Москвѣ видѣли въ нѣмъ чоловіка небезпечного: старцєви вылуплено очи и засуджено на досмертну вязницю.

Такъ отже рускимъ князямъ не повелись самостѣйній змаганя противъ самоволѣ польскон, бо маса люду не станула рѣшучо по ихъ сторонѣ. Бувши побороною тяжкимъ лихолѣтемъ, не здужала она єще поднестись до тои самовѣжи, щобы выступити зъ протестомъ противъ чужон безправнои власти. Ажъ въ вѣйнахъ козацкихъ горнувъ ся людъ підъ хоругви тыхъ славныхъ лицарѣвъ, щѣ зберегали волю одъ загибели.

Коли-жъ не стало тыхъ рускихъ князѣвъ, щѣ не могли погодитись зъ наслѣдками политичнои уніѣ, то вже лекше було Польщи осушити заповѣтній свої ба-

¹⁾ В. Б. Антоновичъ, „Монографіи по исторіи западной и юго-западной Россіи.“ Томъ I. Кієвъ 1885, стор. 241.

жання. На соймѣ въ Люблинѣ (1569) довершилось дѣло уніѣ Литвы зъ Польщею, яке розпочалось було въ рокахъ 1386. и 1413. Одорвано отже бдѣ Литвы землѣ рускїй (воеводства Волиньске, Брацлавске и Кїївске) и яко провинціѣ включено въ складъ королѣвства польского. Червона Русь належала до Польщѣ ще бдѣ часѣвъ польского короля Казимира Великого. Правда, що сейчасъ основано трибуналъ Люблинскїй, котрый мавъ бути вышею, инстанцією судовою, запоручаючою Руси литовскѣй автономію, правда и те, що въ Статутѣ литовскѣмъ постановлено, щобы всѣ листы и позвы въ судахъ городскихъ и земскихъ писано по руски¹⁾, та що въ загалѣ исповѣдникамъ вѣры православної обѣцуюано всѣ свободы та иншї вольности, якими корыстувались католики; однако небавомъ опѣсля показалось, що Поляки не думали сповнити тыхъ вымѣнокъ уніѣ и наблюдати высказану девизу: „вѣльнїй зъ вѣльными, рѣвнїй зъ рѣвными“. Зиссено самосудъ громадскїй и заведено судъ шляхоцкїй, обмежено права хлѣборобѣвъ до землѣ, и бдѣ такъ цѣла люднѣсть розпала ся на шляхтичѣвъ и людей посполитыхъ або простыхъ. Просвѣту руску подолѣла культура польска.

Коли хлѣборобы рускїй втративши особисту свободу (1573) побивались тяжкою долею; то гѣроды рускїй находили ще спосѣбъ, выдобутись зъ-пѣдъ власти воеводской и старостянской. Торгуючи зъ нѣмецкими мѣстами нашї гѣроды и собѣ бдѣ Нѣмцѣвъ переймали спосѣбъ, якъ бы бдѣ паньской нацїастї оборонитись. Котрї були

¹⁾ Въ Статутѣ литовскѣмъ 1566. р. постановлено, що „писарь земскїй маєть по руску литерами и словы рускими вси листы и позвы писати, а не иншимъ языкомъ и словы“. („Исторїя славянскихъ литературъ А. Н. Пыпина и В. Д. Спасовича“. — Изданіе второе. С.-Петербургъ 1879. Томъ I. стор. 322).

богатші города, то собі у королівъ польскихъ випробували право городовѣ, щѣ звалось правомъ Магдебурскимъ. Коротка исторія сего права ось така: Якійсь дворянинъ Епко зъ Репкова (Repkhow) збравъ (1215—1235) рѣжні нѣмецкі уставы въ Вестфалин, Фризін, Бранденбургін, Лузаціи та въ иншихъ провинціяхъ, котрі въ тѣмъ часѣ звались Саксонією. Той-то збраникъ правъ, переважно публичныхъ, звавъ ся по нѣмецки „Sachsenspiegel“. Мѣжъ-тымъ въ судахъ складалось право цивильне и криминальне. Гѣрѣдъ Магдебургъ списавъ свои права въ одну книгу и назвавъ єѣ „Weichbild“ („святый образъ“). Тѣ два збраники, „Sachsenspiegel“ и „Weichbild“ творили отже право нѣмецке або Магдебурске въ Польщи. Кракѣвъ одержавъ се право въ 1257. р. Въ силу сего права всякі справи администраціѣ, полиціѣ и судѣвъ въ городахъ польскихъ велись въ языкѣ латиньскѣмъ або нѣмецкѣмъ. Изъ польскихъ городскихъ судѣвъ ишла апеляція до Магдебурга; однако ѡдъ 1356. р. апеляція не ѡдносилась до того нѣмецкого города, але до магдебурского провинціального суду въ замку Кракѣвскѣмъ (*judicium supremum provinciale castri Cracoviensis*). Третью же инстанцію бувъ трибуналъ королѣвскій, до которого король назначивъ по двохъ комисарѣвъ изъ райцѣвъ Кракова, Сандеча, Бохнѣ, Велички и Олкуша. ¹⁾ Ѳдъ вѣку XIII. до XVI. право Магдебурске розширилось по цѣлѣй Коронѣ польскѣй и по Литвѣ. Король Казимиръ В. надавъ се право Львову, Сянокови, Решеву, а Ягайло призволивъ єго Городку, Перемышлеви и Теребовли. Симъ правомъ корыстувались такожъ города Жидачѣвъ, Щирецъ, Новый Самбѣръ, Дрогобычъ,

¹⁾ „Права, по которымъ судится малороссійскій народъ“... изданныя подъ редакцією... профессора А. Ѳ. Кистяковского. Кіевъ 1879; стор. 60, 61.

Стрый, Снятынъ и и. Въ литовскій же Руси надано право Магдебурске городамъ Кіеву, Чернигову, Нѣжини, Переяславу и и.

Майже кожда грамота, надѣляюча городъ правомъ Магдебурскимъ, починає ся заявленемъ короля або великого князя, що городъ освободжає ся одъ суду воеводъ, каштелянѣвъ, старостъ и другихъ земскихъ урядникѣвъ. Въ такихъ городахъ жовнѣръ постоемъ не стояли, на войну мѣщане зъ такихъ городѣвъ не ходили, хіба що король „своею головою потягне“, пѣдводъ у войско не давали, мыта и промыта не платили, свѣй скарбъ особный мали и зъ того скарбу на городску оборону войско свое удержували. Въ городахъ такихъ були двѣ колегіѣ зъ выбѣрныхъ урядникѣвъ: 1) „Рада“, що въ нѣй засѣдавъ бурмистеръ зъ райцями; она завѣдувала судомъ цивильнымъ, полицією, майномъ городскимъ и надзирала торговлю; 2) „Лавничій судъ“ изъ 12 присяжныхъ пѣдъ проводомъ войта; онъ судивъ sprawy криминальнѣй.¹⁾

Тою пѣльгою, яку подавало право Магдебурске, хѣснувались мѣщане, що сидѣли внутрь городскихъ мурѣвъ; а по-за-якъ Русины въ бѣльшой части сидѣли по-за укрѣпленнями, то и въ такихъ городахъ лишъ подекуды мѣли они лучшу долю. А впрѣчѣмъ хоча Русины и стояли пѣдъ управою городскихъ урядникѣвъ выбѣрныхъ, то все таки не мѣли они тон волѣ, якою корыстувались давнѣйше, коли жили пѣдъ захистомъ своихъ порядкѣвъ громадскихъ.

Безталанибѣй Руси лишалась тѣлько одна заступница въ злидняхъ — церковь. И дѣйстно въ рускѣй

¹⁾ В. Б. Антоновичъ, „Монографіи по исторіи западной и юго-западной Россіи“. Томъ I. Кіевъ 1895; стор. 171.

церквѣ довго зберегались останки колишнього вѣче-
вого, громадского ладу. Епископа выбирали не толь-
ко ієрархія (старшина церковна), але й князѣ, бояре, свя-
щенники и цѣле „людетво“ той епархіѣ, для котрой вы-
бирало архиепископа. Той самои системы выбору ужи-
вано такожъ при обсадѣ другихъ ступенѣвъ церковныхъ,
до низшихъ клириковъ включно. Основными бо призна-
ками народного строю суспѣльного въ Русѣ бувъ
напрямъ до рѣвноправности и принципъ выборный.
Свѣтскій люде входили иногдѣ въ складъ духовныхъ су-
дѣвъ и брали участь въ такихъ дѣлахъ, що односились
до управы церковной; ба, они мали голосъ такожъ въ со-
борахъ церковныхъ. И такъ коли въ началку вѣку XV,
въ литовскѣй Русѣ Витовтъ хотѣвъ мати окремого ми-
трополита, тогдѣ бѣ *сбра вси князи литовскихъ и рус-
скихъ земель, и бояръ и вельможъ, архимандриты же и игу-
мены и благоговѣйныя иноки и попы, и сихъ всѣхъ свѣт-
томъ и волею и избраніемъ и хотѣніемъ*¹⁾ окончено
рѣшилось питанє о бѣдѣленію митрополіѣ Кіѣвскѣи
бѣдѣ Московскѣи и о выборѣ Григорія Цамблака митро-
политомъ (1414). Але такой способъ выбору митрополи-
тѣвъ, епископѣвъ и прочѣи старшины церковной занепа-
стивъ ся вже въ вѣцѣ XVI. Се бо литовскій великій князѣ
стали заводити въ рускѣй церквѣ свои феодалный по-
рядки, хѣснующіеся правомъ „подаванія столицъ духов-
ныхъ и хлѣбѣвъ духовныхъ“, с. е. правомъ подаванія
архієрейскихъ катедръ, монастырѣвъ и церквей. Бѣдѣ
литовскихъ же князѣвъ переймили се право королѣ
польскій.

Сѣся нова установка була причиною упадку церкви
русскѣи, бо церковный достоинства одержували часто люде

¹⁾ „Кіевская Старина, ежемѣсячный историческій журналъ“.
Томъ IX, 1884; стор. 630.

свѣтскій, щó вели жизнь гулящу. Ихъ приманювали богаті добрі церковні, про-те бувало таке, що еще за життя старенького владыки шляхтичѣ, хочачи захопити церковне майно, били чоломъ королеви, молили сенаторѣвъ, ба, давали имъ и грошѣ, щобъ лише по смерти епископа могли займити его мѣсце въ епархіи. Иногдѣ одержували право на епископію два кандидаты наразѣ, и въ такѣмъ случаю спѣръ мѣжъ епископами-номинатами не ограничавъ ся тѣлько процессами, але часто кѣнчивъ ся наѣздною баталією.

Коли-жъ свѣтскій патріоты рускій побачили, що въ церквѣ нема ладу, по-за-якъ ієрархія своимъ житємъ давала лишъ соблазнъ паствѣ духовной, то бажали они взяти починъ въ ѡдродженію релігійномъ и моральномъ. Именно руске мѣщанство стало при церквахъ засновувати брацтва, котрі спершѣ займались дѣлами милосердія и любви христіянської; але небавомъ розширили они кругъ своєї дѣяльности. Члены братства бажали привернути давній выбѣрный ладъ въ церквѣ и доглядати духовенства въ его дѣлахъ. Опѣсля брацтва стались забороломъ рускої церкви въ тяжкихъ злидняхъ того часу.

Найдавнѣйшимъ було брацтво Львѣвске при церквѣ Успенія Пресв. Богородицѣ, по-за-якъ грамота польского короля Казимира IV. зъ р. 1439. згадує вже про его именованє. Царгородскій патріархъ Еремія, корыстуючись тогдѣшньою прихильністю короля Степана Баторія до Русинѣвъ, выславъ ѡдъ себе въ Русь Антиохійского патріарха Іоакима, поручаючи ему, займитись улаженємъ дѣлъ церкви православної. Коли Іоакимъ пробувавъ у Львовѣ (1585), мѣщане просили его, щобы благословивъ и затвердивъ новый уставъ брацкій. Патріархъ выдавъ 1. сѣчня 1586. р. грамоту, котрою затвердивъ той

уставъ. До брацтва Львівського могли вписуватись не тільки мѣщане, але такожъ шляхтичѣ и люде „посполитї“ (простї). Брацтво мало дбати не лише про свою церковь и шпиталь, але й служити справѣ цѣлои церкви рускои. Одтакъ удержувало оно школу и друкарню и збѣ всѣми церковними брацтвами въ Русь-Украинѣ сполучилось въ оденъ союзъ, щобы спѣльно обороняти вѣру и церковь одъ напастей противникѣвъ.¹⁾ Тогдѣ-то патріярхъ Іоакимъ надавъ Львівському брацтву проводъ межи всѣми брацтвами и сподѣвавъ ся, що брацтвами двигне ся духовенство одъ морального упадку и одродить ся руска церковь. Въ 1588. р. приѣхавъ до Львова Царгородскій патріярхъ Єремїя и грамотою потвердивъ а подекуды й розширивъ права брацтва; одтакъ въ 1593. р. увѣльнивъ онъ брацтво зъ-пѣдъ власти єпископа Львівського и митрополита Кїївського, изъ-за чого оно залежало тільки одъ Царгородского патріярха и стало зватись Ставропигією.²⁾ Важнѣйшими були ще брацтва въ Вильнѣ, Кїєвѣ, Луцку, Могилевѣ, Рогатынѣ й иншихъ городахъ.

Брацтва стались справдѣ забороломъ церкви рускои, именно въ кѣнци XVI. вѣку. Се бо грозило вѣ велике небезпеченство не тільки одъ Кальвинїянъ але й одъ Антитринитарїѣвъ або Социнїянъ. Науку антитринитарску (се-бѣ-то противну христїанської науцѣ о пресв. Тройци) основавъ въ першій половинѣ вѣку XVI. испанскій лѣкаръ Михайло Серветъ и ширивъ єѣ въ Швай-

¹⁾ Олекс. Барвѣнскій, „Ставропигійске Брацтво церковне у Львовѣ, єго заснованє, дѣяльнѣсть и значенє церковно-народне“. (Коштомъ и заходомъ товариства „Просвѣта“). У Львовѣ 1886; стор. 26.

²⁾ Ставропигія, слово грецке: *σταυρός*—хрестъ и *πύργος*—застрѣмлюю, скрѣплю. Хрестъ патріярший утверджували брацтва ставропигійскї надъ царскими вратами въ иконостасѣ.

царін, Нѣмеччинѣ, Франціи та Італіи. Опісля перей-
мивъ сю науку Лелій Социнъ, патрицій изъ Сієнни,
и проповѣдавъ єѣ въ Польщи (1551. и 1558. року).
Центромъ антитринитаріівъ були тутъ города Пинчовъ
и Раківъ. Тодѣ багато Поляковъ покинуло науку
Кальвина и приняло проповѣдь Социна. Одтакъ брата-
ничъ Лелія, Фавестъ Социнъ (1539—1604) зреформувавъ
секту антитринитарску и давъ їй свое имя. Въ 1579. р.
прийшовъ онъ въ Польщу и не покидавъ єѣ до своєї
смерти. Прихильники науки Фавеста Социна звалися Со-
циніянми або й Аріянами. Наука тая ширилась не тільки
въ Коронѣ польскій, але й въ Русі литовскій. Зъ Со-
циніянми симпатизували такожъ цари рускій, що придер-
жувалися православія, примѣромъ Константинъ князь
Острожскій, котрому се вподобалось, що у Социніянъ
були школи, друкарні и добрі проповѣдники слова бо-
жого. По причинѣ отже, що наука Социна захвативши
всю Литву и західну Русь, наносила православію чи-
мало шкоди, мѣгъ чернець Іванъ Вишенскій справе-
дливо сказати: „*Повертисьли вси обитальници Малой-
Россіи и отъ Бога далече устранишася...*“¹⁾

Коли церковь православна побивалась напастями
всѣлякихъ противниківъ, задумали деякі ієрархи рускій
приняти церковну унію зъ Римомъ. Про тую унію го-
ворено на Русі вже давнѣйше. И такъ Данило Романо-
вичъ, не маючи нѣльги одъ Татаръ, пославъ свого ар-
хієпископа Петра на вселенскій соборъ въ Люгдунъ
(1245) и не бувъ противнимъ принятію уніѣ зъ рим-
скимъ престоломъ. Якъ опісля відбувавъ ся церковный
соборъ въ Констанціи (1414—1418) пославъ тамъ Ви-
товтъ Кієвского митрополита Цамвлака. Онъ приїхавъ

¹⁾ „Кієвская Старина“, т. II., 1882; стор. 52.

въ Констанцію, щобы підняти „прю (диспуту) о догматы съ папою“, ¹⁾ и бувъ провѣдникомъ девятнадцяти епископѣвъ грецкихъ. Папа Мартинъ V. принявъ Цамвлака вельми ласкаво, але епископы грецкій не хотѣли покоритись римскѣй церквѣ и ѡдѣхали домѡвъ. Ѡдтакъ Исидоръ, митрополитъ Кіѣвскій и всеи Руси, бажавъ зъединити церковь руску зъ престоломъ римскимъ. Великій князь московскій Василь II. позволивъ ему ѣхати на вселенскій соборъ, котрый навпередъ у Ферарѣ, а потѣмъ у Флоренціи ѡдбувавъ ся (1438). Митрополитъ Исидоръ удавъ ся до Італіи вразъ зъ епископомъ Суздальскимъ Аврааміємъ въ супроводѣ сотнѣ особъ духовныхъ и свѣтскихъ. Онъ підписавъ актъ уніѣ, а папа Евгеній IV. именувавъ его своимъ легатомъ на Литву, Прусы и Польшу. Коли-жъ онъ приѣхавъ до Москвы, то великій князь Василь и владыки приняли дуже нерадо вѣсть про унію. Исидора усунено изъ столицѣ митрополичои и поставлено на его мѣсци Іону. Ѡдтакъ удавъ ся онъ до Риму, де папа именувавъ его кардиналомъ; потѣмъ бувъ въ Царгородѣ папскимъ легатомъ, але въ часѣ облоги Царгорода черезъ Туркѡвъ утѣкъ на островъ Самосъ и вернувъ до Риму, потѣмъ папа Пій II. поставивъ его патріярхомъ Царгородекимъ. Исидоръ умеръ въ Римѣ 1463. р.

Минуло сто пятьдесятъ лѣтъ ѡдъ того часу, якъ митрополитъ Исидоръ намагавъ ся заключити унію рускои церкви зъ Римомъ, ажъ ось въ 1594. р. сею справою займались запопадливо два рускіи владыки, Іпатій Потѣй, епископъ Володимирскій и Берестійскій та й Кирило Терлецкій, епископъ Луцкій и Острожскій. Зъ намітромъ сихъ владыкъ погодивъ ся такожъ Михайло Ра-

¹⁾ Исидоръ Шараневичъ, „Исторія галицко-володимирской Руси“. Въ Львовѣ 1863; стор. 335.

гоза, митрополитъ Кіівскій и всея Руси, бдѣ которого Царгородекій патріархъ, Бремѣя II., домагавъ ся заплаты 10.000 золотыхъ за те, що его посвятивъ на митрополита. Потѣй ставъ зъ Василемъ Константиномъ, княземъ Острожскимъ, переписуватись про унію; але сей патріотъ рускій понимавъ дѣло уніѣ вельми широко. Онъ радивъ удатись до Москвы и до Волохѣвъ, щобы порозумѣтись въ справѣ сполученя церковъ. Впрочемъ замѣтивъ Острожскій, що треба дещо змѣнити въ церковныхъ обрядахъ и тайнахъ и бдѣвлити бдѣ вѣры выдумки людскі. Не вспѣвши склонити князя на свою сторону, оба тѣ владыки порозумѣлись зъ кѣлькама иншими епископами и 2. грудня 1594. ухвалили прийняти унію. Тую ухвалу підписало 8 владыкъ рускихъ. Опѣсля на соборѣ въ Берестю уложено письмо до папы Климентія VIII., котре підписало 10 владыкъ, мѣжь котрыми були Гедeonъ Болобанъ, епископъ Львѣвскій, и Михайло Копестынскій, епископъ Перемыскій; бдѣтакъ выбрано въ сѣй справѣ двохъ послѣвъ до Риму, Ипатія Потѣя и Кирила Терлецкого. Акту уніѣ довершено въ Римѣ 23. грудня 1595. р., а 16. жовтня 1596. р. на соборѣ въ Берестю оповѣщено тую-жъ унію въ присутствѣ латинскихъ архіереѣвъ, панѣвъ литовскихъ и двохъ єзуитѣвъ, Петра Скарги и Юста Рабе. Въ рускій церквѣ св. Николая выголосивъ Скарга проповѣдь: „O jedności kościoła bożego“.

По прийнятію уніѣ на Руси почались сейчасъ спори релігійні мѣжь унітами и православными. Вся Русь розгорѣлась домашньою усобицею. Впрочемъ не тѣлько православні Русины, але й тѣ, щѣ прийняли унію зъ Римомъ, дѣзнавали зананащеня своихъ правъ народныхъ. Тому-то самъ папа Климентій VIII. просивъ єснаторѣвъ польскихъ, щобы для Русинѣвъ, зѣдиченыхъ зъ Римомъ,

були справедливими и рускихъ владыкъ приняли въ сенатъ. Однакже на просьбы папы сенаторы и паны польскій мало звертали уваги.¹⁾ Такъ отже Русины въ загаль не нашли милости у польского уряду. Унію уважано лишь помостомъ для переходу до обряду латиньского. Противъ такого пониженя уніѣ повставъ митрополитъ Кіівскій, Веляминъ Рутскій, котрого папа Урбанъ VIII. назвавъ стовпомъ церкви и Атанасіємъ Руси. Въ письмѣ до куріѣ римской (1622) жалувавъ ся бнѣ вельми на самоволю польского уряду и латиньского духовенства супротивъ Русинѣвъ, зъєдиненыхъ зъ престоломъ римскимъ.²⁾ Мѣжь-тымъ повелось православнымъ Русинамъ заходами брадтвъ церковныхъ скрѣпити свои силы въ боротьбѣ зъ латинянами и унітами. Одъ р. 1596. до 1620. у православныхъ не було митрополита; не стало й епископѣвъ; ажъ ось 1620. р. ѡдбулась важна подѣя, щѣ повздержала церковь православну въ Польщи ѡдъ упадку. Тогдѣ бо переѣзджавъ черезъ Кіівъ въ Москву Єрусалимскій патріярхъ, Теофанъ. Козацкій гетьманъ Петро Конашевичъ Сагайдачный и рускій паны упросили его, посвятити имъ православного митрополита и кѣлькохъ епископѣвъ. И дѣйстно Теофанъ воливъ ихъ волю та й посвятивъ на Кіівского митрополита Іова Борецкого, игумена Золотоверхо-Михайлѣвского монастыря. Якъ же въ церквѣ православної були свои владыки, то противники стали зъ бѣльшимъ ще завзятемъ єѣ поборювати.

¹⁾ Dr. Julian Pelesz, „Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom, von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart“. Wien 1880; II. Band, S. 14.

²⁾ „Informatio data ab episcopis ruthenis sub metropolita Rutki Romam s. Congregationi praepositae negotiis Ruthenorum in materia religionis et unionis propagandae“ (Annales ecclesiae ruthenae... auctore Michaelae Harasiewicz. Leopoli, 1862; pag. 254—293).

А вже-жъ православныхъ Русинѣвъ уважали паны польскій такими людьми, що не гѣднй стояти пѣдъ охороною законѣвъ. Одаткъ въ оборонѣ занашащенихъ правъ народности рускои станули козаки. Они творили на Украинѣ рѣдъ республики надъ Днѣпромъ и задумали воювати именно зъ Татарами та Турками. Зачатокъ козачины сягає до другой половины XV. вѣку. До козакѣвъ приставали часто хлопы, що втѣкли зъ тяжкои неволѣ, и въ загалѣ люде, котрѣй невдоволенѣ були управою польскои шляхетчины. Про-те мѣжъ козаками оинились неразъ й паны рускѣ, що не могли погодитись зъ польскими порядками, а якъ у кого зъ нихъ було найбѣльше поваги и мужности, то выбирано єто гетьманомъ. Однакже гетьманомъ мѣгъ бути й посполитый чоловѣкъ, коли тѣлько заслуживъ собѣ бути проводыромъ товариства лицарского. Вже въ вѣцѣ XVI. плыли козаки на легкихъ човнахъ Днѣпромъ до Чорного моря и являлись близъ Царгорода, а иногдѣ й пустошили побережя Турціѣ азійскои. По причинѣ же, що козаки вважались пѣддаными державы польскои, Турція часто жалувалась Польщи на тыхъ смѣливыхъ напастникѣвъ. Про-те король Степанъ Баторый бувъ першимъ, що баче око звернувъ на военну републику козацку, задумуючи єѣ для своихъ цѣлей зрестормувати. Вправдѣ призволивъ єнѣ козакамъ выбирати собѣ гетьмана по своей воли, однако хотѣвъ, щобы король мавъ право выбѣръ гетьмана затвѣрджувати. Впрочѣмъ призначивъ для каждого козака малу плату и велѣвъ прийняти въ реєстръ лишь 6.000 козакѣвъ. Симъ способомъ гадавъ єнѣ ѣдвернути хлопѣвъ ѣдъ козацтва, ба, въ 1590. р. постановлено, щобы тѣ козаки, котрыхъ не вписано въ реєстръ, уважались закрьщеними або невѣльянками.

Але козакамъ не впадобалось, що треба имъ було

слухати польского уряду. Тому-то невдоволені товаришѣ стали збиратись надъ долѣшнимъ Днѣпромъ за порогами, изъ-за чого они звались Запорожцями. Тутъ вибирали собѣ кошевыхъ атаманѣвъ не зважаючи на власть польску, и займались безъ вину дѣломъ военнымъ. Першимъ захистомъ Запорожцѣвъ була Свѣчь на островѣ Хортицѣ. Тутъ обрубались они палисадомъ, обсыпались валомъ, поставили собѣ деревянй куренѣ и жили самі безъ жѣнокъ.

Козаки бажали сповнити високу миссію своимъ богатырскимъ завяземъ; се бо боронили они своихъ землякѣвъ бдѣ всякого угнету и воювали зъ ворогами христіянства. Не диво отже, що на тыхъ славныхъ лицарѣвъ звернувъ увагу нѣмецкій цѣсарь Рудольфъ II., коли Турки напали на Угорщину. Именно зносивъ ся сей цѣсарь зъ Запорожцями, спонукуючи ихъ, взяти участь въ вѣйні угорско-турецкій (1594. и 1595. р.). Одтакъ пѣдъ проводомъ Наливайка и Лободы служили Запорожцѣ цѣсареві, котрый жадавъ, щобъ черезъ Волощину дѣстались надъ Дунай и за тою рѣкою напали на краѣ турецкій. Своими походами оба тѣ проводырѣ козакѣвъ побудили обохъ господарѣвъ, волоцкого и молдавского, бдѣступити бдѣ султана. Господарѣ тѣ и князь семигородскій були тогдѣ вразѣ зъ козаками єдиними союзниками Рудольфа II., и бдѣ того часу, якъ они станули по єго сторонѣ, наступивъ зворѣтъ въ вѣйні зъ Турками.¹⁾

Коли опѣсля настала унія церковна, то Василь Константиѣ, князь Острожскій, вговорювавъ православ-

¹⁾ Кори. Заклинскій, „Зношеня цѣсаря Рудольфа II. зъ козаками и ихъ участь въ вѣйні угорско-турецкій въ р. 1594. и 1595“. (Справозданє дирекціѣ ц. к. гимназіѣ академичнои во Львовѣ на рѣкѣ шкѣльный 1881/2. Львовѣ, 1882; стор. 1—38).

ныхъ обывателѣвъ королѣвства польского, поѣднети противъ неи протестъ. Якъ про таке слово славного князя дѣзнались козаки, то поѣдъ. проводомъ Наливайка выступили противъ епископѣвъ и панѣвъ свѣтскихъ, що сприяли уніи. Въ зимѣ 1595—1596 р. Наливайко злучивъ ся зъ Лободою, и повстанє стало прибирати грѣбный розмѣръ. Хоть оно опѣсля не повелось козакамъ, то таки на згарищи усобицѣ домашняои тлѣла искра, що легко могла запалахкотѣти пологамъ на острахъ ворогамъ Руси.

Хоча лихолѣте татарске поволи минало, то однако рускѣ грамотѣвъ довшій часъ не могли розвинути литературной дѣяльности, рѣвно, якъ чоловѣкъ, що жие въ недоли, по тяжкомъ неспокоѣнѣмъ снѣ не може рано взятись до щоденной работы. Въ загальнѣй апатіи до тогѣшнього ладу политичного и суспѣльного годѣ було оѣдъ письменныхъ людей домагатись самотѣйного почину до змагань словесныхъ. Вже-жъ бо й культура польска не могла примиритись зъ просвѣтою рускою, ба, она не призолила старшѣй своѣй сестрицѣ, зберегати батьковскѣй заповѣтъ въ тяжкихъ злидняхъ. Тому-то й руска молодѣжь виховувала ся въ школахъ по вышнимъ плянамъ политичнымъ, чтобы зъ годомъ-перегодомъ въ Польщи не пахло й духу руского. Вже королева Ядвига засновала (1379) своимъ коштомъ при университетѣ Пражскѣмъ особный интернатъ для студентѣвъ Литовцѣвъ и Русинѣвъ, а въ 1409. р. отворено такий интернатъ (*contubernium pauperum*) при академіи Краковскѣй.¹⁾ Коли-жъ по принятію уніѣ зъ Римомъ Бзунты занялись выхованємъ сынѣвъ шляхты, то по свѣдоцтву митропи-

¹⁾ „Кіевская Старина“, т. II, 1882; стор. 26.

лита Велямина Рутского въ короткомъ часѣ около 200 русскихъ паничѣвъ въ латинскихъ школахъ перейшли на обрядъ латинскій, Проте въ письмѣ до куріѣ римской замѣтивъ митрополитъ, що при такомъ поступованю польскихъ политикѣвъ за десять рокѣвъ остануть ся при уніи тѣлько хлопы, и що бѣтакъ унія упаде, цо-заякъ хлопы не здужають еѣ боронити противъ схизматикѣвъ.¹⁾

При такихъ обставинахъ, неприхильныхъ розвоєви просвѣтної и народної жизни на Руси не могло появиться багато памятникѣвъ литературныхъ. А вже-жъ заходами брацтвѣ и патріотѣвъ русскихъ засновувались школы и друкарнѣ. Такъ въ 1580. р. Константиць, князь Острожскій, засновавъ у себе вышу школу для науки грецкого и латинского языка, и поставивъ въ нѣй ректоромъ ученого Грека Кирила Лукариса, що опбєля бувъ патріархомъ Царгородскимъ. Славнѣйшою бѣ школы въ Острожѣ була школа Львѣвска, котру брацтво при церквѣ Успенскѣй бѣ р. 1586. удержувало. Въ нѣй были три класы, въ котрыхъ крѣмъ наукъ элементарныхъ учитель („дидаскаль“) учивъ такожъ тогдѣшньої мудрости, се-бѣ-то еѣмохъ свободныхъ штукъ: граматяки (грецкои, латинской и церковно-славянской), діалектики, реторики, музыки, аритметики, геометріѣ и астрономіѣ. И дѣйстно ученики („спудеѣ“) сеѣ школы вправлялись добре въ языкахъ грецкомъ и церковно-славянскѣмъ, коли пѣдъ проводомъ своего учителя Арсенія зладили (1591) „*Грамматику доброглаголиваго еллино-словенскаго языка*“. Въ „порядку школьнѣмъ“ сказано мѣжъ иншимъ, що богаті дѣти надъ убогими въ школѣ нѣчимъ вышій не мали бути, якъ тѣлько наукою. Учитель мавъ

¹⁾ Annales ecclesiae ruthenae; p. 274.

въ субботу, учить дѣтей страху божого и „обычаѣвъ встыдливыхъ младенческихъ“, а бѣтакъ не боронивъ имъ „памятного по чаши школьнѣй“.¹⁾

Школа Ставропигійска була найлучшою изъ тогдѣшнихъ школъ русскихъ, изъ за-чого не только изъ воеводства руского, але й зъ Украины приѣзджали сюды талантливѣ „спудей“ для науки вышней, якои не могли набути й въ самѣмъ Кіевѣ. Въ сѣмъ городѣ заведено школу на Подолѣ мабути въ 1615. р. Тогдѣ бо Гальшка, зъ роду Гулевичъ, жена Мозырского маршалка, Степана Лозки, подарувала свое обѣште зъ будѣвлями и майданомъ, щобы тутъ основано брацкій монастырь зѣ школою. Одтакъ багато особъ духовныхъ и свѣтскихъ вписалось въ члены брацтва, котре звало ся Богоявльскимъ бѣ церкви, поставленои на обѣшту, щѣ подарувала Гальшка.²⁾ Въ 1620. р. патріярхъ Єрусалимскій, Теофанъ, подтвердивъ уставъ брацкій, надавши брацтву зъ церквою назву Ставропигіѣ патріяршой. Въ школѣ Кіѣвскѣй були три класы, якъ и въ школѣ Львѣвскѣй, и она звалась „школою наукъ еллино-словенскаго и латино-польскаго письма“. Кіѣвскій митрополитъ Петро Могила перетворивъ опѣсля тую школу въ колегію.

Крѣмъ вышнихъ школъ въ Острозѣ, Львовѣ и Кі-

¹⁾ Чашиюю школьною або березовою кашою звались тогочаснѣ наказуваня, котрѣ для бѣлойшой памяти затверджувано рѣзгами або кіями. — Про „порядокъ школьный“ порѣви „Галичанинъ. Литературный сборникъ, издаваемый Яковомъ Ѳ. Головацкимъ и Богданомъ А. Дѣдицкимъ“. Львовъ, 1863. Книга I; стор. 72—78.

²⁾ Давѣйше думали, щѣ школу Богоявльскаго брацтва и въ Кіевѣ засновано въ 1589. р., та щѣ, коли она (1614) згорѣла, переведено єѣ (1615) въ двѣрь, подарованый Гальшкою Гулевичовною, женою Степана Лозки, маршалка Мозырского. (Порѣви „Кіѣвскую Старину“, т. XI, 1885; стор. 85—116).

сѣвъ находились ще школы при брацтвахъ въ цѣлѣй полуднево-заходной Руси. Важнѣйшою зъ нихъ була школа въ Луцку; уставъ еи потвердивъ Кирило Лукарисъ, патриархъ Царгородскій. Впрочѣмъ були ще приватнѣй школы при монастыряхъ и церквахъ. Хоча же въ сихъ школахъ подавалась наука въ мовѣ мертвой, с. в. церковно-славянскѣй, хоча дѣти вчилися тутъ только буквара и псалтыри: все-жь таки волѣла Русины вчитись въ тыхъ школахъ брацкихъ и церковныхъ, де переймалися любовою до своего обряду, нѣжь у школахъ езуитскихъ, де молодцѣ набували неохоты до святощій рѣднихъ. А було вже тогдѣ на Руси чи-мало шкѣлъ езуитскихъ. Въ Вильнѣ завели Езуиты академію ще за короля Степана Баторого; троха пѣзнѣйше засновали они колегію въ Полоцку, въ Ярославѣ галицкѣмъ и въ Львовѣ. Въ першѣй половинѣ вѣку XVII. поветали езуитскіе колегіѣ въ Луцку, Барѣ, Перемышлі и въ декотрыхъ городахъ Бѣлой Руси, ѡдтакъ въ Кіевѣ и Острозѣ. Родичѣ ѡддавали радо Езуитамъ свои дѣти на науку, тому-що въ Польщі уважано ихъ добрыми педагогами и славными учителями языка латиньского, котрый тогдѣ бувъ признакомъ науки високои. А вже-жь Езуиты въ починахъ униѣ не оказувалися противниками языка руского, и ѡдтакъ Петро Скарга радивъ Полякамъ заводити школы рускѣй, щобы вѣхъ Русинѣвъ тымъ скорше перевести на католицизмъ. Коли-бъ отже вѣѣ навчилися по-руски, тогдѣ, по думцѣ Скарги, лекше було-бъ Полякамъ наглядати письменну дѣяльність Русинѣвъ.¹⁾ Та й швидко осяг-

¹⁾ Порѣвн. слѣдующій слова Езуита Петра Скарги: „Byśmy byli czujni, mogliśmy dawno szkoły ruskie mieć, a wszystkie pisma ruskie przejrzeć, i w słowieńskim ich języku mieć swoje katoliki ćwiczone. Trzeba było i na polski abo ruski język przekładać ruskim narodom rzeczy ku temu służące, żeby rychlej prawdę obaczyli“. („Ka-

нули Єзуиты свои цѣли: руска молодѣжь шляхоцка покидала вѣру батьковъ, и зъ годомъ-перегодомъ унія була долею мѣщанъ та люду простого.

Такъ отже супротивъ колегій єзуитскихъ Русины збѣ своими обрядовыми школами не могли довго устоятись: имъ треба було зреформувати бодай вишшї свои школы, щобъ вийшли зъ нихъ дѣячѣ такі, якї могли-бъ стати до словесной боротьбы зъ противникомъ умнымъ та сильнымъ. Такои реформи пѣднѣявъ ся Кїївскій митрополитъ Петро Могила, що устроивъ свою колегію по взѣрци академїи Краковской. И справдѣ Могилянська колегія въ Кїевѣ виховала багато талановитыхъ мужѣвъ, що поважились иногдѣ выступати въ диспуту зъ тими словутными схолястиками латиньскими, котрї въ дїялектицѣ вважались непобѣдними. Одаткѣ деякї изъ тыхъ ученыхъ Украинцѣвъ въ вѣцѣ XVII. несли свѣтло науки изъ колегїи Кїївской въ Москву, де тьма тьмуца обгорнула людей, приголомшенихъ ѡдъ своихъ царѣвъ тяжкою долею.

Зъ-по-мѣжь народѣвъ славянськихъ тѣлько одній Москвичѣ не заявляли нї найменшой дѣяльности литературной. Въ вѣцѣ Ивана Грозного супротивъ самоволь царской поникли все признаки житя чоловѣка-невольника. Оденъ-одиѣсьнїй грамотїй. Максимъ Грекъ (1480—1556) не здужавъ оживити мертвоты во всехъ напрямахъ жизни народной, суспѣльной и просвѣтной. Та-жѣ мѣжь Москвичами були такі люде, котрї ѡдклоняли молодѣжь ѡдъ науки, мабуть то наука веде до ересей и робить чоловѣка божевѣльнымъ. Коли-жѣ въ Москвѣ про свободу и волю людямъ и не снилось, то

въ Сербіи и Болгаріи укѣнилась драма народна сумною катастрофою въ боротьбѣ зъ Турками про само-стѣйность народну. Сербѣвъ побороли бисурманы 15. червня 1389. р. на Косовѣмъ поли, а Болгаре втратили волю 1393. р. Коли-жъ словесна жизнь у Болгаръ зовѣмъ зныдѣла, то Сербове жили ще якійсь часъ згадкою колишньої славы, а въ сербско-хорватскѣмъ краю, Далматинскѣмъ приморю, именно же въ Дубровнику, процвѣтала литература гарно. Сей бо край стоявъ пѣдъ управою Венеціанѣвъ и користувавъ ся свободою, изъ-за чого Дубровницка република справедливо могла называтись полуднево-славянскими Атенами. Мѣжъ прочими народами славянскими найвыше въ просвѣтѣ станули тогдѣ Чехи та Поляки; оба тѣ народы зовуть вѣкъ XVI. золотымъ вѣкомъ своєї литературы. У Чехѣвъ словесность процвѣтала ѡдѣ 1526. до 1620. р. (до нещасной боротьбы на Бѣлѣй Горѣ), а у Полякѣвъ змоглась велично жизнь литературна ѡдѣ 1548. до 1606. р. Такожъ Словѣнцѣ або Хорутане почали розвивати свою литературу ѡдѣ часѣвъ реформаціѣ Лютерової. Именно Юрій Далматинъ переложивъ (1584) цѣлу Библію на мову рѣдну, мѣжъ-тымъ коли Адамъ Богоричъ, ученикъ Меланхтона, въ Виттенбергу (1584) першу граматикку словѣнську выдавъ. — Порѣвнявши отже литературну дѣяльність въ тогдѣшній Руси зъ просвѣтними змаганнями другихъ народѣвъ славянскихъ зможемо дѣйти до сего выслѣду, що хоча въ нашѣй батьківщинѣ не ширилась ще просвѣта своя рѣдна въ словѣ живѣмъ, то все-таки заходами брацтвѣ церковныхъ посѣяно багато здорового зерна, зъ котрого при сприятливихъ обставинахъ часу могло-бъ було вирости буйне колосѣ ядренисте.

Литература церковна.

Твори писателівъ церковныхъ въ першій половинѣ сего періода не мають литературної стійности, бо деякі грамоти були чужинцями, що не знали вдачі и свѣтогляду народу руского. Впрочемъ вѣки XIV. и XV. суть темнымъ періодомъ въ руско-українській исторіи, поза-якъ стародавній побуть рускій нападомъ татарскимъ розрушивъ ся, а одтакъ проявивъ ся справдливий заколотъ въ розвою національнѣмъ и суспільнѣмъ, поки не повстала козачина зъ своїми змаганнями до дѣяльного житя народного. А вже-жъ просвітѣ на Руси двигнули именно три важні чинники: винаходъ штуки друкарскої, Реформація и унія церковна. Перші друковані книги церковні явилися въ Краковѣ (1491), а одтакъ Францъ Скорина печатавъ въ Празѣ Біблію руску (1517—1519), а въ Вильнѣ Апостолъ (1525) и „Малую подорожню книжку“; опісля Іванъ Федорѣвъ друковавъ книги церковні въ Заблудовѣ недалеко Вильны, у Львовѣ и въ Острозѣ.¹⁾ Що-до книгъ, доси невидрукованихъ, годить ся спомнути про Новый Завѣтъ, переложений на мову малоруску Валентиномъ Негалевскимъ (1581) въ селѣ Хорошовѣ, нинѣшнього Острожского повѣту, губерніи Волинської. Сей перекладъ зладивъ Негалевскій після тексту польского, выданого въ Раковѣ (1577) для Соцініянъ Мартиномъ Чеховичемъ. Въ переднѣмъ словѣ до „ласкавого чителника“ Негалевскій замѣчає, що бнѣ *„не самъ зъ своєї власної хути... отважився съ польского языка на речъ рускую письма нового тестаменту переложити, а учинилъ то за намовою и на-*

¹⁾ Про перші друки церковні и про виданя Біблії подасть ся въ дальшѣмъ уступѣ сей главы одиѣтна вѣдомость.

поминаемъ многихъ ученыхъ, богобойныхъ а слово Божее милующихъ людей, которые писма польского читати не умеютъ, а языка словенского, читаючи писмомъ рускимъ, выкладу з словъ его не розумѣютъ¹⁾. Зъ сего видно, що Негалевскій, котрый бувъ вѣдай рускимъ шляхтичемъ, перекладъ Нового Завѣта зладивъ въ мовѣ малорускѣй для тыхъ своихъ одновѣрцѣвъ, котрі не розумѣли нѣ польского, нѣ церковно-славянського языка. Противъ змаганъ Соцініянъ и католикѣвъ въ Руси полуднево-заходній повставъ горячій прихильникъ православія, князь Андрѣй Михайловичъ Курбскій. Се бувъ емигрантъ московскій, колишній воевода и своякъ царя Ивана Василевича Грозного. Не могучи погодитись зъ деспотичною самоволею царскою, Курбскій піддавъ ся польскому королеви Жигимонтови Августови (1563) и живъ на Литвѣ; а опѣсая на Волини, та й переписувавъ ся зъ папами литовскими и рускими, особливо-жь зъ княземъ Василемъ Константиномъ Острожескимъ. Сего мецената руского бажавъ Курбскій одвернути одъ приязни зъ Соцініянами и утвердити въ вѣрѣ православиѣ. Онъ упоминавъ такожъ князѣвъ Чарторыйскихъ, придержуватись вѣры батькѣвъ и не дружитись зъ Єзуитами. Въ цѣли пропаганды религійной писавъ онъ листы до знаменитыхъ панѣвъ и пань рускихъ, примѣромъ до князя Острожского, до княгинѣ Анны Деспотовны Збаражской, старостины Кременецкой и до иншихъ.

Коли-жь настала унія церковна, то провѣдники унитѣвъ и православныхъ списали багато книгъ, щобы боронити вѣру свою одъ напастей противникѣвъ. По-мѣжъ грамотѣями того часу одзначавъ ся особливо Иванъ Вишенскій, що бувъ черцемъ на горѣ Атоньскѣй

¹⁾ „Кіевская Старина“, т. II, 1882; стор. 200.

и неначе пророкъ старозавѣтний станувъ на розпутьѣ, по-
кликуючи до трупѣвъ, щобы встали и очи розкрыли. Ёго
голосъ гремѣвъ громомъ, ѡдъ котрого тремтѣли всякій
супостаты Руси. Онъ не жахавъ ся, высказати своимъ
землякамъ гѣркѣ слова правды, спонукуючи ихъ до ре-
формы въ житю религійномъ и суспѣльномъ. И слухала
Русь смирно смѣливои проповѣди сего черця-аскета,
однако не здужала таки ѡджити давнымъ житємъ, бо
не доставало ѣй свободы пѣдъ управою брата-Славянина.

а) Писатель.

1. Фотій, митрополитъ Кіѣвскій и всеи Руси (1408—
1431) бувъ родомъ Грекъ и зовсѣмъ не дбавъ про про-
свѣтій справы свои спархіѣ. Царгородскій патріархъ
Антоній посвятивъ его на митрополита ще за житя Ки-
пріяна, однако литовскій великій князь Витовтъ бувъ
ему противный и по смерти Кипріяна домагавъ ся ѡдъ
него, щобы изъ Москвы часто до Кіева приѣзджавъ
и церковными дѣлами полуднево-заходной Руси щиро
займавъ ся. Але хоча Фотій присягъ Витовтови, що вво-
литъ его волю, то сидѣвъ собѣ таки въ Москвѣ и при-
ѣзджавъ въ Русь-Украину тѣлько тогдѣ, коли ѡдбиравъ
данины ѡдъ епископѣвъ и богатѣ доходы митрополіѣ
Кіѣвскои. Въ загаль сей чужинець бувъ великій хапуга,
щѣ на Руси займавъ часто богату займанщину. Зъ та-
кимъ митрополитомъ не мѣгъ Витовтъ погодитись; впро-
чѣмъ онъ бажавъ позбутись всякои звязи зъ Москвою
и про-те въ 1414. р. зѣбравъ въ Новгородку ієрархѣвъ
и делегатѣвъ изъ людей свѣтскихъ та духовныхъ для
выбору митрополита нового. На тѣмъ соборѣ выбрано
отже литовско-рускимъ митрополитомъ ученого Болга-
рина, Григорія Цамблака (Самвлака), щѣ бувъ своякомъ
покойного митрополита Кипріяна, а коли патріархъ Цар-

городській не хотівъ его посвятити, то сего церковного акту довершили въ Новгородку самі єпископы (16. падолиста 1416. р.). Одакъ Фотій кинувъ клятву на Цамблака и на всѣхъ тыхъ, котрі поставили его митрополитомъ. Але той проклѣвъ пристрасного митрополита Московского не налякавъ нікого на Руси, и про-те Цамблакъ корыстувавъ ся всіми правами самостійного архипастыря до своєї смерті (1419).

Опбєля-жь Витовтъ примиривъ ся зъ Фотіємъ и узнавъ его митрополитомъ Кіівскимъ и всеи Литвы. Видячи, що такому могучому князеви годъ противитись, Фотій дбавъ уже бѣльше про митрополію Кіівську, ба, ѡнъ навѣстивъ Галичъ и Львѣвъ (1421) и ажъ по смерті Витовта (27. жовтня 1430. р.) осѣвъ постійно въ Москвѣ, де й умеръ 1. липня 1431. р.

Фотій писавъ *Поученія* князямъ, боярамъ и духовенству въ языцѣ церковно-славянськѣмъ. Въ Новгородскій Софійскій библіотецѣ находятъ ся въ рукописи 16 такихъ поученій вразъ зъ *Духовнымъ Завѣщаніємъ*, въ котрѣмъ Фотій описавъ и жизнь свою.¹⁾ Въ однімъ „поученію“ повстає ѡнъ противъ выбору Цамблака въ митрополиты и зове поганцями („язычниками“) тыхъ єпископѣвъ, що були на звѣстнѣмъ соборѣ въ Новгородку. „Поученія“ Фотія не мають стѣйности литературной, але важніи суть изъ-за того, що малюють образъ тогдѣшнього суспѣльного житя, особливо въ великѣмъ князѣвствѣ московскѣмъ. Изъ нихъ довѣдуємо ся, що духовники займались торговлею и лихвою („рѣзонствомъ“), що тогдѣ бѣбувались судовіи поєдинки, и т. п.

¹⁾ Поученія Фотія напечатано въ I. томѣ Актѣвъ Историч. Спб. 1841, а Духовное Завѣщаніє або прощальну грамоту замѣщено въ VI. томѣ Полн. собр. русск. лѣтоп. стор. 144—148.

188

2. Григорій Цамблакъ. Про жизнь сего книжника, котораго зовуть такожъ Самвлагомъ (Семивлагомъ), мало-що намъ звѣстно. Кажуть, що ѓнъ бувъ игуменомъ монастыря сербскаго въ Дечанахъ и пресвитеромъ молдавской церкви въ Сочавѣ. Опѣсля Кіѣвскій митрополитъ Кипріянь призвавъ его въ Русь, але Цамблакъ не пѣзнавъ свѣтогляду народу рускаго, ба й не навчивъ ся добре того языка церковно-славянскаго, котрымъ хѣснувались грамотѣ рускі. Видно, що ѓнъ не довго живъ на Руси, закимъ поставлено его митрополитомъ (1414). А вже-жъ бувъ ѓнъ ученымъ мужемъ, коли лѣтописи зовуть его „*книжнымъ зпѣло, изученымъ книжней мудрости всенцѣй изъ дѣтства*“¹⁾ Въ Московскій патріаршій бібліотецѣ зберегають ся мѣжъ рукописями 27 *поучительныхъ и похвальныхъ словъ* его на празники Господскі и святыхъ. Мѣжъ ними есть такожъ его *надгробное слово* въ память митрополита Кипріяна.²⁾ — Письма Цамблака ѓдзначають ся глибиною мыслей, тѣлько языкъ его являє багато грецизмѣвъ, и про-те стиль его есть замотанный и тяжкій.

Цамблакъ написавъ еще *Житіе св. Параскевы Терновской* — памятникъ, що належить до литературы болгарской, а ѓдтакъ зладивъ еще оденъ твѣръ, що ѓдноситъ ся до литературы сербской с. в. *Житіе Стефана, царя сербскаго иже въ Дечанахъ*. Такъ отже Цамблакъ своею дѣяльністю письменною причисляе ся ко исторіи литературы трѣхъ народѣвъ — Русинѣвъ, Болгаръ и Сербѣвъ.

3. Симеонъ Будный. Про него пишутъ, що бувъ Русиномъ литовскимъ и вчивъ ся въ академіи Краков-

¹⁾ „Словарь историческій о бывшихъ въ Россіи писателяхъ духовнаго чина греко-россійской церкви.“ Томъ I. Изданіе II. С.-Петербургъ 1827; стор. 103.

²⁾ Порѣви Историч. Христом. Буславъ, стор. 923—926.

скѣй. Коли Николай Радивиль Чорный въ Клецку¹⁾ заснувавъ збѣръ кальвиньской конфессіѣ, то покликавъ ѡнъ туды Будного на пастора. Въ Несвѣжѣ²⁾ выдавъ сей ученый мужъ (1562) *Катихизисъ* для простого народу руского и для христіаньскихъ дѣтокъ русскихъ. Повный титулъ сего рѣдкои книжки находить ся на послѣднѣмъ листѣ: „Доконана єсть сія книга, зовемая греческимъ языкомъ *Катихизисъ*, а по словенски *Оглашеніе Цогу* ко чти и посполитымъ людемъ языка руского къ наказанью и доброму наученью, накладомъ боголюбивыхъ мужей, пана Матвѣя Кавечинского, намѣстника Песвижскаго, Сімона Будного, Лаврентія Крышковскаго, въ городѣ Песвижскимъ подъ лѣты отъ воплощенія Спасова тысяча пятисотъ шестьдесятъ второго, мѣсца іюня 10.“

Будный присвятивъ *Катихизисъ* своѣ сынамъ князя Николая Радивила, що бувъ воеводою Виленскимъ, найвышшимъ маршалкомъ и канцлеромъ великаго князѣвства литовскаго. Присвятивъ же свою книжку дѣтямъ того мецената кальвиньскаго по тѣй причинѣ, чтобы они „не только въ чужоземскихъ языцѣхъ кохали ся, але бы ся тежъ и того з давна славнаго языка словенскаго розмиловати и онимъ ся бавити рачили.“ Призначаючи своѣ твѣръ для исповѣдникѣвъ вѣры кальвиньской, выступає ѡнъ ворожо противъ обрядѣвъ церковныхъ. Сей *Катихизисъ* выдано опбєля у-друге въ Вильнѣ въ 1584. р. Авторъ написавъ его въ тогдѣшнѣй мовѣ рускѣй, що уважалась урядовою въ Руси литовскѣй; тѣлько прикрасивъ єѣ подекуды словами и формами церковно-славянскими. — Въ 1562. роцѣ выдавъ Буд-

¹⁾ Клецко, мѣсто, давнѣйше въ воеводствѣ Гіезненскѣмъ, теперь въ вел. князѣвствѣ Познаньскѣмъ

²⁾ Несвѣжъ, городъ въ губерніи Миньскѣй.

ный еще й другій твѣръ по-руски п. з. „*Оправданіе грѣш-
наго человека предъ Богомъ*“, и посвятивъ его Евстафію
Воловичови, маршалкови и писареву великого князѣвства
литовскаго. Въ сѣй книзѣ заявилъ онъ уже деякіи тен-
денціи аріянскій. И справдѣ не долго остававъ ся Буд-
ный при кальвинизмѣ. Принявши вѣру соцініянскую або
аріянскую, ставъ онъ еѣ по Литвѣ ширити, а коли князь
Радзивилъ уже не заявлявъ ему своєї ласки, то пере-
нѣсь ся до Лоска,¹⁾ замку Яна Кишки зъ Цѣханѡвця,
старосты жмудскаго, котрый ставши ся проводни-
комъ тамошнихъ Соцініянъ, именувавъ Будного мини-
стромъ. Одъ того часу уважано Будного въ Литвѣ твор-
цемъ новой секты, котру звано пѡвъ-жидѡвскою або
сбѡнявско-литовскою. — Для Соцініянъ переложивъ
Будный цѣлу Библию на мову польску и выдавъ еѣ въ
Несвѣжи у-перве 1570. р.; а въ-друге 1572. р.

4. Христофоръ Бронскій. Сему прихильникови
вѣры кальвиньской приписують важный письменный
твѣръ, котрый має ось-такій заголовокъ: „*Апокрисисъ;
албо отповѣдь на книжки о сѣборѣ Герестейскомъ, именею
людей старожитиной религи (религій) греческой, через Хри-
стофора Филалета*²⁾ в рикъ дана.“ Сей свѡй твѣръ вы-
печатавъ Бронскій въ Вильнѣ 1597. р., и присвятивъ
его Янови Замойскому, канцлерови и гетьманови вели-
кому коронному. Пана сего похваливъ онъ изъ-за сим-
патіи до Русинѡвъ, замѣтивши въ присвященію своєи
книги ось-се: „Разъ зъ устъ Вашои Милости тая вышла
сентенція, же в вѣрѣ никому не треба кѣвалту чинити. —
Зганилъ то Ваша Милость разъ, же мы грецкого набо-
женства люде въ набоженствѣ нашимъ преслѣдовани

¹⁾ Лоскъ, теперь мѣстечко губерніи Виленьской.

²⁾ *Φιλαλήτης*, слово грецке, знач. „приниматель правды.“

бываемъ"... Книгу сю подѣливъ авторъ на чотыри части. Въ першій части пише про соборъ Берестійскій, „о вы-
кrochenю митрополита Кіевскаго и епископовъ“, що при-
няли унію: замѣчае, що именовъ православныхъ выдано
книжку п. з. „*Ектезисъ, або короткое зобрание справъ,
которыя ся дѣлаи на помѣстномъ синодѣ въ Берестѣ ли-
товскомъ*“. Въ части другій розказуе авторъ про дѣѣ
церкви православнои на Руси въ часъ собора Берестій-
скаго; въ части третій пише: „О монархія, або еди-
новластіи костелномъ папезовъ римскихъ;“ наконецъ
въ части четвертій боронитъ патріярха Царгородскаго.

Апокризисъ Филалета написана языкомъ макаро-
ничнымъ, с. е. языкомъ малорускимъ примѣшанымъ зб
словами польскими. А вже-жъ змѣстомъ своимъ естъ она
творомъ вельми важнымъ, по-за-якъ малюе живый образъ
сучаснаго житя церковнаго и суспѣльнаго. Однакже Ме-
летій Смотрицкій, принявши унію, не злюбивъ автора
сеи книги и въ Апологіи своій назвавъ его кальвинис-
томъ, що не знавъ нѣ вѣры грецкои, нѣ письма рускаго.

5. Мелетій Смотрицкій. Онъ родивъ ся въ Смо-
тричи на Подѣлю. Его отецъ, Герасимъ Даниловичъ Смо-
трицкій, бувъ пѣдстаростою Каменецкимъ и ректоромъ
высшои школы въ Острожѣ. Першимъ учителемъ Меле-
тія бувъ Кирило Лукарьс, що вчивъ языковъ грецкаго
и латинскаго въ школахъ Острожскій. Коли-жъ молодой
Смотрицкій заявилъ великій талантъ въ науцѣ, то Ва-
силь Константинъ, князь Острожскій, пѣславъ его въ
езуитску коллегію въ Вильнѣ. Ще за житя Острожскаго
написавъ онъ статью противъ новаго римскаго календаря
и „*Вирши на отступниковъ*“, печатані въ Острожѣ 1598. р.
По смерти сего своего добродѣя Мелетій поѣхавъ зъ
дѣтьми рускаго князя Соломирецкаго за границу, по-
сѣтивъ деякіи университеты нѣмецкіи и познавъ про-

свѣту захѣднои Европы. Повернувши домо́вь выдавъ въ 1610. р. въ Вильнѣ книгу по́дъ заголовкомъ „Θρῆνος, to jest Lament jedynej, świętej, powszechniej, apostołskiej, wschodniej Cerkwie z objaśnieniem dogmat wiary; pierwiej z greckiego na słowieński, a teraz z słowieńskiego na polski przełożony przez Teofila Ortologa.“ Въ сѣмъ творѣ Смотрицкій представивъ въ живыхъ, сильныхъ и поетичныхъ образахъ упадокъ рѣднои вѣры, жалкуючися именно изъ-за того, що знатнѣ роды шляхоцкѣ оденъ за другимъ ѡдъ неѣ ѡдступають. По причинѣ сего твору униты и латиняне заворушились вельми противъ православныхъ, тай появилась лѣтература полемична. Именно езуитъ Петро Скарга выдавъ (1610). въ Краковѣ письмо п. з. „Na Treny i Lament Teofila Ortologa do Rusi greckiego nabożeństwa przestroga“.

Опѣсля ставъ Смотрицкій учителемъ въ Євю недалеко Вильны (1615) и въ тамошнѣмъ монастырѣ постригъ ся въ черцѣ. Въ 1620. р. духовенство и народъ выбрали его архимандритомъ Дерманьскимъ и такожъ архієпископомъ Полоцкимъ. Теофанъ, патріархъ Єрусалимскій, установляючи на ново руску ієрархію, посвятивъ Смотрицкого на архієпископа. Въ 1621. р. написавъ ѡнъ по-польски „Оправданє невинности“ (Verificatio niewinności), де ѡдпиравъ поговѣръ, що на него звертали, мабуть то ѡнъ хоче зрадити Польшу и передати ся Туркамъ; такожъ доказувавъ ѡнъ тутъ право народу руского, зреформувати церковну старшину. Коли-жъ 1623. року убито унитеского архієпископа Полоцкого, Іосафата Кунцевича, то противники православія приписували Смотрицкому головну вину сего убійства. Проте втѣкъ ѡнъ зъ Витебека на Украину, а ѡдтакъ поѣхавъ ажъ въ Царгородъ, де пробувавъ три роки; ѡдтѣль ѡдпиравивъ ся въ Римъ и тамъ прийнявъ унію. Въ 1628. р. выдавъ по

польски свою „Апологию“ въ котрій оправдувавъ своє одступлене одъ православія и старавъ ся доказати, що въ церквѣ православиѣ суть єреси.¹⁾ Митрополитъ Іовъ Борецкій написавъ противъ Апологій одпѣръ підъ назвою „Аполлія“ (погибель), а протоіерей Слуцкій, Андрій Мужилевскій, видавъ (1629) брошуру въ мовѣ польскій п. з. „Antidotum“.

Папа Урбанъ VIII., хочаи Смотрицкого при уніи удержати, именувавъ его архієпископомъ Ієрополитанскимъ и въ письмѣ своїмъ похваливъ его изъ-за правои вѣры; зъ ласки-жъ Поляківъ одержавъ Мелетій богату архимандрію въ Дерманьскѣмъ монастирѣ на Волини. Тому же, що бнѣ неразъ змѣнявъ вѣру, були на Русі такі люде, котрі думали, що бнѣ не єсть нѣ унітомъ, нѣ православнымъ, и що якусь нову вѣру ввести бажає. Про-те брацтво св. Духа въ Вильнѣ просило его въ письмѣ, щобъ бнѣ Русі не роздиравъ ще на часть третю. Смотрицкій одписавъ брацтву, що оно безъ причини підсуває ему таку нѣчєсть, по-за-якъ бнѣ запопадливо старає ся зъєдинити Русь роздвоєну; впрочѣмъ радить бнѣ землякамъ, щобъ выбрали собѣ патріарха окремого. Се письмо Мелетія зове ся „Упѣмненємъ“ (Paraenesis) и его видавъ бнѣ по-польски въ Краковѣ (1629).

Смотрицкій умеръ 1633. р. въ монастирѣ Дерманьскѣмъ. Кажуть, що неприятели дали ему нанитись

¹⁾ „Apologia peregrinationej do krajów wschodnich, przez mię Melietusza Smotrzyckiego, M. D. Archiepiskopa Połockiego, Episkopa Witepskiego, Mściśławskiego, Archimandrytę Wileńskiego i Dermańskiego roku 1623. i 24. obchodzonej, przez fałszywą bracią słownie i na piśmie spotwarzonej, do przeznacznego narodu ruskiego obojogo stanu duchownego i świeckiego sporządzona i podana A. 1628. Augusti die 25. w monasteru Dermaniu.“

отруты. Его биографъ Яковъ Суша, епископъ Холмскій и Белзкій, оцовѣдае, що по его воли похоронено его вразъ зъ похвальнымъ письмомъ папы. Той листъ вложено ему въ руки.

Мелетій Смотрицькій бувъ грамотѣмъ вельми ученымъ и въ діалектицѣ мѡгъ рѡвнатись зѡ всякимъ езуитомъ. Онъ написавъ багато творѡвъ переважно въ мовѣ польскѡй; а вже-жъ изъ всѣхъ его богословскихъ писемъ найважнѣйшимъ єсть *Θρῆνος*; (Lament), про котре выше де-що сказано. Въ нашѡй литературѣ займає Смотрицькій вельми поважне мѣсце изъ-за того, що видавъ въ Свю (1619) граматику языка церковно-славянського. (Гляди главу слѣдуючу: „Литература свѣтка.“)

5. **Иванъ Вишенський.**¹⁾ У кожного народа, що побиває ся довгою долею, выступає въ рѣшучій добѣ лихолѣтя такий мужъ, що силою волѣ та громомъ слова потрясає земляківъ, запомороченихъ своимъ нерозумомъ и чужою кормогою, — що кличе-покликує ихъ до житя нового, до реформи житя суспѣльного и народного. Такимъ мужемъ на Руси бувъ аскетъ-чернець Атоньскои гори Иванъ Вишенський. Онъ родивъ ся въ Галичинѣ, въ мѣстечку Вишнѣ, бувъ отже землякомъ гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного, що бувъ синомъ Самбѣрського шляхтича Конона або Конаша Сагайдачного. Де онъ учивъ ся и де постригъ ся въ черцѣ, годѣ дѣзнатись. Мабуть въ кѣнци вѣку XVI. найшовъ онъ захистъ противъ невгодины часу на горѣ Атоньскій въ Болгаріи. Оден пославъ онъ южнорускому народови, панамъ и епископамъ свои славни посланія, що уважають ся справдѣ перлами въ тогдѣшнѣ.

ній литературѣ церковній. Иногда вертавъ зъ Атона на Украину, щобы живымъ словомъ спонукати землякѣвъ до житя нового.

Иванъ Вишеньскій бувавъ у свого приятеля Іова Княгиницкого, щѣ заснувавъ въ Галичинѣ Скитъ Манявскій, але Атонъ приманювавъ его опять до себе, де чернець-патріотъ моливъ ся за нещасну Русь и въ ен хосенъ списувавъ свои „посланія.“ А вже-жъ присутність его на Руси була неразъ вельми пожадана; про-те на соборѣ Кіівськомъ (1621) рѣшено, послати на гору Атоньску и прикликати бѣтамъ въ рѣдну землю кѣлькохъ черцѣвъ, а мѣжъ ними именно Ивана зъ Вишнѣ. Тѣлько-жъ не звѣстно, чи Вишеньскій на той зазывъ отцѣвъ собору прийшовъ опять въ родину; такожъ не можъ дѣзнатись, де онъ умеръ, чи на Руси, чи въ чужинѣ на горѣ Атоньскѣй.

До насъ дѣйшли чотыри творы сего знаменитого черця, писаніи по поводу принятія уніѣ церковной въ Русь-Украинѣ:

1) „Посланіе ко князю Василю Острожскому и ко всѣмъ православнымъ христіянамъ въ Малой Россіи.“

2) „Посланіе Аѣонскаго монаха Іоанна Вишенскаго ко всѣмъ православнымъ жителямъ юго-западной Руси и польско-литовскаго королевства.“

3) „Посланіе Аѣонскаго монаха Іоанна Вишенскаго къ митрополиту и епископамъ юго-западной Руси, принявшимъ унію.“

4) „Сочиненіе монаха Аѣонскаго о заблужденіяхъ римской вѣры“¹⁾

Крѣмъ сихъ „посланій“ Вишеньскій написавъ ма-

¹⁾ „Акты относящіе ся къ исторіи южной и западной Россіи, собранные и изданные археографическою комиссіею.“ Томъ II. С.-Петербургъ; стор. 205—270.

буть еще „Зачапу мудрого латинника съ глупымъ Русиномъ въ диспутацію.“ Хоча бо авторомъ сего твору зовеся атоньскій чернець Христофоръ, то по мѣню ученого професора Н. Θ. Сумцова имя се уважаеся псевдонимомъ, подъ котрымъ скрывается Иванъ зъ Вишнѣ.¹⁾ Про деякіи иншіи письма меншой ваги трудно рѣшуче сказати, чи авторомъ ихъ есть дѣйстно сей славный чернець-грамотѣй.

Иванъ Вишенскій бдзначуеся въ творахъ своихъ горячимъ патріотизмомъ. Горькими словами правды хотѣвъ быти панѣвъ и епископѣвъ вгамувати въ ихъ роскошнѣмъ житію. И ось смиренный сей чернець, щѣ носивъ *каптуръ или страшило на голову*, щѣ въ просте одѣне *яко въ мѣхъ оболокся и узувъ ся въ чоботища несытертіи*, явивъся панамъ збыточникамъ строгимъ проповѣдникомъ покаяня, котрый звѣщаваъ имъ загибель, если не поправлять своего житя. А вже-жь годъ его назвати лишь сухимъ аскетомъ: се бувъ справдѣ типъ Украинця, щѣ смѣеся крѣзь слезы; про-те въ его прѣрочихъ унѣмненяхъ проявляєся инѣгдѣ сердечный гуморъ, супротивъ котрого ачейже не могли остатися байдужными зноровлепѣи сыны Руси-Украины.

Вишенскій любить народнѣи святоцѣи и радить духовенству проповѣдати слово божье въ мовѣ живѣи; однакже не позволяе грамотѣямъ, Евангеліе и Апостолъ перекладати на мову народну, по-за-якъ языкъ церковно-славянскій бдѣ всѣхъ языкѣвъ есть Богу наймилѣйшій; „*понеже безъ поганскихъ хитростей и руководствъ, се есть, ксераматикъ, риторикъ, діалектикъ — простымъ прилѣжнымъ читаніемъ — къ Богу приводитъ.*“²⁾

¹⁾ Іоаннъ Вишенскій („Кіевская Старина“, томъ XI, 1885; стор. 651.)

²⁾ Акты..., стор. 210.

Видячи въ языцѣ церковно-славянскѣмъ засновокъ всея поваги обряду грецкогo, Вишенскій не любитъ Аристотеля и Платона, думаячи, що сучасна наука схолястична має своє жерело въ науцѣ тыхъ философѣвъ грецкихъ. Сюды односять ся отъ-сѣ его слова: „Бгда есте на латинскую и мїрскую мудрость ся полагомили, тогда есте и благочестіе стратили, въ вѣрѣ онемоцнѣли и побольши, и ереси породили... Чи не льпше тобѣ изучити часословецъ, псалтырь, охтоихъ, апостолъ и евангеліе... и быти простымъ богоугодникомъ и жизнь вѣчную получить, нежели постигнути Аристотеля и Платона и философѣмъ мудрымъ ся въ жизни сей звати и въ геену¹⁾ отгнати? Разсуди! Мнѣ ся видить, льпше естъ ани аза²⁾ знати, толко бы до Христа ся дописнути, который блаженную простоту любитъ“...³⁾

Тому-що атонскій чернець вѣрно придержуе ся науки Христовой, не любитъ онъ народныхъ звичаѣвъ и обычаѣвъ зъ прикметами поганьскими; бдтакъ покликуе до землякѣвъ, щобы позбулись колядъ, щедрѣвокъ та й няшихъ народныхъ обрядѣвъ и забавъ.⁴⁾ А вже-жъ любить онъ людъ и вступае ся у панѣвъ-епископѣвъ за хлопами, котріи не маючи за-щѣ соли купити „изъ одной мисочки поливку або борщикъ хлебнютъ — и сами себѣ панове и слуги суть.“⁵⁾

Въ загалѣ упоминае онъ всѣхъ землякѣвъ, щобы жили мѣрно и не любувались въ ласоцахъ та вытребенькахъ. Вже-жъ и мѣжь черцями не всѣ поборюють приману свѣта; „тому не дивуйся“, каже онъ дальше, „або етъ подвигъ и борба естъ жизнь тая, которое ты не

¹⁾ Геенна — gehenna=пекло; властиво: долина при Єрусалимѣ, де дѣти жертвовались Молохови.

²⁾ Азъ — перша буква въ Азбуцѣ.

³⁾ Акты..., стор. 210. — ⁴⁾ ibid. стор. 223. — ⁵⁾ ibid. стор. 242.

знаєшь; бо еще еси на войну не выбрався, еще еси дома-туръ, еще еси кровопѣдъ, мясопѣдъ, волопѣдъ, скотопѣдъ, звѣропѣдъ, свинопѣдъ, куропѣдъ, гускопѣдъ, птахопѣдъ, сытопѣдъ, сластопѣдъ, маслопѣдъ, пиронопѣдъ, еще еси периноспалъ, мягкоспалъ, подушкоспалъ; еще еси тылу угодики, еще еси тылюбители, еще еси кровопримители, еще еси перцодобецъ, шафранолюбецъ, имберолюбецъ, гвоздикилюбецъ, кминюлюбецъ, цукролюбецъ и другихъ брьденъ горко- и сладколюбецъ; еще еси конфактолюбецъ, еще еси кревопискики, еще еси гортановстекъ, — еще еси гортаномудрецъ, еще еси дѣтина, еще еси младенецъ, еще еси млеконій. Якъ же ты хочешъ бѣду военника, бѣлогося и боручогося, у цыцки матернеса дома сидѣчи, розознати, розсудити?¹⁾

Такъ отже сей чернецъ „въ чоботищахъ невытертыхъ“ бувъ незвычайнымъ зъявищемъ въ тогдѣшній жизни суспѣльнѣй. Хоть бнѣ не знавъ науки схоластичной, то силою вѣры и природнымъ умомъ взрѣсъ справдѣ въ велита, супротивъ котрого, сучаснѣй книжники явились покотигорошкомъ.

6. Кирило Транквиліонъ-Ставровецкій. Онъ бувъ черцемъ и проповѣдникомъ въ монастырѣ печерекѣмъ въ Кіевѣ; опѣсля поставлено его учителемъ у Львовскѣй брацкѣй школѣ Ставропигійскѣй, а наконецъ архимандритомъ въ Черниговѣ. Ставровецкій написавъ „Зерцало Богословія“ и вынечатавъ его въ монастырѣ Почаѣвскѣмъ въ 1618. р. У-друге друковано сю книгу такожь въ сѣмъ монастырѣ 1679. р., а въ-третє въ Кіевѣ 1696. р. Головный матеріалъ для уложенія важнаго сего твору давали ему писма богословѣвъ, особливо Василя Великого и Іоанна Дамаскина. Але къ выбору изъ богословскихъ книгъ прилучивъ бнѣ такожь розправы свѣтскихъ фи-

¹⁾ ibid. стор. 220.

лософѣвъ и вѣдомости фізіологичні, що показують замѣтки самого автора: „такъ толкують наши богословцы и свѣтскіе философы“, „такъ повѣдають фізелонцы“ (фізіологи або натуралісты). Въ „Зерцалѣ Богословія“ маємо двѣ части: перша часть розправляє о существѣ божѣмъ; ѡдтакъ о четвероякѣмъ свѣтѣ: невидимѣмъ (о ангелахъ), видимѣмъ (о чотырохъ елементахъ), чоловічѣмъ або малѣмъ (мікрокосмѣ), и злосливѣмъ, де панує діаволь; друга же часть говорить про два мѣсяця: про темный Вавилонъ и пресвѣтлый Сіонъ, а ѡдтакъ про блажену жизнь будущою вѣка. — Вельми любопытні суть именно статѣи про элементы неодушевленого свѣта; они бо выказують середньовѣковій поглядъ на творене свѣта и на зъявища природні. — Языкъ Зеркала Богословія есть переважно (мало)рускій, та являє лишь не богато слѣвъ и формъ церковно-славянскихъ и польскихъ.

Ставровецкій выдавъ еще „Евангеліе Учительное“, с. в. „Поученія на дни воскресныя и праздники всего года“, напечатавши сю книгу въ Рахмановѣ 1608., 1619. р. и въ Могилевѣ 1619. р. Але по указу царя Михайла Федоровича и патріярха Филарета (зъ д. 1. грудня 1627. р.) приказано було сю книгу и такожь другіи творы сего автора спалити.

Одтакъ написавъ ѡнъ въ 1646. р. „Перло многоцѣнное“, котре выпечатано въ Могилевѣ 1690. р. Тутъ находимо статѣи богословскіи, писаніи то прозою, то вѣршами. За прозаичнымъ вступомъ (о видимыхъ и невидимыхъ дарахъ божіихъ) слѣдують вѣршѣ духовного змѣсту, роздѣленіи на двѣ части: въ першій части находить ся похвала Богу, Богородицѣ, ангеламъ, апостоламъ и святымъ, ѡдтакъ похвала на рѣздво, воскресене Христове и т. и.; — друга часть починає ся по-

хвалою на страсти Христові, по чомъ слѣдують: плачъ Богородицѣ въ прозѣ, молитва ко Спасителю въ вѣршахъ, морализуючі стихотворы підъ назвою „дѣкарства“, и наконецъ „казанья.“

7. Захаръ Копыстенскій, чернець, опісля архимандритъ печерского монастыря въ Кієвѣ. Онъ исправлявъ давній церковно-славянскій перекладъ *Бесѣдъ св. Іоанна Златоустого на Посланія св. апостола Павла* и выдавъ его въ Кієвѣ 1623. р., одтакъ вразѣ зъ Єлисеємъ Плетенецкимъ, архимандритомъ печерского монастыря, и зъ иншими учеными грамотѣями исправлявъ онъ після тексту грецкого перекладъ *Бесѣдъ Златоустовыхъ на Дїянія святихъ Апостолъ* и зъ переднимъ своимъ словомъ выдавъ сю книгу въ Кієвѣ 1624. р. Въ 1624. р. выдавъ онъ еще „*Номоканонъ сирѣчь Законоправилици*“. Сю вельми важну книгу напечатано въ Кієвѣ у-друге въ 1629., а одтакъ у Львовѣ 1646. р. и въ Москвѣ 1639. р. Тутъ зустрічаємо цѣкаві вѣсти про всякі забобони тогочасні, розширені въ народѣ. Такъ доводимо ся изъ сего Номоканона, що чарівницѣ при своихъ шентахъ уживали слова зъ псалмівъ, имена мучениківъ и написавши ихъ давали носити на шів, — що они ховали змію за назуху а потімъ здирали шкѣру и прикладали до очей и зубівъ за-для здоровля. Інші пророкували будучину, вѣщували долю або недолу, толкували щасливі або нещасливі днѣ породу. Забобонні люди прикликували до себе циганокъ и ворожокъ; ворожили зъ воску, зъ олова, зъ бобу. Були й такі, що чванились тымъ, що розганяють облаки, що зачаровували бурѣ, вгадували, де находить ся вкрадена рѣчь и т. и. Номоканонъ ганить святки русалокъ, що одбували ся зъ танцями на улицахъ, — ганить розкладанє огнівъ, що дѣяло ся тогдѣ не тільки на Купала, але й

въ вечеръ передъ иными праздниками, а особливо въ день Вознесеня, зъ чимъ сполучалась окрема ворожба про долю и т. и.¹⁾

Въ 1625. р. архимандритъ Захаръ Копыстенський напечатавъ рѣчь, выголошену въ день поминокъ своего попередника Плетенецкого. Тутъ доказувавъ онъ потребу, поминати покѣйникѣвъ и ѡдпиравъ тыхъ вѣльнодумцѣвъ, що йдучи за протестантскою наукою не признавали хѣсна молитовъ за мерцями. Копыстенський выступавъ такожь противъ чистилища католицкого и доказуе, що наука св. отцѣвъ про „мытарства“ зовсѣмъ не тая, що наука про чистилище. „Мытарства“, учить онъ, „се тольکو рѣжній перепоны и неспокоѣ, якѣ причиняють розлученій ѡдъ тѣла души воздушній духи, подобно якъ „мытникове“ непокоять проѣздного свободного чоловіка на коморахъ мытничкихъ.“²⁾

Въ тѣмъ-же 1625. р. выдавъ онъ *Толкованіе на Апokalипсиса* Андрѣя Кесарійского. Сю книгу присвятивъ онъ панови Григоріеви Далматови, що бувъ ѡдступивъ уже ѡдъ православія. Се бувъ внукъ Константина Далмата, котрому авторъ присвячувавъ попередній свои переклады. Захаръ уговорюе Григорія, чтобы вернувъ до вѣры батькѣвъ своихъ, и каже, що дѣдъ его зрадѣвъ бы зъ такого его повороту...

Важнымъ естъ еще творъ Копыстенського, написанный п. з. „*Палимодіа*“³⁾ противъ книги „*Оборона униі*“, що еъ выдавъ Виленський игумень Левъ Кревза (1618). Книги сей доси не выпечатано; именно первѣстна рукопись автора находить ся въ печерской Лаврѣ, а копій

¹⁾ Н. Костомаровъ. „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главѣйшихъ дѣятелей.“ II. отдѣлъ. С.-Петербургъ 1874; стор. 69.

²⁾ *ibid.* стор. 68. — ³⁾ *Палимодіа* — поворотъ.

єи розкинені по рѣжнихъ бібліотекахъ. Въ євмъ творѣ єсть багато записокъ историчныхъ про ієрархію Кіівську, про причини и початокъ унії и т. и. — ѳдтакъ высказує ся рѣжниця мѣжъ наукою церкви православною а римскою. Десять главъ изъ єєи книги напечатано въ книзѣ „*О вѣрѣ*“ выданѣй 1648. р. въ Москвѣ. Опѣсля св. Дмитро, митрополитъ Ростовскій, пишучи євѣй *Каталогъ* митрополитѣвъ Кіієвскихъ, корыстувавъ ся чи-мало Палинодією Копыстенського.

8. Лаврентій Зизаній Тустановскій родивъ ся въ Вильнѣ, походячи изъ шляхты рускои гербу Пилява. Довшій частъ живѣ бивъ на Волини, корыстующисъ ласкою князѣвъ Острожескихъ; ѳдтакъ бувъ учителемъ и проповѣдникомъ въ Ярославѣ (въ Руси галицкѣй) та й учителемъ у Львѣвскѣй брацкѣй школѣ. Опѣсля-жъ перселивъ ся опять на Волинь, въ городъ Корець, де бувъ проповѣдникомъ и протоієреємъ. Онъ написавъ великій катихизисъ н. з. *Оглашеніє* въ тогдѣшнѣй кивжнѣй мовѣ рускѣй и переложивши єго на языкъ церковно-славянскій поѣхавъ въ Москву та просивъ патріарха Филарета, щобы єю книгу затвердивъ. Патріархъ ставъ рукописъ читати и велѣвъ поговорити зъ Зизаніємъ Богоявленському игумену Иліи та справщикови¹⁾ Гришцѣ. Оба тѣ кивжники говорили Зизанієви мѣжъ иншимъ отъ-єє: „У тебе въ книзѣ написано про круги небесні, про планеты, про затымѣне сонця, про трѣмъ и блискавицѣ, про кометы, — але єй статѣвъ взявъ ты изъ книги Астрологіѣ, а єєя книга уложена чарѣвниками поганьскими и не схожа зъ нашимъ православіємъ“. На те ѳдповѣвъ Зизаній: „Чому не схожа?

¹⁾ Справщикомъ звавъ ся той грамотѣй, щѣ исправлявъ книги и займавъ ся ихъ печатанємъ.

я-жь не написавъ колеса щастя и породу чоловіка, не говоривъ, що звѣзды управляють нашимъ житємъ; я написавъ теє тільки для вѣдомости, нехай чоловікъ знає, що се все творъ божій". Одтакъ сказали оба ті критики: „Ба, а хіба-жь се правда, що ты кажешъ? облаки надувшися сходятъ ся и ударяють ся, и бдѣ того буває грѣмъ; огонь и звѣзды зовешъ звѣрами, що на небо-склонѣ!" И запытавъ ся Зизаній: „А якъ-же по-вашому писати про звѣзды?" На се бдповѣли Ілія и Гришка: „Мы пишемо и вѣруємо такъ, якъ Мойсей написавъ." Лаврентій пригорнувъ свою книгу до груди и поцѣлувавши, передавъ єѣ власти церковній для исправленя. Сей творъ Зизанія выпечатано 1627. р. въ Москвѣ п. з. „*Катихизисъ, по литовски* Оглашеніє, рускимъ же языкомъ нарицается *Бесподословіє*"... Раскольники російскій выпечатали сю книгу у-друге въ Гроднѣ 1788. р.

Братъ Лаврентія Зизанія, Стефанъ, що бувъ въ Вильнѣ учителемъ, выдавъ въ єѣмъ городѣ (1596) въ языцѣ церковно-славянськѣмъ и польськѣмъ „*Поученіє св. Кирилла, патріарха Іерусалимскаго о Антихристѣ*", присвячуючи сю книгу Василеви Константинову, князю Острожескому. Стефанъ Зизаній написавъ такожъ маленькій катихизисъ п. з. „*Изложеніє о православной вѣрѣ короткимъ нытаніємъ и отповѣданіємъ для латвийшаго выразумнаго христіанскимъ дѣтемъ*". Сей катихизисъ выпечатано на 6 карткахъ въ додатку до Лексикона Лаврентія Зизанія.

9. Ісаія Борисовичъ Копиньскій. Онъ учивъ ся въ Ставропигійскѣй брацкѣй школѣ у Львовѣ и постригъ ся въ черцѣ въ печерскѣй Лаврѣ въ Кієвѣ. Въ 1615. р. бувъ Копиньскій старшимъ черцемъ въ брацтвѣ Кієвского Богоявленьскаго монастыря и учителемъ новои школы при єѣмъ монастырѣ; бдтакъ поставлено его

игумномъ Кіівско-Межигірського та Густинського монастиря. Его поважали пань литовско-руській, а княгиня Вишневецка повѣрила ему виховане свого сына Єреміѣ. Коли Єрусалимскій патріархъ Теофанъ повертаючи зъ Москвы приѣхавъ до Кієва, то на просьбу гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного посвятивъ ѓнъ (1620) Копиньского на православного епископа въ Перемышли; однако король польскій Жигимонтъ III. не хотѣвъ узнати его епископомъ, по-за-якъ по воли королѣвскѣй поставлено (1610) въ Перемышли Атаназія Крупецкого епископомъ унитскимъ. А вже-жъ Русины православнїи почитали радо свого архипастыря и про-те Копиньскій сидѣвъ въ Перемышли, мѣжь-тымъ коли Крупецкій живъ въ монастирь св. Спаса за Старымъ Самборомъ. Коли-жъ Копиньскому забаглось займити всѣ добра епископскій, то наѣхавъ ѓнъ зъ людьми своими на монастирь св. Спаса, взявъ его силою и выгнавъ зъ-бѣтамъ свого соперника. При тѣмъ, нападѣ запропастилось багато важныхъ писемъ и грамотъ.

Копиньскій бувъ ворогомъ всякои реформы церковной и не допускавъ примиреня православныхъ зъ унітами. ѓнъ бувъ першимъ, щѣ митрополита Іова Борецкого оповѣстивъ про „Апологию“ Смотрицкого, закидаючи сему творови багато похибокъ въ вѣрѣ. Изъ за сєи ревности для православія поставлено его (1628) архієпископомъ Смоленськимъ и Чернигѣвскимъ та й архимандритомъ монастирьвъ задніпровскихъ. ѓдтакъ въ 1631. р. по смерти Іова Борецкого выбрано старенького Копиньского митрополитомъ Кіївскимъ, Галицкимъ и всєи Руси. Въ рѣкъ опѣсля (1632) архимандритъ печерского монастиря, Петро Могила, одержавши бѣ польского короля Владислава IV. грамоту на митрополию Кіївску, поѣхавъ до Львова, запроєивъ сюды ми-

трополита зъ Волощины и кѣлькохъ владыкъ, котрѣ его въ церквѣ Успенскѣй посвятили на митрополита. Повернувши до Кіева Могила велѣвъ Копиньского выволѣчи зъ Золотоверхо-Михайлѣвского монастыря. Недужого старця схопили въ одной волосяницѣ, положили на коня и одвезли въ монастырь печерскій, де бнѣ умеръ (1634).

Копиньскій написавъ *Посланіе* ко князю Бремѣн Корыбутову Вишневецкому, уговоряючи его вернутись до вѣры православной, въ котрой жили ѣ вмерли его предки та родители. Посланіе се зъ р. 1631. выпечатано въ „Вѣстнику юго-западной и западной Россіи“ (іюль, 1862. стор. 54.). Мѣжь рукописями Московскои патріаршои библіотеки находятъ ся отъ-сѣ два творы Копиньского: 1) „Алфавитъ духовный“, 2) „Лѣствица духовнаго въ Бозѣ иноческаго жительства“... Алфавитомъ духовнымъ зовуть ся короткіи правила житія морального, уложеніи въ порядку алфавита славянскаго. Лѣствица же дѣлится на 33 ступни або главы по числу лѣтъ земскои жизни Спасителя. Авторъ сего аскетично-морального твору думае, що якъ бы Адамъ не бувъ согрѣшивъ, то люде не родились бы дѣтьми, и родились бы не такъ, якъ теперь родять ся. „Чоловѣкъ“, говорить Копиньскій, „родить ся одъ жѣнки и стремить сполучити ся зъ нею, але тымъ самымъ умирае душею: такъ якъ сѣль, хоча родить ся зъ воды, получившись зъ водою, зновъ щезае.“ Авторъ не може вправдѣ одкинути вѣнчаня, але лишае его тѣлько людямъ низшого ряду, мѣжь-тымъ коли люде вышші, черцѣ, мають наблюдать чистоту безженну.¹⁾

Справдѣ, така мудрѣсть чернеца не могла просвѣтити тогдѣшньои Руси, що потребувала иншого лѣку для

¹⁾ Н. Костомаровъ, „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей.“ II. отдѣлъ. С.-Петербургъ 1874, стор. 73. 74.

реформы життя релігійного и суспільного. А вже-жъ Иванъ Вишенський доказаъ своїми письмами, що можна бути черцемъ-аскетомъ, а при-тѣмъ бѣльше практично задивлюватись на свѣтъ та зберегати святощъ свого народу.

6) Першій типографъ. Вydаня Библії и книгъ церковныхъ. Рукописи.

І. 1. Швайпольтъ Фѡль¹⁾. Першу друкарню для печатаня книгъ церковныхъ кирилицею засновано въ Краковѣ около р. 1491., а два роки опѣсля печатано такій-жъ книги въ Венеціи и Цетиніи (въ Черногорѣ) въ хосенѣ Славянъ полудневыхъ. Въ Краковѣ занявъ ся сямъ дѣломъ Швайпольтъ Фѡль (Sweipolt Viol), що бувъ роду нѣмецко-франконьского, и родивъ ся мабутъ въ Люблинѣ²⁾. Тамъ стоявъ онъ вѣдай въ близькихъ ѣдноси-нахъ до Русинѣвъ и мѣгъ навчитись языка церковно-славяньского. Кажуть³⁾, що Фѡль первѣстно не бувъ типографомъ зъ професії, але гафтаромъ (Seidenhafter), та що печатаню книгъ мѣгъ придивитись въ Нѣмеччинѣ. Въ 1489. р. одержавъ онъ ѣдъ короля Казимира Ягайловича привилегію, на основѣ котрой построиъ въ Олькуші⁴⁾ новіи якійсь машины до черпаня воды и до яншихъ робѣтъ въ копальняхъ олова. Зъ сего видно, що Фѡль бувъ знаткомъ механики. Мѣжъ-тымъ заключивъ онъ тайну умову зъ Рудольфомъ Боредорфомъ изъ Брун-

¹⁾ Сесю статью про Швайпольта Фѡля написано перепажно на основѣ розиравы ученого Я. Головацкого п. з. „Sweipolt Fiol und seine kyrillische Buchdruckerei in Krakau vom Jahre 1491“. (Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kais. Akademie der Wissenschaften. Dreiundachtzigster Band. Wien 1876. S. 425—448.)

²⁾ Wiszniewski, Historia literatury polskiej, III., p. 81.

³⁾ ibid.

⁴⁾ Олькушъ, гѣродъ нѣ губерніи Кѣлецкой.

швику, котрый вырѣзувавъ для него черенки славянскій, и одтакъ въ 1491. р. той умный и вельми дѣяльный типографъ выпечатавъ въ Краковѣ двѣ книги церковнѣ, Октоихъ и Часословъ; але вже 21. падолиста того року Краковскій епископъ вбзавъ его передъ свѣй судъ за-для того, що бнѣ поваживъ ся друкувати кирилицею книги церковнѣ. Хоча же два Краковскій мѣщане и райцѣ, зложивши 1000 золотыхъ угорскихъ, за Фьоля заручили, що бнѣ города не опустить, поки процесъ его не скби-чить ся, то однако всаджено его въ тюрьму, и ажъ 8. червця 1492. р. выпущено зъ вязницѣ пѣдъ тою вымѣнкою, щобы одцуравъ ся бѣдъ всякою врсей и придержувавъ ся вѣры церкви римско-католицкон. Свою обѣт-ницю скрѣпивъ Фьоля присягою и гадавъ, що вже спо-койно жити-ме въ Краковѣ. Але засудомъ власти ду-ховной конфисковано ему книги, бо его пѣдозрѣвано о наклѣнѣ до церкви православної, котрѣй мали слу-жити его друки. По тѣй причинѣ друки Фьоля суть рѣд-костію бібліографичною. Одтакъ покинувъ бнѣ Краковъ и переселивъ ся въ Угорщину. Тутъ живъ бнѣ въ Левочи (Leutschau) въ горахъ межн Нѣмцями, де й вмеръ 1525. р.

Въ Краковѣ выпечатано отже 1491. р. *Октоихъ* або *Осмогласникъ* и *Часословець*, а крѣмъ сихъ двохъ книгъ приписують ся трудамъ Фьоля ще двѣ книги: *Тріодъ пост-ная* и *Тріодъ цвѣтний*, хоча на нихъ не означено нѣ мѣ-ся, нѣ року печатаня¹⁾. Повный екземпляръ Октоиха находить ся тѣлько въ Вроцлавѣ въ бібліотецѣ Редигер-скѣй. Замѣсь заголовка читавмо на першѣмъ листѣ

¹⁾ По мнѣнію А. Петрушевича Швайпольтъ Фьоля выпеча-тавъ въ 1491. р. такожъ „*Псалтырь съ созлѣдованіємъ*“. (Времен-никъ Ставр. Института съ мѣсяцословомъ на годъ 1884., въ ста-тѣхъ: „О началѣ книгопечатанія на Руси вообще а въ городѣ Львовѣ въ особенности“; стор. 113.).

сеи книги слѣдующіи слова: „Съ Богомъ почінаемъ Осмогласникъ, твореніе преподобнаго ѡтца нашего Іоана Дамаскина“ и т. д. На останній же картці находить ся отъ-ся приписка въ тогдѣшній урядовій мовѣ руской: „Докончана бысть сна книга 8 великомъ градѣ оу Краковѣ при державѣ великаго короля полскаго Казимира, и докончана бысть мѣщаниномъ краковскимъ Шеланполтомъ Фѡль из Нѣмциъ, немецкаго родоу Франкъ, и скончалася по кожемъ нароженіемъ. Ді сътъ двѣтъдѣсѣтъ и ѡ лѣтъ“¹⁾). Въдай почавъ Фѡль велике свое дѣло колька рокѡвъ передше, а довершивъ его въ 1491. р., бо въ однѡмъ роцѣ не мѡгъ бы бувъ выпечатати чотырохъ книгъ; а впрочѡмъ по роцѣ 1491. не друковано въ Краковѣ нѣ одной книги церковной.

Про Краковскій Октоихъ подавъ першу вѣсть Кіевскій архимандритъ Захаръ Копыстенскій, который у своѣй „Палинодіи“, писаній около 1620. р., згадує про *Октоихъ* або *Октай Краковского друку* (кн. III., разд. 1., арт. 2.). Присвячуючи же князеви Святополкови Четвертынскому свое выдане Бесѣдъ св. Іоанна Златоустаго пише сей архимандритъ отъ-се: „*Королева Ядвига читовала Біблію словенскую, а до вырозумѣня ей мѣла выклады отцевъ святыхъ словенскимъ языкомъ, который зъ Біблією читала. — За Казимира кроля в Краковѣ друковано по словенску книги вѣры и набоженства такового, якое ми по сїи дни вѣдугъ чину церкви восточней заховуемо*“ („Бесѣды Іоанна Златоустаго на посланія апостола Павла“. Кієвъ, 1623²⁾).

Фѡль печатавъ свои книги въ тѡмъ языкѣ церковно-славянскѡмъ, который основуючися на языкѣ апостолѡвъ славянскихъ Кирила и Методія, се-бѣ-то на языкѣ

¹⁾ Розправа Головацкого: „Sweipolt Fiol...“, стор. 432.

²⁾ *ibid.* стор. 427.

старо-славѣнскѣмъ¹⁾), приноровивъ ся не только до выговору, але подекуды и до формъ мовы рускон.

Въ томъ часѣ, коли живѣ Фёоль, въ языцѣ церковно-славянскѣмъ зустрічались ще болгаризмы и деякія сербизмы; и такъ до болгаризмѣвъ належало уживане знаківъ **л** и **ж** замѣсць **ш** и **ю**; н. пр. **ѡза** зам. **ѡза**, **сѡбота** зам. **соубота**, хоча въ большій части знакъ **ж** заступае ся у Фёоля самогласною **ю**. Пѣсля **л** и **р**, що стоить межи согласными, въ книгахъ Фёоля находимо глуху самогласну **ъ** въ тыхъ словахъ, въ котрыхъ мова руска кладе самогласну **о**, **е** передъ **л**, **р** або по **л**, **р**; н. пр. **длъгъ**, **плъть**, **кръвъ**, **смертъ**, **кръсть** замѣсць **долгъ**, **плоть**, **кровь**, **смерть**, **крестъ**; подекуды-жъ стоить таке **р** безъ **ъ**, — отже уважае ся самогласною; н. пр. **въскрсѣніе** зам. **въскрсѣніе**; та и въ загаль стоить въ сихъ книгахъ неразъ **ъ**, **ь** зам. **ѣ**: **чѣстнын**, **въсѣчская** зам. **честный**, **въсѣчская** и т. и. Иногда кладе ся **ѣ** зам. **ѣ**: **раздѣлѣніа** зам. **раздѣленіа**. Суть и деякія сербизмы въ друкахъ Фёоля, именно же на конціи слова по согласной стоить **ь** зам. **ъ**: **градъ**, **недоугъ**, **славимъ** зам. **градъ**, **недоугъ**, **славимъ**, и т. д. Такіе болгаризмы и сербизмы усунено зъ языка церковно-славянскаго одъ того часу, якъ Мелетій Смотрицкій, выдавши въ Євю (1619) грамматику церковно-славянску, сей языкъ уладивъ одвѣтно до основныхъ прикметъ мовы рускон.

2. Францискъ Скорина²⁾). За границею полуднево-заходной Руси печатались книги церковні до 1569. р.

¹⁾ Деякіи ученіи мужі зовуть сей языкъ старо-болгарскимъ.

²⁾ Важнѣйша литература: Mich. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*. Tom VIII. W Krakowie 1851; str. 460—480. — Яковъ Ѳ. Головацкій, „Нѣсколько словъ о Библии Скорины и о рукописной русской Библии изъ XVI. столѣтія, обрѣтающейся въ бібліотекѣ монастыря св. Онуфрія во Львовѣ“. (Науковий Сборникъ, издаваемый литературн. обществомъ галицко-русской Матицы. 1865. Во Львовѣ; стор. 225—256. — А. Петрушевичъ, „Отвѣты и вопросы. Письмо III. Францискъ Скорина, издатель русской Библии въ Празѣ чешской въ 1517., 1518. и 1519. г.“. (Слово, 1875, ч. 130). — Анатолий Вахнянинъ, „О докторѣ Фран-

Першимъ Русиномъ, що за границею занявъ ся печатанємъ книгъ, бувъ Францискъ Скорина. Онъ родивъ ся въ Полоцку и вчивъ ся въ академіи Кракѣвскій. Тому-же, що въ тій академіи тільки католики могли вчатись, можна догадуватись, що й Скорина придержувавъ ся вѣры католицкон. Петрушевичъ же думав¹⁾, що Скорина хрестне своє имя „Георгій“ скривъ підъ неправославною назвою „Францискъ“, щоби мѣгъ учитись въ тій академіи, до котрої православнимъ не було приступу. Що же Скорину въ хрещеню названо Георгіємъ, дознавъ ся учений сей мужъ изъ підпису на портретъ Скорини, замѣщенѣмъ въ „Крестинѣмъ Календарѣ“ (Москва 1873), а знятѣмъ зъ рисунку 1517. р. А вже-жъ въ Руси литовскій були католики, котрі бдѣ часѣвъ Ягайла корыстувались тамъ окремѣшними привилегіями, и про-те вѣроятною єсть догадка проф. Вахнянина, що Скорина мѣгъ для тыхъ привилегій въ статись католикомъ, по-за-якъ бувъ чоловѣкомъ богатимъ, котрый своимъ коштомъ покрывавъ всѣ наклады своїхъ книгъ. Що Скорина бувъ справдѣ Русиномъ, можъ изъ сего дознатись, що языкъ рускій зове онъ своимъ языкомъ *прирождонымъ*²⁾.

Около р. 1506. Скорина одержавъ степень бакаляра въ академіи Кракѣвскій, а по мнѣню А. Петрушевича³⁾

циску Скоринѣ и его литературній дѣяльности“. (Справозданє дирекціи ц. к. гимназіи академ. въ Львовѣ на рѣкъ шкѣльный 1878/9). — „Кілька уваг над розправою проф. А. Вахнянина“: О докторѣ Франциску Скоринѣ... (Правда, місячник для словесности науки и політики. Рочник XII. У Львові, 1879; стор. 640—646).

¹⁾ „Слово“ 1875., ч. 130.

²⁾ Въ переднѣмъ словѣ до книги Естеръ каже Скорина, що въ перекладѣ своїмъ наслѣдувавъ св. Ієронима — „Богу въ Тройци единому ко чти а своему природжоному рускому языку к науцѣ всего добраго“.

³⁾ „Слово“ 1875., ч. 130.

доступивъ тамъ такожъ степени доктора медицины. Однако Вахнянинъ доказуе¹⁾, що Скорина не мѡгъ старати ся въ Краковѣ о степень доктора медицины, тому-що въ академіи сего города черезъ весь вѣкъ XV, и въ вѣцѣ XVI. ажъ до 18. лютого 1527. р. не подавано степени докторского на факультетѣ медицинѣ, що отже студенты сего академіѣ удавались въ тѡй цѣли найчастѣйше до Бононіѣ, а може й куды инде. Такъ отже не знати, на котрѡмъ университетѣ Скорина получивъ дипломъ докторскій; мабутъ сталося се на университетѣ Пражскѡмъ. Вѣдай посѣтивъ бнѣ такожъ деякі нѣмецкія города, ба, кажуть²⁾, що бнѣ познакомивъ ся въ Витенбергу зъ нѣмецкимъ реформаторомъ Мартиномъ Лютеромъ и зъ его приятелемъ Меланхтономъ.

Скорина, „докторъ въ лекарствѣ“, живѣ въ Вильнѣ, де мѡгъ приготавливати перекладъ Библіѣ изъ латиньскои Вульгаты на языкъ рускій. А вже-жъ въ 1517. р. освѣвъ въ Празѣ, и ставъ тамъ печатати *Библію старого завета* пѡдъ такимъ заголовкомъ: „*Библия руска, выложена докторомъ Францискомъ Скориною изъ славнаго града Полоцка, Богу ко чти и людемъ посполитымъ к доброму научению*“. 1517., 1518. и 1519. р. накладомъ Богдана Онькова сына, радцы места Виленьского³⁾. Изъ сего

¹⁾ „О докторѣ Ф. Скоринѣ...“, стор. XVI.

²⁾ Kopitar, Hesychii glossographi discipulus. Vindobonae 1839, p. 33.

³⁾ Друки Скорины суть теперь вельми рѣдкі. Повный экземпляръ Библіѣ его находитъ ся въ императорскѡй публичной библіотекѣ въ Петербургѣ. Въ 1517. р. выданъ Скориною: 1. Книга Иовъ; 2. Притчи Саломона царя; 3. книга Иисуса сына Сирахова. — Въ 1518. р.: 1. книга Екклесіастесъ царя Саломона; 2. книга пѣснь пѣснямъ царя Саломона; 3. книга Премудрости Божіей; 4. четыре книги Царствъ; 5. книга Иисуса сына Навина. — Въ 1519. р.: 1. книга Бытѣя; 2. кн. Исходъ; 3. кн. Левитъ; 4. кн. Чисъла; 5. кн. второй Законъ; 6. кн. Пуднѣъ; 7. кн. Руевъ (рѡкъ неозна-

заголовку видно, що Скорина выдавъ Библію въ хосенъ простого люду.

Вахнянинъ наводитъ гадку Добровского¹⁾, мабуть Скорина для того переселивъ ся до Праги, щобы тутъ мати підъ рукою чеській переклады біблійні, и мабуть-то бпъ въ Венеціи казавъ собѣ повырѣзувати матрицѣ, поза-якъ черенки въ его виданяхъ ббльше схожі суть зъ черенками друкбвъ Венецкихъ, нѣжъ зъ кирилицею тою, щб уживалась на Руси въ книгахъ рукописныхъ²⁾.

Хоча Скорина зладивъ свбій перекладъ пбсля латиньскои Вульгаты, то все-таки языкъ грецкій бувъ ему добре звѣстный. Въ кбнци канона Пресвятой Богородицѣ читаемо: *отъ-те: „Доконанъ естъ канонъ пречистой Богородици выложенный изъ грѣчeskого на рускiй языкъ докторомъ Францискомъ с Полоцка“³⁾.*

Крбмъ книгъ старого завѣта напечатавъ Скорина въ Вильнѣ *Апостолъ* черенками зъ Праги въ 1525—1528. року. Изъ переднього слова ко мѣсяцослову, помѣще-

ченный); 8. кн. Судей Израилевыхъ; 9. кн. Есѣеръ; 10. книга Плачу Еремии; 11. книга Даниила пророка. (Порбви. „Описаніе славяно-русскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами 1491—1730“. Составилъ И. Каратаевъ. С.-Петербургъ, 1878.; стор. 38. 39. — На сторонѣ 41. замѣчае Каратаевъ, що въ 1517. р. Скорина выдавъ Псалтырь). Пбсля каждой книги находить ся приписка слѣдующа: „Доконаны суть книги — зъ божіею помощію и пречистое матери Девице Марии, всехъ небесныхъ силъ святыхъ и святицъ божіихъ. Працею и пилностію ученаго мужа въ лекарскихъ наукахъ доктора Франциска Скоринина сына изъ славнаго града Полоцка, во великомъ месте Празкомъ, людемъ посполитымъ къ доброму наученію, по летехъ воплощения Слова божія тысящного пятистотного седмъ (восемь, девять) на і.

¹⁾ Slovanka, Prag 1815.; p. 151.

²⁾ Статя Вахнянина, стор. XVIII.

³⁾ Правда, XII., 644.

ному въ тѣмъ Апостолѣ, належало-бъ заключати, що Скорина переложивъ цѣлу Библію. Тамъ бо говорить бнѣ „о всехъ книгахъ Библии ветхаго и новаго закона на руськи языкъ выложенихъ“. Однако до сего дня нѣгде не найдено повного екземпляра Библии Скорининои, нѣ напечатаного, нѣ рукописного.

Въ Вильнѣ напечатавъ Скорина ще „Малую подорожную книжицу“, котра мѣстить въ собѣ: „псалтырь, часословець, акаѣсты, каноны, шестодневецъ, святцы краткіе и пасхалию“¹⁾. Сю книжку выдрукувавъ бнѣ въ Вильнѣ безъ означеня року.

Жиючи въ Вильнѣ хбснувавъ ся Скорина ласкою Жигимонта I. Сей король увольнивъ его (1532) привилегією бдѣ поискбѣ судовыхъ за довги рѣдного брата, Ивана, мѣщанина Виленського, и бдѣ такъ звольнивъ его бдѣ судбѣ воеводскихъ и каштелянскихъ, задержуючи судъ надъ нимъ собѣ самому.

Языкъ перекладбѣвъ Скорины вѣтъ переважно бѣлорускій; денекуды находятъ ся однако такожъ формы и конструкціи церковно-славянскій, ба, являютъ ся иногдѣ польонизмы и чехизмы.

Въ уживаню *самогласныхъ* завважае ся, що церковно-славянському ѣ бдѣновѣдае звичайно е (є): мѣстѣ зам. мѣ-стѣ; тее-жь е (є) стоить часто такожъ замѣць я, котре бдѣновѣдае не тѣлько старо-словѣнському а (ѣ), ја (jѣ), але такожъ первѣстному я; и. пр. мѣсець, ст.-слов. мѣсѣць; десѣть, ст.-слов. десѣть (але десѣтѣн); свѣтын, ст.-слов. свѣтъ; приѣтель, ст.-слов. приѣтель. Впрочѣмъ знакъ носового звука а служить къ означеню чистои самогласной я, именно стоить а въ серединѣ и на кѣнци слова при означеню всякого звука я: время, какаа триа. Зустрѣчаютъ ся декуды повногласнїи формы, якъ полонѣ, ст.-слов. плѣнѣ; бдѣ такъ замѣчае ся приставка и у формѣ и-рци, ст.-

¹⁾ Каратаевъ, „Описаніе славянско-русскихъ книгъ“, стор. 53.

слов. рыци; порѣви. и-вчинили зам. вчинили изъ оучинили. — Въ деklinаціи именъ находимо такі формы: **вѣри** **оклачное** (над. II. ч. ед.); **маны прѣсныє** (над. I. ч. мн.). У флексіи глаголъвъ замѣчаемо часто въ 3. особѣ ч. ед. окѣчене **-тъ**, а въ 3. ос. ч. мн. **-(н)тъ**: **вѣдѣтъ**, **остаѣтъ**; 1. ос. ч. мн. **кѣнчить** ся иногда на **о**: **есмо**.

Хоча перекладъ Библиѣ Скорины не бувъ зовсѣмъ зрозумѣлый людямъ „посполитымъ“, по-за-якъ въ нѣмъ находились такожъ формы и конструкціи церковно-славянскій, то все-таки сей мужъ переломавъ пересуды вѣковѣчній, мабутъ-то за-для святости не годить ся перекладати Библиѣ церковной на живущій мовы славянскій. Онъ видѣвъ въ Нѣмеччинѣ перекладъ Библиѣ Лютеровон, бачивъ мѣжъ Славянами Библию въ мовѣ чesкѣй¹⁾, то й не диво, що забагъ въ хосенъ простого люду зладити Библию руску.

3. **Иванъ Федорѣвъ**²⁾. Выдане Библиѣ Острожской. Дивнымъ дивомъ засновавъ у Львовѣ першу друкарню славянско-руську вельми трудящій мужъ, що прийшовъ до сего города по довгѣй вандрѣвцѣ изъ далекои пѣвночи, изъ Москвы, де саме тогдѣ тяжка неволя морочила людей, живущихъ безъ свѣтла науки.

Довѣдуемо ся зъ исторіѣ, що нѣмецкій цѣсарь Кароль VI. черезъ Саксонця Іоанна Шлитта обѣцявъ (1548) доставити царевнѣ московскому Иванови Грозному зъ нѣ-

¹⁾ До того часу явилися чотыри выданы Библиѣ чesкою зъ р. 1475., 1488., 1489, и 1506. („Slovanka“, Prag 1814., p. 137).

²⁾ Литература: А. С. Петрушевичъ, „О началѣ книгопечатанія на Руси вообще а въ городѣ Львовѣ въ особенности.“ (Временникъ Ставропигійскаго Института съ мѣсяцословомъ на годъ 1884. стор. 113—150). — „Iwan Fedorowicz, drukarz ruski we Lwowie z końca XVI. wieku.“ Ustęp z dziejów drukarstwa w Polsce. Przez Stanisława Ptaszyckiego. W Krakowie 1894. (Odbitka z XI. tomu Rozpraw wydz. filolog. Akad. Umiej.).

шими майстрами такожъ „типографчикѣвъ“ підъ тою вымѣнкою, щоби царь помагавъ нѣмецкому цѣсаревнѣ въ войнѣ турецкѣй и зъединивъ церковь свою зъ римскою. Однакже сея справа не дѣйшла до-путя, бо ливонскій орденъ не допустивъ друкарѣвъ въ Москву, и царь Иванъ Грозный по диспутѣ зъ римскими богословами не принявъ ихъ науки¹⁾. А вже-жъ царь видѣвъ потребу заснованя друкариѣ именно изъ-за того, що въ рукописныхъ книгахъ церковныхъ зустрічались дуже часто похибки, якѣ заподѣляли були неукы-переписувачѣ. По причинѣ же, що соборъ церковный въ Москвѣ (1551) не мѣгъ зарадити неладови въ списуваню книгъ церковныхъ, то царь удавъ ся до даньского короля Христіянна III. зъ просьбою, прислати въ Москву знатокѣвъ въ штуцѣ друкарскѣй. Тогдѣ король пѣславъ въ Москву Ганса Миссенгейма 1552. р. и при тѣй нагодѣ заохочувавъ царя прийняти вѣру протестантску. Миссенгеймъ привѣзъ зъ собою Библію та инші книги, въ котрыхъ находилась наука новои вѣры. Онъ обѣцювавъ, що, якъ бы царь схотѣвъ прийняти лютеранизмъ, переложивъ бы ті книги на языкъ славянсько-рускій и мѣгъ бы ихъ выпечатати. Хоча же царь тѣй реформаторскѣй пропагандѣ не притакнувъ, то все-таки сеи мистецъ давъ починъ до заснованя друкариѣ въ Москвѣ. Першими помѣчниками его були два Москвичѣ, Иванъ Федорѣвъ и Петро Тимоѣеѣвъ Мстиславецъ, котрі вже передше намагались дещо нескладно печатати. Федорѣвъ родивъ ся въ селѣ „Никола-Гостуни“ въ губерніи Калужскѣй и бувъ діакономъ церкви св. Николы въ Кремлі. Вразѣ зъ товаришемъ своимъ Петромъ Мстиславцемъ устроивъ онъ

¹⁾ Стаття Петрушевича „О началѣ кнѣгопечатанія на Руси...“ стор. 114. 127.

друкарню підъ управою Миссенгейма и за благословеніємъ митрополита Макарія, що видававъ великій „Четіи-Минеи“¹⁾).

Царь велѣвъ збудувати дѣмъ для друкарнѣ и бережливо займавъ ся долею Ивана Федорова та Петра Мстиславця. По десяти рокахъ приготавлення до великого дѣла оба товаришѣ выпечатали въ Москвѣ *Апостолъ* 1564. р. и *Часовникъ* 1565. р. Але небавомъ опбеля оба тѣ мужѣ були приневолені втѣкати зъ Москвы, тому-що деякі люди изъ старшины духовной и такожь учителѣ изъ зависти и ненависти обвинили ихъ о ересь, по чѣмъ юрба темного люду друкарню спалила и до тла зруйнувала.

Одтакъ оба товаришѣ, найшли собѣ захистъ на Литвѣ въ Заблудовѣ у Григорія Александровича Ходкевича, воеводы Виленьского, гетьмана великого князѣвства литовского, старосты Гродненьского и Могилевского. Ходкевичъ подарувавъ Иванови Федорову „весь не малу“ близько Заблудова, де сей Москвичъ при помочи своего добродѣя устроивъ друкарню, одержавши потрѣбну привилегію бдѣ короля Жигимонта Августа. Такъ отже въ Заблудовѣ выпечатавъ бнѣ *Евангеліе учительное* (1569) и *Псалтырь* (1570). На Псалтыри пѣдписавъ себе самъ тѣлько Федорѣвъ. Мстиславецъ же перенѣсь ся до Вильны, де вже 1575. р. у двохъ братѣвъ Мамоничѣвъ выдрукувавъ *Евангеліе напрестольное* а въ слѣдуючѣмъ роцѣ такожь *Псалтырь*. Одтакъ Федорѣвъ не довго корыстувавъ ся ласкою своего добродѣя. Хоча Ходкевичъ задумавъ бувъ выконати широкій пляны издавництва, то однако нездужаючи тѣломъ не мѣгъ ихъ осушити и велѣвъ Федорову за-

¹⁾ „Четія Минеи“, грец. *μηναιον*, означае книгу ко читанію (кор. чѣт), розложену по дванадцяти мѣсяцамъ (грец. *μην*).

лишити печатане книгъ. Такъ отже трудящій и честный сей Москвичъ покинувъ супокѣйне мѣсце свого захисту на Литвѣ и переселивъ ся въ Русь галицку, та й у Львовѣ на Пѣдзамчу заложивъ друкарню мабуть близько монастыря св. Онуфрія.

У Львовѣ випечатавъ бнѣ *Апостолъ* (1574). Въ „послѣсловію“ до сѣй книги описавъ бнѣ трудящу свою жизнь та й розказавъ дещо про засноване друкарнѣ въ сѣмъ горѣдѣ.¹⁾ Федорѣвъ розказує тутъ, що бѣдъ ієрархѣвъ не одержавъ нѣякои помочи для заснованя друкарнѣ, хоча плакался прегоржкими слезами, що не тоцїю в рускомъ народѣ, но ниже въ Грекахъ милости обрѣте, но мали нѣцїи въ ієрейскомъ чинѣ, инїи же неславїи въ мирѣ обрѣтошася, помощь подающе.²⁾ Такъ отже въ тѣмъ дѣлѣ подали Федорову помѣчъ тѣлько бѣднїи священники и дѣякїи свѣтскїи люде.

У Львовѣ живѣ Федорѣвъ зъ сыномъ своимъ Иваномъ въ великѣй нуждѣ. Коли-жъ 1579. р. тяжко занедужавъ и печатанемъ книгъ не мѣгъ займатись, то друкарню свою и такожъ 140 книгъ заставивъ у жида Исравля Якубовича за 411 золотыхъ польскихъ. Сего свого майна не мѣгъ вже нѣколи выкупити. Подужавши Федорѣвъ покинувъ Львѣвъ и лишивъ тутъ свого сына зъ варстатами друкарскими. До помочи взявъ собѣ Грвня Ивановича, родомъ зъ Заблудова, котрого, жиючи ще у Львовѣ, бѣдавъ бувъ на науку маляреви Лаврови Филиповичеви³⁾. Одаткъ пѣйшовъ зъ Гринемъ на Во-

¹⁾ Се важне „послѣловіє“ випечатавъ А. Петрушевичъ у згаданѣй своѣй статьѣ Подѣбну, але далеко коротшу оповѣстку про засноване першої друкарнѣ въ Москвѣ замѣстили Иванъ Федорѣвъ и Петро Мстиславецъ въ „послѣловію“ до Апостола, випечатаного въ Москвѣ 1564. р.

²⁾ Статья Петрушевича, стор. 121. 122.

³⁾ Stan. Ptaszycki; Iwan Fedorowicz, str. 11.

длинъ и живъ въ Острозѣ, въ городѣ князя Василя Константина Острожского, що бувъ воеводою Кіівскимъ, маршалкомъ землѣ Волинской и старостою Володимирскимъ. Тамъ выпечатавъ онъ въ 1580. р. *Псалтырь* и *Новый Заветъ*, а въ слѣдующѣмъ роцѣ (1581) славну Библію Острожскую.

Выданемъ Библіи Острожской занявъ ся запопадково самъ князь, и написавъ передне слово до неї поясняючи цѣль, трудности и способы выдання. Онъ замѣчає, що заходомъ Михайла Гарабурды, писаря вел. князѣвства литовского, одержавъ бувъ екземпляръ повной (рукописной) Библіи бѣ великого князя московского Ивана Василевича, котру переложено зъ языка грецкого на мову старо-словѣнську ще за Володимира В., хрестившого землю руску. Крѣмъ того придбавъ бувъ такожъ багато иншихъ Библій та й пославъ тямущихъ людей зъ листами въ Римъ, на островъ Кандію и до всѣхъ знатныхъ монастырѣвъ грецкихъ, сербскихъ и болгарскихъ, а бѣтакъ и до царгородского патріарха Єреміи, чтобы збирати справленіи рукописи библійніи. Патріархъ пославъ ему колькохъ мужѣвъ, знающихъ добре мову грецку, и тѣ привезли зъ собою оденъ екземпляръ писма св., списанный ще за короля египецкого Птолемея сѣмдесять двома перекладчиками въ мовѣ грецкій. Такъ отже прийнялось за выданє Библіи цѣле товариство ученыхъ книжниковъ, що мало подъ рукою екземпляръ св. писма въ мовахъ еврейскій, грецкій, латиньскій, старо-словѣнскій, болгарскій, сербскій, чеській, польскій и нѣмецкій. Коли-жъ они дознались, що текстъ грецкій наилучше сходить ся зъ текстомъ еврейскимъ и зъ перекладомъ старо-словѣнскимъ, що его приславъ князеві Иванъ Василевичъ, то рѣшено покласти его основою до нового перекладу Библіи цер-

ковно-славянської. — За першимъ переднімъ словомъ, що написавъ самъ князь, слѣдує друге слово Герасима Даниловича Смотрицького, підскарбника князя Острожского. Смотрицькій згадує про хосенъ и святѣсть біблійныхъ книгъ. Учений сей мужъ описавъ такожъ гербъ князя Острожского римованими слябичиними вѣршами, котрі ѓнъ назвавъ „двострочнимъ согласіємъ“¹⁾. Такими-жъ вѣршами написавъ еще окремішне „предсловіє“, въ котрѣмъ прославляє князя Острожского.

Се єсть перша повна печатана Библія²⁾. Языкъ єи єсть церковно-славянскій; лише денекуды находятъ ся форми и конструкціѣ рускїѣ.

Зъ Острога Иванъ Федорѣвъ вернувъ ся до Львова и живѣ знову на Підзамчу зъ сыномъ своимъ, що звавъ ся *интролигаторомъ*. Въ сѣмъ городѣ умеръ ѓнъ въ великій бѣдѣ 1583. р. Тѣло єго похоронено при монастирѣ св. Онуфрія. Въ притворѣ церкви сєго монастиря близько головныхъ дверей зъ правої стороны підъ стѣною находивъ ся до 1881. р. надгробный єго камѣнь, що бувъ закритый лавками. На краяхъ єго можна було ѓдчитати

¹⁾ Описание гербу князя Василя Константина Острожского починає ся отъ-сею строкою:

„Зри сія знаменія княжате славнаго,
 ихже єдръжить домъ єго отъ вѣка давнаго,
 И разумїѣ, яко не туне, и не безъ причины,
 о чомъ властїѣ и ширѣѣ повѣсть ти кто иный.
 Но яко достонїѣ дѣлатель своєѣ заплаты,
 не щадяще здравія никоєѣ утраты,
 Крѣпко побѣждалъ различныхъ єпѣстатѣ полки,
 и разгонялъ с короны драпѣжныѣ волки,
 И еще можетъ,
 аще Богъ поможетъ “

²⁾ Повный екземпляръ сєѣ Библіѣ находятъ ся въ бібліотекѣ университета Львѣвского.

сѣй слова: „...друкаръ москвитинъ, который своимъ тщаніемъ друкованіе занедбалое обновилъ, преставися въ Львовъ року 1818 декабря...“ На серединѣ же каменя замѣтнѣ были слова: „Положенъ... възкресеніи зъ мертвыхъ чаю. Друкаръ книгъ предъ тѣмъ не виданныхъ“¹⁾. Сей камѣнь усунуто зъ церкви (1881), коли кладено помѣсть новыи.

По смерти Федорова жидъ Исраиль Якубовичъ просивъ суду, щобы заставъ, невыкупленный Федоровымъ, признано его майномъ. Судъ вволивъ его волю. Опѣсля жидъ старавъ ся вынайти купця, щѣ мѣгъ бы набути заставлену друкарню зъ книгами. И дѣйстно брацтво Ставропигійске у Львовѣ хотячи закупити друкарню Федорова згодилося зъ жидомъ о високу цѣну 1500 зол. поль. Однакже не маючи стѣлько готового гроша, выплачувало ему ратами. Въ 1585. р. брацтво просило епископа Львѣвского, Гедсона Болобана, щѣбъ запомѣгъ его грѣшми. Епископъ не мѣгъ нѣчого дати, але приступивъ до товариства, щѣ завязалось въ справѣ заснованя рускои друкарнѣ у Львовѣ. Выдавъ ѡдтакъ двѣ грамоты (вѣдозвы), першу (1585) до духовенства, а другу (1586) до духовникѣвъ и до свѣтскихъ людей, заохочуючи до складокъ на заплачене друкарнѣ. Зъ тыми грамотами носили ся черцѣ, именни зъ першою vysлано черця Мину, котрый вѣдай збиравъ такожъ грошѣ. Якъ же небавомъ опѣсля брацтво посперечалось зъ епископомъ, то заспоконило жида-хапугу тымъ, щѣ розписало складку межи своими членами и заходилося выыскати доходы зъ друкарнѣ. Въ овоѣй друкарни брацтво печатало книги ѡдъ 1586. р. Зубрицкій догадувавъ ся, щѣ того року вынечатано тутъ книжку Герасима Смотриц-

¹⁾ Статя Петрушевича, стор. 137. 138.

кого *Календарі римски нови*¹⁾, але Петрушевичъ заявивъ, що той календарь надруковано въ Острозѣ²⁾. Ученый сей мужъ замѣчає³⁾, що нова друкарня брацтва Ставропигійского въ починахъ свого иѣтнованя, малу заявила дѣяльнѣсть изъ-за того, що не доставало їй грошей, та й не було тогдѣ на Руси багато такихъ грамотѣвъ, що свои творы могли бы печатати. Такъ отже въ послѣднихъ десяткахъ XVI. вѣку друковано тутъ тільки двѣ грамоты Гедеопа Болобана (зъ 1585. и 1586. р.) въ справѣ заснованя печатнѣ, граматикую славяно-славянского языка (1591) и невеличкій творъ Мелетія патріарха *о христіанскомъ благочестіи отвѣтъ къ Іудеомъ*, въ перекладѣ Ман. Мацапата, напечатанѣмъ въ старо-словѣнськѣмъ и грецкѣмъ языкахъ у Львовѣ 1593. р. Ббльшу дѣяльнѣсть розвинула друкарня брацка бѣдъ на чатку вѣку XVII.

4. Михайло Сльозка⁴⁾. Се бувъ православный Русинъ литовскій, що вже въ молодѣмъ вѣцѣ заявивъ велику вправу въ штуцѣ друкарекоѣ. Коли отже прийшовъ до Львова, то брацтво Ставропигійске приняло его радо въ свою друкарню. По кѣлькохъ рокахъ ставъ онъ (1633) членомъ брацтва и завѣдателемъ друкарнѣ. Тогдѣ печатавъ онъ мѣжъ иншими книгами *Псалтырь* (1634), *Евангеліе* (1636) и деякі инші книги церковні. Хоча же Сльозку за печатанє каждой книги добре оплачувано,

¹⁾ D. Zubrzycki, Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicyi. Lwów 1836, p. 15.

²⁾ Стаття Петрушевича, стор. 135, замѣтка.

³⁾ *ibid.* стор. 149.

⁴⁾ Сльозка своєю дѣяльністю належить до четвертого періода исторіѣ литературы; однако тутъ сказано де-що про него тому, що змаганя его въ типографіи навязують ся до заснованя друкарнѣ Ставропигійской.

то однако позволено ему, за платою 200 зол. поль. выпечатати въ свѣй хосенъ 600 екземплярѣвъ *Часослова*. Доробившись значного майна Сльозка ставъ думати про заведенє своєи печатнѣ, и справдѣ небавомъ купивъ друкарню польску по покѣйнѣмъ Янѣ Шелѣзѣ, та й зъумѣвъ собѣ придбати прихильнѣсть латиньского архієпископа Львѣвского, Станислава Гроховского, котрый ему дня 5. серпня 1638. р. выдавъ дипломъ на печатанє книгъ латиньскихъ и польскихъ, ѡтакъ назвавъ его своимъ типографомъ и выеднавъ ему у короля Володислава IV. (30. грудня 1538) привилегію, друкувати такожъ книги славянсько-рускіѣ. Мѣжь-тымъ удержувавъ Сльозка дружнѣй взаимны зъ брацтвомъ Ставропигійскимъ и богатѣвъ зѣ шкодою своихъ добродѣѣвъ. Коли-жъ брацтво дѣзнялось, що ѡнъ дѣставъ привилегію королѣвску, то внесло на него жалобу до суда, по чѣмъ король Володиславъ IV. (20. падолиста 1639) не зважаючи на привилегію, дану Сльозцѣ, не тѣлько права Ставропигійского брацтва въ загальѣ подтвердивъ, але й сему брацтву надавъ выключне право, печатати книги славянсько-рускіѣ.¹⁾

Въ 1543. р. брацтво примирилось зѣ Сльозкою, коли ѡнъ зрѣкъ ся набутого права, друкувати книги кирилицею. Ѳтакъ брацтво заявило, що ѡнъ всякѣй великѣй книги (in folio и in quarto) тѣлько въ корысть Ставропигіѣ за нагородою печатати винєнтъ; книжки же малѣ вѣльно було Сльозцѣ черенками брацтва въ хосенъ свѣй друкувати, однакже на своѣмъ паперѣ. Та й зъ такого виданя мавъ ѡнъ для Ставропигіѣ на паперѣ брацтва по 200 екземплярѣвъ выпечатати. Зазначено такожъ,

¹⁾ D. Zubrzycki, Historyczne badania o drukarniach...: p 20—26; 38—40.

щобъ всякій книги носили фірму печатнѣ Ставропигіѣ, а не друкарнѣ Сльозки. Такъ отже друкувавъ бнѣ книги въ Ставропигіѣ ажъ до р. 1651. Выпечатано въ тѣмъ часѣ багато книгъ зъ великимъ хѣсномъ для брацтва; Кіѣвска бо типографія по причинѣ вѣйнь козацкихъ меншу заявляла дѣяльнѣсть. Але Сльозка не додержавъ умовы зъ брацтвомъ и тайкомъ робивъ для себе ѡдбитки такожъ зъ великихъ книгъ, котрѣ були майномъ Ставропигіѣ, изъ-за чого усунено его зъ друкарнѣ. Тогдѣ-жъ богатый Сльозка не дбавъ уже про службу въ Ставропигіѣ; набравши ѡдтамъ чи-мало черенокъ кирилицкихъ, ставъ бнѣ въ польскѣй своѣй друкарни печатати книги славянсько-рускѣ. Та не тѣлько права Ставропигіѣ захоплювавъ въ корысть свою: бнѣ поваживъ ся на-вѣтъ славному митрополитови Кіѣвському, Петрови Могилѣ, заявити свою самоволю. Коли бнѣ отже 1646. р. перепечатавъ одну книгу, щѣ була друкована въ типографіѣ печерскѣй, то митрополитъ кинувъ на него клятву, въ котрѣй бнѣ остававъ ся до смерти¹⁾.

Коли отже Сльозка явивъ ся супротивъ Ставропигіѣ задиракою не-абы-якимъ, то брацтво гадало внести свою справедливую справу передъ судъ, але изъ-за вѣйнь козацкихъ, шведскихъ и московскихъ, та по причинѣ голоду и мору втратило оно охоту до процесу зъ богатимъ типографомъ, щѣ мѣжъ членами брацтва мавъ своихъ прихильникѣвъ. Про-те оставъ ся Сльозка ажъ до смерти своєї (1667) въ посѣданю друкарнѣ славянсько-русской. Та й его наслѣдники друкували дальше книги кирилицею. Однако король Михайло Вишневецкій выдавъ декретъ, силою котрого нѣхто крѣмъ брацтва

¹⁾ Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, VIII. p. 422.

Ставропигійського не мавъ права, друкувати книгъ руско-славянських¹⁾.

II. Рукописий переклади Библії.

1) *Пересопницькое Евангеліє, або Пересопницкал рукописъ*²⁾ єсть перекладъ Евангелія (Четверо-евангелія) изъ языка болгарскаго на мову рускую, що его зладивъ Михайло Василевичъ, сынъ протопопа Сяноцкаго. Въ тѣмъ трудѣ помагавъ ему Григорій, архимандритъ Пересопницкій, и бѣдакъ въ пяти рокахъ и кѣлькохъ дняхъ (въ 1556—1561. р.) опорали ся оба єі мужѣ зъ важнымъ симъ дѣломъ, по чѣмъ переложене Евангеліє Михайло Василевичъ переписавъ гарнымъ уставомъ (с. в. бѣлою кирилицею), накладомъ княгини Настасѣ Юрев-

¹⁾ Крѣмъ Ставропигійскои печатни у Львовѣ були тогдѣ въ Русі галицкѣй важнѣйшій друкарнѣ въ Крилоєѣ, Стратинѣ и Угерцяхъ. Въ Крилоєѣ (селѣ теперѣшн. повѣта Станиславскаго) печатано 1606. р. „Евангеліє оучительное на всѣхъ недѣляхъ и на Господскіхъ праздникахъ и нарочитыхъ святыхъ...“ Въ Стратинѣ (мѣстечку повѣта Рогатиньскаго) друковано „Мелантійника или Тригніка изъ греческаго языка на словенскій переідеиный изъ друкарнѣ пана Тедора Юрєвича Болобана стратинское виданны р. 1606“. — Въ Угерцяхъ (селѣ пов. Самбѣрскаго) друковано въ печатни іеромонаха Павла Лютковича книгу п. з. „Ипостолы и Евангеліє“, р. 1620.

²⁾ Пересопниця, нинѣ село въ Луцкѣмъ повѣтѣ Волиньскои губерніѣ, було колись удѣльнымъ городомъ, що належавъ спершу до Кіївськихъ, потѣмъ до Суздальськихъ, а наконецъ до Галицкихъ князѣвъ. Коли Русь полуднева увѣйшла въ складъ князѣвства литовскаго, Пересопниця дѣсталася потомкамъ Константина Коригайла-Ольгердовича, котрі прозвали ся князями Черторыйскими, по имени головиного города ихъ дѣбрѣ въ земли Волиньскои — Черторыйска. Мабуть першій изъ роду князѣвъ Черторыйскихъ одержавши Пересопницю, Федѣръ Михайловичъ Черторыйскій, построивъ въ тѣмъ городѣ монастирь, въ котрѣмъ написано було Евангеліє Пересопницке.

ны Гольшаньской, жены князя Козьмы Ивановича Жеславского.

Цѣль перекладу Евангелія изъ языка болгарского (се-бъ-то старо-словѣньского) на зрозумѣлу мову руску выказана перекладчиками въ сихъ словахъ: „*А иже есть прекладана тая то свята Еваггелія изъ языка болгарского на мову рускую, то для лепшого вырозумленія люду христіанского посполитого*“. Тогда бобувъ вѣкъ Лютеровой реформы, вѣкъ Соцініянської пропаганды въ самій Польщі, про-те й у насъ найшлись мужѣ, котрі хотѣли переложити Библію на мову зрозумѣлу.

Пересопницке Евангеліє находилось спершу въ Пересопниці, именно въ тѣмъ монастирѣ, щѣ въ сѣмъ городѣ построивъ Федѣръ Черторыйскій. Коли правнукъ сего князя, Никола Черторыйскій, монастирь ѡдавъ езуитамъ, то православні Русины вывели сю рукопись, и ѡтакъ по 150 рокахъ пѣсля своего появленія дѡсталась она гетьманови Мазепѣ, котрый єѣ принѣсъ въ даръ катедральной церкви Переяславской. Тогда Пересопницке Евангеліє ѡдано було въ бібліотеку семинаріѣ Переяславской¹⁾.

Михайло Василевичъ зъ архимандритомъ Григоріємъ хотѣвъ переложити Евангеліє на зрозумѣлый языкъ малорускій; про-те въ рукописи Пересопницкой зустрічають ся важні проявы сучасной руской фонетики. Такожъ формы граматичні и синтаксисъ суть переважно рускі, особливо-жъ въ Евангелію Луки. А все-жъ таки не могли перекладчики устеречись ѡдъ даныхъ вѣрцѣвъ языка церковно-славянського. По тѣй причинѣ на-

¹⁾ Семинарія Переяславска въ кѣнци вѣку минувшого стала зватись „seminarium parvo-ruthenum“.

ходить ся въ перекладѣ такожь конструкціѣ старо-словѣньскѣй, ба, въ звукословенѣй части сѣй рукописи за-
сважаемо такожь деякіѣ болгаризмы и сербизмы.

Въ уживанію звукѣвъ, заслугуе на увагу самогласна у, ю замѣсть о, е, наполи епѣла кѣнчить ся согласною; н, пр, *фарисеуѣ, въ краснуѣ, по туй сторонѣ, твуй, стуй!* — юй (зам. ей), сюй (сей), злодюѣвъ, женцюѣвъ, юсѣлѣ (иселѣ), и т. п. Рѣдко стоить и зам. о: *кривавиѣ, видпо-вѣдаю.* Тамтѣ формы находятъ ся въ памятникахъ рускиѣхъ уже въ XIV. вѣцѣ.

Часть одну рукописи Пересопницкою выдавъ проф. П. Житецкѣй въ Кіевѣ 1876. р. именно: текстъ Евангелія Луки и кѣлька вѣрцѣвъ зъ другиѣхъ евангелистѣвъ. Коли отже церковно-славянѣску Библію выдано въ 1581. роцѣ заходомъ князя Василя Константина Острожского, то черезъ три вѣки не найшовъ ся нѣ оденъ меценатъ письменности рускои, щѣ схотѣвъ бы заняться выпечатанѣмъ малоруского перекладу Евангелія.

2) *Рукопись Дмитра изъ Зинкова.* Она находятъ ся въ библіотекѣ монастыря св. Онуфрія у Львовѣ и обѣймае декотріѣ книги старого завітѣ¹⁾. На кѣнци книгъ Мойсеевыѣхъ до звычайныхъ оконечныхъ слѣвъ („*Доко-наны сунтѣ пятьѣ книги Моисеови...*“) додано еще: „*Божією помощію по вѣглощенію Слова Божіа с пречистою Дѣвицею Марією пять тысяща пятьсотъ седмидесятъ пятого, мѣсяца Ноемв. 6ї. дня, Дмитро изъ Зинкова писар'чикъ*“. Одатѣкъ замѣчае Я. Головацкѣй²⁾, щѣ Дмитро изъ Зин-

¹⁾ Въ рукописи сѣй, щѣ числитъ 367 листѣвъ (in folio), на-
ходятъ ся: 1. книга Бытія (главы першой и початку другої нема;
не достаетъ такожь главъ 15—21.), 2. книга Исходъ, 3. кн. Левитъ, 4.
кн. Числѣ и 5. Второй Законъ; 6. кн. Иисуса Навина, 7. кн. Судій,
8. кн. Руѣвъ, 9. кн. Царствъ, 10. кн. Паралипоменъ, наконецъ мо-
литва Манасіѣ, царя іудейского (недокѣнчена).

²⁾ „Нѣсколько словъ о Библии Скорины и о рукописной

кова¹⁾ переписувавъ тільки рукопись (1575), а не перекладавъ єѣ на мову руску; та й справдѣ часті похибки, спинаючі зрозуміле тексту, суть доказомъ малої науки нашого писарчика. Мабуть єсть сеєя рукопись лише частію біблійного перекладу Франциска Скорини²⁾, а не перекладомъ самостійнимъ, бо після видання Біблії сего „доктора въ лікарствѣ“ не було вже потреби въ тѣмъ самѣмъ вѣцѣ заходитись коло перекладу нового. И въ рукописи Дмитра изъ Зинкова єсть багато чехизмѣвъ, ба подекуды появляє ся такожъ акцентуація чеська.

3) *Рукопись Луки зъ Тернополя*. Такожъ сеєя рукопись єсть вѣдай копією друкованихъ а въ части може й рукописнихъ книгъ Біблії Скорини, по-за-якъ языкъ єи єсть вельми подібний языкови сеї Біблії³⁾. На кінци пяти книгъ Мойсея находить ся отъ-єя приписка, щѣ пояснює мѣсце и часъ зложеня рукописи: „*Божею помощію, повелѣніємъ же и пильностію худого чловѣка на имя Луки въ неславномъ градѣ Тернополь, лѣта 1596*“⁴⁾.

русской Библіи изъ XVI. столѣтія“ (Науковый Сборникъ, изд. литер. обществ. галицко-русской Матицы“ 1865, стор. 237.).

¹⁾ Зинковъ, мѣсточко въ нынѣшн. Подільской губерніи.

²⁾ Головацкій, *ibid.* стор. 256. — ³⁾ *ibid.* стор. 234.

⁴⁾ Въ сѣй рукописи находятъ ся книги слѣдующі: 1. пять книгъ Мойсея, 2. книга Ісуса Навина, 3. кн. Судей, 4. кн. Руѣ, 5. чєтыри книги Царствъ, 6. двѣ книги Паралипоменъ; 7. чєтыри книги Есдры, 8. кн. Товіи, 9. кн. Іудіѣ, 10. кн. Есѣрь, 11. кн. Іова, 12. Псалтырь, 13. Притчи Соломона, 14. Екклєсіастъ, 15. кн. Премудрости, 16. кн. Ісуса Сирахова. (Кінци рукописи нема). Такъ отже въ рукописи Луки зъ Тернополя находимо деякі книги, якихъ нема въ Біблії Скорини; и пр. єсть тутъ двѣ книги Паралипоменъ, чєтыри книги Есдры и книга Товіи, — навпаки же у Скорини єсть книга Пѣснь пѣснямъ, плачь Іереміи и книга пророка Даніила, — сѣ-жъ книги не зустрічають ся въ перекладѣ Луки зъ Тернополя.

Сї слова натякають справдѣ на близькій односины мѣжь рукописею Луки а Библиєю Скорини. Коли бо въ сѣй Библиї читаемо, що „*Библия руска выложена докторомъ Францискомъ Скориною из славнаго града Полоцька*“, то Лука замѣчає, що свою рукопись зладивъ „*въ неславномъ градѣ Тернополь*“. Очевидно хотѣвъ собѣ Лука лишь зашутити изъ шумного заголовку Скорини.

Сєся рукопись находить ся въ библіотецѣ университета Варшавскаго.

Суть еще деякія внѣшні рукописні переклады частей Библиї та й пѣсней церковныхъ. Такъ въ московской Синодальной библіотецѣ зберегає ся перекладъ *Пѣсней пѣсней* „съ послѣсловіями о любви“. Рукопись сю изъ вѣку XVI. найшовъ въ сѣй библіотецѣ Никола Костомаровъ¹⁾. Языкъ сєго перекладу єсть (мало)рускій зъ прикметами нарѣчія бѣлорускаго: впрочѣмъ зустрічають ся въ рукописи такожъ деякія чехизмы²⁾.

Прихильники вѣры лютераньскої на Руси постарались въ вѣцѣ XVI. о перекладъ нѣмецкихъ *пѣсень побожныхъ* на мову руску. У покійного І. Лукашевича, библіотекаря публичной библіотеки Рачиньскихъ въ Познани, находилась рукопись зъ 50 пѣснями въ перекладѣ рускомъ. Одну таку пѣсню выпечатавъ Я. Головацкій въ згаданій статѣ, що єъ замѣстивъ въ „*Науковомъ Сборнику*“³⁾.

Литература свѣтска.

До литературы церковной навязуютъ ся тѣ творы словесности свѣтскої, котрі заснують ся на книгахъ

¹⁾ „Основа, южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ“. С.-Петербургъ, 1861, декабрь, стор. 49

²⁾ Я. Головацкій, *ibid.*, стор. 235.

³⁾ *ibid.*, стор. 229,

церковно-славянських. Сюды належать именно языко-словні труды Лаврентія Зизанія Тустановского, Мелетія Смотрицкого и Памвы Берынды. Сесея литература була въ-части ѡдгомономъ тои кипучои жизни, яка въ Европѣ появилась изъ-за ѡдродження наукъ филологическихъ. Впро-чѣмъ до писанія творѣтъ граматичныхъ и лексикальных спонукали Русинѣвъ ихъ противники національній и религійній, котрі свѣтови голосили, що языкъ церковно-славянскій есть причиною всякои блуканины и пѣвѣжи мѣжъ Русинами. И такъ писавъ взуять Петро Скарга, що вся наука въ свѣтѣ ширить ся только въ двохъ языкахъ, грецкѣмъ и латинскѣмъ, та, що не було ще нѣгде нѣ академій, нѣ колегій, де учили бы теологій, философій та свободныхъ наукъ въ иншѣмъ языкѣ; про-те зъ языка церковно-славянського нѣхто не може бути ученымъ, по-за-якъ въ тѣмъ языкѣ нема нѣ граматикъ, нѣ реторикъ; ба й священники рускї, хотячи розумѣти книги церковно-славянскї, приневоленї суть оглядатись за перекладомъ польскымъ¹⁾.

Щобы отже свѣтови доказати, що языкъ церковно-славянскій може бути дѣйстно предметомъ науки, та що не такъ трудно его зрозумѣти, рускї письменники

¹⁾ Порѣвн. отъ-се мѣсце въ оригналѣ: „Z słowińskiego języka nigdy żaden uczonym być nie może. A już go teraz prawie nikt doskonale nie rozumie. — I stąd popi waszy, gdy co w słowińskim chcą rozumieć, do polskiego się udac po tłumactwo muszą, abo więc tyło usty a w czytaniu doktormi są. I innej szkoły chyba na czytanie nie mają. I to ich wszystkiej nauki na wszystkie duchowne stany doskonałstwo. Stąd nieumiejętność i błędy bez końca powstają, gdy ślepi ślepe wodzą“... (O jedności kościoła Bożego pod jednym pasterzem i o greckim od tej jedności odstąpieniu. Z przestrogą i upominaniem do narodów ruskich przy Grekach stojących. Rzecz krótka na trzy części rozdzielona. Teraz przez k. Piotra Skargę, zebrania Pana Jezusowego, wydana. W Wilnie 1577; p. 359—362).

заялись уложенемъ граматикѣ церковно-славянскои и такого словаря, въ котрѣмъ слова церковно-славянскіи пояснювались бы словами мовы (мало)руской. А вже-жъ спудѣ брацкои школы Ставропигійскои пѣдъ проводомъ свого учителя Арсенія зладили граматку грецко-славянську, неначе - бѣ хотѣли латинянамъ заявити, що языкъ церковно-славянскій може бути предметомъ науки такъ-само, якъ и языкъ грецкій.

Коли-жъ литература языкословна була неначе ростиною, пересаженою зъ теплѣйшого краю въ нашу землю, то лѣтописні змаганя були наслѣдкомъ своєї питомої жизни словесной. Тѣлько-жъ не дивота, що пѣсля татарского лихолѣтя лѣтописцѣ сего періода не багато заявляли дѣяльности самостѣйной. Хто зъ нихъ сприявъ интересамъ великихъ князѣвъ литовскихъ, хто придержувавъ ся политики великихъ князѣвъ московскихъ, хто писавъ похвалы королямъ польскимъ, а хто зберегавъ интересы своего народу. Лѣтописцѣ тѣ описували дѣѣ историчні бѣдъ сполученя Руси Литвы зъ Польщею ажъ до повстанія Хмельницкого противъ порядкѣвъ польскихъ (1386—1648). Коли-жъ лѣтописи руского періода княжого простягають ся лише до 1292. р., то очевидно мѣжъ ними а лѣтописями періода литовского проявляє ся перерва трохи-що не столѣтня, котру въ-части заповнюють Лѣтописцѣ Волинѣ и Украины¹⁾. Одтакъ пѣсля лѣтописцѣвъ литовско-рускихъ слѣдують лѣтописцѣ періода козацкого, се-бѣ-то бѣдъ панованія короля польского Володислава IV. до 1750. року, котрымъ кбичить ся лѣтописъ Чернигѣвска. Лѣтописи періода литовского були-бѣ може цѣпнѣйшіи, коли-бѣ пѣзнѣйшіи не-

¹⁾ Лѣтописцѣ Волинѣ и Украины збереглись доси въ рукописн библіотеки имени Оссолинскихъ (ч. 2168).

довчені переписувачѣ не зѣпсували були первѣстного тексту: впрочѣмъ майже всѣ авторы сихъ лѣтописей хѣснувались лѣтописями періода княжого, и оказали бблшшу або меншу вправу въ записуваню сучасныхъ дѣй историчныхъ. Именно авторъ лѣтописи литовской, що єѣ выдаєъ Т. Нарбутъ, бувъ грамотѣмъ досыть талановитымъ. Значно выше бдѣ сихъ литовско-рускихъ хронографѣвъ стоить авторъ лѣтописи Львѣвской, котра другою половиною належить до періода козацкого.

Крѣмъ граматикъ, словарѣвъ и лѣтописей литература свѣтска выказує въ сѣмъ періодѣ ще два памятники законодательства, се-бѣ-то *Судебникъ* Казимира и *Статутъ литовскій*. Особливо Статутъ єсть вельми важнымъ изъ-за того, що являє ся взѣрцемъ тогдѣшньої мовы урядової и вважає ся збѣрникомъ тыхъ правъ, пѣсля котрыхъ бдбувались суды около 200 лѣтъ въ тѣй часті Руси, що належала до Польщѣ, а бдтакъ и на Украинѣ, що договоромъ Переяславскимъ дѣсталась пѣдѣ власть великого князя московского.

А вже-жѣ фантазія народу руско-українського не могла вдоволитись сухими граматичными творами и лѣтописями ученыхъ письменникѣвъ. То не орелъ розмахнувъ ся крылами надъ широкимъ степомъ Украины и намагавъ ся летѣти горѣ до сонця високо: то поетична вдача нашего народу бажала выдобутись изъ душной низины тогдѣшнього незavidного побуту національного, — бажала налюбуватись своимъ рѣднымъ свѣтоглядомъ. Коли-жѣ свои поконвѣчнѣй переказы батьковскѣй зѣ годомъ-перегодомъ забувались, то ученымъ та й неписьменнымъ предкамъ нашимъ явились вельми принадыными тѣ образы поетичнѣй, котрѣ зѣ далекого Веходу, особливо-жѣ изъ Греціѣ, въ легендахъ и повѣстяхъ до Руси-Украины доходили. Повѣсти и казки про Се-

ломона, про богату Индію, про Александра Великого и инші були звѣстні не тільки въ ихъ ѳтчинѣ, але й у полудневыхъ Славянъ, а бдѣ нихъ займала Русь-Україна тї фантастичні перекази давного, чудового свѣта въ тѣмъ часѣ, коли рѣдна словеснѣсть була убога въ творы письменні. Такъ отже церковна литература апокрифична зустрінулася зъ тою словесностію свѣтською, щѣ зачепила за чужі творы поетичні, щѣбъ лише заповнити тую пустырѣ, яка проявилася изъ-за недостатѣ своєї рѣдної просвѣты.

1. Граматики и словарь.

а) „Спудей“ (студенты) брацкои школы Ставропигійской пѣдъ проводомъ свого учителя Арсенія¹⁾ зладили (1591) граматіку грецкогo и церковно-славянськогo языка пѣдъ заголовкомъ „ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ.“²⁾ *Грамматика доброглаголиваго еллинословенскаго языка, совершеннаго искусства осми частей слова. Ко наказанію многоименитому российскому³⁾ роду. Во Львовѣ. В друкарни Братской. Року 1594⁴⁾*. На другѣй картцѣ читаемо передне слово, въ

¹⁾ Арсеній бувъ митрополитомъ димонитскимъ и еласоньскимъ, щѣ мабуть за-дѣя напастей турецкихъ бувъ пригноблений, покинути свою єпархію. Найшовши пристановище у Львовѣ, въ брацкѣй Ставропигійскѣй школѣ учивъ бнѣ грецкогo и славянськогo языка два роки.

²⁾ *Ἀδελφότης*, слово грецке, значить „братство“.

³⁾ Слово „россійскій“ значить тѣ, щѣ „рускій“. Назва землѣ рускои Россією, народа же руского російскимъ або росскимъ, появилась въ Руси полудневѣй въ першѣй половинѣ XV. вѣку, та й утворилася грамотѣями-чужизницями на Руси бдѣ грецкогo слова *Ῥωσ*. Супротивъ термину „Россія“ або „Русь“ стояла тогдѣ назва „Москва“.

⁴⁾ На другѣй сторонѣ сєй першої картки виображено гербъ города Львова: левъ стоить въ воротахъ нежѣ зъ трома башня-

котрѣмъ говорить ся именно про хосенъ граматки.
„Спуден“ звертають ся въ сѣмъ „извѣщенію“ до „любоз-
учащагося, христоименитаго рода росскаго“, для котораго
зложили граматику грецко-славянскимъ языкомъ. Од-
такъ выхвалюе ся граматика въ загалѣ, бо она есть
*„ключъ отверзаяй умъ разумѣти писаніа, отъ нея же яко
по степенехъ всю лѣствицу, по чину ученій трудолюбивіи
достигають: діалектики, риторики, мусики, аріѣметики,
геометріи и астрономіи, и сими же седми, якоже нѣкимъ
сгсудомъ разсужденія почерпаемъ источникъ философіи, ра-
зумѣвающе же и вѣрчества, ко благоискуству превосходимъ
всесовершеннаго богословіа“*. Такъ отже по словамъ серед-
ньовѣчной мудрости бдѣ граматки можъ було перейти
до науки прочихъ свободныхъ штукъ. Опѣсля-жь на сѣй
основѣ можъ було вывчатися философій и медицины, по
чѣмъ вѣльно було книжникамъ познакомитися зъ най-
вышею мудростію, зъ богословіемъ. Вже Кассіодоръ, ла-
тинскій писатель V—VI. вѣку, поставивъ граматику на
першѣмъ мѣсци въ рядѣ сѣмохъ свободныхъ штукъ або
мудростей. Сесея теорія схолястична подобала ся гра-
мотѣямъ середньовѣчной Европы, и бдтакъ изъ Польщѣ
переймила Русь такій поглядъ на граматику, мабуть-то

ми, а верху герба й долѣ него замѣщено по чотыри изъ сихъ си-
лябичныхъ вѣршѣвъ:

„Знаменіа тезоименитаго князя Лва градъ сей маєть,
Бгоже имя по всей Европѣ росейскій родъ знаеть,
В митрополіа Києвогалицкой славно пребываеть,
Бгоже вся окрестная страна обогащаеть“.

(Гербъ Львова).

„Левъ царствуетъ безсловеснимъ звѣремъ в начало,
Словеснымъ же образъ, Христова царство намъ ся показало.
Мужайся многоплеменный росейскій народе,
Да Христось начало крѣпости в тебѣ будо“.

бдѣ неи мовѣ по ступнямъ можна взойти ажѣ до бого-
словія.

Вѣдай Арсеній уложивъ самъ граматику грецку, а бдтакъ „спудей“ могли сей твѣрь свого учителя переложити на мову церковно-славянську. А вже-жъ проф. Онуфрій Лепкій доказавъ¹⁾, що граматику сю написано на основѣ грецкои граматики Константина Ласкариса, выданой въ Венеціи 1546. р. въ мовѣ латиньскѣй. Хоча же авторъ грецко-славянської граматики не признае ся до того, що бнѣ хбснுவавъ ся граматикою Ласкариса, то все-таки замѣтивъ бнѣ на пятѣй картцѣ своєї книжки, що вго „грамматика сложена отъ различныхъ грамматикъ спудейми иже въ Львовской школѣ“. Такъ отже крѣмъ граматики Ласкариса мѣгъ авторъ мати пѣдъ рукою ще й инші пѣдручники, примѣромъ грецку граматику Геродіана, Аполлонія, що звавъ ся „дисколосъ“²⁾, и и.

Въ сѣй граматичѣ замѣщено текстъ грецкій зъ перекладомъ церковно-славянськимъ, щобы чужій языкъ клясичный легше зрозумѣти и такожь навчитись головныхъ формъ языка церковного. Про-те текстови грецкому, находячому ся звичайно лѣворучъ, бѣповѣдае

¹⁾ „О греческо-славянской грамматикѣ, изданной во Львовѣ 1591. г.“ (Литературный Сборникъ, издаваемый галицко-русскою Матицею. 1871. Во Львовѣ; стор. 35—48.) Проф. Лепкій описавъ вельми бережливо сю „грамматику доброглаголивого влдинно-словенскаго языка“, и охоронивъ память сєй рѣдкои книжки бѣдъ загибели. Въ библиотечѣ Ставропигійскаго Института находятъ ся екземпляръ неповный, обѣймающій 169 картокъ. Повного екземпляра въ Галичинѣ теперъ вѣдай нема; се єсть мала бѣсѣмка о 182 карткахъ ненумерованныхъ.

²⁾ Грецке *δύσκολος* — боркѣтливый, недоволенный.

текстъ славянскій замѣщенный праворучъ на сторонѣ противоположнѣй¹⁾).

Термины техничнй грамматики Ставропигійской суть перекладомъ одвѣтныхъ выразѣвъ грецкихъ, и въ ббольшой части принятїи они изъ славянскаго перекладу грамматики грецкой „о осми частехъ слова“²⁾. Въ грамматичѣ Ставропигійскѣй бсѣмъ частей мовы вызначують ся ось такъ: 1. различіе (articulus ε, η, τς), 2. имя, 3. мѣстоимя, 4. глаголь, 5. причастіе, 6. предлогъ, 7. нарѣчіе, 8. союзъ. Въ науцѣ „о имени“ поставлено пять родѣвъ: „1. мѣжескій, яко той Григорій; женскій, яко тая добродѣтель; 3. средній, яко тоє тлѣнноє; 4. общій, яко человекъ, ε χαι η ανθρωπος; и 5. преобщій, яко той орелъ и ластовица, иже единымъ гласомъ и единымъ различіемъ мѣжескимъ или женскимъ являетъ два роды“.

Адельфотесъ знає пять падежѣвъ: 1. именовный, 2. родной, 3. дателный, 4. виновный, и 5. звательный. Одтакъ въ сѣй грамматичѣ вызначує ся пять деклинацій („склоненій“), а тринайцять конъюгацій („супружествъ“). Пбсла главы „о союзѣ“ слѣдує наука о неправильныхъ глаголахъ („о строптивыхъ глаголь“) въ языкѣ грецкомъ; бдтакъ кбнчатъ ся граматика розправою „о просодїи“ въ мовѣ грецкѣй. Опбсла замѣщено ще на однѣй сторонѣ „Изложеніе вѣры перваго собора Никейскаго и втораго собора Константиноуполя“. На останнѣй

¹⁾ Суть и такіи картки въ грамматичѣ, що на нихъ читаемо самый текстъ грецкій (зъ-кблькома терминами славянскими), або самый текстъ славянскій.

²⁾ Ту ю грамматику грецку приписували Іоаннови Дамаскинови; Іоанигъ, ексархъ болгарскій передложивъ єѣ на языкъ старословѣнскій. Коли Русь приняла христїанство, перекладъ ексарха Іоанна дбставъ єѣ сюды и бдтакъ довгїй часъ сєєѣ книга служила пбдручникомъ для выученя языка церковного.

же сторонѣ находить ся печать, а въ серединѣ ея читается имя „Арсень“. Верху печати замѣщено два вѣршѣ грецкѣй, а долѣ печати бачимо отъ-сей перекладѣ тыхъ вѣршѣвъ“:

„Богу дающе зависть ничтоже возможе,

И не дающе трудѣ успѣветъ ничтоже“.

Хоча граматика „Адельфотесъ“ подекуды мало есть зрозумѣла, по-за-якѣ съ уложено на основѣ середнѣо-вѣчныхъ, чужихъ поглядѣвъ граматичныхъ, то однако при помочи умного учителя могла справдѣ бути придатною до выучения языка грецкого.

6) Лаврентій Зизавій Тустановскій¹⁾ выдалъ (1596) граматку церковно-славянскую п. з. „Грамматика словенская съвершеннаго искусства осми частей слова и иныхъ нуждныхъ. Ново съставлена Л. З. В Вилни. В друкарни братской. Року божого 1645, а отъ създанія міра 5719, мѣсяца февралѣ 11.“ Пѣсля сего заголовку замѣщена „епиграмма на грамматику“,²⁾ а ѡдтакъ слѣдуетъ

¹⁾ Про жите Лаврентія Зизанія Тустановского сказано дещо на сторонѣ 147 и 148.

²⁾ Со стихотворній слова сказанои епиграмы:

„Грамматика писма всѣхъ научаетъ:

Четырма частями латво уразумляетъ,

Орфографією и Просодиєю,

Синтаксисомъ и Етимологиєю,

А предуреченное ей опаство

Подаетъ певное искусство;

Которіи прятнута быти досконали,

Въ писмѣхъ и словахъ абы не паршали,

Але извѣстно все познавали,

И чего ся учатъ, абы добрѣ знали;

Ключемъ бо есть, отворяючи всѣмъ умъ

Къ познанію въ превривый разумъ;

По которой власни якъ по веходѣ поидеть

Каждый, естли хочеть, всѣхъ наукъ доидеть“.

„посланіє спудеомъ изряднымъ и вельмъ любителемъ добро-
 глаголивого и протстраннаго языка словенскаго, еже о Христъ
 братіи нашей — о Господь радоватися“.

Въ сѣмъ невеличкѣмъ переднѣмъ словѣ пише ав-
 торъ про хосецъ граматикки, потѣмъ слѣдує коротка на-
 ука для тыхъ, що хотѣли-бъ складати вѣршѣ; опѣсля-жъ
 замѣщеніє суть „стихи“ къ ученикамъ бѣдъ автора, а дру-
 гій „стихи“ бѣдъ типографа. Одакъ починає ся (на пер-
 шій картцѣ нумерованій) сама *граматика словенска*
составлена Лавертїємъ Зизанїємъ. Она уложена въ пы-
 таняхъ и бѣдповѣдахъ. Въ главѣ першій єсть наука о
 Грамматикѣ, а въ другій о Орѣографіи. Самогласні дѣ-
 лить авторъ на довгі (и, ѣ, ѡ, ѡ), короткі (е, о, у)
 и двовременні (а, ї, ж, ѣ). Частей мовы у него бѣсѣмъ,
 мѣжъ котрыми замѣчає ся различїє (яже, яже, еже),
 падежѣвъ — шѣсть (предложного або VII. падежа бѣтъ
 ще не знає и причислає его ко дательному або III. па-
 дежеви). Зизаній назначає десять деклинацій имени-
 кѣвъ и приложникѣвъ, а знає лишь двѣ конъюгаціѣ. Ча-
 сѣвъ у него пять: „время настоящее, мимошедшее, про-
 тяженное (совершенное), пресовершенное и будущее“. Въ
 просодїи учить бѣтъ писати три роды стихѣвъ: „иро-
 ническій, элегіическій и ямбическій“. На кѣнци додано
 поясненє молитвы „Отче нашъ“. Цѣла граматика выпе-
 чатана на 59 карткахъ въ малій бѣсѣмцѣ.

Зизаній выдавъ въ Вильнѣ (1596) ще другу книжку
 (12°), славянскую *Азбуку*, пѣдъ такимъ заголовкомъ:
 „Наука ку читаню и розумнню писма словенского. Ту тѣжъ
 о святой Тройци и о вѣчлосеченїи Господни“. За симъ за-
 головкомъ на одинайцати стрѣбкахъ слѣдує азбука, а за
 нею замѣщено склады бѣдъ ка до кѣ. Нижше складѣвъ
 на тѣй-самѣй сторонѣ читаємо: „В Вилни, в друкарни
 братской. Року божого 1596, а отъ созданїя мїра сѣмъ ти-

сличною ѿ дѣ.“ Друга сторона першої картки и слѣдующа картка горѣ заповненѣ дальшими складами. На оборотной сторонѣ другой картки ажъ до четвертой картки замѣщено „Молитвы и исповѣданіе православныхъ вѣры“. Въ другой части сей книжки на карткахъ 1—34 выпечатано: „Лексис, сирѣчь реченія въ кратцы сѣбранны, и из словенскаго языка на простый рускій діалектъ истолкованы Л. З.“ Опбѣля на карткахъ 34—39 находятъ ся „Стефана Зизанія изложеніе о православной вѣрѣ“, бѣтакъ на картцѣ 39. (оборот.) и 40. читаемо „о възловеченіи Господни“, а на оборотной сторонѣ картки 40. „о знаменіи крестномѣ“.

Въ сѣй книжочцѣ важнымъ естъ именно словарь (,„Лексисъ“). Въ нѣмъ поясняютъ ся слова церковнославянскій одвѣтными словами и реченіями (мало)русскими¹⁾. Хоча въ такѣмъ поясненіи находятъ ся денекуды

¹⁾ Ось-якъ зложивъ Зизаній свѣй словарь:

„Ваіе, розки з кѣтѣмъ, лѣза, багитѣ“.

„Вѣтѣ, голь“.

„Драчіе естъ хонна, которая въ винѣ зварена злѣчуеъ уха рѣпы полны и очи уразовыи, то естъ, раненыи албо удареныи“.

„Житница, стокола, клуни“.

„Мракъ, морокъ“.

„Неясѣтъ, по грецку пелеканъ, птахъ естъ въ Египтѣ, подобный бусюлови, которій въ пустыни радъ мешкати, которому змѣи вѣрогуютъ и дѣти его умерщвляють, а онъ прилетѣвши клюеъся въ перси и кровь испуцаеъ на нихъ, и такъ оживають. Арістотель мовить въ книгахъ, где о животныхъ пишеть, трой родъ пелеканьскій: едины високо, другіи середне, третіи низко лѣтають;“ и т. д.

(Словарецъ Зизанія зберегаеъ ся въ бібліотецѣ крилошанина А. Петрушевича; граматикѣ же его мабутъ нѣгде нема въ Галичинѣ).

и польскій слова, однако въ загалѣ корыстувавъ ся Зн-
заній тогдѣшнѣмъ живимъ языкомъ рускимъ. А по-за-
якъ бпѣ майже всѣ слова въ словарци своѣмъ осмо-
тривъ акцентами, то можна легко добачити, що тогдѣш-
ній наголосъ бувъ такий самый, який сегодня въ нашій
мовѣ наблюдає ся. Его трудъ послуживъ Намѣвъ Бериндѣ
основою къ уложенію ббльшого словаря.

в) Мелетій Смотрицкій¹⁾ перестигъ своихъ
попередникѣвъ своимъ талантомъ и основнымъ знанемъ
языка церковно-славянського, Въ 1619. р. выдавъ бнѣ
граматику сего языка п. з.: „Грамматіки славенскія пра-
вилное сѣтагма. Тицаніємъ многогрудного мѣха Мелетія
Смотриского, в' коіновѣи Братства церковнаго Виленскаго,
при храмѣ сошествія пресвятаго и животворящаго Духа
позданномъ странствующаго списанное, и прижитое. Лѣта
отъ воплощенія Бога Слова аѡѡі. Правящу апостолскій
престолъ великий божия Константинопольскія церкви вселен-
скому Патріархѣ Г: Отцу Тімошею, Виленскому же коіно-
вію предстателствующу Г: Отцу Леонтію Карповичу архі-
мандриту. В' Бгю“²⁾.

Въ переднѣмъ словѣ, писанѣмъ въ сучаснѣй книж-
нѣй мовѣ, авторъ радить учителямъ, щобы, вывчивши
дѣтей читати грамоту церковну, велѣли имъ перекладати
на языкъ рускій одвѣтні уступы „зъ Притчій Соломоно-
выхъ, або зъ Премудрости его, либо Сираховы, або иншее
што чистимъ языкомъ славенскимъ зъ Грецкаго переложе-
ное“; каже бдтакъ, що „при томъ лѣѣсѣ будетъ трудо-
ванъ, аргумента даваны, діалектъ въ звыклой школьной розмовѣ

¹⁾ Про жите Мелетія Смотрицкаго гляди статью на стор.
136—139.

²⁾ Сесю грамитику выпечатано въ малѣй бѣшмѣ на 251 карт-
кахъ. Она находитъ ся въ бібліотецѣ имени Оссолинськихъ
у Львовѣ (ч. 15.910).

славенскій межи тццателми¹⁾ подъ караньємъ захованъ“. — „Дѣткамъ учитися починаючимъ буквари, звыкле рекше алфавитарь, зъ тоижь грамматики вычерпанный, абы склоненїямъ грамматичнымъ зъ лѣтъ дѣтскихъ зъ мовою заразъ привыкали, до выученя подаванъ нехайъ будетъ. По Часослова зась и Псалтыри (которые опусканы быти не мають) выученьюся оная грамматики зъ выкладомъ, то есть, зъ показованьємъ и уживаньємъ еи пожитковъ, наступимъ. А где бы ся хто самъ грамматичного художества не училъ, и той дѣтемъ и младенцемъ, читати южъ по славенску умлючимъ, до выученя подавати еи маєтъ, которая, памяти повѣрена, лацио и скоро за оказією престѣя ихъ до знаменитшеи школы вырозумѣна ими будетъ, и до пожиточного въ художествъ еи уживанья приведена....“

Грамматика Смотрицкого дѣлѣть ся на чотыри частї: на „орфографію, етимологію²⁾, синтаксїсъ и просодію“. Въ „етимологїи“ вызначують ся ѿсьмь частей слова: 1. имя, 2. мѣстоименіе, 3. глаголъ, 4. причастіе, 5. нарѣчіе, 6. предлогъ, 7. союзъ, 8. междометіе (чувственникъ). Такъ отже Смотрицкій не узнае „различїя“ частїю слова, тому-що ниже, ниже, еже ѿповѣдае грецкому родѣвникови ἐ, ἡ, τὸ. Ѿдтакъ вызначуе авторъ еѣмь родѣвъ именъ: „1. мужескій (той мужъ), 2. женскій (тая жена), 3. средній (тоє древо), 4. общій (той и тая воевода), 5. всякій (той, тая, тоє исполнь), 6. недоумѣнный (той или тая неясеть [неликантъ]), 7. преобщій (ниже единымъ мужескимъ или женскимъ родомъ обойнолю объемыеть, яко: той орелъ, тая ластовница)“. Ѿдтакъ въ „етимологїи“ поставляютъ ся еѣмь падежѣвъ: 1. именительный, 2. родитель-

¹⁾ Тщатель — студей, ученикъ.

²⁾ Въ „орфографїи“ авторъ учитъ дещо такожь про самогласїи и согласїи. „Етимологїя“ же значить у него те, щѣ наука о формахъ.

ний, 3. дателный, 4. винительный, 5. звателный, 6. творительный, 7. сказательный. — Деклинацій („склоненій“) есть пять. До першої деклинаціі належать именники, окінчені самогласною а, ѡ, и (Іѡна, дѣла, зѣмля, свѣтъни), до другої причисляють ся именники, що кінчать ся на ѣ, о, ѡ, е (клеврѣтъ, нѣбо, імя, сердце); въ третій деклинаціи есть окінчене ь для именниковъ роду женського (заповѣды), въ четвертої деклинаціи вызначае авторъ ажъ одинадцять окончныхъ звуковъ (ь, ай, ей, іу, ий, йй, ой, ѡй, ѡй, ѡй, ѡй, ѡй, ѡй, ѡй [древодѣла]). До пятой же деклинаціі належать приложники, н. пр. свѣтый, свѣтла, свѣтое. Въ науцѣ о глаголѣ Смотрицкій различае „спряженіе правильное“ (н. пр. текѡ, гоню, сѣю) и „стропотное“ або неправильное (н. пр. ѣсмь, іамь, вѣмь, імамь). Въ „спряженіи“ правильномъ поставляютъ ся два ѡддѣлы на основѣ окінченія 2. особы числа един. -иши або -иши (бѣиши, слышиши). Синтаксисъ автора сего есть творомъ досыть самостоятельнымъ, по-за-якъ вызначають ся ясно окремій прикметы складні церковно-славянської супротивъ одвѣтныхъ конструкцій грецкихъ. Въ науцѣ „о просодіи стихотворной“ самогласніи дѣлятся на довгі (и, ѡ, ѡ), короткі (е, о) и двоувременніи або общіи (а, і, у). Двогласными же уважають ся сѣ звуки: оу, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ; ѡ, ѡ; ий, ѡй, ѡй, оу, ѡй, ѡй, ѡй, ѡй, ѡй, ѡй, ѡй; ий, ѡй; ай, йй, ѡй. Проте въ просодіи Смотрицкій придержуе ся грецко-латинської теоріи о зложеніи стиховъ учащи, якъ складати гексаметры, пентаметры, ямбы та инші роды стиховъ¹⁾.

¹⁾ Примѣры рѣзнихъ родовъ стиховъ скомпонувавъ собі Смотрицкій самъ въ мовѣ церковно-славянській. Ось взорець гексаметра („стиха пройскаго или шестимѣрнаго“):

„Сарматски новоростшіа Мѣсы стопу переѡ,
Тирающую Парнасъ въ шкитѣхъ вѣчну заати,

Грамматика Смотрицкого уважалась черезъ два вѣки знаменитымъ учебникомъ не только на Руси и въ великомъ князѣвствѣ московскомъ, але такожъ въ Сербіи. Тому отже, що въ исправленю книгъ церковныхъ и въ перекладахъ творѣвъ богословскихъ письменники придержувались правилъ сеи грамматикъ, языкъ церковно-славянскій ставъ ся одностайнымъ у полуднево-схѣдныхъ и півночнихъ Славянъ, и принявъ сей правильный напрямъ, якій до сего дня въ книгахъ церковныхъ наблюдалъ ся. Її напечатано у-друге въ Вильнѣ 1629. року, а въ-третьє въ Москвѣ 1648. р. зъ деякими дотатками, перемѣнами и пропусками. Мѣжъ додатками єсть важною статья Максима Грека „О пользѣ грамматикъ, реторики и философій“. Въ 1721. р. по указу царя Петра Великого выпечатано въ Москвѣ четверте выдане сеи грамматикъ; єї поправивъ и розширивъ друкарскій корректоръ Федѣръ Поликарповъ. Пятый разъ выдано сеи творъ Смотрицкого 1755. р. въ Риминку на Волощинѣ въ хо-сенѣ Серббѣв¹⁾. Сюды бдиосить ся мабуть такожъ рѣдка книжка, „Грамматика или писменница языка словенскаго тцателемъ въ кратцѣ издава въ Кремянцѣ 1638. г.“ Сей бо творъ єсть вѣдай переробленою и скороченою граматикою Смотрицкого²⁾.

г) Головнымъ авторомъ словаря славянско-русского єсть Памва Берында. Онъ родивъ ся въ Молдавіи,

Хрѣсти Царю приими, и благоволи, Тѣмъ с' Отцѣмъ

И Духоу свѣтѣмъ пѣти сѣчи русскійскій

Родъ нашъ чистыми мѣры славянски чини“.

¹⁾ J. Dobrowsky, Institutiones linguae slavicae dialecti veteris. Vindobonae MDCCCXXII: p. LIX.

²⁾ Я. Головацкій, „Начало и дѣйствованіе Ставропигійского братства въ Львовѣ по отношенію историко-литературному“. (Зоря галицкая-яко альбумъ на годъ 1860. Въ Львовѣ; стор. 461).

де було багато осель рускихъ, и де майже до кѣнця вѣку XVII. языкъ рускій бувъ языкомъ письменнымъ, судовымъ и придворнымъ у господарствъ молдавскихъ, а въ богослуженю удержувавъ ся языкъ церковно-славянскій. Берында учивъ ся у Львовѣ въ брацкѣй школѣ Ставропигійскѣй, опѣсля, поїшовъ въ Палестину и постривъ ся въ черцѣ въ Єрусалимѣ, де живъ колька лѣтъ. Львовскій епископъ, Гedeонъ Балабанъ, завбывавъ его до себе, поручаючи єму справленє книгъ и надзѣръ надъ друкарнями въ Стратыні и Крилосѣ. Живючи въ Стратыні у Федора Юревича Балабана, щѣ бувъ братаничемъ Гedeона, думавъ Берында справляти Библию. Въ библіотецѣ того свого добродѣя найшовъ бнѣ Библию, выдану въ Антверпѣн въ пяти языкахъ: єврейскѣмъ, халдейскѣмъ, євріискѣмъ, грецкѣмъ и латиньскѣмъ, и про-те придбавъ собѣ добрый засновокъ до справленя Библии церковно-славянськои. А вже-жъ ученый панъ, Федѣръ Балабанъ, спонукавъ его тогдѣ, *реченія и имена славенская избирати, аки не у сущу тогда Лексикону¹⁾, развъ любомудра кѣръ Лаврентіа Зізаниі, тогда дідакала²⁾ нинѣ же пресвитера³⁾*. Коли-жъ Федѣръ Юревичъ Балабанъ умеръ (1625), то родина его продала друкарню, засновану цѣлѣнникомъ, Лаврѣ печерекѣй въ Кієвѣ, и бѣ-такъ архимандритъ Єлисей Плетенецкій вѣзвавъ Берынду, приѣхати въ Кіѣвъ и занятись печатанємъ книгъ церковныхъ. Тамъ завѣдувавъ бнѣ друкарнею и заявивъ хосенну дѣяльність, трудячись надъ перекладомъ деякихъ писемъ богословскихъ и порѣвнуючи книги цер-

¹⁾ „аки не у сущу тогда Лексикону“ = по-за-якъ тогдѣ не було ще Лексикона.

²⁾ Грецке *διδάσκαλος* — учитель.

³⁾ „Послѣловіє“ ко читателю, поѣдъ заголовкомъ „Читателю спасенія“.

ковно-славянськй зъ грецкими. Въ 1624. р. взявъ участь въ выданю *Беслѣгъ св. Златоуста на Посланія и Дѣянія апостольскія*, а въ 1627. р. выпечатавъ *Тріодъ постную*. Беринда звавъ ся тогдѣ „протосингелъ отъ іерусалимскаго патріаршаго престола¹⁾“ и архитипографъ церкви русскія. Мѣжь-тымъ довершивъ онъ свѣй *Лексиконъ*, який почавъ бувъ укладати ще тогдѣ, коли живъ въ Стратыні у Федора Балабана. Въ своѣмъ „послѣсловію“ каже Беринда, що до сего *Лексикона* выбиравъ слова изъ перекладѣвъ *Максіма Святогорця*, *Мануїла Ритора* и иншихъ, и що написавъ его „въ ползу спудемъ“ (въ хосенъ ученикѣвъ). Такъ отже по довгѣмъ трудѣ выдавъ онъ въ Кієвѣ 1627. р. книгу пѣдъ заголовкомъ: „*Лѣксиконъ славеноросскій и именъ тѣлкованіе. Пръвое тѣпномъ изобразися в Кієвѣ с. есл. чудотворниа Лаври пещерскія Кієвскія. — Лѣта бытія міра зрѣе, отъ рождества же Хрїстова, лхѣз. — Тѣцѣніемъ, вѣдпнїемъ же и иждивенїемъ малпйшаго въ ієромонасехъ Памвы Беринды, протосингела єроку Ієрусалимскаго*“ (4^о въ два стовпцѣ; сторѣнѣ 8+2, стовпцѣвъ 475)²⁾. *Лексиконъ* кѣичить ся властиво стовпцемъ 328; ѡдѣ стороны 329. слѣдує доповненє его, изъ-за чого поставляє ся тутъ такій заголовокъ новыи: „*Отъ єврейскаго, греческаго же и латїнскаго, и отъ иныхъ языковъ начающагося имена свойтєснїя, зъ многихъ малаа и отъ различна тѣлкованїа малыми назнменїя, а инде и безъ тѣлкованїа за случайное и нуждное и скоростное времеє пръвое, изобразися. Приданы же сунъ имени прѣложенїа на постриженїи калугерства, знаки калугеромъ або инокомъ...*“ Въ сѣмъ додатку поясняють ся отже имена власнїи и слова чужїи ажъ

¹⁾ Слово „протосингелъ“ значить „пръвый совѣтникъ и пєчатарь“ („Послѣсловіє“ Беринды).

²⁾ *Лексиконъ* Памвы Беринды зберегає ся въ бібліотєцѣ университета Львѣвскаго.

по стовпець 475, по чомъ слѣдує на двохъ сторонахъ „послѣсловіє“ підъ заголовкомъ „Читателю спасенія“¹⁾.

Памва Берында умеръ въ Кіѣвскій печерскій Лавръ въ 1632. р., 13. линія.

Друге справлене виданє Лексикона Берынды зладивъ Іоиль Труцевичъ, игуменъ Кутейинского монастыря „сѣ братіію“. Оно напечатано въ друкарни того-жъ Кутейинского монастыря въ 1653. р. (4^о). Въ сѣмъ виданю находить ся „предисловіє“ Іоіля Труцевича.

Лексиконъ Берынды єсть далеко лучший бдѣ словарця Лаврентія Зизанія. Въ упорядкованю слѣвъ придержувавъ ся авторъ, такъ якъ и Зизаній, азбуки кириловскои, и пояснювавъ слова церковно-славянскій тогдѣшнюю мовою (мало)рускою. Берында старавъ ся надати своему словареви прикмету учености, про-те поклавъ въ одвѣтнихъ мѣсяцяхъ часто слова грецкій, ба, бнѣ намагавъ ся пояснити декотрі слова етимологично; н. пр. „*Рука, изъ руш єт ся названа*“. — „*Церковь єсть названа отъ царя, изъ царскимъ домомъ єсть, а въ Грецкомъ языку екклісія, церковь; отсюль называется соборъ отъ зо-*

¹⁾ Я. Головацкій замѣчає („Зоря галицкая яко альбумъ на годъ 1860“, стор. 458), що Берында присвятивъ сынамъ своего добродѣя, Федора Юревича Балабана, „православнымъ паномъ Ихъ Милости Димитрію и Даніилу Θεодоровичомъ Балабаномъ свой усердный тридцатилѣтній трудъ, Лексиконъ широкого и великославного языка славенского“, — бдплачуючись за-вдяки не тѣлько симъ сынамъ своего добродѣя, але й епископови Львѣвскому, Гедеонову Балабану, „стрыю родича“ и „Александру Балабану, старостѣ Рогатинскому и Трембовельскому, ротмистру короля Его Милости ...“

Сего передниго слова въ ексемплярѣ Львѣвскѣмъ не має; єсть же тутъ „отъ отецьника Скитскаго повѣсть удивителна о діаволѣ, како прійде къ великому Антонію въ образѣ чловецѣ, хотя казатися“, (стор. 1—8), — и „отъ Патеріка Алѣавітна“ коротка казка про „авву Памва“ (стор. 8).

брана, згромадженье отъ зованя въ купу на громаду“. Вже изъ сего видно, що етимологичный выслѣды Берынды не мають сегодня нѣякон стѣйности.

2. Лѣтописи.

Въ періодъ литовско-рускѣмъ не було на Руси са-мостѣйного змаганя въ довершеню идеалѣвъ народныхъ, то й не диво, що письменники рускїи не дуже займались справами политичными, котрї для нихъ були чужими. Не було вже вѣча народного, не було майже нѣякихъ признаковъ жизни національной, то й не стало снаги до звеличеня порядкѣвъ литовско-польскихъ и московскихъ. Такъ отже лѣтописецъ сего періода, крѣмъ автора лѣтописи Львѣвской, служили интересамъ князѣвъ чужихъ, мѣжь-тымъ коли лѣтописецъ руского періода княжого иногдѣ такожъ sprawy народній въ писаняхъ своихъ порушали.

а) Лѣтописецъ рускій. Лѣтописецъ великихъ князѣвъ литовскихъ. Оба сїи лѣтописецъ находятъ ся въ збѣрнику „Избрание лѣтописания изложено в кратцѣ“. Сей збѣрникъ бдкрывъ пралать Сосновскій мѣжь рукописями колишняго Василюяньского монастыря въ Супрасли (губерніи Гродненской), и бдтакъ користувавъ ся нимъ Игнатій Даниловичъ, профессоръ университета Харкѣвского, та й выдавъ сїи лѣтописи писемомъ латиньскимъ въ Вильнѣ 1827. р.¹⁾ Навпередъ

¹⁾ Latopisiec Litwy i Kronika ruska. Z rękopisu sławiańskiego przepisane; wypisami z wremiennika Sofijskiego pomnożone, przypisami i objaśnieniami dla czytelników polskich potrzebnymi, opatrzone. Staraniem i pracą Ignacego Daniłowicza, profesora zwyczaj. w ces. uniwersytecie Charkowskim naprzód w Dzienniku Wileńskim roku 1824. szczęściami ogłaszane, a teraz w jedno zebrane, dokończone i przedrukowane. W Wilnie, 1827. 8°, p. 1—328.

выпечатавъ онъ Лѣтописця великихъ князѣвъ литовскихъ (стор. 27—71), а опбеля въ той-самой книзѣ (стор. 76—325) выдавъ Лѣтописця руского (Kronika ruska).

Въ рукописи находятъ ся на першомъ мѣсци Лѣтописецъ рускій. Онъ починае ся розказомъ про-тее, якъ Володимиръ Великій построиъ гóродъ Володимиръ надъ рѣкою Клязмою; ѡдтакъ згадуе лѣтописецъ про кѣлькохъ тамошнихъ князѣвъ и списуе коротку хронологию ѡдъ Адама ажъ до царгородского цѣсаря Михайла, причѣмъ кѣлькама словами споминае про хрещене Болгарѣвъ. Розказуе коротко про змагане Варягѣвъ мѣжь племенами славянскими та финскими и такожь про кормигу Козаръ надъ Полянами, Сѣверянами и Вятичами. Ѣдтакъ словами „а се зачало рускихъ князей“ (стор. 81) починае оповѣдати про дѣѣ рускїѣ, хѣснующисѣ рукописею Лаврентіевскою лѣтописи Несторовой; въ дальшомъ ѡд-накже оповѣданю Лѣтописецъ рускій есть подѣбный Софійскому Временникови (напечатаному въ Москвѣ 1820. р.). Оповѣдае опбеля (ѡдъ стор. 144, се-бѣ-то ѡдъ 1242. р.) про дѣѣ литовскїѣ, о скѣлько они стыкають ся зъ дѣѣями исторїѣ руской. Пѣдъ рокомъ 1427. (стор. 249) лѣтописецъ вставиъ коротке описане рѣкъ Руси, котре зложивъ пѣсля ѡдвѣтної статѣѣ въ лѣтописи Несторовѣѣ, но чѣмъ розказуе бѣльше про дѣѣ Литвы, нѣжь про дѣѣ Руси (стор. 249—325). Оповѣдане свое доводитъ до 1537. р.

Лѣтописецъ рускій есть творомъ кѣлькохъ писменникѣвъ. Перша часть (до 1242. р.) писана мабутъ въ Суздальщинѣ, друга же часть (ѡдъ 1242. до 1427. р. и вѣдай такожь третя часть (1427—1537) есть творомъ Русина литовского, по-за-якъ авторови лѣтописи дѣѣ князѣвства литовского дуже добре суть звѣстнїѣ. Коли-жь въ першѣѣ, и декуды такожь въ другѣѣ части оповѣдане являе ся короткимъ и сухимъ, то въ третѣѣ части (именно

бдѣ 1493. р.) оживляе ся оно пѣдъ перомъ самовидця. Авторъ третьон части служить интересамъ великихъ князѣвъ московскихъ, и про-те славного богатыря Константина Ивановича князя Острожского зове „божимъ врагомъ и государскимъ измѣнникомъ“ (стор. 311) за те, що онъ поваживъ ся вразъ зъ польскими войсками выступити въ боротьбу зъ Василемъ Ивановичемъ, великимъ княземъ московскимъ. Ба, авторъ сеи части лѣтописи перенявъ ся такъ дуже бажанемъ звеличеня Москвы, що Украину уважае землею „великого государя“ (стор. 312)¹⁾. Такъ пѣдъ рокомъ 1536. розказавъ широко про те, якъ Литва приходила на „государеву великого князя Украину, на Стародубскія мѣста“ (стор. 321).

Авторъ сеи части лѣтописи бувъ вѣдай священникомъ, що добре знавъ письмо святе, однакже не бувъ вѣльный бдѣ забобонѣвъ, якими тогдѣ запоморочувались не тѣлько неукы, але й письменники.

Пѣсля оповѣданъ про дѣѣ рускѣ и руско-литовскѣ слѣдуе Лѣтописецъ великихъ князѣвъ литовскихъ²⁾. Тутъ представляють ся дѣѣ литовскѣ почавши бдѣ вычисленя сынѣвъ Гедыминовыхъ ажъ до 1446. р. Про автора сего лѣтописця майже нѣчого не звѣстно³⁾. Онъ розказуе, що

¹⁾ Таке писане може историка навести на тую гадку, що авторъ одѣтнихъ статей живъ въ другѣй половинѣ вѣку XVII, коли Украина стояла вже справдѣ пѣдъ властію „великого государя“ московского.

²⁾ За дѣями литовскими безъ окремого заголовку займае кѣлька картокъ якась розправа схолистична про справедливѣсть и суды; она являе ся вступомъ до частини перекладу Статутѣвъ Вислицкихъ Казимира Великого. Въ кѣнци тои рукописи Супрасельской находить ся Патерикъ Кѣвско-печерскѣй, се-бѣ-то життєньскє печерскихъ свѣтыхъ.

³⁾ По мнѣню проф. Исидора Шараневича авторъ Лѣтописци великихъ князѣвъ литовскихъ бувъ чоловѣкомъ свѣтскимъ (О ла-

1394. р. бувъ ще недолѣткомъ, та не мѡгъ дѡзнатись того, що, пѡсля переказу, чернець Ѳома, намѣстникъ митрополита, давъ напитись отруты великому князеви Скиргайлови. Вже-жъ про короля Ягайла и про его братѡвъ оповѣдає непаче самовидецъ ихъ дѣй.

Въ сѣмъ лѣтописци важною єсть именно похвала Витовтови, великому князеви литовскому (стор. 60—65), котрый постаравъ ся о тєѣ, що въ Луцку зѣѣхались володарѣ европейскій въ праздникъ Богоявленя 1429. року. Сєсю похвалу переробивъ мабутъ якійсь недовчений письменникъ изъ твору поетичного, списаного книжникомъ, що бувъ сучаснымъ вѣкови великого князя Витовта.

Сей лѣтописецъ єсть памятникомъ справдѣ важнымъ для исторіѣ Литвы и Руси литовской; тѡлько-жъ текєть его єсть дуже поцєсованный, по-за-якъ перепиєувачъ его, Григорій Ивановичъ (1520), бувъ грамотѣмъ недовченимъ. Именно въ уживанню конєтрукцій партиципійальныхъ добачаємо похибки чи-малій, котрій иногдѣ трудно справити. Свою копію зладивъ Ивановичъ для Симєона Ивановича Одинцевича, князя Друцкого; на остатнѡй же сторонѣ рукописи додаєъ єю приписку: „Какъ засѣ' радѣ избѣгалъ тенета¹⁾, такъ же всякій мистръ радуєтєся своє дельцо искончавъ“ (стор. 11).

Похибки въ текстѣ могли заподѣятись такожъ изъ-за того, що выдаєецъ его, Игнатій Даниловичъ, мало знаєвъ грамоту старо-руську, и лишє при помочи профессора Михайла Бобровєкого рукопись ѡдчитуєувавъ (стор. 327).

„Лѣтописецъ рускій“ писанный майже такимъ самымъ языкомъ, въ якѡмъ проявились лѣтописи руского пе-

topisach i kronikach ruskich XV. i XVI. wieku. W Krakowie 1882; str. 37).

¹⁾ тенета — сѣть, силъце.

ріода княжого; въ Лѣтописци же великихъ князѣвъ литовскихъ наблюдае ся подекуды той языкъ урядовый, якимъ користувалась тогочасна Литва.

6) Лѣтопись Литовска. Незвѣстный намъ по имени авторъ сєи лѣтописи взявъ початокъ єи зъ иншої давнѣйшої лѣтописи, котра розправляла о починахъ дѣй народу литовского, выводячи рѣдъ стародавнихъ Литовцѣвъ ѡдъ Римлянъ, щѣ прийшли зъ Палемономъ въ землю надъ рѣкою Нѣманомъ. Оповѣдаючи про дѣѣ ѡдъ смерти Мендога ажъ до панованя Гедымина авторъ зачерпнувъ деякїй вѣсти безперечно изъ лѣтописи Волинської; де-некуды-жъ хѣснувавъ ся такожъ Лѣтописцемъ рускимъ. И такъ wypисавъ зъ него повѣсть про ѡдносини Витовта до Володимира Ольгердовича и про смерть Скиргайла, котрому чернець Ѳома мавъ дати напитись отруты. Почавши же ѡдъ Гедымина ажъ до Александра, великого князя литовского и короля польского, писавъ ѡнъ бѣльше самостійно. Лѣтопись уриває ся на панованю сего короля, именно на описаню нападу татарского 1506. р. Авторъ живъ мабуť за панованя Александра и Жигимонта I., по-за-якъ про Глинського оповѣдає неначе самовидецъ. Ѣнъ бувъ ачейже чоловѣкомъ свѣтскимъ¹⁾, и ѡтакъ розказавъ про любовь Кейстута до красной Бируты²⁾. Въ загальнѣише ѡнъ далеко лучше, нѣжъ тѣ грамотѣѣ, щѣ зладили Лѣтописця руского и Лѣтописця великихъ князѣвъ литовскихъ. Деякїй образы єго оповѣданя суть вельми живїѣ; именно оповѣданє про зъѣздъ монарховъ въ Луцку та про убїйство Жигимонта, вели-

¹⁾ I. Szaraniewicz, O latopisach i kronikach ruskich XV. i XVI. wieku. W Krakowie, 1882; p. 38.

²⁾ Pomniki do dziejów litewskich, zebrane przez T. Narbutta. Wilno, 1846; p. 17. 18.

кого князя литовского, княземъ Чарторыйскимъ¹⁾, бдзначае ся подекуды формою драматичною.

Авторъ лѣтописи звеличивъ особливо дѣѣ Кейстута, Ольгерда и Витовта, та й писавъ ширше про Ягайла, Скиргайла, Свидригайла и Жигимонта.

Рукопись сєи лѣтописи, писана буквами латинскими, находилась у Александра Быховця, президента суду въ Волковиску (губ. Гродн.). Она не має початку; ѡдтакъ въ серединѣ єи суть великіѣ перервы, та й конецъ запропастивъ ся. Рукопись тую выдруковано въ дѣлѣ; „*Pomniki do dziejów litewskich, zebrane przez Teodora Narbutta. Kronika litewska*“. Wilno, 1846. 4°, p. I—VI; 1—90.

Языкъ лѣтописи литовской єсть переважно (мало)-русскій; формъ церковно-славянскихъ не богато въ нѣѣ зустрічаємо. Суть однакже тутъ деякіѣ полонизмы, а въ фонетицѣ перемагає нарѣчіє бѣлоруске.

в) Коротка Кіѣвська лѣтопись. Рукопись сєи лѣтописи находилась первѣстно въ библіотецѣ колишняго Васи́ліяньскаго унітскаго монастыря въ Супрасли (губ. Гродн.); теперь же зберегає ся въ библіотецѣ „главнаго Московскаго архива министерства иностранныхъ дѣлѣ“. Коротку Кіѣвску лѣтопись замѣщено въ сѣѣ рукописи на другѡмъ мѣсци, у-передъ бо поставлено тамъ скорочену Новгородску лѣтопись. Такъ отже рукопись

¹⁾ „И почаль князь Чарторыйскій вымовяти єму (Жигимонтові) всѣ его злыє учинки, што онъ чинилъ надъ всею шляхтою великаго князєства, а к тому, што еще вмыслилъ былъ на останокъ — всѣхъ князей и пановъ и весь рожай шляхецкій выкоренити и кровь ихъ розлити, а пєю кровь хлонєскую поднести. И тыи слова вымовивши рекъ на остатокъ: „Што єси былъ наготовалъ княземъ и паномъ, и всѣмъ намъ цити, тое ты теперь пій одинъ, и кинулися къ нему хотячи его убити...“ (ibid. p. 49).

151
Супрасельска обіймає двѣ части: 1) Скорочену Новгородську лѣтопись бѣдъ начатку землѣ славянської до взятя Москвы татарскимъ ханомъ Тохтамышемъ въ 1382. р. 2) Коротку Кіївську лѣтопись бѣдъ начатку землѣ руской до 1516. р.

Авторъ сєи Кіївской лѣтописи не єсть намъ звѣстный; можна тѣлько догадуватись, що бнѣ бувъ духовникомъ, котрый знавъ добре письмо святе и любивъ иногдѣ похвалитись величнымъ словомъ проповѣдника. Мабуть живѣ бнѣ въ Кієвѣ въ першій половинѣ вѣку XVI. передъ 1533. р., с. є. передъ рокомъ смерти Константина Ивановича, князя Острожского, котораго самъ видѣвъ. Профессоръ И. Шараневичъ замѣчає¹⁾, що, если повѣсть самовидця про гостину короля Жигимонта Августа въ монастырѣ Супрасельскѣмъ походить дѣйстно бѣдъ автора лѣтописи, то можна-бѣ вносити, що бнѣ живѣ ще въ вересню 1543. р., и що пробувавъ мабуть въ тѣмъ монастырѣ.

Заголовокъ сєи лѣтописи єсть такий: „*Начало русскихъ князей рускаго княженія*“. Редакторъ єи подає напередѣ вельми короткій поглядъ на исторію полуднево-заходной Руси бѣдъ 862. до 1495. р., и тѣлько пѣдъ рокомъ 1065. пише ширше про „знаменіє на небесахъ, — звѣзду превелику“. Одакъ розказує широко про напады татарскіи на землю Волыньскую (1495., 1496. и 1497. р.), а опбєля вдоволяє ся зновъ сухими записками бѣдъ 1500. до 1515. р. Пѣдъ рокомъ 1515. описує стилемъ панегиричнымъ битву пѣдъ Оршою²⁾, выхваляючи славнаго богатыря Константина Ивановича Острожского, и кѣичить свою повѣсть сими словами: „*Великославному господарю королю Жиги-*

¹⁾ О лѣтописяхъ и кроникахъ рускихъ; р. 38.

²⁾ Орша, теперъ гѣродъ повѣтовый губерніи Могилевской.

моиу Казимировичу буди честь и слава на вѣки: побѣдившему недруга своего великого князю Василию московского, а гетману его вдатному князю Костянтину Ивановичу Острожскому дай Боже здоровье и счастье впередъ лѣпшее; какъ нынѣ побилъ силу великую московскую, абы такъ побивалъ сильную рать татарскую, проливаючи кровь ихъ бес-сурменскую¹⁾.

Наконецъ пѣдъ рокомъ 1543. („септемврїа мѣсяца 51“) описує самовидецъ гостину короля Жигимонта Августа въ монастырѣ Супрасльскѣмъ. Авторъ, мабуть чернець сего монастыря, згадує мило про се, що король сей „съ многими вельможами своими“ слухавъ спѣву церковного и церковъ зъ монастыремъ оглядавъ.

Рукопись Супрасльску, що обѣймає скорочену Новгородску и коротку Кіѣвску лѣтопись, выдавъ князь М. А. Оболенскій въ Москвѣ 1836. р. (4⁰). Кіѣвска лѣтопись выпечатано на 24^{1/2} карткахъ.

Языкъ короткои Кіѣвскои лѣтописи до 1495. р. єсть въ бѣльшой части такий самый, якимъ писано давнѣйшій лѣтописи періода княжого, именно же лѣтопись Несторову. А вже-жъ бѣдъ того року записувавъ дѣѣ историчнїй вѣдай самовидецъ, и про-те въ останнїй части лѣтописи добачаємо багато слѣдѣвъ языка (мало)русского зъ деякими признаками фонетики бѣлорускои.

г) Лѣтопись Львѣвска. Она починає ся рокомъ 1498. и мабуть не докѣнчена перерыває ся на роцѣ 1649. Заголовокъ єи єсть отъ-сей: „Исписанїє лѣтомъ отъ рождества Христова 1498. и по немъ идущихъ“. Лѣтописи сєи не мѣгъ написати грамотѣй одєнъ. Авторъ єи корыстувавъ ся записками зъ вѣку XVI., якї зладивъ хтось иншїй, и самъ дальше списувавъ дѣѣ по лѣтамъ, наводячи

¹⁾ „Супрасльская рукопись“. Москва, 1836; стор. 154.

тее, що чувъ бдѣ другихъ, що самъ бачивъ, въ чомъ бравъ участь дѣяльну.

Покійный молодой историкъ Корнило Заклинскій подѣлявъ сю лѣтписю на двѣ части¹⁾. Перша часть протягає ся бдѣ р. 1498—1605. Она заповнена дуже короткими звѣтками въ кількохъ словахъ; н. пр.: „1500. Татарѣ Ярославъ спалили, и Турци Рогатинъ завоювали“. — „1558. Зимъ Татарѣ были на Подолѣ“. — „1560. Моръ былъ въ Ярославѣ“. — „1570. Морозъ поморозилъ житю, мая подъ полню“. — „1582. Ляхове одмѣнили календарь“. — „1587. Жыгмонтъ III. король насталъ. Тогожъ року церкви святой Пречистой²⁾ закладано“. — „1597. Наливайка згублено“. — „1625. Ярославъ погорѣлъ вѣштокъ у ярмарокъ. Шкода незличная! и людей много погорѣло“³⁾.

Вся тая часть лѣтописи по думцѣ Заклинскаго написана у Львовѣ авторомъ, що нѣкуды зъ сего города не рушавъ ся и записувавъ переважно такі дѣѣ, якѣ лучились въ Галичинѣ. Одтакъ не згадує про тее, що тогдѣ дѣялось на Украинѣ; споминає тѣлько про Пѣдкову и Наливайка, однакъ и се лишъ для того, що Пѣдковѣ у Львовѣ голову бдрубано, а Наливайко ходивъ до Угоръ и вертавъ бдтѣль домѣвъ черезъ Галичину. Тѣлько пѣдъ рокомъ 1592. розказує авторъ ширше про тее, якимъ способомъ настала унія церковна, але й тутъ поклякує ся на твѣрѣ исторично-полемичный, що его на-

¹⁾ „Рускѣ лѣтописи и лѣтописцѣ XVII. столѣтїа“. („Зоря“. Письмо литературно-наукове для рускихъ родинъ пѣдъ редакцією Ом. Партыцкого. Во Львовѣ, 1880; стор. 120).

²⁾ „Церковь святой Пречистой“, с. в. церковь Успенїя пресв. Богородици у Львовѣ.

³⁾ А. С. Петрушевичъ, „Львовская лѣтопись“ (Науковый сборникъ, издав. литер. общ. гал.-русской Матицы. 1867. Во Львовѣ; стор. 261—268).

200
писавъ (1600—1605) якісь священникъ Львівскій, котрый бувъ на соборъ въ Берестю¹⁾. Одтакъ думавъ Заклинскій, що цѣлу сю першу часть лѣтописи Львівскої ажъ по рѣкъ 1605. написавъ авторъ того твору²⁾.

Друга часть лѣтописи починає ся бѣ р. 1605. и прости҃гає ся до р. 1649. Она єсть безперечно творомъ редактора лѣтописи Львівскої, котрый по думцѣ Заклинского мабуť родивъ ся въ 1605. р. Однакже пѣдъ рокомъ 1621. читаємо, що того року авторъ лѣтописи почавъ учити ся въ Межибожу на Подблѣю, у дяка Дмитра Щирецкого. Проте мало єсть правдоподобнымъ, щобы бнѣ почавъ учити ся доперва въ 16. роцѣ жизни. Дальше замѣтивъ Заклинскій, що отець автора лѣтописи бувъ вѣдай шляхтичемъ православнымъ, що займавъ якесь становишко при урядѣ воеводскѣмъ³⁾. Тому-то сынъ такого урядника мѣгъ въ писаню лѣтописи корыстувати ся важными грамотами; и справдѣ видно, що бнѣ збѣ справами публичными добре познакомивъ ся. А вже-жъ отець его бувъ вѣдай убогимъ шляхтичемъ-хлѣборобомъ, коли сынъ его чывъ ся у дяка, а не въ монастырѣ⁴⁾.

Про свою жизнь записавъ авторъ лишь кѣлька дробныхъ вѣстей. Такъ пѣдъ сказанымъ 1621. рокомъ замѣтивъ бнѣ, що „зъ школы занѣсъ въ домъ хоробу горлячку, и всѣ хоротли въ дому“. Пѣдъ рокомъ 1630. розказує про поветанє гетьмана козацкого Тараса Трясила и про облогу славного козацкого монастыря Межигѣрского близько

¹⁾ Заголовокъ сего твору ось-такій: „Чересторога зѣло потребная на потомные часы православнымъ Христїаномъ, святые каѣолическіє восточные церкви сыномъ....“ (Порѣвн. „Науковий сборникъ“, 1867; стор. 263).

²⁾ „Зоря“, 1880; стор. 120.

³⁾ *ibid.*, стор. 205. 223.

⁴⁾ *ibid.*, стор. 234.

Кіева нѣмецкими жовнѣрами, котрыхъ наймили Поляки. Авторъ згадує, що бнѣ саме-тогдѣ бувъ въ тѣмъ монастирѣ. Одъ 1630. р. почавъ бнѣ отже брати удѣлѣ въ публичныхъ справахъ и ставъ самовидцемъ важныхъ подѣй историчныхъ. Отъ и подѣ тымъ-самымъ рокомъ описуючи повстанє Тараса Трясила замѣчає бнѣ отъ-се: „При пану гетману отцовъ было отъ нашихъ пять. Теды, слыше, показывалъ онъ слезы стираючи трупъ великій, тые слова мовлячи: „Отъ жь уиіа... лежить Русь съ Поляками“. — „Панъ гетманъ гды за Днѣпръ малъ ити, тогды мниси Домыпканы мечъ посящовали, и около костела посили, и презъ вишитку мису на олтару лежалъ зъ тымъ докладомъ, же на то поганство на Русь, жебы ихъ выкоренити“⁽¹⁾).

Авторъ видѣвъ ненависть Польщѣ до козачины и до Руси въ загалѣ. Згадуючи про нещасну битву подѣ Цецорою (1620), де вбито коронного гетьмана Станислава Жолкѣвского а Самѣйла Корецкого взято въ неволю, пише бнѣ, що сесея недоля заподѣялась изъ-за того, бо (Корецкій) безъ козаковъ войну точилъ, (и) мовилъ такъ: „Не хочу я зъ Гривцями воевати, нехай идуть до роля, або свинь пасти“⁽²⁾).

Авторъ лѣтописи Львѣвской бувъ добрымъ патріотомъ, що симпатично згадувавъ про повстанє Богдана Хмельницкого противъ порядкѣвъ польскихъ, але не замовчувавъ такожъ темныхъ сторѣнь змаганя козацкого. Въ загалѣ видимо въ писаню его вдачу Украинця, про-

¹⁾ Наук. сборникъ, 1867; стор. 273. Сю подѣю противнымъ способомъ описують польскіи историки, особливо-жь Іоаннъ Тома Іозефовичъ, каноникъ Львѣвскій, въ рукописи своей „Annalium urbis Leopoliensis tomus extravagans“ подѣ 1630. р. Nr. 156 157. (Замѣтка А. Петрушевича въ „Науковѣмъ сборнику“).

²⁾ Ibid., стор. 266.

стодушного, сердечного, що й въ недоли проявляє свій гуморъ и свѣтоглядъ ясный. Стыль автора єсть простой и легкій; языкъ переважно (мало)рускій, що примѣшавъ ся подекуды зъ полонизмами.

Деякій уступы Львовской лѣтописи выпечатано уперве буквами латиньскими підъ заголовкомъ „O końpice ruskiej od roku 1498. do roku 1649.“ въ польскѣмъ письмѣ „Kwartalnik naukowy“ (Краковъ, 1835. 1836., томъ II., стор. 86—93; томъ III., стор. 315—329). Симъ выданемъ занявъ ся польскій литератъ, Казимиръ Влад. Войцязкій. Одну частину лѣтописи (про повстанє Хмельницкого противъ Польшы въ 1648. и 1649. р.) подавъ В. А. Мацѣйовскій, въ томъ-самѣмъ журналѣ въ польскѣмъ перекладѣ скороченѣмъ підъ заголовкомъ: „Ułamki historyczne. I. O kozakach“ (стор. 238—320). Рукопись сєи важной лѣтописи зберегалась въ бібліотечѣ Института Ставропигійского, але запропастилась вѣдай въ рокахъ сороковыхъ, коли Денисъ Зубрицкій удержувавъ корреспонденцію зъ М. Погодиномъ, историкомъ и славянофиломъ московскимъ. Вже-жъ и крилошанинъ А. Петрушевичъ замѣчає¹⁾, що копію тєи рукописи доставивъ Зубрицкій Погодиновъ, и що ѡдтакъ лѣтопись Львовску выпечатано въ журналѣ „Русскій историческій сборникъ“ 1838. р. кн. 3. Опѣсля крилошанинъ Петрушевичъ выдавъ сю лѣтопись у Львовѣ въ „Науковѣмъ сборнику“²⁾, и осмотривъ текстъ цѣнными замѣтками.

¹⁾ Наук. сборн., 1867; стор. 255.

²⁾ „Львовская лѣтопись“ (Науковый сборникъ, издаваемый литературнымъ обществомъ галицко-русской Матицы. 1867. Во Львовѣ; стор. 255—291). А. Петрушевичъ выдаючи Львовскую лѣтопись користувавъ ся выданемъ єи зъ 1838. р. и такожъ рукописею, яка находилась у Головацкого.

Лѣтописи рукописны.

а) Лѣтописецъ Волинъ и Украины. Сѣ лѣтописецъ суть збѣрникомъ чотырохъ до пяти хроникъ. На сторони 1. находить ся заголовокъ: „*Кройника русская о российских самодержцехъ и великихъ царехъ, отъ куду и како быша...*“ Лѣтопись починае ся бѣдъ римского цѣсаря Августа, що „начатъ рядъ покладати на вселенную братіямъ и сродникомъ своимъ“. А вже на сторони 2. читаемо статью „о Варязехъ“. На сторони 7. замѣщено заголовокъ: „О рускомъ народѣ, што за люде“, и въ одвѣтнѣй повѣсти читаемо тутъ отъ-сю замѣтку: „то найпеснѣйшанъ, же отъ росіянъ (розсѣянїя) тоє имя маемъ, якожь и такъ естъ“. Тутъ вызначуе ся такожъ, що Росъ братъ або внукъ Леховъ. Одакъ слѣдуе повѣсть про князѣвъ въ Кіевѣ (стор. 9—42), почавши бѣдъ Осколда и Дира ажъ до великого князя Юрія Володимировича Довгорукого. Опбѣля пѣдъ рокомъ 1221. читаемо: „Отъ селъ монархїа Кіевская преїде у Володимеръ московскій“ (стор. 42). Слѣдуе одакъ „Война Батыева. О нахожденїи поганого царя татарского Батїа“ (стор. 49—68). Дальше замѣщено отъ-сей заголовокъ: „Здѣ о двоихъ монархїяхъ русской московской и лѣдской польской“ (стор. 68), одакъ напїсано: „О Москвѣ, што за народъ, и отъ кого вышлї, и о ихъ столицахъ“ (стор. 77), де оповѣдае ся про великихъ князѣвъ московскихъ до 1559. року. Дальше слѣдуе статья: „Порахованїе сего лѣтописца и хроникѣ“ (стор. 90). Тутъ читаемо отъ-се: „Первая монархїа руская почалася отъ великого князя Рурика, — и стоїла тая монархїа въ Кіевѣ ажъ до царя татарского Батїа. — Потѣмъ Гедиминъ, князь литовскій, вигналъ Татаръ съ Кіева, и владѣли Кіевомъ князи литовскїи, который Гедиминъ былъ съ лѣто 5700, и по немъ Ягелло, король польскій, поддалъ

Києвъ и всю землю малороссійскую, подъ королевство польское, а отъ того часу король польскій владѣли Києвомъ и всею Україною ажъ до гетьмана Хмельницкого“. Слѣдує по тѣмъ повѣсть „О Москвѣ и о Димитрію, царюку московскомъ“. И тутъ читаємо отъ-се: „Сіє писавъ мѣщанинъ Києвскій именемъ Боско Балыка, который самъ тамъ былъ и свидѣецъ тому былъ¹⁾. Року 1630 (мѣсяца октоврія 1) дня уехалъ в Києвъ царикъ Московскій“ (стор. 91.). На сторонѣ 100. написано „Лѣтописецъ вторій“ и тутъ замѣщено коротку лѣтопись руску, що простягає ся бдѣ 1051. до 1620. р. На сторонѣ 120. читаємо заголовокъ: „Лѣтня митрополитовъ Києвскихъ православныхъ“; опѣсля слѣдує статя „Выводъ народу славенскому и рускому“ (стор. 127—132), по чѣмъ читаємо коротку розвѣдку „О рекахъ, которые суть въ Сармаціи“ (стор. 132—133), а ѳдтакъ слѣдуютъ короткія записки про двѣ рускія и московскія бдѣ р. 1248—1700 (стор. 133—141). На сторонѣ 143. стоить заголовокъ: „Война волоская отъ цесаря турецкого Османа противъ коронъ польской подъятая“; опѣсля находить ся еще „Листъ королевскій до цесаря турецкого“ (стор. 166), и „Копіе листу цесаря турецкого переписана у Варшавѣ“ (стор. 167.). Такъ отже лѣтописецъвъ Волини и Украины списано на 168 сторонахъ (in 4°).

Збѣрнику сей лѣтописный находивъ ся напередъ у Иліѣ Кошакѣвскаго, черця монастыря Межигѣрскаго. Мабуть сей грамотѣй переписавъ сей збѣрнику зъ рукописи, яка зберегалась въ тѣмъ монастырѣ. Опѣсля живъ Ілія Кошакѣвскій въ монастырѣ Пѣдгорецкомъ, де ѣ умеръ (1720). Рукопись его замѣщено 1758. р. въ бібліотечѣ монастыря при церквѣ св. Георгія у Львовѣ; те-

¹⁾ Тѣлько на сѣмъ однімъ мѣсяци помѣчено назву грамотѣй, що записувавъ двѣ историчныя въ сѣмъ збѣрнику лѣтописномъ.

перъ же находить ся она въ библіотецѣ имени Оссолинскихъ (ч. 2168).

б) Лѣтописецъ великого князства литовского и жомонтъского. Онъ починае ся оповѣданемъ оу смерти римского цѣсаря Тиберія и кѣнчить ся рокомъ смерти короля польского Жигимонта I. (1547). Авторъ сего твору лѣтописного користувавъ ся актами публичными и якими-то записками двора королѣвского, бо знае добре про всякѣ дробниці житя родины королѣвской. Бувъ се чоловѣкъ тямущій, що не пропустивъ мовчки нѣякои подѣѣ важнѣйшой зъ житя суспѣльного. По сучасному обычаю подае вельми точнѣ вѣсти про затмѣня сонця, про пошестъ, голодъ, пожары, повенѣ та инші бѣды. Въ останнѣй части своего твору покликуюе ся авторъ такожь на кроники польскѣ и въ загаль писанемъ своимъ заявляє, що дѣѣ польскѣ були ему добре звѣстнѣ.

Основну розвѣдку про сего лѣтописця подавъ проф. Исидоръ Шпараневичъ въ ученѣй розправѣ: *O latopisach i kronikach ruskich XV. i XVI. wieku, a zwłaszcza o latopisie „wielikoho kniazstwa litowskoho i zomojtskoho“*. (Osobne odbicie z Rozpraw wydziału filozof. Akad. umiej., tom XV. W Krakowie 1882, p. 47—65.).

Рукопись Лѣтописця великого князства литовского и жомонтъского зберегае ся въ Познани, въ публичнѣй библіотецѣ Рачинскихъ; копія-жь ен написана на 33¼ карткахъ (in folio) находить ся въ библіотецѣ имени Оссолинскихъ (ч. 2070).

Языкъ сего лѣтописця естъ менше твердый, нѣжь языкъ Лѣтописецѣвъ Волыни и Украины; наближуе ся подекуды до того языка, котрымъ писана Лѣтопись литовска.

в) Діярій Федора Євлашовского. Федір Євлашовскій, шляхтич рускій на Литвѣ, родивъ ся при кѣнци панованія короля Жигимонта I. въ 1546. р. и крѣмъ мовы рускои та польскои нѣчого бѣльше не навчивъ ся. Въ молодѣмъ вѣку ходивъ зъ польскимъ вѣйскомъ вѣйною на великого князя Московского, але небавомъ покинувъ службу вѣйскову, до котрои не заявлявъ охоты, и принявъ службу городянську. Въ 47. роцѣ житя (1592) выбрано его пѣдсудею новгородскимъ. Недовчений сей литовскій Русинъ, що по причинѣ своихъ забобонѣвъ обертавъ ся неначе въ свѣтѣ зачарованѣмъ, написавъ свѣй діярій въ нарѣчію бѣлорускѣмъ. Въ своихъ запискахъ замѣчає бнѣ именно отъ-се: „В пятомъ року почето же бавити наукою рускою, кѣдижъ в тыхъ часахъ в тей нашей стране не было еще иншихъ наукъ, и для того пришло ми зостати з рускою и полскою наукою; и по жидовскій написати умелом, але тоє писмо их потребує умѣстности езыка еврейского, або хоть нѣмецкого...”

Рукопись сего діярія хоронить ся въ Виляновѣ недалеко Варшавы въ библіотецѣ гр. Потоцкихъ; копія би (16 листѣвъ in folio) находить ся въ библіотецѣ имени Оссолинскихъ (ч. 2434). Діярій Євлашовского єсть важнымъ лишъ изъ-за того, що кидає свѣтло на деякі проявы житя суспѣльного.

Сей твѣръ лѣтописный переложено на мову польску и wydano въ Варшавѣ 1860. р.¹⁾

3. Законодательство.

Звѣстно вже, що Правда руска основує ся на звичаяхъ и обычаяхъ народу руского, що би постановы

¹⁾ Pamiętnik Teodora Jewłaszewskiego, Nowogrodzkiego pod-sędka. 1546—1604. Wydał T. X-żę L. Warszawa, 1860.

правнӣи виробились суспільними потребами на Русь¹⁾. Она обіймає вь бѣльшій часті постановы права карного, та мало займає ся правомъ цивильнымъ; а вже-жъ нѣчого не згадує про справы житя подружного, тому-що они судились Уставомъ Володимира Великого „о церковныхъ судѣхъ“. Одтакъ вь дѣлахъ управы церковной Русь хѣстувалась Кормчою книгою або Номоканономъ²⁾; именно друга часть сеи книги, що звалась „Закономъ суднымъ“, була приспособлена до потребъ народу руского, изъ-за чого законами сеи части Кормчей книги судились такожъ тѣ люде свѣтскі̄, що нарушали звязи житя родинного и заявляли наклонъ до звичаївъ поганьскихъ³⁾.

Коли одтакъ полуднево-захѣдна Русь сполучилась зъ Литвою, то згадані̄ права рускі̄ послужили основою до законодательства литовского. А вже-жъ Руси демократичной треба було по-неволи нахилитись до порядковъ феодально-аристократичныхъ на Литвѣ и вь Польщѣ. Зъ такомъ мѣшанины законѣвъ рускихъ зъ правами литовскими и литовско-польскими утворились два збѣрники законодательні̄: Судебникъ Казимира Ягайлончика и Статутъ литовскій.

а) Судебникъ Казимира Ягайлончика. Судебникъ сей не есть книгою законодательства систематичного, але збѣрникомъ правъ, списаныхъ вь двайцять осми артикулахъ, що выдані̄ були для забезпеченя приватной власности ѡдъ напасті. Тѣ̄ права надавъ Литвѣ Казимиръ Ягайлончикъ (1468. р.), намагаючись вгамувати самоволю загонистыхъ очайдушъ, що захоплювали

¹⁾ Гляди стор. 31.

²⁾ Про Кормчую книгу гляди стор. 90. 91.

³⁾ Порѣви. статью п. И. Кокорудза вь числѣ 9. Зорѣ, зъ 1886. р. п. з. „О становищи женщины вь старинномъ законодательствѣ рускомъ“.

майно чуже. Великій князь литовскій, выдаючи сї права, хотївъ доказати Русинамъ, що не нарушає ихъ порядковъ поконвѣчныхъ; тому-то заявивъ, що бнѣ зложивъ сей Судебникъ, порадившись „*съ князями и съ паны радю — и со всімъ посполствомъ*“.

Кары за вѣяну крадѣжъ були въ загалѣ не вѣ-мѣру строгі, по-за-якъ законодатель за всяку бѣльшу вину визначивъ кару смерти и ѳдакъ велѣвъ и того повѣсити, хто укравъ корову. („*А хто украдетъ... корову, того узвеситъ*“). Шибеницею карано такожъ того, що укравъ чоловѣка вѣльного або й невольника. Законодатель выступає ѳдакъ противъ всякого, хто нападавъ на сусѣда и выдиравъ ему батьковщину, и котрый захоплювавъ чужій скоть у свою власть. Наконецъ велить бнѣ мосты мостити и замѣчає, що „*на чіей дѣльниці шкода ся стане, конь ся образить, ногу изломить, тому платитъ*“.

Изъ огляду Судебника можъ дѣзнатись, що законодатель бравъ подекуды въ оборону людей слабшихъ противъ сильныхъ задиракъ.

Роконисъ Судебника зберегала ся въ бібліотецѣ Румянцовскої въ Петербургѣ. Она списана въ двохъ копіяхъ вѣдай въ вѣцѣ XVII. и крѣмъ правъ Казимира Ягайлончика обѣймає ще чотыри иншія статѣ. Памятникъ сей выдавъ Игнатій Даниловичъ, професоръ университета Харковскаго п. з. „*Statut Kazimierza Jagiellończyka. Pomnik najdawniejszych uchwał litewskich z XV. wieku wynaleziony i drukiem ogłoszony...*“ W Wilnie, 1826. 8°, стор. I—XVIII+1—78.) Опѣсля Статутъ Казимира выдавъ

¹⁾ Пѣсля передного слова поставивъ Даниловичъ лѣворучъ текстъ, выпечатанный гражданкою, а праворучъ переписавъ его буквами латиньскими; долѣ же на кождѣй сторонѣ находится ся перекладъ польскій. Все се выпечатано на 33 сторонахъ. ѳдакъ

А. Т. Дзялыньскій, перепечатавши зъ выдана Даниловича текстъ (друкованый буквами латыньскими) вразъ зъ его замѣтками. Побѣчь текету руского поставивъ бѣ польскій перекладъ Леона Рогальского. (Zbiór praw litewskich od roku 1389. do roku 1529., tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544. do roku 1563. Poznań, 1841; p. 36—57).

Языкъ сего памятника есть подобный языкови Правды руской; однакоже зустрічаємо вже тутъ деякі признаки того писаня урядового, яке опѣсля въ Статутъ литовскѣмъ затвердилось повагою законодателя.

6) Статутъ литовскій. Важный сей памятникъ руского права національного являє ся намъ неначе образомъ, въ котрѣмъ вправный артистъ змалювавъ природу сѣльску побѣчь штучныхъ окрасъ величюи палаты. Се бо народнѣ сѣльске зборище або копа, щѣ робить судъ и розправу по стародавнымъ звычаймъ, вызначуе ся въ Статутъ побѣчь змаганъ шляхты литовской, щѣ бажала добути собѣ такихъ самыхъ правъ, якими хѣснувалася шляхта польска. Изъ-за того Статутъ литовскій уважае ся збѣрникомъ правъ, въ котрѣмъ сполучились поконвѣчній права рускїи зъ правами литовско-польскими.

Вже тѣ привилегїи, якїі падали Литвѣ Владиславъ Ягайло (1413), Казимиръ Ягайлончикъ (1457) и Александръ Ягайлончикъ (1492)¹⁾, прямували до зъединеня Литвы зъ Польщею. За панованя-жъ Жигимонта I. ухвалено на соймѣ Виленьскѣмъ (1522), щѣбы вся Литва

на шѣтєохъ сторонахъ слѣдує статья п. з. „О посочину Смоленску“ (текстъ зъ перекладомъ), по чѣмъ замѣщено деякіи замѣтки.

¹⁾ Привилегїи Ягайла, Казимира и Александра Ягайлончика замѣщено въ збѣрнику правъ литовскихъ, щѣ ихъ выдавъ А. Т. Дзялыньскій въ Познанн 1841. року; стор. 7—66.

управлялась статутомъ однимъ; не хотѣвъ бо король, щобы поодинокій повѣты и землѣ корыстувались привилегіями окремѣшними. Се бувъ засновокъ першого Статута литовского, щбъ его надавъ Литвѣ король Жигимонтъ I. въ 1529. р.

Статутъ редакціѣ першої не мѣгъ вдоволити шляхты литовско-рускої; строгіѣ кары, якѣ визначувались за маліѣ выступки, являлись наругою супротивъ безкарної самоволѣ шляхты польскої. Про-те домагалась тая примучена шляхта на всѣхъ соймахъ исправленія Статута. Тѣ жалоби спонукали Жигимонта Августа, прихилитись до деякихъ поправокъ, а бѣтакъ вчиненіѣ змѣны потвердивъ бнѣ на соймѣ въ Берестю (1566. р.). Се була друга редакція Статута литовского, Але-жь и сей Статутъ не довго устоявъ ся. Вже соймъ Гродненскій (1568) додавъ до него новіѣ уставы, а унія Люблиньска (1569) була зновъ причиною декотрыхъ змѣнъ въ сѣмъ памятнику. Вызначено отже нову комисію для ревизіѣ Статута: опѣсля велись пересправы за короля Степана Баторія въ Новгородку и Варшавѣ (1578) и зложено новіѣ додатки, ажъ наконецъ въ 1588. р. Жигимонтъ III. повагою соймовою затвердивъ Статутъ редакціѣ третьої.

Всѣ три редакціѣ Статута списано въ языцѣ рускомѣ. Деякіѣ ученіѣ мужѣ, примѣромъ Линде¹⁾, думали, що Статутъ другій зъ 1566. р. зретаговано мабутъ по-польски, однако вже В. А. Мацѣйовскій²⁾, а опѣсля А. Θ. Кистяковскій³⁾ заявили, що всѣ три редакціѣ сего памят-

¹⁾ O Statucie litewskim, ruskim językiem i drukiem wydany, wiadomość przez M. Samuela Bogumiła Linde. W Warszawie, 1816; p. 22.

²⁾ Historya prawodawstw słowiańskich przez Wacława Alex. Maciejowskiego. Wydanie drugie. Tom I. W Warszawie, 1856; p. 509. 510.

³⁾ „Права, по котрымъ судится малороссійскій народъ...

ника списано по-руски. Выпечатано же тільки Статутъ редакціѣ третьої п. з.: „*Статутъ великого князства литовского отъ наяснейшого господаря короля его милости Жигимонта третьего на коронации въ Кракове выданный року 1563*“. За сими словами, виображено гербъ Литвы въ вѣнку, покритомъ короною, а низше гербу выписано 9 стрбчокъ изъ св. письма старого завѣта. Въ кѣнци же листу заголовного читаемо: „*За привилеємъ короля его милости друковано въ дому Ма(мо)ничовъ*“. Въ сѣмъ Статутѣ есть 14+63 нenumerованыхъ и 554 нenumerованыхъ сторѣнь¹⁾.

Статутъ редакціѣ першої выпечатано доперва въ нашѣмъ XIX. вѣцѣ; именно выдавъ его А. Т. графъ Дзялыньскій въ збѣрнику правъ литовскихъ п. з.: „*Zbiór praw litewskich od roku 1389. do roku 1529., tudzież rozprawę sejmową o tychże prawach od roku 1544. do roku 1563*“. Poznań, 1841.

Польскій перекладъ Статута третього видруковано въ рокахъ 1614., 1619., 1623., 1642., 1648. и 1693. черенками готичькими, а въ рокахъ 1744., 1786. и 1819. черенками латиньскими.

Покѣйний профессоръ Кіѣвского уннверситета, А. О. Кистяковскій, догадувавъ ся, що Статутъ литонскій, выпечатанный въ друкарни Мамоничѣвъ (1588), на Украинѣ мало бувъ звѣстний, та що мабутъ Украина перейшла підъ власть царства московского зѣ Статутомъ редакціѣ польскої. По думцѣ сего ученого мужа усунено Ста-

изданныя подъ редакцією.. профессора А. О. Кистяковского“. Кіевъ, 1879; стор. 32.

¹⁾ Печатанный екземпляръ Статута зъ 1588. р. находитъ ся въ библіотечѣ кн. В. Чарторыйского въ Краковѣ. Въ библіотечѣ уннверситетскѣй и въ библіотечѣ имени Оссолинскихъ у Львовѣ находятъ ся лишь рукописи.

туть редакціѣ польскои изъ урядовои практики въ Рос-
сін около половины вѣку XVIII., та заступлено єго пе-
рекладомъ изъ тексту польского на „россійскій дія-
лектъ“¹⁾. Рукописей такого перекладу єсть на Украинѣ
багато; мабуть хбснувались ними суды полковій, сотенній
и магистратскій, не маючи підъ рукою друкованого вы-
дання зъ 1588. р. Одтакъ въ 1811. р. переложено Ста-
тутъ зъ польского на языкъ россійскій и выпечатано
въ друкарни сенатскій²⁾.

Статутъ литовскій редакціѣ третьою єсть збѣрни-
комъ права публичного и приватного; находятъ ся въ нѣмъ
такожь постановы давного права державного на Руси
и останки права звичаевого народного. Памятникъ сей
зладили ученій юристы, що знали добре право римске,
идеѣ котрого лишили слѣдъ на рускомъ збѣрнику зако-
нодательства. А вже-жь въ основѣ єго додаваемо справ-
дѣ слѣды давного права громадского. У всѣхъ трохъ
редакціяхъ Статута народне сѣльске зборище або копа
робить судъ и розправу по стародавньому звичаю. Ста-
тутъ редакціѣ першою призволивъ, чтобы копа збѣрала ся
и судила судъ въ такихъ справахъ: 1) въ случаю шкоды
въ чужому селѣ; 2) въ случаю присвоєня чужои борти³⁾;
3) въ случаю крадежи, коли злодѣя не можна було найти,
и коли пѣдозрѣне въ крадежи падало на цѣле село (роз-
дѣлъ VIII). Другій Статутъ (1566) ствердивъ статѣ Статута
першого про конный суды, и крѣмъ того розширивъ
подекуды права сихъ судѣвъ, и ѡдтакъ Статутъ третій

¹⁾ „Права...“, стор. 52. 53.

²⁾ „Статутъ великаго княжества литовскаго...“ Переводъ
съ польскаго. С.-Петербургъ, 1811. (Текстъ польскій и россійскій).

³⁾ Бортъ або дерєво бортиное — дерєво въ лѣсѣ у-виу-
трѣ выдовбане, де сидѣли дикій пчолы.

не мѡгъ поминути того права громадскаго (роздѣлъ IX)¹⁾. Однако тѣ постановы про суды копнѣ ставались мертвою буквою права, по-за-якъ ладъ громадскій не мѡгъ устоя- тись побѣчь управы шляхоцкои.

Змѣсть Статута. Статутъ першої редакціѣ дѣ- лить ся на XIII роздѣловъ, роздѣлы же обдѣляютъ бѣль- шее або меншее число артикулѡвъ. Слѣдує бѣтакъ пе- реглядъ поодинокихъ роздѣловъ сего Статута: I. О пра- вахъ господара. II. О обороне земскоѣ. III. О слободахъ шлях- ты, и о размноженіи великаго князѣства. IV. О поглаве²⁾ женскоѣ и о выправу девокъ. V. О опекунахъ. VI. О судьяхъ. VII. О квалитетахъ земскихъ и о боехъ и въ головщинахъ³⁾ шляхетскихъ. VIII. О правахъ земельных, о границахъ, о ме- жахъ, о копахъ. IX. О ловы, о пуци, о бортиное дерево, о озера, о бобровыя гоны, о хмелища, о соколы, о гнезда. X. О именахъ, которые въ долзахъ, и о заставѣ. XI. О го- ловщинѣ людей путныхъ, мужицкихъ и паробоцкихъ. XII. О грабежи и о навязки⁴⁾. XIII. О злодействѣ.

Статутъ третьей редакціѣ дѣлится на XIV роздѣ- ловъ; въ каждомъ же роздѣлѣ есть бѣльше або меньше артикулѡвъ. Роздѣлъ I. О персонѣ нашої господарскоѣ. II. О обороне земскоѣ. III. О волностяхъ шляхетскихъ, и о размноженіи великаго князѣства литовскаго. IV. О судьяхъ и о судахъ. V. О оправѣ посагу и о венѣ. VI. О опекахъ. VII. О записехъ и продажахъ. VIII. О тестаментехъ. IX. О подкоморныхъ въ повѣстехъ и о правахъ земельных, о гра- нлицахъ и о межахъ. X. О пуцу, о ловы, о дерево бортиное, о озера и сножати. XI. О квалитетахъ, о боехъ и о голов- щинахъ шляхетскихъ. XII. О головщинахъ и о навязкахъ

¹⁾ „О стародавнихъ сельскихъ громадахъ въ югозападній Руси“ — статья Иванішева въ „Правдѣ“, VIII., стор. 668—673.

²⁾ Поглава — право до посагу. ³⁾ Головщина — убійство, homicidium. ⁴⁾ Навязка або навезка — бѣшкодоване.

людей простиж, и о таких людех и челлди, которал отъ пановъ своихъ отходитъ, такъже и о слугахъ приказныхъ. XIII. О грабежахъ и навесзкахъ. XIV. О злодействе всякого стану.

Языкъ Статута. Памятникъ сей писанный въ тогдѣшняѣмъ урядовѣмъ языцѣ (мало)рускѣмъ. Багато въ нѣмъ полонизмѣвъ (особливо въ редакціи третѣй); та й не обѣйшло безъ впливу фонетики бѣлорускон.

Замѣчаемо, що въ Статутѣ старословѣнському **ѣ** (якъ и въ Библіи Скорины) ѡдповѣдає *е* (*е*): *повете* (замѣсць *попытъ*), *вечне* (*впынѣ*); ѡдтакъ стоить *е* (*е*) такожъ замѣсць *я*, котре ѡдповѣдає якъ старословѣнському **ѡ** (*ѡ*), **ѡа** (*ѡа*); такъ и первѣстному **ѡ**; отже: *память* (ст.-слов. *памѣть*), *свѣтый* (*свѣтъ*), *подаванѣ* (*подаваннѣ*) и т. п.

в) Право Магдебурске. Симъ правомъ нѣмецкимъ корыстувались деякіи города украинскій въ Польщи на основѣ привилегій королѣвскихъ. Силою сего права города вызволялись изъ власти воеводскои та старостянской и мали свою автономію¹⁾. Двѣ складовіи его части зовуться „Зерцало саксонское“ (*Sachsenspiegel*) и „святыи образъ“ (*Weichbild*), и ѡдтакъ въ Польщи були двѣ редакціи Зерцала саксонского, латиньска и польска. Латиньскою редакціею занявъ ся Никола Яскеръ при королю Жягимонтѣ I. 1535. р. въ Краковѣ, а польску редакцію зладивъ Павло Щербичъ, що бувъ спершу синдикомъ Львовскимъ а потѣмъ секретаремъ королѣвскимъ. Бувъ еще третій збѣрникъ права Магдебурского п. з. „*Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego*“²⁾. Головну часть сей книги зладивъ Бартошь Гронцкій. Нею хѣснувались часто суды въ Польщи, Литвѣ и на Украинѣ.

¹⁾ Про право Магдебурске гледи стор. 111—113.

²⁾ Кистяковскій, „Права, по которымъ судится малороссійскій народъ...“ Кієвъ, 1879; стор. 70.

Нема сумніву, що всь редакціѣ права магдебурского въ Польщи и на Литвѣ довершено підъ впливомъ тогдѣшньої науки права римского.

Украина, дѣставшиєсь підъ власть царѣвъ московскихъ, зберегала довго привилегіѣ права магдебурского. Судѣ на Украинѣ покликувалиєсь именно на двѣ книги, се-бѣ-то на редакцію Павла Щербяча и Бартоша Гроицкого. И ось склалась така дивна подѣя, що правомъ магдебурскимъ управлялиєсь не тѣлько города украинскій, але й деякі суды полковій и сотенній, що хѣснувалиєсь своими правами звичаєвыми.

Киятовскій догадуває ся, що книги права магдебурского въ судахъ украинськихъ уживалиєсь въ редакціи польской, поки въ кѣнци вѣку XVI. не зложено перекладу (мало)русского¹⁾. Зъ годомъ-перегодомъ на Украинѣ постаралиєсь о такі книги подручні, въ котрыхъ право магдебурске выложено будѣто въ скороченію, будѣто въ звязи зъ Статутомъ литовскимъ. И такъ були списаній въ тогдѣшній мовѣ книжної: а) „*Процесъ краткій приказный*“ (1734); б) „*Судъ и расправа въ правахъ малороссійскихъ*“ (1750); в) „*Краткій сводъ Статута*“. Всѣ сї подручники законодательства на Украинѣ спочивають доси въ рукописи.

Право магдебурске истнувало на Украинѣ ще въ вѣкахъ XVII. и XVIII. Їго знали суды и практики-юристы; особливно сї письменники намагалиєсь приспособити право магдебурске до потребъ Украины своими редакціями. Ажъ въ 1783. роцѣ подѣлено Украину на три намієтництва: Кіѣвске, Чернигѣвске и Новгородско-Сѣверске. Настала управа губерній: супротивъ неи не могли устоятись нѣ давній суды полковій та сотенній, нѣ суды

¹⁾ Ibid., стор. 86.

земскій и городской, що ихъ опять завѣвъ гетьманъ Кн-
рило Розумовскій, нѣ суды ратушовѣ та магистратскій,
организовані по взбѣри магдебурскому. Одъ того чаеу
на Украинѣ нѣхто не згадувавъ про тѣ памятники зако-
нодательства, що хочъ подекуды зберегали автономію.
И такъ Россія усунула рѣзнодорожну процедуру судову,
а завела одностайный, твердый законъ. Доси бо голов-
нымъ закономъ на Руси бувъ Статутъ литовскій, а по-
бѣчь него ширилось право магдебурскє, мѣжь-тымъ коли
козакѣ судились своимъ правомъ.

4. Повѣсти и казки.

Коли рускій письменники не були въ силѣ, утво-
рити своихъ питомыхъ повѣстей и казокъ, то займали
они запощадливо чужє майно словесне, яке зберегалось
въ литературѣ далекого Веходу и въ скарбѣвни фан-
тастичныхъ творѣвъ грецкихъ. Византія подавала Ара-
бамъ письма класичной литературы грецкой, письма
Гиппократѣ, Евклида, Аристотеля, Птоломея и и.,
та й навпаки познакомлювалась зъ поетичными казками
Веходу, ба й зъ епосомъ индійскимъ, котрый доходивъ
до неї въ сирійскихъ, арабскихъ и персикихъ перекла-
дахъ. А по-за-якъ Византія удержувала звязъ зъ наро-
дами германьскими и романьскими, то для неї доступні
були такожъ казки захѣдной Европы. Тѣ-то рѣзнодорожні
казки и повѣсти входили въ литературу Славянъ полу-
дневныхъ, Болгарѣвъ и Сербѣвъ, и ѡдтакъ ѡдъ нихъ пе-
реймала Русь тѣ творы поетичні тымъ легче, що ихъ
переложено на языкъ церковно-славянскій. И такъ чуд-
на ся ростина зъ теплого краю дивнымъ дивомъ при-
нялась въ земли рускѣй, що тогдѣ повита була туманомъ
холоднымъ; опѣсля-жъ сѣ повѣсти та казки фан-

тастичній були звістий на Русь ще й пізнійше, коли Болгарія и Сербія перестали вже ними займатись.

Въ третіймъ періодѣ исторіѣ литературы рускои списувались именно отъ-сѣ повѣсти та казки:

а) Повѣсть про Соломона и Китовраса. Она починає ся оповѣданємъ про се, що въ Єрусалимѣ бувъ царь Соломонъ, а въ городѣ Лукорѣ панувавъ царь Китоврасъ¹⁾, котрый бувъ братомъ Соломона и въ ночи обертавъ ся въ звѣря. И довѣдавъ ся царь Китоврасъ, що у Соломона єсть жена красна и одправивъ до него ворожбита въ видѣ купця зъ приказомъ, пбрати его жену. Ворожбита вволивъ волю Китовраса. Тодѣ Соломонъ збравъ вѣйско, пбшовъ въ землю Китовраса и умовивъ ся зъ вѣйскомъ своимъ ось-такъ: „Якъ затрублю въ трубу, то вы готовѣть ся ити менѣ въ помічъ; якъ затрублю въ-друге, то вы наближѣть ся и станѣть въ засадѣ, якъ же затрублю въ-третє, то вы идѣть швидко до мене!“

И перебравъ ся Соломонъ въ жебрующего старця и прийшовши въ царство Китовраса станувъ въ саду, де черпають воду. Выйшла-жѣ дѣвка въ садѣ зъ золотымъ кубкомъ и сказавъ Соломонъ: „Дай менѣ, дѣвко, изъ сего кубка напиться!“ И одповѣла дѣвка: „Та якъ ты, дѣду, хочешъ пити зъ царского кубка? Якъ хто побачить и скаже царевнѣ, то онѣ звелить за те насѣ обоихъ укарати“. Соломонъ сказавъ: „Дай же, дѣвко, напиться, нѣхто у насѣ сього не побачить;“ и давъ їй за те перстѣнь, а она дала ему напиться. И пбшла дѣвка зъ водою. Та ось увидѣла у неї перстѣнь Соломонова жена а Китоврасова цариця и пбзнала свѣй перстѣнь весѣльний и запыталась: „Скажи, хто тобѣ давъ перстѣнь?“ И од-

¹⁾ Китоврасъ мабуть грецке *κίταυρος*.

вѣтила дѣвка, що давъ їй перстѣнь якійсь старець. А цариця сказала: „Се не старець, а мій мужь Соломонъ“.

И сейчасъ розбѣлала цариця багато людей по саду и велѣла глядати Соломона, а они, найшовши старця привели его до неѣ. Тогдѣ цариця запыталась его: „Соломоне, чого ты сюды прийшовъ?“ И одповѣвъ Соломонъ: „Прийшовъ по твою голову;“ а она рекла: „Самъ ты, Соломоне, прийшовъ еси по смерть свою, бо ось повѣсятъ тебе“.

И швидко побѣлала Соломонова жена на поле людей своихъ за Китоврасомъ: „Скажѣтъ“, каже, „Китоврасови такъ: Прийшовъ до мене мій другъ, а твоѣй недругъ“. Одаткъ Китоврасъ сейчасъ повѣхавъ до свого двора и побачивши Соломона сказавъ: „Чого ты, Соломоне, сюды прийшовъ?“ И одвѣтивъ Соломонъ: „Прийшовъ я до тебе, щоби дѣзнатись, по-що ты вкравъ мою жену?“ И сказавъ ему Китоврасъ: „Хиба-жь ты, Соломоне, хочешъ у мене взяти свою жену? Не видати тобѣ у мене своєї жєны и не жити тобѣ!“

Такъ отже Китоврасъ звелѣвъ Соломона повѣсити. Тогдѣ Соломонъ ставъ передъ Китоврасомъ плакати и озвавъ ся: „Та-жь ты мій братъ, Китоврасе; я бувъ тобѣ братомъ и царемъ въ Єрусалимѣ; кажи про-те дати менѣ смерть царєку, се-бѣ-то повѣсити мене зъ честію. Прикажи сюды вынести богато напѣткѣвъ и їды и поѣстуй за мною самъ зъ царицею своею; нехай всѣ твоѣ люди пють и їдять и мене царя Соломона згадують. Послухавъ Китоврасъ царя Соломона. Якъ привели Соломона до шибеницѣ, то побачивъ на нѣѣ льняну верѣвку и сказавъ Китоврасови: „Ты мій братъ, Китоврасе; та хиба-жь у тебе въ цѣлѣмъ царствѣ твоѣмъ не стало вже шовку? Побшли-жь та кажи купити двѣ петлѣ шовковѣ,

одну червону а другу жовту, и я тогдѣ кину ся въ любу петлю“.

Китоврасъ велѣвъ справдѣ купити шовку червоного та жовтого и скрутити двѣ петлѣ. И сказавъ ему Соломонъ: „Ты мѡй братъ, Китоврасе! позволь же менѣ за-
грати въ малу трубу передъ смертію“. Китоврасъ вво-
ливъ его волю. Якъ же Соломонъ затрубѣвъ, то вѡйско-
его, почувши сей гомѣнъ, стало зѡружатись. Коли-жъ
привели Соломона до шибеницѣ, то озвались каты: „Иди,
Соломоне, на шибеницю!“ И пѡшовъ Соломонъ и всту-
пивши на першій цѣпокъ драбини сказавъ Китоврасови:
„Брате Китоврасе! позволь менѣ ще заграти въ малу
трубу“. Осъ затрубѣвъ Соломонъ та й задумавъ ся Ки-
товрасъ зъ вѡйскомъ своимъ. А вѡйско Соломона почуло
той гомѣнъ и наближившись скрылось не-по-далеку. И
озвались каты до Соломона: „Царю Соломоне! чого зво-
лѣкаєшь?“ Тогдѣ Соломонъ полѣзъ горѣ по драбинѣ
и вскочивъ на горѣшню перекладину шибеницѣ; ѡдтакъ
ѡдтрутивъ геть драбину та й ставъ въ трубу трубѣти.
Сейчасъ прибѣгло вѡйско до Соломона, а ѡнъ приказавъ
побивати ворогѡвъ.

И повѣкали люде городскій, а царя Китовраса и
жену-царицю схопили та привели передъ царя Соломона.
И сказавъ Соломонъ: „Брате Китоврасе, ты готовивъ
менѣ шибеницю и двѣ петлѣ шовковї та хотѣвъ еси мене
повѣсенти не по воли моѣй а по своѣй самоволи, и осъ
за-те попавъ ся еси въ мои руки, неначе ягня въ кѡгтѣ
вовкови, то терпи въ рукахъ моихъ; вже-жъ не бути
тобѣ живому“!

И звелѣвъ Соломонъ повѣсенти ихъ обѡихъ, Кито-
враса на червонѡй, а жену-царицю на жовтѡй петли. Ѳд-
такъ казавъ всѣхъ людей въ городѣ повбивати а цар-
ство Китовраса огнемъ спалити. А самъ царь Соломонъ

пошовъ въ Єрусалимъ, прославляючи св. Троицю, що не-
вѣрного царя побивъ, а царство єго полонивъ и огнемъ
спаливъ.

Богу нашому слава „и нынѣ и присно и во вѣки
вѣковъ, аминь“¹⁾.

Повѣсти про Соломона увѣшли въ руску литера-
туру изъ письменства византійского. Они зустрічають
ся въ Палеяхъ²⁾ и Хронографахъ³⁾, а ѡдтакъ въ рѣж-
ныхъ збѣрникахъ яко окремі легенды. До повѣстей про
Соломона навязують ся ще окремі казки „о Китоврасѣ“⁴⁾
„о ужичской царици“⁵⁾, „о премудрости царя Соломона и
о южской царици и о философахъ“⁶⁾.

Ќдъ людей письменныхъ поетичні повѣсти про Со-
ломона перейшли въ литературу людovu. Такъ въ пере-
казахъ народу руского збереглись казки про премудрого
Соломона, про Соломона, жену єго и злу матѣрь єго, про

¹⁾ „Притча царя Соломона о цари Китоврасѣ“ („Историчес-
кая Христоматія“ Ѳ. Буслаява. Москва 1861; стор. 718—721.). По-
рѣви. „Исторію русской литературы въ очеркахъ и біографіяхъ;
сочиненіе П. Полевого“. С.-Петербургъ 1872; стор. 126—127.

²⁾ Про „Палею“ сказано децѣ на стор. 49.

³⁾ Въ „Хронографахъ“ находились оповѣданія библійні ста-
рого завіта, взяті зъ византійской Палеѣ, були такожъ повѣсти
про Александра Македоньского, про Троянську війну и т. и. Въ
сихъ збѣрникахъ зустрічають ся такожъ выписи изъ лѣтописей,
не тільки рускихъ але й болгарскихъ та сербскихъ.

⁴⁾ Историч. Христоматія Ѳ. Буслаява; стор. 715—717. Въ ре-
дакціи славянсько-руской Китоврасѣ уважав ся подекуды ти-
помъ рускимъ, по-за-якъ являє ся велитомъ, митичнымъ чудо-
вищемъ, що знає будучиість, любить правду и не робить кривды
людямъ убогимъ.

⁵⁾ ужичека (южичека, южека) царица = цариця юга
се-бъ-то цариця Савы.

⁶⁾ Историч. Христом., 721. 722.

судъ Соломона¹⁾. Деякі частини цих казокъ взято изъ середньовічної повѣсти „Александрія“, примѣромъ оповѣдане про теє, якъ Соломонъ задумавъ змѣрити небо й море.

б) Повѣсть про Александра Македонського або „Александрія“. Она єсть романтичною етнографією, фантастичнымъ описомъ природи; по-за-якъ въ ній являють ся чудові люди і звѣрѣ неначе въ свѣтѣ зачарованомъ. Въ походахъ своїхъ Александеръ вносить ся въ воздухъ на грифахъ, прислухує ся говорови птицъ і пытає ся ихъ про ихъ житє, звичаї і обычаї; спускає ся въ глубинѣ морску, щоби дѣзнатись про єї тайни. Одтакъ приходять до сонѣчного города (Геліополя), бѣди сонце сходитъ, зустрічає страшній, нечисті народи, і щоби освободити свѣтъ бѣ той погани, замикає ихъ каменемъ „сунклитомъ“²⁾ въ горахъ, бѣди имъ нема виходу³⁾. Опѣсля въ однімъ озерѣ Александеръ велѣвъ зловити рыбу, а въ ній нашли камѣнь яєний, що свѣтивъ ся неначе сонце въ ночи. І боровъ ся сєй богатырѣ зъ чудными людьми („горѣ чловѣкъ,

¹⁾ „Малорусскія народныя преданія и рассказы“. Сводъ Драгоманова. Кієвъ 1876; стор. 99—109. Више наведена повѣсть про Соломона звѣстна єсть неписемному людови въ дєцѣ змѣненомъ видѣ. (Порѣви. „Царь Соломонъ и жена его“ въ свѣтъ збѣрки Драгоманова, стор. 103—105.).

²⁾ Про сєй камѣнь читаємо въ „Александрію“ отъ-се: „Сунклитъ (асжити) такова вещь: никакое желѣзо его растлѣти не можетъ, и огонь его не возметъ“. Порѣви. „Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ“ А. Н. Пыпина (Ученыя записки втораго отдѣленія импер. Академіи Наукъ. Книжка IV. С.-Петербургъ 1858, стор. 30).

³⁾ Оповѣдане про заключєне нечистыхъ народѣвъ въ горахъ повторивъ Методій Патарскій; одтакъ замѣщено сє оповѣдане въ лѣтописи Песторовой (Поли. собр. рус. лѣтон. I, стор. 107).

долу конь, иже нарицаху ся исполнины¹⁾); зайшовъ въ царство амазонокъ и по́славъ имъ копіе замѣсь себе. Дѣзнавшиє про говорячі дерева, Александеръ по́шовъ до нихъ запытатись про будущу свою долю. Деревя звѣстили єму, що умре въ Вавилонѣ та не лишитъ потомка.

Редакцію повѣсти про Александра Македоньского приписувано Каллистенови, що бувъ знатокомъ природы та историкомъ. А вже-жъ ся повѣсть належить до такихъ творѣвъ, котрі складають ся не наразъ, але цоволи, изъ-за чого годѣ ихъ ѳднести ко авторови одному.

Въ литературахъ славянськихъ твѣрь псевдо-Каллистена бувъ звѣстный по двохъ рѣжньхъ жерелахъ: Болгарія, Сербія й Русь переймили его изъ редакцій византійскої²⁾, а Польша й Чехи одержали его ѳдъ Заходу Европы³⁾. Въ редакціяхъ грецкихъ и захѳдно-європейськихъ Александрови приписує ся наклѳнъ до христіянства; иногдѣ приносить єнъ жертву Богу-Савагови. Въ найдавнійшихъ рукописахъ рускихъ Александеръ зове ся сыномъ Поруна великого, се-бѣ-то Юпитера Аммона⁴⁾.

в) Повѣсти про вѳйну Трояньску. Въ нихъ любувались именно народы Европы захѳдної, а мѣжъ Славянами були они менше звѣстні, нѣжъ „Алексан-

¹⁾ исполни — велить.

²⁾ Повѣсть псевдо-Каллистена висеєно въ грецку лѣтопись Малалы, ѳбєля-жъ священникъ Григорій переложивъ єѣ вразъ зъ сєю лѣтописєю на мову старо-словѣньску.

³⁾ Польскій перекладъ „Александриѣ“ выдано въ Краковѣ 1550. 1690. и 1701. р. ѳдѣ заголовкомъ: „Historia o żywocie i znamienitych sprawach Alexandra Wielkiego, króla macedońskiego. („Очеркъ литер. исторіи стар. повѣст. и сказокъ русск.“, стор. 37).

⁴⁾ Деякі частини повѣсти „О великомъ и храбромъ Александрѣ, царѣ макидонскомъ“ замѣтивъ Буслаєвъ въ Историч. Христоматіи стор. 1337—1342.

дрія". Въ добѣ середньовѣчній думали, що сї повѣсти взяли свѣй зачатокъ въ оповѣданяхъ Дареса и Диктиса¹⁾ про войну Троянську. Творомъ Диктиса хѣснувавъ ся византійскій хронографъ Малала: тому же що лѣтопись его въ X. вѣцѣ переложивъ болгарскій священникъ Григорій на мову старословѣнську, то й Русь познакомилась зъ повѣстію про войну Троянську по редакціи Диктиса. Сей твѣръ обдѣймавъ не тѣлько исторію войны, але й оповѣданє про долю грецкихъ богатырѣвъ, що зъ-підъ Троѣ вѣртались домѣвъ. До такихъ-то повѣстей, прикрашенихъ переказами митичними, деякі народы Европы навязували свою исторію, щобъ звеличитись давною старовиною свого побуту національного. Отъ и болгарскій перекладчикъ Малалы замѣтивъ, що пинѣшній Болгары суть потомками Мирмидонѣвъ Ахилѣя²⁾. Одъ Троянцѣвъ выводили свѣй рѣдъ Франковѣ, Гітѣвъ, Данѣвъ, ба й генеалогію англійскихъ королѣвъ доведено до богатырѣвъ Троянскихъ. Не диво отже, що писатѣль славянскій, особливо-жь польскій, до Троянцѣвъ и Римлянъ бдносили зачатокъ могучихъ родѣвъ свого народу, бажаючи звязати исторію своєї батьківщини зъ исторією народѣвъ старовини клясичной.

Въ старо-рускихъ збѣрникахъ и хронографахъ XVII.

¹⁾ Даресъ, троянскій жрецъ бога Гефѣйста, згадує ся въ Иліадѣ Гомеровѣй; Еліяиъ (въ II. вѣцѣ по Христѣ) и иншій, знали тригійску Иліяду Дареса. — Диктисъ, зъ острова Креты, бувъ товаришемъ богатыря Идомоней и бдтакъ зладивъ дневникъ про войну Троянську. Про твѣръ сей довго нѣхто нѣчого не знавъ, и ажъ за Нерона, цѣсаря римского, бдкрыто могилу Диктиса пѣсли трисеня землѣ въ Кретескѣмъ городѣ Гіносѣ. Пастухи побачили въ сѣй могилѣ ящикъ оловяный, що зберегавъ повѣсть про войну Троянську.

²⁾ Мирмидоны, стародавнє плємя ахайске въ Тессаліи. Они були зъ Ахилємъ пѣдъ Троєю.

вѣку зустрічає ся перекладъ Троянської повѣсти Гвидона де Колюмна. Онъ зладивъ свій твіръ (1262—1272. р.) въ мовѣ латиньскій на основѣ тыхъ оповѣданъ, котри приписувано Даресови и Диктисови¹⁾.

г) Приказки Пильная²⁾ або Стефанидъ и Ихилатъ. Зъ-поміжъ всѣхъ творівъ фантазії орієнтальної найбільше розширилися въ Европѣ приказки мудрого Пильная. Се бувъ брагманъ³⁾ индійскій, що за царя Дашшелима управлявъ частию Индостану міжъ Индією а рѣкою Гангесомъ. По обычаю східнихъ народівъ подававъ онъ аллегоричнымъ образомъ въ приказкахъ своихъ володарямъ науку, якъ кермувати державою. Одержавши таку скарбівну мудрости політичної Дашшелімъ переказавъ єѣ своимъ потомкамъ. Чотыри вѣки опісля король перскій Хозрой Нуширванъ⁴⁾, дізнавшись про славні приказки Пильная, пославъ въ Индію свого лѣкаря Барзуйе въ тій цѣли, щоби єму привізъ той твіръ мудрости индійскої. Барзуйе сповнивъ волю короля и зладивъ перекладъ книги Пильная на стародавній перскій (пеглевійскій) языкъ, котрымъ тогдѣ говорили король перскій.

Приказки Пильная, списані въ тринадцяти віддѣлахъ, суть подекуды похожі на байки Езопові, але мають питому прикмету мудрости брагманьскої, по-за-якъ суть збірникомъ наукъ морально-політичнихъ. Пять від-

¹⁾ Порівн. оповѣданє про Париса въ Историч. Христоматіи О. Буслаєва, стор. 977. — Парисъ (Фаризъ) зове ся тутъ „пастырвичемъ“, що присудивъ „Венуши госпожи яблоко“.

²⁾ Пильпай, слово индійске, значить „учитель наукъ“.

³⁾ Брагманомъ або браминномъ звавъ ся мужъ, ученый въ правѣ индійськѣмъ.

⁴⁾ Хозрой I. живъ въ шестѣмъ вѣці по рѣздѣ Христовѣмъ.

дѣлѣвъ первѣстною редакціѣ тыхъ приказокъ творили одну цѣлѣсть и звѣстнѣи були підъ именемъ „Панчата-нтра“ (пять книгъ)¹⁾. Въ передивмъ словѣ до сего памятника розказуе ся, що оденъ царь индійскій, бажаючи видѣти своихъ дѣтей мудрыми, бддавъ ихъ на науку брагманови Вишну-Сармѣ, котрый для нихъ написавъ пять книгъ мурости практичнои.

Зъ-помѣжъ перекладѣвъ приказокъ Пильпаевыхъ есть найдавиѣйшою тая редакція, що єв зладивъ Барзуйе въ мовѣ старо-перскѣй п. з. „*Калила ва Димна*“ (с. е. прямодушный и лукавый). Тутъ розказуе ся про царя-льва и приятеля его быка, та про двохъ шакалѣвъ, придворныхъ. Оденъ изъ шакалѣвъ, злющій и завистливый, спонукувавъ льва, щобъ убивъ своего друга изъ-за того, що бнѣ настае на жизнь царя, але-жъ въ томъ самѣмъ часѣ побуджавъ быка, поветати проти льва, тому-що бнѣ уже ворожо противъ нихъ выступае. Быкъ павъ жертвою гнѣвнѣго царя, однакже й шакала не минула кара, коли проявилась его клевета.

Одъ Персѣвъ переймили сей твѣръ Арабове; бдтакъ арабскій перекладъ приказокъ Пильпая въ рѣжныхъ редакціяхъ послуживъ основою перекладамъ єврейскому, ново-перскому, грецкому и латиньскому. Єврейскій перекладъ приписуе ся рабинѣви Іонлеви; опѣсля-жъ текетъ єврейскій переложивъ на мову латиньску жидъ Іоаннъ Кануаньскій въ вѣцѣ XIII. На євмъ латиньскѣмъ текетъ основуе ся перекладъ нѣмецкій²⁾, и бдтакъ нѣсля редакціѣ латиньскои та нѣмецкои зладились переклады даньскій, голляндскій та италіянскій. До латиньского же

¹⁾ Порѣви. Panchatantra. Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen. Aus dem Sanskrit übers. mit Einleitung und Anmerkungen v. Th. Benfey. 2 Theile. Leipzig 1859.

²⁾ „Das Buch der Weisheit. Strassburg 1536.

тексту односить ся перекладъ испанскій, и такожъ чеській¹⁾).

Грецьку редакцію книги „Калила ва Димна“ після арабского перекладу приписують жидови Симеонови Сиеонови (1080. р.). Его перекладъ має заголовокъ *Στεφανίτης καὶ Ἰγνυλάτης* (с. в. увѣнчанный и слѣдичій). Сїй назвы указують на обохъ шакалѣвъ, прямодушного та лукавого въ перекладѣ книжѣ „Калила ва Димна“²⁾. Грецькій перекладъ Симеона Сиѳа бувъ взбромъ для редакцій болгарской и сербской. Сербска же редакція той книги була звѣстна й на Руси, въ Румянцовскомъ бо музею въ Москвѣ находить ся рукопись, котра мабуть односить ся до XIV. вѣку и заявляє признаки редакціѣ сербской³⁾. Въ церковно-славянскихъ редакціяхъ на Руси авторомъ Стефанита и Игнилата зове ся то Симеонъ Сиѳъ, то Антиохъ великій, то Іоаннъ Дамаскинъ; и такъ въ выданію О. И. Булгакова тая книга политической мудрости має отъ-сей заголовокъ: „Сказаніе о притчахъ. Списаніе Антиоха великаго, друзіи же мнѣша Іоанна Дамаскина злого пьсмотворца канономъ еже о злѣрахъ нарицаемыхъ Стефанита да Игнилата“⁴⁾. Въ тѣмъ выданію нема початку книги; про-те передъ текстомъ церковно-славянскимъ Булгаковъ поставивъ въ російскомъ перекладѣ Бориса

¹⁾ Prawidło lidského žiwota, jinak podobenství starých mudrcůw... (Порбви. „Очеркъ литер. исторіи стар. повѣст и сказокъ русск.“ А. Н. Пыпина въ Ученыхъ Запискахъ II. отд. импер. Акад. наукъ, кн. IV., стор. 155.).

²⁾ Сей грецькій перекладъ Симеона Сиѳа выпечатано до-перва въ 1697. р.

³⁾ „Стефанитъ и Игнилатъ“. Съ предисловіемъ и примѣчаниями члена общества любителей древней письменности О. И. Булгакова. С.-Петербургъ 1877—1878; стор. 17.

⁴⁾ Выдане О. И. Булгакова, стор. 1—89².

Волкова (зъ 1762. р.) пять приказокъ Пильная, „Философа индейского“, и симъ способомъ познакомивъ читателейъ зъ цѣлою книгою мудрости индійской.

Всѣхъ приказокъ въ Стефанидѣ и Ихнилать есть дваццать и пять.

А вже-жъ сею книгою мудрости политичной могли на Руси лишъ учений письменники корыстуватись. Тѣ бо приказки подавали въ аллегоріяхъ науку володарямъ, якъ управляти піддаными. А по-за-якъ такою мудростію толькo де-хто въ великомъ князѣвствѣ московскомъ мѡгъ хбснуватись, то не треба було сю книгу переводити на мову (мало)руську.

д) Казка про Индію богату. Она zove ся такожъ „письмомъ пресвитера Іоанна“ ко грецкому цѣсарю Мануилови. Имя сего пресвитера живъ на Выходѣ въ легендахъ: такъ кажуть, що три царѣ, бѣходячи поклонитись новонародженому Мессіи, передали Іоаннови управу своихъ земель. Онъ писавъ листы до нѣмецкого цѣсаря Фридриха Барбароссы про чудеса своего царства въ Азіи¹⁾. Въ загалѣ личибсть сего второго Мелхиседека, що бувъ царемъ и священникомъ вкупѣ, являє ся вельми тайною; про те не дивно, що про него розказували вѣслякы казки: хто называвъ его ханомъ татарскимъ, що принявъ вѣру христіянську, хто звеличивъ его индійскимъ царемъ и патріархомъ Несторіянскимъ, хто уважавъ его головою Рахманѡвъ, про котрыхъ згадує „Александрія“, а хто находивъ его въ Абиссиніи, де путники бачили христіянське царство Іоанна.

¹⁾ Межи грамотами, якѣ Н. Карамзинъ одержавъ изъ Кенігсбергскаго архива, находили ся два письма великаго магистра нѣмецкаго Конрада фонъ Юнгингена зъ дня 20. сѣчня 1407. р. ко королямъ Арменіи и Абассіи [regi Abassiae sive presbytero Johanni]. (Карамзинъ, Исторія госуд. росс. Примѣч., III. 282.).

Въ казцѣ про Индію богату читаємо, що Іоанна слухають въ Индіи сѣмдесять и два царѣ, що тамъ родять ся „потамы“ (пѣвъ-чоловѣка а пѣвъ-пса), „урши“ або медведѣ, фениксы, рыбы зъ золотою кровю, звѣрѣ о пяти ногахъ та й сатиры, — читаємо, що люде тамъ не лгуть, тому-що бдѣ всякон брехнѣ блѣднѣють пеначе мертвяки, що на уллицяхъ єсть помѣсть зъ дорогого кагльня и т. и.

Сесея казка збереглась на Руси въ кѣлькохъ пѣзнѣйшихъ рукописяхъ. Одну таку рукопись найдено въ збѣрнику, въ котрѣмъ 1795. р. графъ Алексѣй И. Мусинъ-Пушквинъ бѣдкрывъ „Слово о полку Игоревѣмъ“¹⁾. Въ тѣмъ збѣрнику було бѣсѣмь статей свѣтского змѣсту, имено третьою статьею було „Сказаніе о Индиѣ богатой“, а пятою статьею визначилось „Слово о пълку Игоревѣ, Игоря Святгласла, внука Ольгова“. Одну рукопись казки про Индію богату выдавъ Полевый въ Московскѣмъ Телеграфѣ 1825. р. п. з. „Сказаніе о индійскомъ царствѣ и великомъ и пресловущемъ государствѣ, и о всѣхъ чудесахъ земли той индійскія: сколь велика земля, и сколько какихъ чудесъ и узорочій, и каковы въ ней люди и лзыцы, и каковы въ ней звѣри, и каковы въ ней птицы“.

б) Казка про купця Дмитра Басаргу. Побѣчь повѣсти про Соломона казка про купця Дмитра Басаргу була на-стѣлько популярною на Руси, що зъ нею познакомились подекуды люде неграмотнѣй. Коли иншій повѣсти та казки були даромъ литературы всхѣдон, то казка про того купця утворилась мабутъ на Руси. Она розказує про Кіѣвского купця Басаргу и его сына,

¹⁾ Той збѣрникъ набувъ графъ А. Мусинъ-Пушквинъ бѣдъ Іюля, архимандрита Спасо-Ярославского монастыря. (Гляди стор. 71.).

що звавъ ся Борзосмысломъ або Мудросмысломъ. Коли оба плыли моремъ, то сильна буря загнала корабель ко незвѣстному городу, де панувавъ царь Несмѣянъ, що всѣхъ христіянъ навертавъ на свою вѣру елліньску. Той царь обѣцявъ купцевъ, що позволить ему свобѣдно торгувати и бѣдпустить его въ родину зъ дарами та провѣдниками, коли бнѣ прийме вѣру царску и бѣдгадає три загадки. Дѣзнавшисъ про сю волю царя купецъ Басарга вельми зажуривъ ся, бо видѣвъ 330 кораблѣвъ въ пристани и довѣдавъ ся, що всѣ купцѣ, котрѣ на нихъ сюды приплыли, сидять въ тюрмахъ. Уже дожидавъ Басарга такои самои долѣ, ажъ ось снасъ его бѣдъ загубели 7-лѣтній его сынъ. Сей бо недолѣтокъ бѣдгадавъ двѣ загадки и просивъ царя, чтобы давъ ему свѣй одягъ и въ присутствѣ народу посадивъ его на свѣмъ тронѣ. Несмѣянъ притакнувъ, а Борзосмыслъ, сѣвши на тронѣ, запытавъ людей, въ кого вѣрують; коли-жъ всѣ признались, що суть христіанами, то бѣдрубавъ голову безбожному Несмѣянову. Одаткъ нарѣдъ признавъ мудрого дѣтваку своимъ царемъ. Борзосмыслъ давъ волю всѣмъ невольникамъ-купцямъ и оженившисъ зъ дочкою Несмѣяна бувъ царемъ до кѣнця житя.

Кѣлька рукописей сего казки находятъ ся въ Румянцовскѣмъ музеѣ въ Москвѣ. До лучшихъ належить рукопись изъ XVII. вѣку, що має заголовокъ такий: „Слово о Димитрий купцѣ, зовомомъ по реклу¹⁾ Басаргѣ Исавленикѣ, о мудромъ и о благоразумномъ сынѣ его о отрочитѣ добромудромъ-смыслѣ“²⁾.

¹⁾ рекло — назва, прозвище.

²⁾ Деякі частини „Слова о Димитрій купцѣ“ випечатавъ О. Буславъ у своїй Историч. Христоматіі, стор. 1345—1350. — Рукописъ Поленого видруковано въ журналѣ „Русскій Вѣстникъ“ 1842. р. I. 65—75.

ж) Повѣсть про Девгенія Акрита. Въ давнихъ рукописахъ звѣстна она п. з. „*Δημιῆς καὶ ζωὴ τοῦ Δεγενίου Ἀκριτῆ*“. Сей творъ славянско-рускій есть неначе переспѣвомъ византійской поемы, въ котрой звеличивъ ся богатырь Василь Дигенесь Акритесь (*Βασίλειος Διγενής Ἀκριτής*). Се була личи́бсть исторична, що досѣль славить ся въ грецкихъ пѣсняхъ народныхъ. Онъ звавъ ся Дигенесь (дворѣднѣй), по-за-якъ бувъ сыномъ арабского емира Мусура, що принявъ христіанство, и грески́нъ изъ знаменитого роду Дукѣвъ. Друге имя Акрита дано ему изъ-за того, що охоронявъ границъ византійского царства надъ Евфратомъ противъ нападѣвъ сарацинскихъ. Такъ отже хоробрѣ дѣла одного изъ славнѣйшихъ акритѣвъ, Дигенеса, розказують ся ладомъ епичнымъ въ литературнѣмъ творѣ византійскѣмъ¹⁾.

Въ давнѣй Руси явилось кѣлька редакцій той поемы византійской, але они були творомъ майже самостоятельнымъ и ѳдакъ одна редакція ѳдѣ другою текстомъ чи-мало рѣжнилась. Въ славянско-рускѣй повѣсти про Девгенія Акрита розказуе ся, що сарацинскѣй або „аравитскѣй“ царь Амиръ полюбивъ дочку одной набожной вдовицы зъ царского роду въ земли грецкѣй. Онъ збравъ войско и пошовъ пакости творити въ грецкѣй земли *для-ради храсоти дѣвчицы тол*, пѣрвавъ ѳдакъ дѣвчину та й скрывъ ся. Вдовица посилае трохъ сынѣвъ въ погоню: *идите вы, сказала имъ, и угоните Амира царя и отоймите сестрицу свою прекрасную; аще сестры своел не возмете, и вы сами тамо главы своя положите*. Браты кинулись за Амиромъ неначе яструбы золотокрылѣ; на граници землѣ аравитескон зустрінувши сто-

¹⁾ Змѣсть сей поемы подавъ Всеволодъ Миллеръ въ переднѣмъ словѣ до пѣснѣ о полку Игоревѣмъ („Взглядъ на Слово о полку Игоревѣ“. Москва 1877; стор. 16—33).

рожу Амира и стали ёѣ побивати, *яко добрыѣ косцы траву косити*. Коли-жь наймолодшій братъ поборовъ Амира на поединку, то сей царь обѣцявъ принять вѣру правдиву, наколи браты ѡддадутъ ему свою сестру. Они ввели его волю, и ѡтакъ Амиръ ѡдказавъ ся ѡдъ своего царства, та поѣхавъ въ землю грецку, де его вестѣле ѡдбулось велично. Мѣжь-тымъ мати Амира дѡзнавшись, що еи сынъ покинувъ вѣру батькѡвъ, пѣслала за нимъ трохъ Сарацинѡвъ на коняхъ зачарованыхъ. Саме тогдѣ жена Амира снила сонъ зловѣщій; прикликай „волхвы, книжники и фарисеи“ заявили, що за Амиромъ прислано гѡнцѡвъ зъ землѣ аравитской. Гѡнцѡвъ справдѣ найдено вкрытыхъ за гѡродомъ, але они не займили вже Амира; ихъ охрещено, а зачарованыхъ конѣй ѡддано тромъ братьямъ-богатырямъ. Не довго ѡпѣся у Амира родивъ ся сынъ; его назвали Акритомъ, а въ хрещеню дали ему имя „прекрасный Девгеній“. Онъ рѣсѣ не по днямъ, а по годинамъ: въ тринайцятѡмъ роцѣ житя вбивъ змѣю зъ чотырма головами. Опѣся въ вѡйнѣ подолѣвъ Филипата и его дочку Максиміану, але-жь побореный Филипатъ сказавъ Девгеніеву, що єсть на свѣтѣ богатырь славнѣйшій ѡдъ него, се-бѣ-то Стратигъ зъ чотырма сынама и зъ дочкою Стратигѡвною, котрой надармо добивалось багато царѣвъ и королѣвъ. А вже-жь Девгеніеву удалось пѡрвати красну Стратигѡвну и зъ нею оженились.

Частину повѣсти про Девгенія Акрита замѣстивъ Карамзинъ въ примѣткахъ до своєї „Исторіѣ государства російскаго“ (II, 333; III, 272); ѡтакъ А. Н. Пыпинъ подавъ змѣсть и деякій уступы сєи повѣсти пѣсля Погодиньскаго збѣрника, що находить ся въ Петербургскѡй публичнѡй библіотечѣ¹⁾. Вирочѡмъ въ збѣрнику Іон-

¹⁾ „Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей

лєвѣмъ, въ котрѣмъ найдено „Слово о полку Игоревѣмъ“, мѣжъ осьми статями замѣщенїи суть отъ-ей: 1. „Дѣяніе прежнихъ временъ храбрыхъ челоувѣкъ о брѣзости, и о силѣ, и о храбрости. 2. Сказаніе о Филипатѣ, и о Максимѣ, и о храбрости ихъ. 3. Аще думно єсть слышати о свадьбѣ Девгенѣвѣ, и о възхищеніи Стратиговнѣ“. Се не суть окреміи повѣсти, а лишъ части повѣсти „Дѣяніе и житіе Девгеніево Акрита“.

з) Повѣсть про Синагрипа, царя Адорѣвѣ. Се єсть вольный церковно-славянскій перекладъ арабской казки изъ „Тысячи и одной ночи“. Повѣсть сєся єсть четвертою статью въ тѣмъ Іонлєвѣмъ збѣрнику изъ XIV. або XV. вѣку, въ котрѣмъ найдено „Слово о полку Игоревѣмъ“. Она написана пѣдъ заголовкомъ: „Синагрипъ, царь Адоровъ и наливскія страны“¹⁾. Суть ще иншіи заголовки сєго памятника, н. пр. „Сказаніе о Акирѣ премудромъ и о царствіи царя Синографа земля алевитцкой и анизорской“²⁾. Той-то Акиръ премудрый являє ся мовѣ-то перелицованымъ типомъ Гейкара въ одвѣтнѣй казцѣ арабскѣй³⁾. Въ редакціи славянскѣй говорить бнѣ про себе отъ-се: „Въ то время азъ Акиръ книгчій“⁴⁾ бѣ, и речєно ми єсть отъ Бога: „отъ тебе чадо не родится“. Имѣніє же имѣя пачє всѣхъ челоувѣкъ, поляхъ жєну и устрои хъ домъ, и жи хъ 60 лѣтъ, и не бысть ми члєда, и сзда хъ треб-

и сказокъ русекіхъ“ въ Ученыхъ Запискахъ II. отд. импер. Акад. наукъ, кн. IV. С-Петербургъ 1858; стор. 86—88.

¹⁾ Повѣсть про царя Синагрипа єсть неначє переспѣвомъ арабской казки про Сенхариба, царя Арабіѣ (або Ассура) и Ниневіѣ.

²⁾ „Очеркъ литер. исторіи стар. повѣстей и сказокъ русекіхъ“, стор. 74. 75.

³⁾ *ibid.*, стор. 65—68.

⁴⁾ книгчій — книжникъ.

ники¹⁾, и възгнѣтихъ огонь и рѣхъ: Господи Боже мой! аще умру, и не будетъ ми наслѣдника, и ркутъ человеци: Акирь праведенъ бѣ, и Богу истинно служаше; аще умреть и не обрящется мужескъ полъ, иже постоитъ на гробъ его, ни (дѣвическъ полъ, иже бы его оплакала, ни иже по немъ задницу²⁾ възметъ... И нынѣ прошу у тебе Господи Боже мой! даждь ми мужескъ полъ: егда преставлюся, да осыплетъ ми грѣсъ на очи мои...“³⁾

Хоча же ся повѣсть змѣстомъ своимъ могла подобаться грамотѣямъ ученымъ, то однако людѣ неписьменный не добачавъ въ нѣй прикметъ своєї питомой поестѣи, и про-те не хотѣвъ прикрашувати своихъ переказѣвъ образами свѣтогляду чужого.

з) Исторія о Варлаамѣ и Іоасафѣ. Се есть духовный романъ, що его на Руси мѣжь внѣшними повѣстями наибѣльше читано. Тутъ оповѣдае ся про се, якъ мудрый пустельникъ Варлаамъ навернувъ индійского царевича Іоасафа до христіанства, хоча злющій отецъ Авениръ безъ винну переслѣдувавъ своего сына, хотячи его повздержати бдѣ такого почину. Варлаамъ перебравъ ся за купця, що продававъ камѣнь дорогій, и сказавъ царевичевѣ, що камѣнь той зъображае царство небесне, котрого найлегче можъ доступити самотою та молитвою.

Першій рукописи сего твору, списаніи въ языцѣ старо-словѣньскѣмъ, бдносять ся до XIV—XV. вѣку. Уже въ дѣлкихъ изъ тыхъ рукописей авторомъ тон исторіи зове ся Іоаннъ Дамаскинъ⁴⁾. Въ 1637. р. выдано сей

¹⁾ тресникъ — жертвеникъ. — ²⁾ задница — спадщина.

³⁾ Карамзинъ „Исторія государства російскаго“, примѣч. III., 272.

⁴⁾ Іоаннъ Дамаскинъ (родивъ ся около 700. р.) бувъ славнымъ учителемъ въ церкви грецкой.

твѣръ въ мовѣ рускѣй п. з. „Гисторія albo правдивое выписане святого Іоанна Дамаскина о житіи святыхъ преподобныхъ отецъ Варлаама и Іоасафа и о наверненіи Індіанъ. Старанемъ и коштомъ Іноковъ общежителного монастыря Кутеевского, ново зъ грецкого и словенского на рускій языкъ преложена. В' топографіи тоей обители. Року аѡлз полнѣкв дня“ (іп 4^о). Всѣхъ главъ въ сѣй книзѣ есть 40, картокъ нумерованныхъ 362. Сю книгу выдано коштомъ Іоуля Труцевича, игумена монастыря Кутеевского. Въ переднѣмъ словѣ сказано, що исторію Іоанна Дамаскина переложено „для утѣхи и пользы христіанскои на простый языкъ рускій“. И справдѣ языкъ сєй исторіѣ есть (мало)рускій, тільки-жъ добавчаємо въ нѣмъ чимало полонизмѣвъ.

Изъ огляду сихъ повѣстей и казокъ можна дѣзнатись, що рускій грамотѣвъ списували переважно такі творы фантастичні, які змістомъ своимъ для людей неписьменныхъ не були приступними. Ті книжники не дбали про просвѣту незрячихъ братѣвъ та й самі кормились недоѣдками, що падали зъ „трапезы“ роскошныхъ Византійцѣвъ. Така пожива не була хосенна для молодои вдачѣ народу руского: ему треба було иншої їды, щоби въ природнімъ змаганію покрѣпшати и зняти одвѣтне мѣсце въ великій родинѣ народѣвъ славянськихъ. А вже-жъ судилось ему ходити по-темки безъ свѣтла питомои науки ще двѣстѣ лѣтъ, поки въ добѣ найповѣйшѣй не засвітала ясна днина одродження національного.

ПЕРІОДЪ ЧЕТВЕРТЫЙ.

Загальный поглядъ историчный и литературный.

Черезъ унію Люблинську запропастились давній порядки громадскій на Руси, и якъ тільки людність розпала ся на шляхтичѣвъ и людей посполитыхъ або простыхъ, то небавомъ (1573) рускій хлѣборобы втратили й особисту свободу. А вже-жъ народъ рускій, що любивъ волю, не мѣгъ навикнути до новыхъ порядківъ шляхоцкихъ. Мѣжъ людьми посполитыми, до котрыхъ причислялось такожъ духовенство низше, ширилось невдоволенє що-разъ бѣльше, тлѣла искра на давнѣмъ згарищи, неначе-бъ вижидала сухого пѣдпалу, щобъ запалахкотѣти яснимъ пологамъ. Коли бѣтакъ Русь-Украина побивалась тяжкимъ лихолѣтємъ бѣдъ братѣвъ Славянъ, явивъ ся Богданъ Хмельницькій освободителемъ примученого народу. Тьма тьмуца невдоволєныхъ людей горнула ся якъ нему изъ всѣхъ сторѣнь Украины, ба й зъ далекого воеводства галицко-русского спѣшило багато добровольцѣвъ до „второго Мойсея“, що мавъ спасти земляківъ зъ неволѣ. При помочи крымскихъ Татаръ поборовъ бѣнъ Поляківъ (1648) въ трохъ битвахъ въ Руси полудневѣй и трохи-що не зруйнувавъ Польщъ, заподѣявши неприятеливи втрати чи-малѣй пѣдъ Збаражемъ и Зборовомъ (1649). Ба, въ Зборовѣ король Янъ Казимиръ бувъ бы попавъ ся въ руки Хмельницкого, наколи-бъ сей гетьманъ козацкій не бувъ вжахнувъ ся займати въ полонъ помазанника божого.

Коли Хмельницькій побѣдами своїми прославивъ ся въ Европѣ, приѣхали до него послы сусѣдинъ державъ, а то бѣдъ султана турецкого, царя московского и бѣдъ Юрія Ракочого II., князя семигородского, везучи ему

дарунки и привѣтъ своихъ володарѣвъ. Именно Ракоцій бажавъ зъєднати собѣ 'Хмельницького, 'щобъ при его помочи займити для себе корону польску¹⁾. Мѣжь-тѣмъ мирь, якій въ Зборовѣ заключила Польша зъ козачиною, мѣгъ бути догоднымъ для рускои шляхты, для козакобъ и духовенства православного, але мѣщане та селяне не добачали въ нѣмъ для себе нѣякого хбсна. Такъ отже люде посполитї стали жалкуватись, що гетьманъ ними зовсѣмъ не пѣклувавъ-ся, изъ-за чого они заворушились и не оглядаючись уже на Хмельницького самї почали добиватись лучшой долѣ.

Щобъ отже своихъ землякобъ бдѣ кровавой самопомочи повздержати, пѣднявъ Хмельницькій онять боротьбу противъ Польщѣ (1651), однако щастѣ въ вѣйнь вже ему не сприяло. Его поборено въ двохъ битвахъ и бдтакъ твердыми услѣвами мировыми намагалась Польша вгамувати повстанє України. Хмельницькій смиривъ ся передъ гордымъ побѣдникомъ, але не мѣгъ погодитись зъ незавидною своею долею. Въ такѣмъ безъбдраднѣмъ положеню прихиливъ ся до Москвы и першою его думкою було, до могучого пѣвѣчного сусѣда привернути весь рускій нарѣдъ ажъ до Люблина и до Карпатъ²⁾. Але сталося такъ, що въ договорѣ Переяславскѣмъ (1654) сполучено зъ Москвою тѣлько тую часть Малоруси, котру бнѣ въ вѣйнь зъ Польщею бувъ займивъ³⁾. При за-

¹⁾ Кори. Заклинський, „Зношеня козакобъ съ Шведами и съ княземъ Юріємъ Ракоцимъ II.“ (Справозданє дирекціѣ ц. к. гимназіѣ академичнои у Львовѣ за рѣкъ шкѣльный 1882/3; стор. VI.).

²⁾ Правда, шисьмо літературно-політичне. Рочник VI. 1873; стор. 592.

³⁾ Сєся часть Малоруси оббѣмала крѣмъ України на лѣвѣмъ березѣ Днѣпра ще й Кїївщину правобѣчну и вєходну часть теперѣшньої губерніѣ Подѣля и Волини.

ключенію сего договору присутній московскій бояре при-
сягли именемъ царя Олексѣя Михайловича, що автономія
Украины нѣколи не нарушитъ ся.

Найблизшимъ наслѣдкомъ сего договору була вѣйна.
Москвы зъ Польщею. Царь самъ станувъ на передѣ
одного бѣдѣлу вѣйска, що ввѣйшовъ въ Литву и займивъ
городъ Вильну, мѣжъ-тымъ коли другій бѣдѣлъ вступивъ
на Украину. До сего походу прилучивъ ся й Хмельниц-
кій зъ козаками. Тогдѣ спонукавъ бѣтъ Кароля (X.) Гу-
става, короля шведского, напасти на Польшу, котра усо-
бицями своими вельми побивалася. Шведы полонили Ве-
лико-Польшу и Мало-Польшу и ввѣйшли до Кракова,
изъ-за чого король Янъ Казимиръ утѣкъ зъ краю до
Шлезска. Тому-же, що царь Олексѣй замотавъ ся въ
вѣйну зъ Шведами, не мѣгъ бѣтъ въ тѣмъ самомъ часѣ
и въ Польщи розвинути силы военної. Впрочѣмъ на Укра-
инѣ не уставала ворохобня, по-за-якъ нарѣдъ не мѣгъ
вдоволитись новыми порядками московскими. Щобы отже
выдобутись зъ такої бѣды, царь Олексѣй по-неволи за-
ключивъ розѣмъ зъ Польщею (1656).

По смерті Хмельницкого (1657) витворилось на
Украинѣ кѣлька партій политичныхъ. Найперше высту-
пили на-передъ двѣ партіѣ, а то козацка старшина, що
пѣдлещувалася польскої шляхтѣ, та й прихильники кор-
мниги московской. Провѣдникомъ польско-рускої партіѣ
бувъ Иванъ Выговскій, що за Хмельницкого бувъ пи-
саремъ вѣйсковымъ, а опѣсля ставъ гетьманомъ. Выгов-
скій бувъ вельми вправный въ интригахъ политичныхъ:
заявляючи московскому цареві вѣрность не-абы-яку,
вступивъ бѣтъ саме-тогдѣ въ звязъ зъ польскими панами,
що були керманичами високої політики. Одтакъ умо-
вивъ ся (1658) въ Гадячи зъ Поляками, що Украина
побѣчъ Польщи и Литвы творити буде рѣвноправну третю

часть загальною державою польскою¹⁾. Однакже Выгов-скій мавъ мѣжъ земляками багато противникѣвъ, котрі не вѣрили въ щирість обѣцянокъ польскихъ. Одтакъ людъ посполитый заворушивъ ся супротивъ свого гетьмана, що явивъ ся приятелемъ Польщѣ, изъ-за чого его приневолено зложити булаву гетьманьску. А вже-жъ Украинѣ не полегшало въ недоли, бо такі свои дѣти запрѣдували би таланъ Москвѣ. Особливо-жъ гетьманъ Иванъ Брюховецкій лививъ ся справдѣшнимъ персверт-немъ, що перъ свою батьківщину въ службу москов-щины, та своєю захланною ханчивостію заподѣявъ зем-лякамъ багато лиха. Одтакъ и московска кормига ста-валася що-разъ тяжшою, изъ-за чого на Украинѣ про-являлись крѣпаві уособицѣ. Въ такихъ злидняхъ Москва не вмѣла собѣ порадити, то й заключила зъ Польщею розѣмъ въ Андрусовѣ (1667), по котрому рѣку Днѣпро означено границею мѣжъ обома державами. Лѣвобе-режна Украина осталася при Москвѣ, а правобережна попалася пѣдъ власть Польщѣ. По сѣмъ боцѣ Днѣпра толькѣ Кіївъ оставъ ся при Москвѣ.

Коли-жъ польскій и московскій перевертиъ въ усо-бицяхъ своихъ ослабли, то побѣчь сторонництва поль-ского та московского вытворилася партія третя — ту-рецка. Провѣдникомъ би ставъ Петро Дорошенко. Онъ спонукавъ Турцію до вѣйны зъ Польщею и поставивъ Русь-Украину пѣдъ кормигу бисурманьску. И завору-шилася мѣжъ Турцією а Польщею довга вѣйна, котру ледво польскому королеви Янови Собѣскому повелось закѣичити. Коли-жъ Дорошенко ѡдступивъ ѡдъ приязни

¹⁾ Мѣжъ ѡсѣмнадцати статями договору Гадяцкого важною єсть статья сема, де сказано, що Русь-Украина мати-ме свою ака-демію, метрики, канцеляріѣ й друкарнѣ. (Исторія Малороссіи, Никодая Маркевича. Томъ II, Москва, 1842; стор. 29. 30.).

зъ Турцією и зъ Москвою примиривъ ся (1676), то вбухла опять война мѣжъ Москвою а Турцією. Турки поставили тогдѣ княземъ малорускимъ Юрія Хмельнического, сына славного гетьмана Богдана Хмельнического. Однакже той слабодухъ не вмѣвъ собѣ на Украинѣ нѣякого сторонництва зъєднати. Опѣсля (1681) заключено миръ мѣжъ Москвою и Турцією въ Бахчисараѣ и установлено рѣку Днѣпро границею мѣжъ обома тими державами. Такъ отже роздерто Русь-Украину на троє: вхѣдна ея часть належала до Россіи, полуднево-захѣдна до Польщѣ, а полуднево-вхѣдну часть ѣдетуплено Турціи.

Въ-останнє схопилась Русь-Украина при Петрѣ Великомъ до боротьбы за свободу и волю. Коли бо сей царь воювавъ зѣ шведскимъ королемъ Каролемъ XII, сполучили ся двѣ рускіи партіи, польска и московска, та и при помочи Шведѣвъ намагались вчинити Украину самостѣпною. Проводырь обохъ сихъ сторонництвъ, козацкій гетьманъ Иванъ Мазепа, спершу заманювавъ Россію доказами вѣрности и ажъ передъ битвою пѣдъ Полтавою (1709) перейшовъ на сторону Шведѣвъ. А вже-жъ Петро В., поборовши Шведѣвъ, тяжко метивъ ся Украинцямъ, щѣ важились противъ него поветати: усунено всякій останки автономіи и пѣдписано декретъ смерти народови руско-украиньскому¹⁾. Цариця Катерина II. скасувала гетьманщину (1764) и слобѣдку козацщину (1765),

¹⁾ Царь Петро В. задумавъ вѣсхъ Русинѣвъ загорнути пѣдъ свою власть. Такъ помагаючи Францу Ракочому II., щѣ повставъ противъ цѣсаря Іосифа II., выславъ онъ (1710) войско свое въ пѣвнѣчну Угорщину. Генералы росѣйскіи, зайнявши важнѣйшій мѣста въ Снѣжскѣй земли, хозяйнували тутъ мовѣ въ забранѣмъ краю. Тогдѣ отже хотѣвъ царь Петро прилучити до своей державы пѣвнѣчну Русь угорську. („Дѣло“, 1882, статья Корнила Заглинського, и. з. „Іосифъ Гѣдермарскій, именованный епископъ мункацкій и планы Петра В. щѣ-до пѣвнѣчной Угорщины“, ч. 13.).

та й велѣла зруйнувати Сѣчъ (1775)¹⁾, що була пристановищемъ козакѣвъ запорожескихъ. Бѣльша часть тамошнихъ козакѣвъ пѣддала ся своѣй неминучѣй доли й попалась пѣдъ кормигу росѣйску; малая-жъ частина поплыла чайками по Днѣпру въ-низъ и одержала бѣдъ Турціѣ при устѣ Дунаю мѣсце на поселеня. Одаткъ по вѣсхъ козацкихъ земляхъ заведено крѣпацтво (1783—1793) таке-саме, яке було въ московщинѣ. Коли-жъ не стало козачины, то Украинцѣ побивались тяжкимъ лихолѣтемъ: якъ пѣдъ росѣйскою, такъ и пѣдъ польскою управою не було для нихъ выгяду на лучшу будучиѣсть.

Въ 1739. р. Росѣя заключила зъ Турцією миръ въ Бѣлгородѣ и бѣдтакъ Турція бѣдступила сему своему суперникови вѣс степы мѣжъ Днѣпромъ и Днѣстромъ. Сейчасъ опустили Турки Русь-Украину, де хозяйнували черезъ 70 лѣтъ. Оѣдъ того-то часу Росѣя сама зносила наслѣдки немногого сусѣдства зъ Турцією, мѣжъ-тымъ коли Польша осталась зъ биеурманами въ приязни. Тѣи-жъ степы Украины, котрѣ

¹⁾ Гетьманщина была въ теперѣшнихъ губерніяхъ Чернигѣвскѣй и Полтавскѣй; слобѣдскѣй полки были розложились въ тепер. губерніи Харкѣвскѣй и въ украиньескихъ частинахъ губерніѣ Воронежской и Курской; вольности же або вольнѣй земли товариства запорожеского простягались въ тепер. губерніи Катеринославскѣй и въ сусѣднихъ частинахъ губерніѣ Херсонской и Таврицкой. — Тая Сѣчъ, котру зруйновано 1775. р., звалась Новою Сѣчю; она находилась надъ рѣкою Пѣдпѣльною на майданѣ, що звавъ ся Красный Куть. Тутъ сидѣли Запорожцѣ бѣдъ 1734. р. Вѣсхъ Сѣчей було бѣсѣмъ. Перша Сѣчъ звалась Хортицка, друга — Томакѣвска, третя — Микитиньска, четверта — Чортотмыцка, пята — Каменьска (при рѣцѣ Каменцѣ въ земли крымского хана), шеста — Олешкѣвска въ земли турецкѣй), сема Сѣчъ была онятъ Каменьска, а осьма звалась Новою Сѣчю надъ рѣкою Пѣдпѣльною въ рѣднѣй земли. (Д. И. Эваринцкѣй, „Число и порядокъ запорсжескихъ Сѣчей“ въ Кіевск. Старинѣ, т. VIII, 1834; стор. 589—608).

Польща займила давнѣйше, стались приманою для польскихъ панѣвъ, що по призволю королѣвскому просторѣ куснѣ землѣ пѣдъ свою власть загортали. А по-за-яктъ тѣ паны вважали Украинну вторымъ Канааномъ, що въ нѣмъ кипить медомъ и молокомъ, то звалилось ихъ туды вельми багато. Тутъ стали они заводити порядки польскій, изъ-за чого бѣльша часть людю посполитого попала въ неволю. Противъ невыносимой самоволѣ польской шляхты, що въ соціальныхъ и религійныхъ пытанняхъ згущалась зъ природныхъ правъ Руси-Украины, повставъ примученый людъ на Подѣлю (1768) и пѣдъ проводомъ Гонты та Залѣзняка метивъ ся крѣваво всѣмъ панамъ и жидамъ-арендарямъ, котрѣ на чужбѣй займанщинѣ по своему хозяйнували. Саме-тогдѣ була Польща домашними усобицами такъ безсильна, що не могла вгамувати рѣзнѣ, изъ-за чого зворушеный людъ займивъ цѣлу обширь ѡдъ Уманя по Бѣлу-церковъ. Ажъ при помочи російскѣй подѣла Польща революцію соціальну, що рокотѣла страшнымъ громомъ надъ панскими головами. Коли-жъ политичнѣй партіѣ въ Польщѣ не переставали мѣжъ собою вести усобицѣ, то Россія и Прусы почали вмѣшуватись въ державнѣй справы польскѣй. Ѳдтакъ прийшло до подѣлу Польщѣ въ рокахъ 1772., 1793. и 1795. Бѣльшу часть Руси-Украины займивла Россія, Галичина же припала Австрій при першѣмъ подѣлѣ Польщѣ.

По принятію уніѣ церковной литературна жизнь на Руси не могла розвиватись ладомъ природнымъ. Коли людѣ посполитѣ користувались лишъ подекуды церковно-парохіяльными школами, то панскѣй дѣти вчились по-найбѣльше въ коллегіяхъ єзунтскихъ и принявши обрядъ латинскѣй ставались перевертнями супротивъ колищ-

нихъ братѣвъ. Не помогли нѣчого змаганя церковныхъ брацтвъ въ хосенѣ просвѣты землякѣвъ: въ наслѣдокъ религійныхъ спорѣвъ звернулися тогдѣшнїи письменники до науки чужон, схолястичнон, и занастали просвѣтнѣй таланъ свои батькѣвщины.

Грецько-славянскїи брацкїи школы процвѣтали на Руси ѡдѣ бѣсмдесятыхъ рокѣвъ XVI. вѣку до тридцѣтихъ рокѣвъ XVII. вѣку. Коли въ парохїяльныхъ школахъ дѣти вчилися лишѣ церковно-славянскои грамоты, се-бѣ-то читаня ѣ писема, то въ высшихъ школахъ брацкихъ выкладано граматяку языкѣвъ грецького, церковно-славянскаго, латинскаго и польскаго; ѡдтакъ учено реторики, поетики, дїялектики и богословія. Именно же познакомлювались ученики зъ языками грецькимъ и церковно-славянскимъ та зъ богословіемъ. Такїи школы за-сновано въ Острозѣ (1580), въ Вильнѣ (1580), у Львовѣ (1586) и въ Кїевѣ (1615). Наука снхъ высшихъ школъ стояла ще въ звязи зъ народною жизнїю, и хоча наклонилась уже до методы схолястичнон, то все-таки займалась такими пытаньями, якїи подсуды обходили людей посполитыхъ. Тому-то ѣ деякїи письменники наблюдали интересы своего народу. Такъ Христофоръ Бронскїи, авторъ „Апокрисиса“, и чернецъ Иванъ Вишенскїи¹⁾ въ писмахъ своихъ вступались у панѣвъ за своими земляками, щѣ зъ ихъ вини побивались недолею и неволею. Отъ, якъ смѣливо озвавъ ся Бронскїи до польскихъ панѣвъ въ оборонѣ своихъ примученныхъ братѣвъ: „*Не естъ Вашимъ Милостямъ тайно и за прошлыми скаргами и за теперешнимъ припомишемъ великіе а праве незносные, не толко маєтности, здоровья и учтивости, але и сумилню*

¹⁾ Про Христофора Бронского ѣ Ивана Вишенского гляди стор. 135. 136.

заходячись зневолене и стиснене наше. А иже братьею насъ своею зовете, и члонками єдного тѣла речѣ посполитое менуєте, просимо, ужас'тєся надъ утисненою братьею своею : нехай васъ рущатъ якъ власне Вашу Милость обходячіє раны и уrazy наши. Близъ тєды Ваша Милость (чого не розумѣемо) противъ намъ озябла, в'єжды нехай Вашу Милость рушитъ милость правъ Вашихъ Милостей, которіє в' єднихъ доцкахъ з нашими (в которыхъ к'гвалтъ тепєрь терпимо) замкнєны, и єдиними звязками утвержєны суть. Стерєжитєся того, абы тоєю дирєю, котораяє в' правахъ намъ служачихъ днєтъ, вси єя Вашимъ Милостямъ свободы не вылизнули...“¹⁾

Хоча же въ высшихъ брацкихъ школахъ подавалась наука така, яка провѣдникѣвъ Русинѣвъ пригото-вляла до словесной боротьбы зъ противниками православія, то однако митрополиту Петрови Могилѣ оказалась она къ тѣй цѣли недостаточною. Онъ видѣвъ, що Краковска академія и коллегіѣ єзунтскіѣ выховують славныхъ схолястикѣвъ, зъ якими колишній спудєвъ рускихъ шкѣлъ мѣряться не можуть. Протє выєднавъ собѣ у короля Владислава IV. привилегію на перетворєне Кієвскои брацкои школы въ коллегію (1632).

Могила устроєвъ коллегію по взбѣрци тогдѣшнихъ высшихъ шкѣлъ въ Европѣ, особливо-жъ по взбѣрци академіѣ Краковскои. Въ коллегіи єго було 8 кляєъ. Школярѣ першихъ шѣстьохъ кляєъ звались брацтвомъ молодшимъ (*sodales minoris congregationis*), студенты же семои и осемои кляєы звались брацтвомъ старшимъ (*sodales maioris congregationis*). Сѣ кляєы визначувались

¹⁾ „Апокрисєсъ, адбо отповѣдь на книжкы о єѣборѣ Берестейскомъ, именємъ людѣй старожитнои рєлѣй (рєлигій) грєческои, черезъ Христофора Филиалєта, в рихлѣ дана“. (Вильно, 1597; стор. 430., 431.).

ось-такъ: 1. фара¹⁾ або аналогія, 2. инфима, 3. грамати-ка, 4. синтаксима, 5. поетика, 6. реторика, 7. філо-софія и 8. теологія.

Фара була елементарнымъ, підготовляющимъ сте-пенемъ науки: вчили въ нѣй тільки латинського и сла-вянського читанія та письма. Въ инфимѣ починали уче-ники говорити по-латинськи, перекладали дані устунъ зъ языка латинського на рускій и навпаки зъ руского на латинській и писали ексерциціѣ (вправи). Въ гра-матицѣ и синтаксимѣ вчилися граматичныхъ пра-вилъ трохъ языківъ: латинського, грецького и церковно-славянського. Головнымъ предметомъ бувъ языкъ ла-тинській; до вучення его служила трудна грамика Альвара; одтакъ ученики писали оккупаціѣ (письменній домові вправи) и говорили тільки по-латинськи. Всѣ прочі науки, якъ катихизисъ, арифметика, стояли на дальшомъ пляні. Въ поетицѣ викладали науку зло-ження вѣршівъ, при чомъ списувались по-руски и по-латинськи всѣлякі вправи въ верифікаціи. Сялябич-ними вѣршами писано тогдѣ именно вѣршѣ похвальній (панегірики) въ честь знатныхъ осібъ; складано вѣршѣ на гербъ славного роду, компоновано акростихи²⁾, раки³⁾, спиграмы⁴⁾ и т. и. Оконечною частію поетики була ми-

¹⁾ Fara (phara) — слово галлійске, значить рідъ, люде одного роду.

²⁾ Акростихъ була играшка поетична, по-за-якъ почат-ковій (рідше окончній) букви кожного вѣрша творили якесь слово або й речене.

³⁾ Підъ назвою рака розумѣли такі механічний складъ вѣршівъ, котрий можъ було читати зъ лѣвої руки до правої, и навпаки зъ правої до лѣвої руки, при чомъ все вычитувались тѣ самі слова въ вѣршу.

⁴⁾ Епиграми укладались въ формѣ яйця, чашѣ, сокиры, пи-раמידы...

тологія, подавана въ коллегіи дуже обширно. Въ загаль-
уживанє митологичного апарату було такъ просторе, що
не тільки тогдѣшній поети прикрашали вѣсми богами
поганьскими свои вѣршѣ, але й проповѣдники слова бо-
жого та й богословы хѣснувались грецкою и римскою
митологією. Такъ Сильвестеръ Коссовъ въ Патерику по-
рѣвнує нечерескихъ угодникѣвъ зъ Сатурномъ, Юпите-
ромъ, Мартомъ, а Галатовскій уважає Юпитера и атенъ-
ского короля Кодра прообразами Исуса Христа¹⁾. Пѣдъ
реторикою же розумѣли игру формъ словесныхъ, ме-
ханичній реценты на зложенє періодѣвъ, штуку укладати
бесѣды на вѣслякій пригоды въ житю. Провѣдниками
въ сѣй науцѣ були латиньскій писателъ Квинтилианъ и
Цицеронъ.

Философію дѣлено на три части: логику, фи-
зику²⁾ и метафизику; она вважалась слугою богословія
(*ancilla theologiae*) и выкладалась пѣсля методы Аристо-
теля. На философін вчили такожъ геометрію и астроно-
мію. Наконецъ богословіє подавано пѣсля системы Томы
Аквиньского, славного схолястика й учителя церкви ла-
тиньскои. Въ сѣй найвысшій класѣ вчили гомилетики³⁾,
и студенты вправлялись въ писаню проповѣдей. Повный
курсъ богословія простягавъ ся черезъ чотыри роки.

Спосѣбъ учения на философін и богословію бувъ
схолястичный;⁴⁾ особливо на богословію любувались

¹⁾ „Іоанникій Галатовскій“. Къ исторіи южно-русской литера-
туры XVII. вѣка. Н. О. Сумцова. (Одбитка изъ тома VIII. „Кіев-
ской Старины“ зъ 1884. р. стор. 5.).

²⁾ Пѣдъ физикою розумѣли теоретичный выкладъ про-
зъявища природы.

³⁾ Гомилетика (одъ *homilia*=стоваришене, збѣръ) — на-
ука зложенія проповѣдей церковныхъ.

⁴⁾ Схолястикомъ (одъ *schola*=школа) звавъ ся той, що
займавъ ся школою або наукою, именно же наукою философич-

въ діалектицѣ¹⁾ и полемицѣ²⁾), и про-те студенти набу-
вали вправи, одбивати напады противникѣвъ.

Выкладъ всѣхъ наукъ въ клясахъ высшихъ одбу-
вавъ ся въ языкѣ латинськѣмъ; тільки славянської гра-
матики и катихизиса вчили въ языкѣ церковнѣмъ. Шко-
лярѣвъ приневолювано не тільки писати, але й разъ-у-
разъ говорити по-латинськи. Въ тѣй цѣли для школярѣвъ
низшой конгрегаціи выдуманъ листъ, вложенъ въ
торбинку. Хто сказавъ що-небудь въ мовѣ рідній або
по-польски, тому давали сей листъ и вписували въ него
имя школяря, що провинивъ. Школяръ носивъ сей листъ
доти, доки не мѣгъ накинути его кому-небудь иншому,
що промовивъ не по-латинськи; а въ кого сей листъ
бувъ черезъ нѣчъ, того карали.

Цѣль Кіівскою collegiї була переважно религійна,
а по-за-якъ понятє о православію тогдѣ тѣсно сполуча-
лось зъ понятємъ о Русѣ, то завданємъ collegiї було,
одродити и піддержувати руску народнѣсть. Идеаломъ
бо митрополита Петра Могилы бувъ такий Русинъ, ко-
трий зберігаючи свою вѣру и мову мѣгъ бы своєю про-
свѣтою рѣвнатись зъ Поляками. До того идеалу по думцѣ
Могилы вела collegiя способомъ вихованя и науки.

Collegiя стояла підъ управою ректора, котрый
бувъ такожъ игуменомъ брацкаго богоявленського мо-
настыря. Онъ завѣдувавъ доходами монастыря и колле-
гiї, розсуджавъ справи и бувъ професоромъ богословія.
Его помѣчникомъ бувъ префектъ, оденъ зъ черцѣвъ; се

ною. Середньовѣчна наука схоластична займалась переважно до-
казами правдъ богословськихъ.

¹⁾ Діалектика (одъ *διαλεκτος*=розмова) — вправа въ на-
уковій розмовѣ.

²⁾ Полемика (одъ *polemos*=боротьба) — штука въ веденю
словеснои боротьбы.

бувъ неначе инспекторъ коллегіѣ. Окрѣмъ сєи старшини выбрано ще суперъ-интендента, щѣ мавъ близшій надзѣръ надъ школярами. Пѣдъ доглядомъ суперъ-интендента мѣжъ самими школярами уряджено внутрѣшню полицію. Суперъ-интендентъ выбиравъ такихъ, на котрыхъ мѣгъ спуститись, и приказавъ имъ пильнувати своихъ товаришѣвъ, именно же доносити єму про всяке нарушенє законѣвъ шкѣльныхъ и домашнихъ¹⁾.

Убогій школяръ жили въ бурєѣ коллегіѣ; бурсу-жъ удержувавъ тогдѣ Петро Могила своимъ коштомъ. Богатшій жили въ гѣродѣ окремє коллегіѣ и приходили сюды на науку, але й они були пѣдъ доглядомъ начальства коллегіального. Въ загалѣ дисциплїна була не-въ-мѣру остра. Тѣлеснїѣ кары вважались конче потрібными; ѣдтакъ щѣ суботы провинившимъ школярамъ подавано чашу школьну²⁾. Вєѣ-жъ тїѣ инспекторы, цензоры, аудиторы були причиною деморалїзаціѣ молодежи, бо вирѣджували въ нѣѣй шпѣгунство, фарисейство й лїзунство. Ся недобра система вихованя витїснула зъ коллегіѣ чувства прїязни, товариства й любви. Учителѣ слѣдили за школярами, школярѣ пѣдглядували оденъ одного и добачали заслугу въ тайныхъ доносахъ на своихъ товаришѣвъ.

Українцямъ не могло вподобатись таке вихованє молодежи въ Кїївскѣѣ коллегіѣ. Правда, щѣ Петро Могила не думавъ звєсти народноѣ просвѣты на блуднїѣ манѣвцѣ: онъ бажавъ щиро пѣднести свою батькѣвщину на той степенъ вышєѣ науки, на якѣѣ взнєслась культура захѣдно-європейска. Але-жъ землякамъ єго невно-

¹⁾ П. Костомаровъ, „Русская Исторїѣ въ жизнеописанїяхъ єѣ главнѣйшихъ дѣятелєѣ“. Томъ II. Третьє изданїє: „Кїєвскїѣ митрополитѣ Петрѣ Могила“; стор. 87—95.

²⁾ Про чашу школьну гляди стор. 125.

добалось вже тєє, що бѣть въ плянѣ едукацийнѣмъ вы-
значивъ перше мѣсце мовѣ латиньскѣй, котра въ тог-
дѣшнѣй Польщи була признакомъ чоловіка ученого.
Рознеслась бѣда такъ чутка, що collegія не єсть право-
славна, що учитель єи, образованій за границею, зара-
жений єсть єресію. Довѣдались и люди посполиті, що въ
collegія учать мовою противникѣвъ православія, про те
въ 1635. роцѣ ватага люду пѣдъ проводомъ козакѣвъ
кинулась на collegію, щоби спалити єѣ и повбивати
наставникѣвъ. Сю подбю описує Сильвестеръ Коссовъ,
тогдѣшній префектъ collegіѣ, въ своѣмъ письмѣ „Exe-
gesis, to jest: Danie sprawy o szkołach Kiowskich i Wi-
nickich“¹⁾. Коли той дѣяльний протестъ противъ новыхъ

¹⁾ „Już to czwarty rok zapędy swe cyrkluje, jakochmy w Kiowie
Palladyjskie kunszty, w akademiach katolickich idaeowane, na dow-
cipach ruskich solidius a niżeli przed nami będący latina lingua flo-
ryzować poczęli... Kwaśno na to wprawdzie pojrzała niestatecznica ona
na kole zawiodująca, abowiem skoro jedno z Jego Mością Ojcem Pio-
trem Mohiłą, metropolitą Kiowskim (na ten czas archimandrytem) za-
witalichmy do ciebie wickopomny Kiowie, a pasąc żrzenice twemi set-
nicami świętych, twemi nicobeszłemi wałami, primas Minervae manus
applikowali: wnet o nas takie rumory w uszy ludzkie naganiać poczęto,
żechmy unieci, zechmy nie prawosławni. Zkąd jakie pioruny, jakie gromy,
i trzaskawicy różne na nas wywierały się, język atramentowy anatomi-
zować nie może. Był ten czas, zechmy się wypowiedawszy, tylko już
oczekiwali, poki nami xieńce Dnieprowych jesiotrów nadziewać zechcą,
abo poki jednego ogniem, drugiego mieczem na drugi świat zaśła. Tan-
dem nieogarniony on sercowidz, bacząc niewinność naszą, a wielką
potrzebę uczciwych muz narodowi ruskiemu, rozpędził te fałszywych
opinij chmury, i takim trzaskawicom exhalacye zatamował: oświecił
serca wszystkich, że nas poznano bydź prawdziwemi synami cerkwie
wschodniej... A zatym za osobliwą łaską i błogosławieństwem Wszystko-
widza poczęli Ich Mości panowie obywatele Kiowscy i inszych powia-
tów obficie a niżeli przedtym za inszych przodków naszych (którzy
sine interruptione aż do nas po łacinie uczyli) dziatkami swemi jako
mróweczkami horrea nostra Apollinea napełniać, Helikonem, Parnassem

порядків у школі влагодив ся, то змагалась чужа наука вь коллегіах, а зананашувалась просвіта своя питома.

А вже-ж вь Кіівско-Могилянській коллегіах виховалось багато талановитих мужів, щб мѣжь православними були проводниками вь словесній боротьбѣ зь уніятами и латинянами та визначились вь исторіах літератури важними письменними творами. Хочь отже наука схолястична, яка розвивалась вь Кіевѣ, була противна просвітній вдачі руско-українського народу, хочь она справдѣ запоморочувала здоровый розумь всякого тьмуцого чоловіка, то все-таки була она наукою, мѣжь-тими коли вь Москвѣ саме-тогдѣ тьма тьмуца огорнула спящу землю.

Репрезентантами схолястичной науки на Русі були именно два мужѣ, Лазарь Барановичь и Іоанникій Галатовскій. Хоча-жь они були великими прихильниками того середньовѣчного наукового напряду, то не ставали сторчакомъ противъ суспільнихъ змагань своихъ земляків и вразѣ съ Інокентіємъ Гизелемъ пѣклувались чи-мало долею своєї батьківщини. Ті три грамотѣ вьтворили собѣ идеаль политичного и суспільного життя на Украинѣ и списували одвѣтній гадки вь своихъ творахъ. Ось програма тогдѣшнихъ политиків українськихъ : 1) Украина лѣвобережна и правобережна стояти-ме нбдѣ протекторатомъ царя московского. 2) Украинцѣ оказують Москвитчамъ всякій моральній услуги, при-мѣромъ посылають вь Москву, ученихъ богословів и проповѣдників, спѣваків, садівників. 3) Москва, Польша й Украина творять взаимну, дружну звязь и вы-

one tytułować, jemi się szczyścić." (Exegesis, to jest: Danie sprawy o szkołach Kiowskich i Winickich... przez wieleb. Ojca Sylwestra Koszowa... napisane. — Drukowane w s. Lawrze pieczarskiej. Roku Pańskiego 1635. p. 1. 2).

ступаютъ противъ спільного ворога, Турка. Після плану тихъ патріотівъ треба було вигнати бисурманцівъ зъ Европы, дарувати православнимъ народамъ балканського півв-острова свободу и вызволити Єрусалимъ зъ-підъ неволі турецької. 4) Україна користує ся повною административною автономією, духовенство вависить одъ патріарха царгородського; одтакъ Кіівській митрополитъ вибирає ся соборомъ духовенства и людей свѣтськихъ, а низше духовенство вибирає ся громадою. 5) Городянська управа находить ся въ рукахъ свободно выбраною старшины, котра стоить підъ гетьманомъ. 6) Въ бблшихъ городахъ мають бути колегії и друкарні, въ селахъ школы, по мѣстахъ и селахъ шпиталѣ. 7) Люде посполитї не мають своєї волі; надъ ними панує козацка старшина и духовенство одвѣтно виразнимъ словамъ старого Завѣта; однакже старшина має односитись до простого люду зъ христіянською любовію не обтяжаючи мужиківъ роботами и данинами¹⁾.

Хоча сеєя програма тогдѣшнихъ патріотівъ рускихъ не може насъ вдоволити изъ-за того, що въ мужикахъ не узнає людей вольныхъ, то однако одвѣтно духови того часу не мбгъ зложитись иншій поглядъ на

¹⁾ Н. О. Сумцовъ, „Характеристика южно-русской литературы XVII. вѣка“. Кієвъ 1885; стор. 14. 15. (Одбитка изъ Кієвскомъ Старины, т. XI. стор. 1-12). — Лазарь Барановичъ замѣтивъ, що мужики готовї панамъ метитись изъ-за тяжкой работы. Порбви. отъ-се мѣсце въ его поетичнбмъ творѣ:

Trzeba robić, to szlachta ukraińska prawi
 Swym chłopom, do roboty czemuś nie postawi;
 Stoją chlōpi za górą, szlachta gdy powiada
 Trzeba robić, — im echo bić się tylko składa;
 A tak zrobić tyło się że im bić dostaje
 Słyszeć, chłop ukraiński robić nie przystaje.

(„Lutnia Apollinowa każdej sprawie gotowa“. Kijów 1671; p. 419)

односины панбѣ до людей посполитыхъ. Впрочѣмъ змаганя тыхъ просвѣтнихъ дѣячѣвъ на Украинѣ були справдѣ похвальнѣ: они бо повздержували своихъ землякѣвъ на ховзкѣй дорожѣ у пропасть, въ яку керманичѣ политики московской попыхали безталанну Украинну.

Вже Кіівскій митрополитъ Сильвестеръ Коссѣвъ не хотѣвъ зложити присяги цареві, коли въ договорѣ Переяславскѣмъ (1654) Богданъ Хмельницькій піддавъ Украинну підъ власть Москвы. Ажъ довгими заходами московскихъ боярѣ повелось наклонити сего патріота-ієрарха до тої присяги. Якъ Коссѣвъ пѣймавъ автономію рускои церкви, можна дѣзнатись изъ сихъ его слѣвъ: „Гетьманъ посылавъ бити чоломъ цареві и піддавъ ся ему зѣ всѣмъ войскомъ, а я зѣ всѣмъ соборомъ бити чоломъ — не посылавъ; жию я зъ духовными людьми самъ по собѣ нѣ підъ чією властію¹⁾. Та не тѣлько московске правительство згнушалося зъ автономіѣ Украины: найшлись и мѣжъ Украинцями люде, щѣ занашували народній и церковній права свои батьківщини. Се бо гетьманъ Брюховецкій, щѣ не-въ-мѣру підлецувавъ ся боярамъ московскимъ, подавъ Москвѣ гадку назначити Кіівскимъ митрополитомъ Москвича. Але супротивъ напасти на вѣльности церкви украиньскої выступили (1666) ієрархи рускій, заявляючи, щѣ имъ лучше прийняти смѣрть, нѣжъ митрополита зъ Москвы²⁾. Однакже духовенство не здужало опертись самоволѣ московского правительства. Небавомъ (20. червня 1685) скликано въ Кієвѣ соборъ, щѣбъ розсмотрити пытанє про підчиненє церкви украиньскої патріархові Московскому. Хочъ архієпископъ

¹⁾ Н. О. Сумцовъ, „Іоанникій Галитовскій“. Къ исторіѣ южно-русской литературы XVII. в. Кієвъ 1884. (Одбитка изъ Кієвскої Старини, т. VIII.; стор. 18.)

²⁾ *ibid.*, стор. 19.

Чернигівській, Лазарь Барановичъ зъ иншими ієрархами на тѣмъ соборѣ не явивъ ся, хочъ Украинцѣ заворушились тымъ нарушенемъ останкѣвъ автономіѣ церковной, то однакъ по воли Москвы патріархъ Царгородскій не протививъ ся ѡдлученію церкви украиньскои зъ-пѣдъ своєї верховной власти. Ѡдтакъ митрополитъ Кіівскій, стоячи пѣдъ рукою патріарха Московского, не смѣвъ уже пѣдносити голосу въ оборонѣ правъ церкви украиньскои.

Опѣсля неприязнь Москвитѣвъ до Украинцѣвъ змо-
глась до тои степени, що цѣхъ не вважано гѣдними, зай-
мати въ ієрархіи вишій достоинства. Тому-то патріархъ
єрусалимскій Досноей писавъ листы до царя Петра В.,
просячи его, щобы бѣтъ Русянина або козака не поста-
влявъ нѣ патріархомъ, нѣ митрополитомъ, але щоби
пѣдносивъ до сихъ достоинствъ Москвитѣвъ, хоча бы й
не-мудрыми були¹⁾.

¹⁾ „Аще прїидуть отсюды или Сервы, или Греки, или отъ
инаго народа туды, аще бы и случайно были мудрѣйшія и свя-
тѣйшія особы, Ваше державное и богоутвержденное царствіе да
никогда сотворитъ митрополитомъ или и патріархомъ Грека,
Серва или и Русянина, но Москвитяновъ, и не просто Москви-
танъ, но природныхъ Москвитянь, многихъ и великихъ ради
вишь, аще и не мудріи суть: понеже патріархъ и митрополитъ,
ежели суть добродѣтельныи и мудріи, веліе есть добро, аще ли же
и не суть мудріи, довѣсть добродѣтельнымъ быти, и да имѣ-
ють мудрыхъ клириковъ и въ иныхъ чинахъ.“ — „Аще великое
твое царствіе имѣть памѣреніе учинити избраніе патріарха, да
повелитъ, чтобы не учинилось избраніе особы изъ Коза-
ковъ и Россіянь и Сербянь и Грековъ, зане суть много-
смѣшени и сплетени съ схизматиками и еретиками, ниже имуть
ислестна и чиста во всемъ православнаго догмата, но да пове-
литъ быти избранію особы изъ самого Москвича“... (Исторія Рос-
сїи съ древнѣйшихъ временъ. Сочиненіе Сергїя Соловьева. Томъ
XV. Москва 1865. Исторія Россїи въ эпоху преобразованїи. Томъ
III., стор. 419. 427).

Въ четвертѣмъ сѣмъ періодѣ литература богословска була зъявищемъ дивовижнымъ у словесной жизни народу руского. Коли въ попереднихъ періодахъ византищина зъ енциклопедичными сухими збѣрниками не була одвѣтною питомѣй нашою просвѣтѣ, то латиньска схолястична наука явилася неначе образомъ карикатурнымъ, щѣ въ убогѣй хатѣ висѣть на стѣнѣ мѣжъ поважними образами святыхъ угодникѣвъ церкви грецкои. Въ стилю бомбастичномъ списувалися не тѣлько статѣи богословско-полемицкіи, але й проповѣди, и ѡдтакъ утворилася якась мистична писанина, котрой крѣмъ автора безперечно нѣхто не розумѣвъ. Мабуть не догадувався Петро Могила, щѣ апаратъ схолястичной науки, якій биъ подавъ своѣй коллегіи, стане ся засновкомъ культуры чужон, котра при задумчивѣй вдачі Украинця могла звестися на блудній мандиць й сльнянки. Коли Іоанникій Галатовскій тою наукою корыстувавъ ся неначе тараномъ до побиваня ворогѣвъ православія, коли сей умный схолястикъ въ полемичѣ своѣй поборювавъ не тѣлько латинянъ, але й жидѣвъ, магометанцѣвъ та поганцѣвъ, то Лазарь Барановичъ загнавъ ся въ діалектичнихъ нѣсенѣтництвахъ въ памороку мистицизму, добавляючи въ поодинокихъ буквяхъ якого слова ключъ глубокои мудрости и накручуючи слова грамоты святон дописанияны змѣсту политичного¹⁾.

¹⁾ Прийѣромъ у словѣ Русь поодинокіи буквы по мнѣнію Барановича зъображають ось-такій тайний мудрощѣ: „RVС. Przez literę R wyznawa Patrem Radicem, w którym movemur; przez V wyznawa Verbum, w którym vivimus; przez S Spiritum Sanctum, w którym sumus. („Wieniec Bożej Matki“.. Czernihów 1680. p. 128.) — Цѣкавымъ єсть такожъ мистичный поглядъ на титулы царя Теодора Олексѣевича „всєя великія и малыя и бѣлыя Россіи Самодержца:“ „Иже єсть веліи Господь... сєй Тебѣ великія Россіи Самодержца постави. А иже єлико великъ бѣ, толико сми-

А вже-жъ схолястична мудрѣсть розвивалась на Украинѣ бодай на тѣй нивѣ словеснѣй, котру передше справлено пѣдъ впливомъ византійщини: въ Москвѣ була-бъ она отже неначе дивовижною одежею на тѣлѣ мертвяка. И отъ, найшлись деякі украинскі грамотѣ, примѣромъ Епифаніи Славинецкій, Дмитро (Ростѣвскій) Туптало, и н., щѣ науку Могилѣвскои коллегіи намагались пересадити въ Москву, де пѣтъма морочила духа не то людей простыхъ, але й гордовитыхъ боярѣ. Склалось отже дивне диво, щѣ Москва познакомилась зъ наукою схолястичною, хоча тамъ заледво початки церковнои грамоты денекуды дѣтворѣ подавались.

Царѣ московскі старались всѣми силами и тыхъ письменникѣвъ украинскихъ наклонити на свою сторону, щѣ не покидали своєї батьківщини. Именно оба талановиті мужѣ, Барановичъ и Галатовскі, одержували зъ Москвы неразъ подарунки и тымъ способомъ спинались чи-мало у своѣмъ змаганію патріотичнѣмъ. Въ тѣмъ-то часѣ Украина лишъ зъ великимъ трудомъ опиралась могучимъ впливамъ Москвы та Польщѣ: именно правобережна Украина по-неволи нахилялась до культуры польскои, а лѣвобережна Украина побивалась кормигою Москвы. Тогдѣ-то лишъ деякі грамотѣ списували свои творы въ языцѣ такѣмъ, котрый наближувавъ ся до мовы живои; найшлись уже письменники, щѣ виробляли якійсь книжный, незрозумѣлый языкъ; ба, були й такі, щѣ за проводомъ Мелетія Смотрицкого въ творахъ своихъ хѣснувались мовою польскою. Особливо Лазарь Барановичъ сполучавъ въ своѣй особѣ оба напрями, бо

рися, зракъ раба пріємый, умаливъ и себе, тебе малы я Россіи Самодержца прослави. О немъ-же в' пѣсняхъ пѣсней: Братъ мой бѣлъ и красенъ, Тебе бѣлыя Россіи Самодержца укрьпи". („Notij pięć, ran Chrystusowych pięć", Czernihów 1680; p. 44¹).

одні книги списував незрозумілимъ рускимъ, а другі польскимъ языкомъ.

Зъ годомъ-перегодомъ запропастивъ ся мѣжъ духовними грамотами рускими идеалъ того политичного и суспільного житя на Украинѣ, які утворили собі просвѣтні дѣячѣ Барановичѣ, Галатовскій и Гизель, а на томѣць появились симпатіѣ до російской политики Петра Великого. Честолюбиві мужѣ, якъ Стефанъ Яворскій, Теофанъ Прокоповичъ, не добачали въ безталанній Украинѣ одвітного поля для своєї карієры, то ї присвятили свої прислуги сему цареві, що усувавъ всякі прикмети національної самостійности ихъ отчини. Притягаюча сила велета північного була така, що Яворскій, Галичанинъ и префектъ Кіівской академії, полюбивъ Москву мовъ свою батьківщину; якъ же поставлено его завѣдателемъ патріаршого престола, то бажавъ лишь угодити цареві и згущавъ ся зъ Мазеи, коли сей гетьманъ переставъ служити Петрові¹⁾. А вже-жъ талановитый Прокоповичъ, ставши душею святѣйшого Синода, бувъ головнимъ речникомъ реформъ Петра В. и наклонявъ не то Россіяни, але ї своїхъ земляківъ підъ желѣзну руку могучого володаря. Ба, можна сказати, що реформи Петра були-бъ заснѣтили въ зародѣ, коли-бъ той умный Украинецъ не допомігъ ему довершити задуманого дѣла. Такъ отже деякі Украинці для

¹⁾ Ось зъ якою наругою бдзываетъ ся Яворскій про Мазену, котрого передъ 1709. рокомъ вельми хваливъ:

„Изми мя Боже, — вопієтъ Россія —
Отъ ядовита и лукава змія,
Егоже ждаша адскія закляты,
Бывша вождя Івашка Мазены“...

(В. Науменко, „Стефанъ Яворскій въ двойной роли хвалителя и обличителя Мазены“ въ Кіівской Старинѣ, т. XIII. 1886, стор. 172—175).

296
личной корысти одцуралнсь своен батькѣвщины, гадаючи, що Украина справдѣ на вѣки заснула.

Красше одъ словесности богословской розвивалась въ сѣмъ періодѣ литература исторична. Коли бо духовники въ творахъ богословскихъ хѣснувались подекуды свѣтоглядомъ чужимъ, то лѣтописецъ та историки служили въ загаль интересамъ своего народу, заявляючи велику любовь до своен батькѣвщины. Такъ Самовидецъ, Самойло Величко и н. були патріотами украинскими и хотѣли наблюдать прикметы рѣднои мовы въ письмахъ своихъ. А вже-жъ и мѣжь лѣтописцами были такі, щѣ въ творахъ своихъ не думали хѣснуватись живою рѣдною мовою. Се бо Иннокентій Гизель писавъ твердымъ языкомъ церковно-славянскимъ, а одтакъ авторъ „Исторіѣ Руссовъ“¹⁾, намагавъ ся писати по-россійски, хоча впрочѣмъ бувъ добрымъ патріотомъ. А по-за-якъ любовь до народныхъ святощій мѣжь письменниками стала выгасати, то Іоакимъ Ёрличъ зладивъ свою лѣтопись по-польски и заявивъ антипатію до козачины²⁾.

¹⁾ „Исторія Руссовъ или Малой Россіи“. Сочиненіе Георгія Конискаго, архієпископа Бѣлорускаго“. Москва, 1846. — Новѣйшія дослѣды историчий доказуютъ, що авторомъ „Исторіѣ Руссовъ“ не есть ученый архієпископъ Георгій Конискій. („Критическій обзоръ разработки главныхъ русскихъ источниковъ до исторіи Малороссіи относящихся“. Сочиненіе Геннадія Карпова. Москва, 1870; стор. 44—50.),

²⁾ Ось заголовокъ лѣтописи Іоакима Ёрлича: „Latopisiec albo Kroniczka różnych spraw i dziejów dawnych i terażniejszych czasów, z wieku i życia mego na tym padole świata, ile pamięć moja mogła znościć i wiedzieć, o czem z czytania jako i z widzenia na piśmie po sobie w krótcie i na potomne czasy potomkom moim zostawuję; chcącemu wiedzieć z czytania tych książek w posiedzeniu przy dobrej myśli dla zabawy, pod rokiem od narodzenia Syna Bożego w Trójcy jedynego, Twórcę wszego, Pana wiekuistego. 1620. roku“. — Сего лѣтописця выдавъ К. В. Войццикій, въ Варшавѣ 1853. р. Ёрличъ живючи

Підъ конецъ сего періода зъ унадко́мъ України мова руско-українська не могла въ письмѣ устоятись супротивъ централизаціѣ російскої, и бѣда́къ деякі́ лѣтописцѣ стали писати по-російски. Такъ Александръ Ригельманъ зложивъ свое „лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи“ ¹⁾ въ тѣй мовѣ, котра підъ впливомъ церковниціны изъ нарѣчія московского витворювалась въ письменну мову російську. Коли вже й лѣтописцѣ полишили мову живу и наклонились до языка такого, котрый для ихъ землякѣвъ бувъ незрозумѣлымъ, то прорвалася остання нитка, що звязувала грамотѣвъ зъ людомъ письменнымъ.

Письменники рускі́, познакомлюючи своихъ землякѣвъ зъ наукою схоластичною, займили зъ культурного горѣду захѣдной Европы такожъ одну рѣстину, що въ рускѣмъ зѣльнику не могла природно розвиватись. Сею

за панованія чотырохъ королѣвъ польскихъ, Жигимонта III., Владислава IV., Яна Казимира и Михайла Корибута обѣймивъ въ своѣй лѣтописи простору добу подѣй историчныхъ. Се бувъ рускій шляхтичъ, що писавъ переважно въ печерскѣмъ монастирѣ. Козакѣвъ не злюбивъ бѣи и назвавъ ихъ повстанє „bezbożna wojna chłopska, czyli rozbojem domowym“ (стор. XXVI.). На сторони 115. 116. (тому I.) замѣтивъ Ерличъ руску пѣсню про Миколу Потоцкого, гетьмана коронного. Бѣ скомпонувавъ якийсь грамотѣй именемъ Запорожцѣвъ, заплялючи сему могучому польскому шляхтичеві ось-таку смѣлу мову:

„Глянь оберни ся, стань а задиви ся, котрый маешь много, Же ровный будешь тому; въ которого не маешь нічого....

Невинные души берешь за уши, вольность одоимувешь,

Короля не знаешь, рады не дбаешь, самъ собѣ сеймуешь....“

¹⁾ А. Ригельманъ написавъ „Лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи и ея народѣ и козакахъ вообще“. Москва, 1847. До сего своего твору додавъ бѣи портретъ Богдана Хмельницкого, 27 украинськихъ типѣвъ зъ рѣжнихъ етандѣвъ и двѣ карты стародавнюю и новую Руси-Украины.

заграничною ростиною були середньовічні містери або церковні діалоги, котрі на Русі звались трагедіями, комедіями, трагедо-комедіями або й школьними драмами. По-за-якь предметомъ тыхъ діялогівъ були часто правды догматичні і моральні, то любувались ними тільки люде письменні, именно же духовники й студенти колегіі Могиляньскої; неграмотні же люде не могли розуміти тыхъ містерій, що представлялись въ мові церковно-славянській. Але-жъ ті школьні драми оказались вельми поважними а деколи й нудними навіть і вишимъ верствамъ суспільности русков, і про-те мѣжъ актами відбувались дві комичні, що звались „інтермедіями“, або „інтерлюдіями“¹⁾. Тому же, що ті сцени мѣжъ актами представлялись въ мові зрозумілій для люду неписьменного, будивъ ся і въ мужикахъ інтересъ для комедій. Однакже бѣльше популярною була „драма вертепна“, що взяла свій зачатокъ изъ театру маріонетокъ. Въ ній представлялись не тільки сцени зъ історій рѣдва Спасителя, але й події зъ життя людей посполитыхъ. Коли отже мову руско-українську вигнано изъ святинъ просвіты народної, то найшла она собі пристановище въ вертепѣ мѣжъ смирними пастухами, що бодавали поклѣнъ новонародженому Спасителю свѣта.

Коли въ тій Русі, що зупинялась підъ властію Россіі, не смѣвъ уже ніхто видавати писемъ своїхъ по (мало)руски, то літературна жизнь запропастилась майже зовсімъ. Хоча деякі грамотні ще й списували рускі творы, то не могли ихъ випечатати, изъ-за чого ті писаня до нашого часу мало кому були звѣстні.

¹⁾ „Інтермедіі“ і „інтерлюдіі“ — слова середньовічно-латинські; порвн. лат. *intermedius*, -a, -um і *interludo*, -bre; — въ книжницѣ рускомъ языкѣ звались ті игри „междувброшенная забавная игралища“.

Такъ оденъ недовчений чернець, Климентій Зѣновієвъ написавъ всѣлякѣ „вѣршѣ“, въ котрыхъ зъобразивъ важнѣйшій проявы суспѣльного житя зъ кѣнця вѣку XVІІІ¹⁾. А по-за-якъ на Украинѣ политичными пытанями не вѣльно було тогдѣ займатись, то богато письменныхъ людей стали заходитись коло хозяйства, и ѳдтакъ свои практячній досвѣды списували они иногдѣ въ хосенѣ землякѣвъ. Сюды належить именно отъ-сей письменный твѣрѣ: „Книжка для господарства, указующая, якъ ратовати. въ хоробахъ всякую скотину, то есть, конѣ, волю, епѣць, козы, свинѣ; якъ бѣлити полотно, якъ боронити пашнѣ отъ саранчи, якъ ратоватися отъ джумы, якъ губити гуселницю отъ капусты, якъ ловити рыбу, якъ губити мыши и щурѣ, якъ ратовати скаженіи собаки, якъ ратовати людей, котрыхъ собаки скаженіи покусали, якъ ратовати челоуѣка, который не въ давномъ времени зъ ума зыйдетъ“²⁾.

Такъ отже давній лицарѣ-козаки ставлѣсь хлѣборобами и не смѣли пѣднести протесту противъ новыхъ порядкѣвъ на Украинѣ. А вже-жѣ почутѣ народности не выгасло въ потомкахъ козакавъ. На згарищи народнои святынѣ тлѣла ще искра, щѣ небавомъ заблѣсла яснымъ поломямъ; ще жило народне слово, котре небавомъ въ творахъ славныхъ писателѣвъ мало заявити животну силу самого народу руского. Коли отже по затратѣ политичнои самостѣйности апатія суспѣльности рускон для всякон дѣяльности щѣ-разъ бѣльше змагалась, выступивъ на Украинѣ зъ розумною наукою Грягорій Са-

¹⁾ Розвѣдку про литературну дѣяльність Климентія Зѣновієва подавъ Н. Кулѣшъ въ Основѣ (С.-Петербургъ, Январь, 1861. стор. 159—234).

²⁾ „Кіевская Старина“, т. ІХ. 1884, въ статьѣ Ц. Г. Неймана и. з. „Любопытная книжица конца ХVІІІ ст.“ стор. 525—529.

вѣчь Сковорода, щѣ его звано украинскимъ Сократомъ. Онъ бажавъ устнымъ словомъ зворушити Украинцѣвъ, приголомшенихъ недолею, и наукою спонукати ихъ до пѣзнаня самихъ себе. Хоча-жь онъ въ хосенъ народу нѣчого не писавъ, та лишъ для вышней версты суспѣльности моральной деякѣ науки въ книжнѣй мовѣ зладивъ, то все-таки естъ онъ въ исторіѣ просвѣты Украины важнымъ дѣячемъ, по-за-якъ живучи мѣжь людомъ неначе показавъ Котляревскому дорогу, котрою треба ступати, щѣбъ утворити словеснѣсть свѣйску, самостѣйну. И справдѣ, не пожалували труда тѣ мужѣ, щѣ у простого люду хотѣли дѣзнатись про его свѣтоглядъ, щѣ вчились у него рѣднои мовы, щѣ переймили бѣдъ него величье богатство посѣи простонародной. Та-жь нарѣдъ рускѣй має бѣдъ давнихъ-давенъ свою устну словеснѣсть, котра красою своєю перевысшае нашу литературу книжну. Рускѣй пѣснѣ мають славу европейску и побѣчь сербскихъ пѣсенъ народныхъ суть найкрасшими изъ поетичныхъ творѣвъ славянщины. И давне диво! той простый нарѣдъ, на котрый ученѣ грамотѣ поглядали зъ презирствомъ, котрого они нѣчого не хотѣли вчити, творивъ собѣ бѣдъ поконвѣчныхъ часѣвъ то митичнѣ и космологичнѣ колядки, то думы й пѣснѣ, и заявивъ свѣтови таку живучу силу, якою мало котрый нарѣдъ може звеличитись. Коли въ XVII. и XVIII. вѣцѣ письменный рускѣй языкъ стававъ ся дивовижнымъ, макароничнымъ¹⁾, то народна мова являлась справдѣ животворною, бо саме тогдѣ выпѣвавъ рускѣй людъ найкрасшѣ думы историчнѣй про славу своихъ лицарѣвъ.

¹⁾ Макароничнымъ звавъ ся польскѣй языкъ, примѣшанный зъ латиньскими словами и зворотами. Такимъ языкомъ хѣснувались Поляки бѣдъ часѣвъ Жигимонта III. черезъ два столѣтя.

Въ четвертѣмъ періодѣ исторіѣ литературы рускои видимо отже сумный образъ упадку словесной жизни изъ-за того, що свои люде хотѣли свою батьківщину просвѣтити наукою схолястичною, мѣжь-тымъ коли чужі люде накидували Руси-Украинѣ свою мову и литературу. Поки Украина була сильна, поти опиралась напастямъ непрощеныхъ оуѣкунѣвъ, коли-жь утратила свободу и волю, то похилилась мовъ быдина въ поли ѡдъ подуву вѣтру студеного. Талановиті Украинцѣ покидали рѣдну землю и переносили свѣтло науки въ Москву та въ Петербургъ, изъ-за чого мати рускихъ городѣвъ, покинена найкрасшими сынами, сталась неначе бѣдною вдовою, що на згарищи батьківщини сумує й горює.

Зъ-помѣжь другихъ народѣвъ славянськихъ тѣлько одий Россіѣне на основѣ культуры Руси-Украины двиглись до самостѣйной просвѣты, и почавши ѡдъ Михайла Василевича Ломоносова (1711—1765) стали розвивати свою словеснѣсть, по-за-якъ Петро Великій и Катерина II. вельми пѣклувались долею ученыхъ мужѣвъ. До Петра В. хѣнувались московскі письменники такимъ языкомъ, въ якомъ на Руси-Украинѣ учені грамотѣ, примѣромъ Дмитро Ростѣвскій, списували свои творы. Поки Украинцѣ не занесли свѣтла науки въ Москву, поти не засвітала тамъ денница просвѣты. Ще въ началку XVII. вѣку Москва ѡведена була неначе хиньскимъ муромъ, крѣзь котрый не могла промкнути ся нѣ-яка новизна захѣдно-европейска. Се бувъ той дивовижный „китанизмъ“¹⁾, що удержувавъ Москвичѣвъ мовъ въ пѣдземнѣмъ погребѣ, де нѣколи не явить ся ясный лучъ

¹⁾ Про „китанизмъ“ въ Москвѣ гляди П. Полевого „Исторію русской литературы въ очеркахъ и біографіяхъ“ (С.-Петербургъ 1872), стор. 168.

сонѣный. Тогдѣ „справщики“¹⁾ славились ще свѣточами сусѣльности, хочѣ по словамъ черця Арсенія Глухого були се люде, щѣ не мали понятя нѣ о „православію“, нѣ о „кривославію“, щѣ иногдѣ не понимали рѣжницѣ мѣжъ самогласными а согласными²⁾. Тому-то тогдѣшній „Азбуковникъ“ уважають ся дивовижнымъ зъявищемъ въ исторіи словесности³⁾. Ажѣ въ 1633. р. патріархъ Филаретъ завѣвъ вышу школу грецко-латиньску въ московскомъ Чудовомъ монастыри, а ѡдтакъ въ 1649. р. бояринъ Ртищевъ основавъ ще одну школу при монастыри Андрѣевскомъ, и для науки молодежи прикликавъ кѣлькохъ ученыхъ черцѣвъ изъ Кіѣвскои печерскои Лавры. Ихъ привѣвъ туды Епифаній Славинецкій, щѣ вчивъ ся въ коллегіи Могилянськѣй и въ школахъ заграничныхъ, и ѡдтакъ бувъ першимъ ученымъ Украинцемъ, котрый бажавъ познакомити Москвичѣвъ зъ просвѣтою захѣдно-европейскою. Були тогдѣ въ Москвѣ емигранты такожь зъ иншихъ земель славянскихъ. Мѣжъ ними ѡдзначавъ ся Юрій Крижаничъ, родомъ Сербъ, котрого за его науковѣ змаганя выслано на Сибирь. Однакже слѣпа пристрасть „китайцѣвъ“ въ ненависти до чужои просвѣты була все ще вельми сильна, изъ-за чого и Московскій патріархъ Никонъ (1652—1666), чоловікъ ученый й энергичный, не мѣгъ выдержати словеснои боротьбы зъ тыми прихильниками мертвои старовины. Хотячи справити церковній книги корытувавъ ся Никонъ именно помѣчю Епифанія Славинецкого

¹⁾ Про „справщикѣвъ“ гляди стор. 28., замѣт.

²⁾ П. Полевый, *ibid.*

³⁾ Въ „Азбуковникахъ“ пояснювано и. пр. слово „Адамъ“ символично, неначе-бъ оно означало чотыри стороны свѣта; отже сказано тамъ, що *А* означае схѣдъ, *Д* — захѣдъ, *П* — пѣвнѣчь, *М* — пѣвдень (П. И. Житецкій, „Старинныя воззрѣнія русскыхъ людей на русскій языкъ“ въ Кіев. Старинѣ, т. IV, 1882; стор. 288.).

и довершавъ смѣло великого дѣла, хочъ не догадувавъ ся, що его выступленє противъ „справщикѣвъ“ выкличе великій „расколъ“ въ суспѣльности московѣй. Якъ Петро В. перетворивъ Москву въ Россію (се-бѣ-то въ Русь), смирилась оппозиція супротивъ реформъ политическихъ, церковныхъ и просвѣтнихъ. Ломоносовъ утворивъ литературный языкъ російскій, а талановиті писателѣ: Фонъ-Визинъ, Державинъ и и. були творцями російскої літератури въ другій половинѣ вѣку XVIII.

Коли Россія підносила въ розвою національнѣмъ и просвѣтнѣмъ, то Болгарія летѣла стрѣмъ-головъ у пропасть затрати жизни народної. Болгарами остались лишъ хлѣборобы, а высшій веретви суспѣльности ставались перевертнями-Греками. Найбѣльшимъ ворогомъ болгарского народу було грецке духовенство, що вразъ зъ темнымъ духовенствомъ болгарскимъ нищило й палило всякі книги болгарскі. Ба й на Атонѣ, що бувъ колись центромъ ученыхъ Славянъ, гибли рукописи бѣ невѣжи черцѣвъ¹⁾. Колись була Болгарія славна, а въ лихолѣтїю татарскѣмъ посылала Руси книги и своихъ грамотѣвъ: въ XVI. вѣцѣ приходили деякі Болгары въ Русь то по книги, то по хлѣбъ насущный. Въ конці XVII. вѣку въ часѣ вѣйны Австріѣ зъ Турцією блисла Болгарамъ надѣя на помѣчь въ недоли; коли-жъ имъ Австрія не подала пѣльги, то бѣ половины XVIII. вѣку ставъ той примученый нарѣдъ добачати въ Россіи своего будущего освободителя зъ-пѣдъ ярма турецкого.

Щаслившій бѣ Болгаръ були Сербо-Хорваты, що пѣдъ управою Венеціанѣвъ користувались свободою. Гарно розвивалась ихъ література въ Дубровнику (Ра-

¹⁾ Про Атонъ гляди стор. 13.

гузѣ)¹⁾; именно поеты Иванъ Гундуличъ и Юрій Пальмочичъ були славно звѣстні въ Европѣ.

Сусѣды Сербо-Хорватѣвъ, Словѣнцѣ, попались підъ кормигу реакціѣ, щѣ поборювала змаганя пропаганды Лютерової; тому-то въ XVII. и XVIII. вѣцѣ не було мѣжь ними майже нѣякон жизни словеснои.

Сумнѣйша доля напосѣлась на Чехѣвъ: ихъ силу народну зломано въ нещаснѣй боротьбѣ на Бѣлѣй Горѣ (1620). Одъ-тогдѣ стала словеснѣсть загигати, а жаль за лучшими часами выразивъ ся въ чешскѣй приповѣдцѣ: „všeska sláva, všeska krása — polní tráva“. Ажъ въ кѣнци XVIII. вѣку ѡдживѣ духъ народный по тяжкихъ злидняхъ, коли наступила доба ѡдродженя національного.

Мѣжь-тымъ коли въ Чехахъ по втратѣ свободы жизни словесна загигала, въ сусѣднѣй Польшѣ и розвивалась литература якось недоладно, хочъ въ тѣмъ краю вышші станы корыстувались свободою золотою. Підъ рукою єзуитѣвъ виховувалась нова генерація просвѣтлыхъ дѣятѣвъ, котрі хвалили-славили одинъ одного додуру, изъ-за-чого вытворилась литература панегирична²⁾. Сталось отже, що самымъ цѣннымъ скарбомъ чоловіка въ шляхетскѣй Польшѣ вважавъ ся рѣдъ знатный, и про-те студіѣ въ геральдицѣ вчинили исторію майже злишною. Кождый шляхтичъ старавъ ся доказати, що гербовый его клейнодъ єсть вельми стародавний; тому-то паны польскі выводили свѣй рѣдъ иногдѣ ѡдъ грецкихъ або римскихъ героѣвъ. Таку-жъ панегиричну словеснѣсть переймали въ Польшѣ грамотѣ рускі и намагались пересадити єѣ на ниву своєї литературы. Не диво отже, що й Іоанникій Галѣтовскій писавъ

¹⁾ Порѣвн. стор. 128.

²⁾ Грецке *πανηγυρικός* значить: належачій до загального збору народного, празничный, похвальный.

зъ повагою историка, що рідъ Могилівъ виводить ся відъ римського богатыря Муція Сцеволь¹⁾.

Такъ отже у насъ на Русі не такъ склалось, якъ ждалось. Брацтва церковні, с'юючи въ рідну ниву здорове зерно сподівались, що виросте колись буйне колосе ядренисте: показалося небавомъ, що культура польска періода макароничного зъ апаратомъ схолястичнимъ не дала розвинути ся тому зерну. Опісля змагане Росії не могло погодити ся зъ окремою літературою Русі-України, изъ-за чого наша батьківщина втратила и тев світло науки, котре блимало въ началку четвертого періода історії літератури.

I. Література церковна.

Могиллянська колегія була розсадникомъ схолястичної науки на Русі. Правда, що відъ сєи сухої науки в'їяло холодомъ на поєтичну вдачу народу руского, але все-таки сповнила колегія заповідь свого основателя, по-за-якъ виховала славнихъ грамотіївъ, що сміло виступили на арену релігійної боротьби зъ противниками православія, особливо-жъ зъ єзуїтами. М'яжъ тими борцями визначує ся именно Іоаннікій Галатовскій, що перевышивъ Могилу и Гізеля своїмъ талантомъ, широкою наукою и такожъ рідкимъ даромъ сполученя схолястичної науки зъ народнимъ світломъ. Сей рускій схолястикъ любивъ такожъ рідну мову и старавъ ся писати свої твори популярно. Ще більше талановитимъ бувъ Українець Теофанъ Прокоповичъ; однакже вінъ покинувъ бідну батьківщину и ставъ служити Петрови Великому. Зъ годомъ-перегодомъ цер-

¹⁾ „Небо новое з новыми звѣздами сотворенное...“ ВЪ Львовѣ, 1665., стор. 11. (Предмова).

ковна литература стала на Русь щоразь більше упадати; въ лѣвобережній Украинѣ (зъ Кієвомъ), що стояла підъ властію Россіѣ, учені богословы вступали въ слѣды Яворского и Прокоповича и покидали рідну неньку, а въ правобережній Украинѣ и въ колишнімъ галицько-руськимъ князівствѣ підъ кормигою польскою просвіта руского духовенства була дуже мала. Та-жъ въ першій половинѣ XVIII. вѣку кандидаты духовного стану були у насъ круглыми неуками, по-за-якъ потребували вивчитись лишъ одной-однієсьнькой книжки богословскої п. з. „Собраніе припадковъ краткое, и духовнымъ особомъ потребное“¹⁾. Хоча-жъ и найшлись деякі священники, що явились свѣточемъ въ пѣтьмѣ словесній, то не вмѣли приєдособити своихъ вѣдомостей до узонького понятя незрячихъ своихъ братѣвъ. Такъ Никола Шадурскій „протонотарій апостольскій“ видавъ у Львовѣ 1760. р. книжочку підъ заголовкомъ „Ижека ієрополітика“²⁾. Сей

¹⁾ Повный заголовокъ сей книжки есть ось-такій: „Собраніе припадковъ краткое, и духовнымъ особомъ потребное, имущее въ себѣ науку о сакраментѣхъ, о десяти божіихъ приказаніяхъ, о приказаніяхъ церковныхъ, и о науцѣ христіанской, съ выкладомъ символа, или исповѣданія вѣры православныя католическія, съ выкладомъ молитвы: Отче нашъ и Богородице Дѣво, такожде науку, како подобаетъ наставляти малыхъ или невѣжовъ въ вѣрѣ православной, содержащее, тѣломъ же общежителнаго монастыря Унѣвскаго, чину святаго Василія Великаго, року отъ Рождества Христова „MDCCLX“ изданное“. 4°, 4 картки нумеровані, и 180 картокъ нумерованыхъ — Атанасій Шептицькій, що позволивъ выпечатати сю книжку, зове ся тутъ митрополитомъ „всей Россіи“. — У-перве выпечатано сю книжку въ Супраслѣ 1722. р.

²⁾ „Ижека ієрополітика или філософія правоучительная символами и приуподобленіи изясненна. Иногда въ иностранной, нынѣ же в' тѣнографіи Ставропольской Львовской Братства Успенія пресвятыя Богородицы тѣломъ изданна. Року „MDCCLX“ (16°, картокъ 176).

философично-моральний твіръ незвѣстнаго автора выпечатано вже передше въ Кієвѣ 1712. р. и въ Петербургѣ 1718. 1724. и 1728. р. Шадурскій присвячуючи сю Етику епископови Львівському. Леонови Шептицькому, думавъ мабуть, що сей богословскій твіръ, писаний въ твердѣмъ церковно-славянськѣмъ языкѣ, зрозумѣють рускїи священники. Однакже таку високу мудрѣсть мѣгъ переймити хіба самъ учений выдавець, тї же убогїи духомъ, що вивчилися тѣлько одної книжки, се-бѣ-то „Собранія припадковъ краткого“, зовсѣмъ не хѣснувались такою моральною філософією. Такъ отже сеся „Іеїка ієрополітика“ важною єсть хіба лишъ изъ-за того, що єѣ осмотрено 64-ма образками, гравироваными на мѣди. Верху кожного образка находить ся надпись статѣи моральної, а въ-низу замѣщено чотыри силлябичїи вѣршѣ, почѣмъ слѣдує одвѣтна наука¹⁾.

Писатель.

1. Петро Могила. Онъ походивъ изъ знатной родины молдавскихъ бояръ и родивъ ся въ 1596. роцѣ (21. Грудня). Рѣдний его стрый, Єремїя, бувъ господаромъ молдавскимъ (1593—1607), а отецъ, Симеонъ, бувъ господаромъ волоскимъ (1601—1602), и опѣсля ставъ господаромъ молдавскимъ (1607—1609). Оба тї господарѣ

¹⁾ Такъ и. пр. подъ надписью „Хищеніе или разграбленіе“, авторъ зъобразивъ птичника, що ловить птицѣ; въ-низу образка замѣщено отъ єѣ вѣршѣ:

„Птичникъ на поли уловляетъ птицы,

Въ домъ чуждїи хищникъ влагаетъ десницы;

Трудъ имать птичникъ, и хищникъ трудится,

Кїи трудъ полезнїишїи, то въ день онъ явится“.

(Картка 125., на сторонѣ оборотнїи).

Послѣ сєи єниграмы слѣдує росправа моральна, писана прозою, перецѣлѣтана словами св. письма.

були добродѣями Львівського брацтва Ставропігійського и присылали ему помічъ въ грошахъ на збудованє брацкои церкви. Симеонъ одступивъ господарство своему братанцеву Константинову, а небавомъ опбєся Турки одобрали Могиламъ господарство. Имъ прийшлося глядати пристановища въ Польщи, де мали звязи родинні зъ могучими панамы.

Молодой Могіла вчивъ ся мабуть въ Львівскій брацкій школъ¹⁾ а опбєся навѣстивъ и заграничній академії; одтакъ служивъ въ польскімъ войску и въ ротахъ польскихъ боровъ ся зъ Турками підъ Хотиномъ (1621). Въ 1625. роцѣ постригъ ся въ черцѣ въ Лаврѣ печерскій, а три роки опбєся поставлено его архимандритомъ. Онъ титуловавъ ся „великимъ“ архимандритомъ: яко настоятель Лавры ставропігійскои узнававъ надъ собою тѣлько номинальну власть патріарха Царгородского и не стоявъ підъ рукою Кіівского митрополита. Будучи архимандритомъ завѣвъ Могила въ Лаврѣ вышшу школу (гимназію) для свободныхъ наукъ въ языкахъ грецкѣмъ, церковно-славянскѣмъ и латинскѣмъ. Небавомъ „спудеѣ“ сєи школы присвятили „Фундаторови“ въ свѣтлый празникъ Воскресенія Христоваго стихотворъ панегиричный підъ заголовкомъ: „ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ *албо вдячність*“²⁾. Щобы для тои школы при-

¹⁾ Ф. Терновскій, „Кіевскій митрополитъ Петръ Могила“ въ Кіев. Старинѣ, т. II. 1882; стор. 3.

²⁾ „ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ албо вдячність. Ясєне превелебнѣйшому в' Христѣ Его Милости Господину Отцу Куръ Петру Могила, воеводичу земл' молдавскихъ, великому Архимандритови святои великой Лавры чудотворной печерекой Кіевскои, вѣры православнои в' церкви святой вѣсточной Промоторови побожнѣму и несмертьелнои сливы годнѣму оборонци, одъ спудеовъ гимназіумъ Его Милости з' школы реторіки, за гойныи добродѣйства собѣ и церкви православнои в' фундованію школѣ покл-

дбати добрыхъ учителѣвъ, выславъ Могила деякихъ талановитыхъ молодцѣвъ за границу, якъ Сильвестра Косова, Тараса Земку, Иннокентія Гизеля. Въ 1631. р. умеръ митрополитъ Іовъ Борецкій; мѣсце его занявъ Исаѣя Копинскій, що бувъ дотѣль архієпископомъ Смоленскимъ и Чернигѣвскимъ¹⁾. Коли молодіи студенты, высланіи за границу, вернулись домѣвъ, то духовенство, шляхта и козацка старшина, вписаніи въ брацтво, просили Могилы, не удержувати окремои школы при Лаврѣ, але обернути свои фонды на иснуючу вже школу на Подолѣ при церквѣ Богоявленьскѣй²⁾. Могила вволивъ волю своихъ землякѣвъ и ѡдтакъ члены брацтва въ мѣсяци студню 1631. р. списали актъ, называючи Могилу старшимъ братомъ и опѣкуномъ брацтва.

Въ квѣтню 1632. р. умеръ польскій король Жигимонтъ III. По смерти его зѡбравъ ся соймъ конвокаційный, щобы (якъ се звичайно дѣялось) оцѣнити пановане покѣйника и высказати одвѣтній гадки про заведење новыхъ, лучшихъ порядкѣвъ. Останки православной шляхты рускои скупились тогдѣ около Могилы въ тѣй цѣли,

заныи, при вѣншованіи свят' хвалебныхъ Въскресенія Хрістова Спасителя міру, повинне а упрейме отданая. В' друкарни тогожъ монастыра печерского. В року „лѣтѣ, мѣсяца марта, кѣдня“ (4^о, 18 картокъ нenumerованыхъ).

¹⁾ Про Исаю Копинского гледи стор. 148.

²⁾ Се була школа для науки „еллино-славянскаго и латинно-польскаго письма“. До недавного часу думали вченіи мужѣ, що школу при Богоявленьскѣй церквѣ на Подолѣ основано 1589. р., але найновѣйшіи дослѣды доказують, що сю школу заведено ажъ 1615. р., коли Галышка Гулевичѣвна, жена Стефана Лозки, маршалка Мозырского, записала подѣ монастырь стауโรปигіи патріаршѣи свѣй двѡръ и землю въ Кіевѣ. (С. Голубевъ, „Древніи и новыи сказанія о началѣ Кіевской академіи“ въ Кіев. Старинѣ, т. XI, 1885; стор. 85—116.).

щобы на дорожѣ правнѣй бдѣ Рѣчи-посполитои домагались охорони и привилегій для церкви рускои. И небавомъ въ имени шляхты, митрополита и духовенства явивъ ся Могила на тѣмъ соймѣ. Православнѣй домагались привернення всѣхъ своихъ правъ, якѣ унітами й латинянами були нарушенѣ. Разомъ зъ просьбою шляхты и духовенства подали на соймѣ свою жалобу такожь козаки. „За панованя поклѣнного короля“, писали они, „терпѣли мы нечуванѣй обиды... Якъ бдѣ теперъ не буде инакше, мы глядати-мемо помочи де инде“. Така смѣла мова вразила панѣвъ польскихъ, щѣ зовѣмъ не думали давати козакамъ права, — мѣшати ся въ справы державнѣй. „Они зовуть себе членами тѣла Рѣчи-посполитои“, говорили паны, „они-жъ такѣ члены, якъ нѣгтѣ и волосе, щѣ обтинають ся“¹⁾. Але голосу шляхты рускои не можна було мовчанкою або наругою збувати. Коли про-те королевичъ Владиславъ вдавъ ся въ сю справу, то уложено меморіалъ, въ котрѣмъ обѣцяно, бддати православнымъ Кіѣвску митрополію крѣмъ Софійскаго собору и Выдубицкаго монастыря, дозволити брацтвамъ орудувати школами и т. и. Дальше рѣшене про свободу вѣры православнои бдложено до сойму елекційного. Та й на сѣмъ соймѣ козацкѣй послы смѣло добивались своихъ правъ. А по-за-якѣ Петро Могила бувъ знаменитымъ речникомъ православныхъ, то ново-выбранный король Владиславъ давъ имъ дипломъ, котрымъ признававъ имъ бѣльше правъ и корыстѣй, якъ написано було въ меморіалѣ, уложенѣмъ на соймѣ конвокаційномъ. Тогдѣ-то Польша находилась въ непрязныхъ бдношеняхъ до Москвы, то прихильнѣсть козаковъ и рускаго

¹⁾ Н. Костомаровъ, „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей“, томъ II., третье изданіе. С.-Петербургъ, 1886; стор. 76. 77.

народу була вельми важна для короля и цѣлои Польщѣ¹⁾.

А вже-жъ православнѣи паны рускѣ, що були на соймѣ, порѣшили усунути зъ митрополѣ старенького Исаю Копиньского, и одтакъ разомъ въ духовникахъ, що тамъ були, выбрали митрополитомъ молодого архимандрита Петра Могилу. Король потвердивъ той выбѣръ и давъ Могилѣ привилегію, перетворити Кіівську брацку школу въ коллегію. Новому митрополиту задержано Кіівську архимандрію и опѣсла высвящено его въ Львовѣ (28. цвѣтня 1633. р.) въ новѣй церквѣ Усеньскѣй, що здвиглась именно добродѣйствами родини Могилѣвъ. Побувши около двохъ мѣсяцѣвъ въ сѣмъ городѣ, Могила въ кѣнци червня поѣхавъ до Кієва. Тутъ звеличено нового митрополита похвальными стихотворами, ба й „типографы въ святой чудотворной Лаврѣ працюючи“ пѣднесли ему въ честь „сѣфонію веселобренячую“²⁾. „Упривилеіованый“ митрополитъ „деградовалъ“ сейчасъ старого митрополита Исаю Копиньского: его схопили въ Золотоверхомыхайлѣвскѣмъ монастырѣ въ одной волосяницѣ, положили на коня неначе мѣшокъ и выслали въ печерскій монастырь. Але-жъ небавомъ опѣсла Мо-

¹⁾ Король Владиславъ IV. въ своѣмъ листѣ до козаковъ писавъ: „Macie proch i samorady, bo ja moja władza nie wam nie pomoże“. (Jerlicz, p. XXXIV.).

²⁾ „ΕΥΦΩΝΙΑ веселобренячаа. На висоцеславный ерокъ митрополитъ Кіевской щасливе вступуючому, в' Бозѣ преосвященному его милости господину отцу квр' Петру Могилѣ, воеводитичу земель молдавскихъ, православному упривилеіованому Митрополиту Кіевскому, Галицкому и всея Россіи, Едареѣ св. трону Константинопольского, Архимандриту св. чудотворной Лавры печерской Кіевской отъ Типографовъ в' тойже св. чудотворной Лаврѣ печерской працюющихъ, при унижономъ поклонѣ прудко дедикованая. Лѣта Господня „дѣдѣ, іюля ѣ дня“. (4^о, 5 картокъ нenumерованныхъ).

гвля випустивъ Копинського изъ Лавры, в ѳтакъ сей суперникъ живъ опять въ монастирь Михайловскѣмъ до 10. сернія 1635. р. Потѣмъ поѣхавъ до Варшавы, жалуватисъ королеви за „кривды, шкоды и опресн“ зѣ стороны Могила, однакже не одержавъ сподѣванои „управы“. Умеръ на Польсю 1640. р.

Могила користуючись королѣвскою привилегією взявъ зъ рукъ унитѣвъ церковь Софійску, монастирь Выдубицкій, та обновивши зруйновані церкви занявъ ся выданемъ справленихъ книгъ церковныхъ. Але-жъ наибѣльше скупивъ свою дѣяльнѣсть коло коллегіѣ. Коли не мѣгъ для сей школы бѣ короля выхлопотати назвы „академіѣ“, то старавъ ся всѣми силами пѣднести еѣ на тую степѣнь науки, на котрѣй находились тогдѣ высшій науковій институціѣ за границею. Про-те языкъ латинскій ставъ ся выкладовымъ; сей бо языкъ уважавъ ся тогдѣ въ Европѣ признакомъ высшой культуры. Всякій свѣтлый чоловікъ говоривъ по-латиньски вправно, а въ Польщи уживано сего языка въ судахъ, соймахъ и на шляхецкихъ зборахъ¹⁾. Впрочѣмъ въ религійныхъ спорахъ зъ богословами-католиками треба було говорити по-латиньски. по-за-якъ тѣлько латинскій языкъ бувъ тою мовою, щѣ по тогдѣшнимъ понятямъ годила ся до диспуты.

Крѣмъ Кіѣвскои коллегіѣ завѣвъ Могила ще другу школу въ Винницѣ, и основавъ при Кіѣвскѣмъ брацтвѣ

¹⁾ Про потребу наукъ латинскихъ народови рускому пише Сильвестеръ Коссовъ отъ-се: „Coby zaś za potrzeba łacińskich nauk narodowi naszemu była: ta napierwsza, żeby biednej Rusi naszej głupią Rusią nie zwano... Pojedzie nieboras Rusin na trybunał, na sejm, na sejmik, do grodu, do ziemstwa: bez łaciny płaci winy, ani sędziego, ani praktyka nie rozumie, ani posła, a tylko jak kania, wyszczerzywszy oczy, to temu, to owemu się przypatruje“. („Exegesis, to jest: Danie sprawy o szkołach Kiowskich i Winickich...“ p. 27.).

монастырь та друкарню. Въ тѣмъ монастырѣ помѣщувались лишь тѣ черці, котрі були настоятелями и учителями: всѣхъ ихъ взято зъ Лавры печерскои. Одакъ збудувавъ особну деревяну церковь св. Бориса и Глѣба, котра звалась конгрегаційною, тому-що въ нѣй збиралась на молитву конгрегація студентѣвъ и школярѣвъ. Для помѣщеня клясъ здвигъ великій двоповерхный будынокъ, завѣвъ при школѣ библіотеку, а для бѣдныхъ бурсу. На удержане коллегіѣвъ вызначивъ Могила два села Лавры печерскои, Вишеньки и Гныдинъ та й свѣй фѣльварокъ Познякѣвщину.

Першимъ ректоромъ коллегіѣвъ бувъ Исаѣ Трофимовичъ Козловскій, „докторъ богословія и премудрый богословіи учитель“, духовникъ Петра Могилы. Мѣжь префектами бѣдначавъ ся именно Сильвестеръ Коссебѣвъ. Пѣдъ доглядомъ ученыхъ сихъ мужѣвъ наука въ коллегіи розвивалась своимъ ладомъ гарно, и небавомъ по отворенію коллегіѣвъ мѣгъ Могила выслати „благообразныхъ иноковъ и добрѣ ученыхъ учителей“ волоскому господарю та й заявлявъ охоту, оказати таку-жъ прислугу цареви московскому.

Въ послѣднѣмъ своѣмъ заповѣтѣ Могила назвавъ коллегію єдинимъ своимъ майномъ (*unicum pignus*) и записавъ ѣй 75.000 золотыхъ польскихъ въ документахъ, а 6.000 зол. н. готѣвкою; дарувавъ такожъ въ хосенѣ коллегіѣвъ всю свою библіотеку, хутѣръ Познякѣвщину и на вѣчный поминъ о собѣ свѣй сѣрѣбный митрополичій хрестъ и саккосъ. Могила умеръ 1. сѣчня 1647. р. въ 51. роцѣ житя, рѣкъ передъ повстанемъ Богдана Хмельницкого.

Письма Могилы суть двоякі, по-за-якъ деякі суть его творомъ, инші же уложені пѣдъ его доглядомъ другими учеными мужаи.

Могила самъ написавъ отъ-сѣ творы:

1. „Крестъ Хріста Спасителя и каждого человека на казаню публичною през ясневелебного в' Бозѣ его милости господина и отца куръ Петра Могилу, милостию бо-жією архимандрита святыя великія Лавры печерскія Кіевскія въ той же церкви печерской в' недѣлю крестопокло-ну въ кротце выраженный. В лѣто сздания міра 7371, въ-пложенія же Бога Слова 1632, мѣсяца марта дня 15. В' монастыру печерскомъ Кіевскомъ“. (4^о, 8 нснумерованыхъ + 56 нумер. стор.). Сю проповѣдь, писану по прави-ламъ науки схоластичной присвятивъ Могила „Яне освѣ-ценому ксіонженцю его милости Єреміашу Корібутовн Вишневецкому“.

2. „ΛΙΘΟΣ или камень съ працы истинны цер-кве святыя, православныя, рускія, на сокрушеніе ложнопомраченнои Перспективы или безмѣстнаго оболганія, отъ Кассіана Саковича, бывшаго прежде нѣкогда архиман-дрита Дубенскаго, уніта, аки о блужденіяхъ, ересяхъ и са-моумышленіяхъ церкви рускія, въ униі не сущія, тако въ со-ставленіяхъ впрѣ, якоже въ служеніи таинъ и о иныхъ чинѣхъ и законопреданіяхъ обрѣтающихся, лѣта божія 1642 въ Краковѣ тѣмъ изданнаго, вѣрженный чрезъ смиреннаго отца Евсевія Пимина въ мона-стырь св. чудотворныя Лавры печарокіевскія, лѣта Господня 1644“. — Сего твору Могила не выпечатавъ, выдавъ же его по-польски п. з. „ΛΙΘΟΣ або kamień z procy prawdy cerkwie świętej prawosławnej ruskiej na skruszenie fałeczności Perspektiwy або raczej paszkwilu od Kassiana Sakowicza, byłego przedtym kiedyś archimandritę Dubieńskiego, unita, jakoby o błędach haereziach i zabobonach cerkwie ruskiej w uniej niebędącej, tak w artykułach wiary, jako w administrowaniu sakramentów i inszych obrządkach i ceremoniach znajdujących

się, r. p. 1642. w Krakowie wydane, wypuszczony przez pokornego ojca Ewzebia Pimina. W monastyrze świętej i cudotwornej Ławry pieczarskiej Kijowskiej. A. D. 1644⁴. (4°, 15 сторѣтъ нeнумерованыхъ, а 424 нумерованыхъ). — Сей полемичный твѣръ написавъ Могила підъ псевдонимомъ Евсевія Пимина¹⁾), выступаючи противъ Кассіяна Саковича, котрый выдавъ въ Краковѣ (1642) отъ-се писане: „Epanorthosis abo Perspektiwa i objaśnienie błędów, herezye i zabobonów w grekoruskiej cerkwi dyzunickiej....“ Той Саковичъ бувъ сыномъ руского священника зъ Потылича въ Галичинѣ; бувши дякомъ при руско́й катедральнѣй церквѣ въ Перемышли, підшовъ на Украинну и постригъ ся въ черцѣ въ Кіевѣ. Опѣсля бувъ ректоромъ брацкои школы въ Кіевѣ²⁾), а одтакъ архимандритомъ Дубеньскимъ. Потѣмъ принявъ унію, а наконецъ перейшовъ на обрядъ латинскій та й вступивъ въ монастырь Августинѣвъ. Се бувъ чоловѣкъ вельми пристрастный, щѣ згнушавъ ся зъ вѣры церкви православной. Его полемнику, заявлену въ „Перспективѣ“ збивавъ основно Могила въ тѣмъ своѣмъ писанію, щѣ его називавъ „ΛΙΘΟΣ abo kamień....“ Тѣлько-жъ не-въ-мѣру часто хбснубавъ ся авторъ сарказмомъ, коли хотѣвъ выказати просту напастъ своего противника. Своє писане роздѣливъ ѣтъ на три части. Въ першѣй части говорить про святѣ тайны и обряды, въ другѣй — про церковный

¹⁾ *εὐσεβὴς ποιμήν* = набожный пастырь.

²⁾ Будучи ректоромъ брацкои школы при церквѣ Богоиленьскѣй на Подолѣ Саковичъ написавъ „Вѣршѣ на жалосный погребъ зацного рыцера Петра Конашеневича Сагайдачного, гетмана войска его королевеской милости запорозкого, зложонны презъ ипока Касіяна Саковича, ректора школъ Кіевскихъ в' брацтвѣ, мовленіе отъ его спудеонъ на погребѣ того цного рыцера в' Кіевѣ, в' недѣлю проводную, року божого тысяча шестьсотъ двадцать второго“. (4°, 24 картки нeнумерованѣй).

уставъ, а въ третій часті розсправляє о походженю Духа святого и о головѣ церкви.

Могила присвятивъ сю свою книгу Максимиліанови Бжозовскому, підетольому воєводства Кіівського, хвалячи его за те, що не стыдає ся имени православного Русина¹⁾.

3. „Mowa duchowna przy szluby jasnie oświeconego p. jego mości pana Janusza Radziwiła, xiążęcia na Birżach i Dubinkach, podkomorzego w. x. litewskiego.... z jasnie wielmożną jej m. panną Marią, córką jasnie wielmożnego jego mości p. J. O. Wasilia, wojewody i hospodara wołoskiego.... przez jasnie przewiel. w Bogu J. M. Ojca Piotra Mohiłę, metropolitę Kijowskiego, Halickiego i wszyskiej Rusi, exarchę s. thronu apostolsk. Konstant., archimandrite pieczarskiego w cerkwi hospodarskiej Jaskiej dedicata hierarchom bożym ss. Basilio, Joanni & Graegorio. W Monasteru piecz. Kijowsk. Anno D. 1645“. (4°, 25 сторбнъ нenumер.). Въ сѣй мовѣ панегиричній Могила наводить мѣсця зъ письма святого въ языцѣ церковно-славянськомъ.

Могила хотѣвъ выдавати такожъ житєписи святихъ, але не довершивъ свого дѣла. Кажуть, що онъ написавъ кѣлька шкѣльныхъ драмъ для студентѣвъ коллегіѣвъ.

Въ бібліотецѣ Кіівського Софійського собору зберігають ся власноручні записки Могили, въ котрыхъ онъ старавъ ся доказати, що въ церквѣ православної и теперъ ще суть святі угодники божі, та що й теперъ дѣють ся въ нѣй чудеса²⁾. Такъ въ статѣ „о современ-

¹⁾ „Sam Mars Polonus — ingenue fatetur: że przy odważnych kawalerskich swych dziełach imieniem prawosławnego starożytnego szlacheckiej krwi Rusina tytułować się nie wstydasz, ale raczej honorem sub hoc nomine jako najkosztowniejszy zbawienny depozyt swój in publico depraedikujesz“. (Сторона 4. нenumерована).

²⁾ Одною частиною сихъ записокъ мабуть користувавъ ся чернець Аван. Кальнофойскій пишучи свій творъ „ТЕРАТОУРГІМА, lubo cuda, które były tak w samym święto-cudotwornym monasteru

ныхъ чудесахъ въ православной церкви“ розказує бнѣ, що одного разу вода, котру бнѣ бувъ освятивъ, замѣнилась въ вино¹⁾. Читаючи таку писанину не одинъ здвигне плечима, дивуючись, що ученый основатель Кіівскої коллегіѣ мѣгъ поважно розправляти про свої чудеса. Однакже Могила хотѣвъ унітамъ и латинянамъ наглядно доказати, що церковь православна єсть дѣйстно правдива, коли въ нѣй суть такі угодники божіѣ, котрі творять дѣла надприродніѣ.

Крѣмъ випечатанихъ писемъ Могили важніє суть такожъ ті книги, котріє зладили ученіє грамотніє підъ доглядомъ и при помочи свого мецената. Сюды належать:

1. „*ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΡΙΟΝ, си єсть Служебникъ, отъ Литургій святаго Василя, Іоанна Златоустаго, и Пржедсвятенныхъ, и служеній ієреєскихъ и діаконскихъ повседневныхъ, пощныхъ же и дневныхъ въ себѣ сгдѣржимыхъ, реченный. Благословеніємъ и исправленіємъ преподобнѣйшаго господина и отца кѣргъ Петра Могили, великаго архимандрита сѣя святиѣ Лаври печерскіѣ К. въ сейже второе изданныѣ. Льта бытіѣ мѣра, зрѣзъ, смотреніѣ же Христова мѣхѣ*“ [1629]. (in folio, 14 карт. нєнумер., 144 + 300 сторѣнъ нумер. и двѣ картки). Въ сѣй книзѣ находитъ ся догматичнє и обрядовє поясненє литургіѣ, написанє Тарасомъ Земкою, що бувъ корректоромъ въ друкарни и проповѣдникомъ. Опѣсля випечатано сѣй сиравленый Служебникъ у Львовѣ въ друкарни Михайла Сльозки заходомъ брацтва Ставропигійскаго (1637), а бѣтакъ въ Кіівскѣй печерскѣй Лаврѣ (1639). Сє новє виданє значно розширено всѣлякими молитвами. Въ началку книги находитъ

pieczarskim Kijowskim, jako i w obu dwu świętych pieczarach.... W drukarni Kijowo-pieczarskiej 1638“.

¹⁾ Ф. Терновскій, „Кієвскій митрополитъ Петръ Могила“ въ Кієв. Старинѣ, 1882, т. II., стор. 22. 23.

ся „предмова“ Могилы „до освященного клиру о происхожденіи и таинствѣ св. литургіи“.

2. „TRIGLION, си естъ Трипѣснецъ святои великои Пятдесятиницы, Пентикостаріон, еже естъ Пятдесятиница нареченный, отъ еллинского изслѣдованъ. Благословеніемъ и тицаніемъ преподобнѣйшаго кѣръ Петра Могилы, милостію божією архимандрита монастыря печерского Кіевскаго, воеводича земль молдавскихъ. Въ киновіи тойже св. великіа чудотворныя Лавры печерскія Кіевскія.... В лѣто бытіа міра зрѣдъ, отъ воплощенія Бога Слова „АѤла (1631). Индікта Ді. Мѣсяца Іуля 5 дня“. (in folio, 11 карт. нумер., 828 + 2 стор. нумер.). — На оборотной сторонѣ картки заголовной выдруковано вѣршѣ „на пресвѣтлый клейноть гербу в' коронѣ полскои презнаменитого, ясне вельможного его милости п. п. Томаша Замойскаго“¹⁾.

На третій сторонѣ слѣдує „Промова до Томаша Замойскаго“, підканцлера коронного, въ котрій мѣжь иншими Петро Могіла отъ-се сказавъ: „Не пристойтъ тебѣ мнѣ и того замолчати добродѣйства, которое походитъ з' пресацного домовства Велможности Вашои, же Академіа Замойская такъ много народови нашему пожитку и утѣхи принесла²⁾), иже немало з' неи людей учоныхъ, рос-

¹⁾ „Знаєть о марсобыстрыхъ южъ Европа цнотахъ
Замоискихъ феболсныхъ, знаєть о клейнотахъ.
Ты що в' зони од'леглой, на гербъ оказалый
Пойзри, якъ тотъ, познаєшь, Домъ завше в'спанялый.
Пойзри на три копѣи, котрыми в'спираєть
Вѣкопомне отчизну, здобить, вывышаєть.
Обачишь, якъ естъ Томашъ Замоискій сердечный,
Якъ в' сенатѣ, в' обозѣ, в' Парнасѣ валечный.
Трудно з' рукъ Геркулесу снать булавы брати,
О труднѣй Замоискому тарчи вырывать“.

²⁾ Академіа Замоиска, основана въ 1593. р. Яномъ Замоискимъ, а потверджена папою Климентомъ VII., процвитала нау-

тропныхъ и поважныхъ, а церкви нашої православної велице потребныхъ випило“ (стор. 10 нумер.). — Потѣмъ находится въ сѣй князѣ „предѣсловіе читателю“, котре пѣдписавъ „іеромонахъ Тарасій Левкевичъ Земка, проповѣдникъ слова божого и корректоръ въ типографіи монастыра печерского Кіевскаго“. Въ сѣмъ „предѣсловію“ пише сѣй грамотѣй про мову руску, що „діалектъ нашъ славенскій пространный и всякоя благодати и сладости превислѣненный“.

3. „Анѣологіа, сирѣчь, молитвы и поученія душеполезная. В душевную пользу студеовъ и всѣхъ благочестивыхъ любомолитвенныхъ въ кратцѣ собранія, и благочинныя расположена. Тицаніємъ ясне превелебного его милости господина отца Петра Могилы, митрополита К. Року 1636, мал, 14.“ — Напечатано въ Кіевѣ (16°, 12 + 418 картокъ нумерованыхъ). Въ началку книги находится „Предмова“ Петра Могилы.

4. „Евангеліе учительное“, або казаня на кождую недѣлю и свята урочистыѣ. През св. отца нашего Каліста, свѣтѣйшого архіепископа Константинопольского и вселенского патріарху, по грецку написаное, а тепер повторос ново з' грецкого и словенского языка на рускій переложеное. Благословеніємъ же и повелѣніємъ ясне превелебн. в' Бозѣ его милости господина отца Петра Могилы, митрополита Кіевскаго и проч. wydруковано в' св. великой Лаврѣ печерской Кіевской року 1637, августа 15 дня“. (in folio, 18 нумер. и 1031 нумер. стор.). Сю книгу присвятивъ Могила „пану Богдану Стеткевичу“.

5. Сзбраніе короткой науки о артикулахъ въ прѣ православно-католической хрістіанской. Ведлугъ вызнаня и науки церкви св. восточной соборной апостолской для цѣпченя и науки всѣмъ в' школахъ сѣ цѣпчачимъ хрістіанскимъ каміи одѣ 1595—1630. р. Пѣсля першого подѣлу Польщѣ скасувавъ еѣ цѣсарь Іосифъ II.

православнымъ дѣтемъ. За росказан'ємъ и благословенствомъ старшихъ першій лзыкомъ полскимъ, а теперъ діалектомъ рускимъ з' друку выданое. В' св. вел. чудотворной Лаври пещаро-кїевской року 1706" (1645). (8^о, 4 нумер. и 102 нумер. карт.). — Генеза сего короткого катихизиса есть ось-така: Могила хотѣвъ подати православной церкви на Украинѣ науку вѣры, уложену въ системѣ, и про-те велѣвъ ученому Исаи Трофимовичеви Козловскому написать просторый катихизисъ. Коли сей мужъ опоравъ ся зъ тымъ дѣломъ, скликавъ Могила талановитыхъ священникѣвъ изъ Руси-Украины и передавъ имъ готовый катихизисъ до перегляду. Опѣсля бѣдосиавъ ся бнѣ до патріархѣвъ въ цѣли затвердження рукописи, почѣмъ скликано деякихъ ученыхъ богословѣвъ въ Яссы (1643), щобы оцѣнити православный катихизисъ. Могила пѣславъ тамъ Исаю Трофимовича зъ брацкимъ игуменомъ Осипомъ Кононовичемъ и зъ проповѣдникомъ Гнатомъ Старушичемъ; бѣдъ Царгородскаго же патріарха приѣхали на той збѣръ два ученіи Греки. Довго вели они спѣръ зъ рускими богословами и домагались декотрыхъ змѣнитъ въ катихизисѣ. Опѣсля роземотрювали сю рукопись патріархи, и хочъ еѣ затвердили, то таки не встигъ Могила за житя еѣ выдрукувати. А вже-жъ на той православный катихизисъ звернули увагу ученіи мужѣ въ Европѣ, и про-те переложено еѣ на мову грецку и латиньску. Опѣсля выпечатано еѣ въ Москвѣ 1696. р., а то въ перекладѣ зъ выдання грецкого (зъ 1662. р.). Тому отже, що патріархи зволбкали затвердити рукопись, Могила казавъ выпечатати короткій катихизисъ пѣдъ заголовкомъ выше наведеннымъ. Въ переднѣмъ словѣ сего катихизиса сказано, що сеся книжка выдана не тѣлько для того, щобы священники що-день, а особливо въ днѣ недѣльный и празничный читали и поясняли еѣ своимъ па-

рафіянамъ, але й по тій причинѣ, щоби свѣтскій люде, умѣючі читати, учили христіянськон науки способомъ однаковимъ. — Короткій сей катихизисъ уложено въ пытаняхъ и ѡдповѣдяхъ, и подѣлено єго на три части: въ першій части поясняє ся символъ вѣры, въ другій — „Отче нашъ“, а въ третій части говорять ся про заповѣди.

6. „ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ, ал'бо Молитвословъ, или Требникъ, импльй в' себѣ церковная различная послѣдованія ієреомъ подобающая, отъ святыхъ Апостолъ презде, потомъ же отъ святыхъ и богоносныхъ отецъ в' различныхъ временахъ преданая, нынѣ же благословеніємъ и повелѣніємъ ясне превелебного в' Бозѣ его милости господина отца Петра Могилы, митрополиты Кіевскаго и проч. изданъ в' св. вел. чудотвор. Лавръ печерской Кіевской. Року 1678, мѣсяца дек. 25 дня“ (in folio). — На оборотной сторонѣ выпечатано вѣршѣ „на старожятный и преславный гербъ нхъ милостей пановъ Могилловъ, господаровъ землѣ молдовлахійской“¹⁾. Опѣсля слѣдує „предмова до Требника“, котру написавъ самъ Могила; въ нѣй звертає ся митрополитъ до ієрархѡвъ и до всего иншого духовенства, Всю книгу подѣлено на три части: часть I. „о тайнахъ“ (стор. 1—946); часть II. „о различныхъ освященіяхъ и благословеніяхъ“ (стор. 1—263); часть III. „молєбны и молитвы въ различныея потребы и нужды“ (стор. 1—415).

¹⁾ „Домъ преславный Могилловъ въ клейноты ѡбитый,
Презъ отважныи дѣла сталєя знаменитый.
Въ томъ Марсь збройно ставаетъ, трудно приступити
Врагомъ, тутъ урадила слава гнѣвно мѣти.
Славныи, где тежъ цноты открыто прибыли,
Въ Петрѣ митрополиту ясне ся зъявили!
Солнце, мѣсяць зъ звѣздами небо ѡблечаютъ
Славнымъ Могиломъ, землю снать тѣне шацуютъ“.

Въ першій части Требника находятъ ся обширнѣй „Предмовы“ „до крещенія“, „до исповѣди“, „до шлюбу“ и такожъ „напоминеніє отъ духовного по исповѣди и по прощенію“ и „предмова хочачимъ причастити ся божеств. таинъ“. Єсть тутъ вельми широке „наказаніє о власти архіереомъ отъ Христа Бога еже вязати и рѣшати данной“, и бдтакъ находятъ ся ще „Казан'є погребное въ посполитости надъ умершвмъ“. Въ загалѣ сея книга єсть многоцѣннымъ памятникомъ церковной литературы на Украинѣ.

2. Сильвестеръ Коссѡвъ. Кажуть, що бнъ родивъ ся въ воеводствѣ Витебскѡмъ¹⁾. За-молоду вчивъ ся въ Кієвѣ, де талантомъ своимъ подобавъ ся архимандритови Петрови Могилѣ. Тому-то сей меценатъ выславъ его за границу зъ Иннокентіємъ Гизельомъ, Исавю Трофимовичемъ, Гнатомъ Старушичемъ и Тарасомъ Земкою. Могила бажавъ поставити сихъ молодцѣвъ учителями въ гимназій, яку засновавъ при Лаврѣ печерскѡй. Коли-жъ бнъ опѣсля брацку школу на Подолѣ перетворивъ въ коллегію; то Коссѡвъ, постригши ся въ черцѣ, ставъ професоромъ и першимъ префектомъ той вышней школы. Въ 1635. роцѣ поставлено его епископомъ Мстиславскимъ, Оршаньскимъ и Могилевскимъ. По смерти-жъ Могилы Богданъ Хмельницькій посадивъ его (1647) на престолѣ митрополичѡмъ въ Кієвѣ. Коссѡвъ, будучи митрополитомъ Кіѣвскимъ, Галицкимъ и всея Руси, бдбравъ унитамъ церкви, монастырѣ и добра земскі. Коли Хмельницькій поборовъ Полякѡвъ, то сей митрополитъ окруженный духовенствомъ Кіѣвскимъ, выйшовъ на встрѣчу славному гетьманови (1649). Якъ же Коссѡвъ приѣхавъ до Варшавы, щобы на основѣ Зборѡвского договору заняти

¹⁾ Mich. Wiszniewski, „Historya literatury polskiej“, tom VIII. W. Krakowie 1851; p. 270.

мѣсце въ сенатѣ, то нунцій папекій и латиньскій епископы заявили королеви Янови Казимирови, що якъ тільки сей православный митрополить засяде въ сенатѣ, они всѣ сейчасъ опустятъ нарады соймові¹⁾. Въ 1654. р. сполучено зъ царствомъ московскимъ ту ю часть Украины, котру займивъ бувъ Богданъ Хмельницькій. Царь Олексій Михайловичъ выславъ тогдѣ своихъ послѣвъ въ Переяславъ, приймати одъ козаковъ присягу. Вся старшина козацка присягла за себе и за всю Украину. Не присягъ только Сѣрко, атаманъ козацкій, та Иванъ Богунъ, полковникъ Винницькій, збъ своими козаками. Не присягъ ще въ Кіевѣ митрополить Сильвестеръ Коссовъ и архимандрить печерскій, Осипъ Тризна. Однакже небавомъ опѣсля повелось московскимъ боярамъ спонукати митрополита до тои присяги. Онъ умеръ 13. цвѣтня 1657. р.

Коссовъ писавъ небогато. Его письма рускій подають священникамъ науку про святі тайны и въ литературѣ не мають великои стѣйности. Важнѣйші суть польскій его творы, въ котрыхъ добачаемо талантъ Украинця.

а) Письма рускій:

1. „Діда скаліа або наука, которая ся первый изъ устъ священникомъ подавала о седми сакраментехъ або ли тайнахъ, на свѣтодъ помѣстномъ в' богоспасаемомъ градѣ Могилевѣ, року божего 1637, мѣсяца октоберя 11 днѣ одправованымъ отъ прѣвелебнаго его милости господина отца Силвестра Косова, епископа Метиславского, Оршанского и Могилевского, потомъ през тогожъ в' дружкѣ подана въ тѣнографіи монастыра общежителнаго Кутеевского, церкви святыхъ Боговѣленіи, року 1637, мѣсяца Января, 31 днѣ“. (4^о, стор. 4 + 31). Друге выданє „Діда скаліѣ“ явилось въ 1653. р.

¹⁾ J. S. Bandtkie, Dzieje narodu polskiego. W Wroclawiu 1835. Wydanie III., tom II., p. 233.

2. „О хиротонїи, сирьчь, о рукоположенїи святытельскомъ на новопоставленномъ іереи, выписано изъ правилъ святыхъ апостолъ и святыхъ отецъ...“ (карт. 1—9). „Подобаєть убо впасти и се, како подобаєть іерею к' божественный службѣ предъуготовлятися...“ (карт. 10—13). Сю книжочку wydруковано мабуť въ Москвѣ около 1652. р.

Хиротонїю перепечатано въ додатку до „Зорѣ галицкой“ за рѣкъ 1854. пѣдъ заголовкомъ „Поученїе Кїевскаго митрополита Сильвестра новопоставленному іерею“. Се „поученїе“ єсть важнымъ именно изъ-за того, що згадує про деякї звичаї и обычаї въ тогдѣшней Русѣ¹⁾.

6) Письма польскїе:

1. „Exegesis, to jest: Danie sprawy o szkołach Kiowskich i Winickich, w których uczą zakonnicy religiej graeckiej, przez wieleb. ojca Sylwestra Kossowa, elekta episkopa Mścislawskiego, Mohilewskiego, Orszańskiego przed rokiem teraźniejszym w tychże szkołach przez trzy lata profesora, napisane.... Drukowane w s. Lawrze pieczarskiej:

¹⁾ Митрополитъ Коссовъ каже „новопоставленному іерею“ мѣжъ иншимъ ось-такє: „Не буди кошушникъ [весельчакъ], ни игрецъ, ни срамословникъ, ни буй, ни гордъ, ни напрасєнь, ни безстудєнь, ни ціяница, — ни рѣзоимецъ [лихварь], ни покладовъ не ємли; да не будєши мятежникъ, ни пировникъ.... Ащє будуть на брацѣ, или въ пирѣ позоры, отходи прєже видѣнїя; а на бракъ не ходи, гдѣ мужъ жєну пустить.... Одєжду носи долгу до глєзна [по кбєтки] єдиноличну, по священническому подобїю, ни отъ пєстринь, ни отъ утварєй мїрекихъ, ни облєчися въ порты непричитаємы въ крылєсь. Книгъ возбранєныхъ не почитай; или доєєлѣ научилѣ єєи єєєвѣдомая словєса, и ты нынѣ тыхъ прєєтани, чары или кобы, лєчбы, дивы творя, или игры зовомыя лєяки и шахмоты.... Во олтарь не вноси ни кутїи, ни пива, ни хлѣба, ни инєго чєго отъ брашенъ, развѣ євѣчи и прєєєфоры....“ („Поучєнїя церковныя“, издаванныя яєо прилогѣ къ „Зорѣ галицкой“; годъ 1854; чїєсло 4., стор. 14. 15).

Roku Pańsk. 1635¹). (4°, 31 стор.)¹) Се єсть многоцѣнна апологія тогдѣшньої нової методи науки в коллегіи Могиллянської, и в загаль уважає ся се письмо памятникъ сучасного змагання письменнихъ Украинцівъ в просвітѣ. В писаню добачаємо прикметы гумору Украинця побѣчь макароничної мовы ученого схолястика. На сторонѣ 31. видруковано „Elogium auctorowi“. По-нижше сего похвального стихотвору підписавъ ся „Dadzibog Maskiewicz, sędzie z. Piński, studiosus poéseos in almo Gymnasio Mohilaeano Kiouiensis“.

2. „ПАТЕРИКОН, або Żywoty ss. ojców pieczarskich. Obszernie słowiańskim językiem przez świętego Nestora, zakonnika i latopisca ruskiego przedtym napisany, teraz zaś z graeckich, łacińskich, słowiańskich i polskich pisarzy objaśniony i krocej podany przez wielbnego w Bogu ojca Silvestra Kossowa.... W Kijowie, w drukarni s. Ławry pieczarskiej. Roku 1635“²). (6 карт, нєнумер., 166 стор. нумер.). — На оборотній сторонѣ першої картки находить ся вѣ сѣй книжѣ вѣршь на гербъ стародавнього руского дому Києвльв³). В писаню скороченого сего Патерика хбєнувавъ ся авторъ не тѣлько давнѣйшимъ рускимъ Патерикомъ⁴), але такожъ грецкимъ хронографомъ Зона-

¹) Рѣдка ся книжечка находить ся у Львовѣ в библиотечѣ имени Оссолинськихъ, ч. 7.923.

²) Такожъ ся книжка єсть вельма рѣдка; зберєгає ся в библиотечѣ ім. Оссолинськихъ, ч. 7.924.

³) „Na sławny klejnot w Sarmatjej rossyjskiej starożytnego Domu Ich MM. PP. Kisielów:

W polu namiot, a nad nim błyszczysz się krzyż święty,

To dom Marsow: to klejnot z Włodzimierzem wzięty.

Ten znak nosił Świętoldycz, wódz ruski, którego

Ruś Kisielєм nazwała od kunsztu sławnego.

Ztąd od wieków z Kiiwem Dom Kisielów słynie,

I będzie słynał, poki Dniepr w swych brzegach płynie“.

⁴) Про Патерикъ печерскій гляди стор. 26. 27.

рою и польскими лѣтописцями Ваповскимъ, Бельскимъ, Кромеромъ и Стрыйковскимъ. Въ кѣнци сего твору находить ся „Chronologia o prawosławnych metropolitach ruskich; począwszy od okrzszczenia Rusi aż do dzisiejszego jasnie przewielebn. w Bogu jego mości ojca Piotra Mohiły“. (стор. 167—171). Патерикъ Коссова въ перекладѣ церковно-славянскѣмъ выпечатано въ Кіевѣ 1661. р.

3. Пиннокентій Гизель¹⁾. Родивъ ся въ Прусакъ ѡдѣ родителейъ лютеранскихъ. Въ молодѣмъ вѣцѣ пришовъ до Кіева, де принявъ православіе и постригъ ся въ черцѣ, хочия мабути добитись карієры трудами богословскими. Петро Могила пѣзнавши талановитого черця, пѣславъ его зъ кѣлькама иншими молодыми людьми за границу на науку. Можна догадуватись, що крѣмъ богословія учивъ ся исторіѣ и правъ²⁾. Коли Гизель вернувъ ся домѣвъ, Могила поставивъ его учителемъ, опѣсля профессоромъ, а наконецъ ректоромъ въ Кіевскѣй коллегіѣ. Ще за житя Могили взуять Микола Циховскій (Cichovius) вызвавъ Гизеля 8. червня 1646. р. на публичну диспуту богословску, котра въ коллегіѣ бѣдбувалась черезъ три днѣ³⁾. Передъ смертію просивъ Могила Гизеля, щоби займавъ ся бережливо долею коллегіѣ. Дѣяльний ректоръ сповнивъ свято заповѣтъ свого добродѣя. Онъ дбавъ вельми про добро сеи науковои инсти-туціѣ, поставивъ въ нѣѣ учителемъ Лазаря Барановича

¹⁾ Многоцѣнну монографію про Пиннокентія Гизеля замѣстивъ Н. О. Сумцовъ въ Кіев. Старинѣ, т. X., 1884, стор. 183—226.

²⁾ „Кіевская Старина“, т. X., стор. 185.

³⁾ „Colloquium Kijoviense de processione Spiritus sancti inter R. D. Innocentium Giziel, collegii Mohilaeani Kijoviae rectorem et philosophiae professorem, et Nicol. Cichovium S. J. Kijoviensem tum Missionarium. Cracoviae 1649. 8°. (Порѣвн. Mich. Wiszniewskiego Historia literatury polskiѣj. Tom VIII. W Krakowie 1851; p. 399).

и бувъ справдѣ меценатомъ талановитыхъ студентѣвъ Галятковского, Славинецкого и Сатанѣвского.

Въ 1649. роцѣ царь Олексѣй Михайловичъ покликавъ на службу въ Москву ученыхъ Кіѣвскихъ черцѣвъ Епифанія Славинецкого и Арсенія Сатанѣвского. Гизель просивъ тогдѣ царя о помѣчѣ для коллегіѣ, котра изъ-за вѣйны Богдана Хмельницкого була пѣдѣунала. Пѣзнѣйше (въ липню 1654. р.) просивъ ѓнѣ царя имспемъ митрополита Сильвестра Коссова, щобъ потвердивъ вольности и привилегіѣ украиньского духовенства, дарованіѣ великими князями литовскими и королями польскими. Однакже царевѣ не подобались тѣѣ вольности украиньского духовенства, и про-те Кіѣвскому митрополитовѣ та иншимъ духовникамъ украиньскимъ приказано „быть подѣ благословеніемъ святѣйшаго патріарха московскаго“. А вже-жѣ урядъ московскій старавъ ся зацѣтыкати бодаѣ кѣлькохъ іерархѣвъ, щѣ протестували противъ чужихъ порядкѣвъ; про-те Гизельовѣ ѣ его товаришеви Климовѣ Старушичевѣ, игуменѣвъ Выдубицкого монастыря, велѣвъ царь дарувати соболѣ и дещо рублѣвъ, а митрополитовѣ Сильвестровѣ Коссову ѓдослано 40 соболѣвъ въ цѣнѣ по 100 рублѣвъ.

Въ 1656. р. поставлено Гизеля архимандритомъ Кіѣвско-печерскон Лавры, и въ сѣмъ достоинствѣ пробувъ бѣвъ 27 рокѣвъ до своѣѣ смерти. Будучи архимандритомъ Гизель не онускавъ своихъ землякѣвъ въ пѣдоли та вразѣ зъ Лазаромъ Барановичемъ и Іоанникіемъ Галятовскимъ зберегавъ народній святощѣ ѓдѣ загибели; однакже програма политичнон его дѣяльности була така, щѣ Украина лѣвобережна и правобережна повинна стояти пѣдѣ протекторатомъ царя московскаго¹⁾. Тому-то склонявъ ся

¹⁾ Порбун. стор. 249. 250.

бнѣ до Москвы, коли ново-выбранный митрополитъ Гедедонъ Балабанъ по Гадяцкому договору поѣдавъ ся Польщи вразъ зъ гетьманомъ Иваномъ Выговскимъ. Гизель не вѣривъ Польщи, хочъ обѣщано Украинѣ свободу вѣры и административну та политичну автономію. Своимъ поважнымъ словомъ склонявъ бнѣ такожъ деякихъ Украинцѣвъ на сторону Москвы та й вговорювавъ Дорошенка, не думати про помѣчь бисурманьску. Але-жь его прихильність до Москвы не охоронила Лавры бдѣ напастей вѣйска московского, котре на Украинѣ хозяйнувало мовѣ въ краю непрятельскѣмъ.

Въ 1681. роцѣ царь Федѣръ Олексѣвичъ бажаючи собѣ зъєднати славного архимандрита печерской Лавры, пбславъ ему въ дарѣ „Обѣдъ душевный“, — книгу Симеона Полоцкого. Та й по смерти царя Федора молодіи царѣ Иванъ и Петро заявляли Гизельови свою милость. Гизель, приймаючи дары царскіи, не забувавъ про свою безталанну батьківщину; про-те не мѣгъ погодитись зъ перевертнемъ Брюховецкимъ, котрый Украинѣ багато лиха занодѣвавъ. — Гизель умеръ 18. падолиста 1683. р.¹⁾

Литературна дѣяльність сего ученого мужа була досить широка. Жиючи въ приязни зъ Барановичемъ одержувавъ бнѣ бдѣ енергичного сего іерарха принуку до литературныхъ трудѣвъ, и навпаки помагавъ Барановичеви въ редакціѣ богословскихъ и стихотворныхъ писемъ. Такъ читавъ и справлявъ бнѣ „Трубы“ та й „Лютню“ Барановича и выкинувъ изъ тыхъ писемъ багато де-чого непотрѣбного.

Головнымъ творомъ Гизеля єсть отъ-ся книга:
„Миръ съ Богомъ челоуьку, или поканіє святѣе при-

¹⁾ Лѣтописецъ Самѣйло Величко назвавъ Гизеля „мужемъ премудрымъ, столпомъ благочестія святаго непоколебимымъ, свѣтиломъ церковнымъ....“ (Лѣтопись, т. II, стор. 530).

миряющее Богови человека ученіемъ отъ писанія святаго и учителей церковныхъ собраннымъ“. Печатано въ Кіѣвско-печерскѣй Лаврѣ 1669. р. (in folio, 30 + 666 + 8 сторѣнцъ). Сю книгу присвятивъ Гизель царевѣ Олексѣевѣ Михайловичевѣ. Въ началку „Мира“ находитъ ся вѣршь въ честь царя, ѡдтакъ царскій гербъ и прозячане посвящене книги царевѣ; опѣсля слѣдуе „предисловіе къ читателю“. Тутъ сказано, що на Украинѣ заворушилась „люта, многолютная брань“, и що она „праведнымъ судомъ божіимъ за наши грѣхи на насъ наведена естъ“. И дальше пише авторъ такъ: „Бгда Господу Богу примиримся, абиѣ и брани сице отъ иноплеменихъ на насъ нанесеныя, яко же и междо-собныя, престанутъ“. — А по-за-якъ Гизель, пишучи свою книгу, користувавъ ся жерелами латиньскими, то зъ поглядомъ на московску нетерпимѣсть супротивъ захѣдно-европейской культуры замѣтивъ онъ отъ-се: „Аще что и отъ вѣшнихъ учителей¹⁾ взято быти обрящется, молимъ, да того ради никтоже сего ученія возмущается, ибо не токмо въ иноверныхъ, но и въ еллинскихъ ученіяхъ иногда истинныя и здравому разуму служащія повѣсти, яко злато посреди блата, обрѣтаются“. Та отъ, небавомъ показалося, що въ Москвѣ книга Гизеля була острахомъ єретичнымъ: въ 1690. р. московскій патріархъ Іоакимъ назвавъ єѣ книгою „новотворною“, и заказавъ єѣ читати²⁾. „Миръ“ дѣлится на три части: 1) о покаянію въ загаль; 2) о каючѣмъ ся и 3) о духовнику.

¹⁾ Вѣшними учителями звались писателѣ поганьскій, латиньскій и грецкій.

²⁾ Гизель мабутъ не надѣявъ ся, що єго книгу патріархъ Іоакимъ осудить єретичною. Коли „Миръ“ надруковано, выславъ єго Гизель царевѣ въ дарѣ. Тогдѣ-то писавъ Барановичъ царевѣ (31. марта 1669. р.), щобъ зволить сю книгу прияти. Гизельови даровано 200 рублѣвъ, 200 четвертей жита и затверджено єго право до дякихъ монастырскихъ маѣностей.

Сей твѣръ Гизеля есть важнымъ изъ-за того, що вважає ся образомъ звичаївъ и обычаївъ українськихъ въ XVII. вѣцѣ. „Миръ“ наводить грѣхи архієреївъ, священикѣвъ, панѣвъ, хлопѣвъ, московскихъ урядникѣвъ, судій, купцѣвъ, ремѣсникѣвъ, лѣкарѣвъ, учительѣвъ и и. И такъ по словамъ автора грѣшать родителей, коли до недужихъ дѣтей прикликують бабъ чаруючихъ або шепчущихъ, коли силою кажуть имъ постригатись въ черцѣ и т. и. Кунцѣ грѣшать мѣжъ иншимъ тогдѣ, коли продають еретицкїи книги, образы „блудивческїи“, „натиранїя къ украшенїю лицъ женамъ“ и т. и. На сторони 154. приписує ся, щоби женихови при вѣнчаню було не менше 14 рокѣвъ, а его судженѣй 12 лѣтъ; ѡдтакъ на сторони 426. Гизель говорить, що простїи люде мають знати сямволъ вѣры, „Отче нашъ“ и десять заповѣдїй. „Мнози же обрѣтаються“, каже ѡнъ, „уже и состарѣшася уже, а не умѣють положить на себѣ креста святаго“.

Изъ тыхъ наведенихъ мѣсцѣ видно, що Гизель писавъ свою книгу языкомъ церковно-славянскимъ. Хоча-жъ єѣ уложено по взбѣрцямъ науки схоластичнои, то все-таки подобалась она тямущимъ Украинцямъ изъ-за того, що зверталась подекуды до свѣтогляду народного. У-друге выдано „Миръ“ въ Кїевѣ 1671. р.

Крѣмъ „Мира“ написавъ Гизель ще одинъ твѣръ по-польски на зазывѣ Барановича. Се було письмо полемичне п. з. „Prawdziwa wiara czyli odpowiedź na pismo Pawła Bojmy jezuitę, wydane w Wilnie 1668. r. pod tytułem: *Stara wiara t. j. o władzy św. Piotra i Papieżów Rzymskich i o pochodzeniu Ducha św. od Syna*“. Барановичеви не подобавъ ся въ сѣмъ письмѣ острый полемичный тонъ; вже-жъ ѡнъ самъ выступивъ противъ езуита Боймы въ своѣмъ творѣ „Nowa miara“, але вѣвъ зъ нимъ зовсѣмъ чепну боротьбу словесну. Коли ѡдтакъ Гизель

свое писанє хотѣвъ выдати разомъ зъ Новою Мѣрою Барановича, то сей ієрархъ протививъ ся такому бажаню свого приятеля. Проте сего письма Гизеля мабуť не надруковано.

Гизельови приписують такожъ отъ-сей твѣръ релігійный: „*Наука о тайнѣ св. покаянія, сирѣчь о правдивой и сакраментальной исповѣди*“¹⁾. Печатано въ Кіѣвско-печерскѣй Лаврѣ 1671. р. (12°, 1 + 118 + 3 картки).

Пѣдъ доглядомъ и при помочи Гизеля выпечатано въ Кієвѣ „*Патерикъ печерскій*“ въ 1661. р. (in folio, 20 + 289 + 15 картокъ). У-друге wydано его въ Кієвѣ 1678. р. Сему Патерикови закидують багато похибокъ супротивъ давнього тексту²⁾.

Гизель написавъ ще лѣтопись пѣдъ заголовкомъ „*Синописисъ*“, про котру дещо скаже ся дальше въ статѣ „Литература исторична“.

4. Лазарь Барановичъ³⁾. Найновѣйшій дослѣды ученого Н. О. Сумцова доказують⁴⁾, що Барановичъ родивъ ся ѡдъ родителѣвъ православныхъ въ Черняговщинѣ въ 1593. роцѣ. Молодой Лазарь учивъ ся въ Вильнѣ, Кієвѣ, Калишинѣ и постригъ ся въ черцѣ въ Кіѣвскѣй печерскѣй Лаврѣ. Въ сороковыхъ рокахъ вѣку XVII., коли Иннокентій Гизель бувъ ректоромъ, поставлено Барановича учителемъ коллегіѣ Могилянскѣй. Мѣжъ его учениками ѡдзначувались Іоанникій Галятовскій и Антоній Радвильскій. Будучи профессоромъ Барановичъ по своему обовязку говоривъ проповѣди и писавъ для студентѣвъ ми-

¹⁾ Mich. Wiszniewski, „*Historia literatury polskiéj*“. Tom VIII. р. 401.

²⁾ „*Кієвская Старина*“, т. X., 1884; стор. 207.

³⁾ Знамениту монографію про Лазаря Барановича выдѣвъ Н. О. Сумцовъ въ Харьковѣ 1885. р.

⁴⁾ Н. О. Сумцовъ, „*Лазарь Барановичъ*“, стор. 4—6.

стеріів або духовній драми. Проповіді свої видав він публічнійше, коли був архієреєм, в двох збірниках. Останком же драматичної діяльності Барановича уважають „Діяння на страсти Христові“, — рукопис, що знаходиться в церковно-археологічному музеї при Київській духовній академії¹⁾.

В 1650. р. поставлено його ректором колегії та игуменом брацього монастиря. Тоді-ж колегія була піддупала через війни і потребувала великої помочі матеріальної. Новий ректор зумів приклонити для неї ласку добродіїв, из-за чого в 1650. році Перемишльський єпископ Антон Вінницький обіцяв давати річно по 100 зол. в хосен сєй науковій інституції. Однакже Барановичеві трудно таки було удержатись в бідній колегії, котру покинуло багато студентів, що горнули під провод Богдана Хмельницького. Проте й Баранович виїхав з колегії і жив в сусідніх монастирях. Коли-ж в кінці життя Хмельницького Україна трохи втихомирилась, Баранович виступив кандидатом на єпископа. Митрополит Сильвестр Косів видав єму (1657) грамоту похвальну, а гетьман Б. Хмельницький і генеральний писарь Івань Выговський підпирали кандидатуру його своїми универсалами. Тоді Баранович поїхав в Молдаву і в Яссах посвящено його (8. марта 1657. р.) на єпископа Чернігівського і Новгородко-Сівєрського, хоча ще жив Чернігівський єпископ Зосима Прокопович.

Вже в тій час намагалась Москва нарушити стародавнє право Українців в виборі митрополита голосами вольними. Однакже повелось їм ще тоді, вибрати митрополитом Діонісія Балабана, єпископа Луцького. Незадовго до вибору митрополита Баранович

¹⁾ ibid., стор. 8.

благословивъ нового гетьмана Ивана Выговского, „служи вѣрою и правдою великому цареві“. Коли-жъ умеръ Барановича суперникъ Зосима Прокоповичъ, то займавъ ся бнѣ широко справами своєї єпархії. Онъ бажавъ въ Черниговѣ засновати вышу школу, подѣбну Кіївскій коллегії, але не мѣгъ довершити свого намѣру. Одтакъ заложивъ друкарню въ Новгородѣ Сѣверскѣмъ, та небавомъ перенѣсь єѣ въ Черниговъ.

Барановича поважали свої и чужі люди: голосъ єго рѣшавъ на Украинѣ важнѣйшій церковній и политичній справи. Про-те московскій царь Олексій Михайловичъ хотѣвъ єго собѣ зъєднати, и посылавъ єму часто дарунки; однакже Барановичъ приймаючи милости царскіє все стоявъ на сторожи правъ Украины и доказувавъ дѣлами, що бувъ добрымъ патріотомъ. Хоча бо бнѣ бажавъ, щоби цѣла Украина стояла пѣдъ властію царя московскаго, то все таки домагавъ ся, щоби зберегались давній права и вольности Украины¹⁾. Тому-то царь не зовсѣмъ єму довѣрявъ и не дозволивъ поставляти єго въ Кієвѣ митрополитомъ до кѣнця довгої єго жизни. Въ 1666. р. приѣхавъ Барановичъ въ Москву и бувъ на тѣмъ соборѣ, на котрѣмъ засуджено патріарха Никона²⁾. Тогдѣ привѣзъ бнѣ зъ собою збѣрникъ своихъ проповѣдій „Мечъ духовный“, присвятивши єго цареві. Въ Москвѣ обсыпали єго дарунками, а на соборѣ рѣшено, Черниговскому єпископові дати титулъ архієпископа. Коли бнѣ на Глуховскій радѣ причинивъ ся до выбору Многогѣршнаго въ гетьмана (1669), то доставъ бдѣ царя опять богатіє дарунки³⁾. Царь хотѣвъ вла-

¹⁾ Про политичный идеалъ Барановича гляди стор. 249.

²⁾ Про патріарха Никона гляди стор. 262.

³⁾ Царь пославъ Барановичеві въ дарѣ крѣмъ соболѣвъ ще 200 четвертей жита, 100 пудѣвъ соли и 50 пудѣвъ меду.

годити Барановича, щобъ вінъ не домагавъ ся бдкликаня зъ України воеводъ и салдатовъ московскихъ. Такожъ поручено єму, щоби старавъ ся бдвести Дорошенка бдъ приязни зъ бисурманами и склонити єго до вѣрности для царя.

Зъ упадкомъ Многогрішного впало такожъ политичне значенє Барановича. Ще вѣ сѣчню 1675. р. ицсавъ вінъ цареві, щоби Кієва не бддавати Польщі тому що Українцѣ не хочуть бути пддъ властію польскою. Опбсля-жъ не мѣшавъ ся вѣ справи политичній, видячи, що вѣ Москвѣ вже не уважають на єго голосъ.

Вѣ 1685. роцѣ (20. червня) скликано до Кієва соборъ для выбору митрополита и такожъ вѣ справѣ задуманого пдчиненя української церкви патріархові московскому. Однакже Барановичъ не явивъ ся на тѣмъ соборѣ; очевидячки протестувавъ вінъ мовчанкою. Одтакъ українське духовенство, що було на тѣмъ соборѣ, заявило, що не жєлає собѣ, щоби Кіївскій митрополитъ позбувъ ся своїхъ привилегій и стоявъ пддъ рукою патріарха московского. Але небавомъ опбсля московскій урядъ при помочи гетьмана Самойловича спонукавъ Царгородского патріарха, щоби позволивъ поставити Кіївску митрополію пддъ церковну власть вѣ Москвѣ. Та отъ, вже вѣ 1690. р. московскій патріархъ Іоакимъ явивъ ся острымъ инквизиторомъ противъ вѣльнодумныхъ українськихъ ієрархѣв и писателѣв. Вінъ обвинивъ о єресь „новотворныя Кієвскія книги“, се-бѣ-то письма Кирила Транквліона Ставровецкого, „Лієосъ“ и „Требникъ“ Цєтра Мгялы, „Дідаскалію“ Сяльвестра Коссова, „Мечъ“ и „Трубы“ Лазаря Барановича, „Миръ сѣ Богомъ“ Иннокентія Гизеля, „Ключъ разумѣнія“ и „Мессію“ Іоанникія Галятювского, Барановичъ похиливъ

ся підъ тягаромъ старости, недугъ¹⁾ и недолъ. Онъ умеръ въ Черниговѣ 3. вересня 1693. р., проживши 100 лѣтъ. Дмитро Ростовскій назвавъ его „великимъ стовпомъ церкви“.

Лазарь Барановичъ бувъ мужъ вельми енергичный, що займавъ ся всякими суспільними, политичними и церковними справами на Украинѣ и заявлявъ плодovitи дѣяльність литературну. Се бувъ мужъ вниціятивы, що горнувъ около себе талановитыхъ молодыхъ людей и кермувавъ ихъ литературными працями. Хочъ у него не було великого таланту, то однако запопадливимъ трудомъ придбавъ собі багато вѣдомостей, и бдѣлъ фантазією своєю умѣвъ прикрасити не одну недостатку въ письменныхъ своихъ творахъ. Се бувъ справдѣ типъ Украинця: чуткій, сердечный, прямодушный и тужливый. Майже нѣ одия писатель рускій до Ивана Котляревского не заявивъ въ письмахъ своихъ стѣлько гумору, скѣлько добачаемо его въ творахъ Лазаря Барановича. Се-жь есть дивно, що бивъ въ молоднѣмъ вѣцѣ умѣвъ свій гуморъ погодити зъ выкрутасами науки схолястичной. Тогдѣ то бувъ бивъ справдѣ стовпомъ церкви православной на Украинѣ, бо боронивъ автономію еи противъ всякихъ напастей. Але небавомъ показалося, що украиньского свѣтогляду не умѣвъ бивъ подружити зъ мудростію схолястичною. Се бо понавъ ся бивъ підъ старбѣть въ путанину дивовижного мистецтва, котрого не мѣгъ уже позбутися до смерти.

Литературна дѣяльність Барановича була справдѣ широка. Одну часть творбъ своихъ написавъ бивъ въ твердѣмъ рускѣмъ языкѣ, що зближавъ ся до языка

¹⁾ Барановичъ мавъ на головѣ „колтунъ“, про котрый говоривъ, що бивъ „порчить якъ дождь венеціанскій“. (Сумцовъ, „Лазарь Барановичъ“, стор. 182).

церковно-славянського, другу же часть писемъ зладивъ по польски.

а) Письма рускѣй:

1. „*Мечь духовный, еже есть глаголѣ божій на помощь церкви воюющей, изъ устѣ Христовыхъ поданный, или проповѣди на дни воскресные и праздничные*“. Выпечатано въ Кіѣвскѣй печерскѣй Лаврѣ въ 1666. р. (fol., 15+465 карт.) а въ-друге въ 1686. роцѣ. Сїи проповѣди (числомъ 55) уложено по правиламъ теоріѣ схоластичного краснорѣчія¹⁾.

2. „*Трубы словесѣ проповѣдныхъ на нарочитыя дни праздниковъ: господскихъ, богородичныхъ, ангелскихъ, пророческихъ, апостолскихъ, мученическихъ... чудотворцовъ, безсребрниковъ, благовѣрныхъ царей и князей...., яже Лазарь Барановичи.. силою Божію вострубы, послушая Господа, яко трубу вознеси гласъ твой и возвести людемъ моимъ (Исаія, гл. 58)...*“ Надруковано въ Кіѣвскѣй печерскѣй Лаврѣ въ 1674. р. (fol. 10+403+4 картки), а въ-друге въ 1679. р.²⁾. Всѣхъ проповѣдій въ сѣмъ збѣрнику есть 80.

Печатане сего збѣрника проповѣдій тягнулось шість роковъ. Въ тѣмъ часѣ Барановичъ писавъ листы до царя московекого, до патріарха, до печерекого архимандрита и до другихъ знатныхъ особъ. Именно просивъ царя,

¹⁾ Въ печатаню сего збѣрника проповѣдій зазнавъ авторъ чи-мало клопотѣвъ. Не було у него грошей, щобы купити паперу; про-те підпомѣгъ его урядъ московскій, приславши ему навпередъ 100, а потѣмъ 400 стѣблѣ паперу. (Сумцовъ, „Лазарь Барановичъ“, стор. 52).

²⁾ Въ сѣмъ збѣрнику добавчаемо часто пусту фразеологію неначе-бъ авторъ переливавъ „зъ пустого въ порожне“. Такъ въ проповѣди „на святаго князя Владиміра“ пише онъ мѣжъ иншимъ отъ-се: „Владиміре! владѣй міромъ, иже въ адѣ лежить, да лежить въ благомъ. Владиміре! умоли намъ миръ, Россію ороси, — кровава роса, — ты въ царствіи небесномъ сіявши яко солнце, уеуши ю...“ (Θ. Буслевъ, „Историч. Христоматія“, 1168).

щобъ его проповѣди надруковано въ царскѣй типографіи и коштомъ царскимъ; ѡдтакъ заявивъ, що „Трубы“ его мѡгъ бы оцѣнити Симсонъ Полоцкій. Щобы-жь зъєднати собѣ того грамотѣя, пѣславъ ему Барановичъ добру горѣвку-попынѣвку, приправлену ѡдъ старого брацкаго антыкаря. „Думаю, что понравится“, писавъ ѡнъ Полоцкому въ маѣ 1669. року. Полоцкій похваливъ змѣстъ „Трубъ“, и ѡпѣсля царь та патріархъ ѡбщали надруковати ихъ въ Москвѣ. Однако справа тая проволѣкалась, и нетерпливый Барановичъ ѡдобравъ зъ Москвы свою рукопись. Потѣмъ дѣставъ зъ ѡдтамъ на друкъ своихъ „Трубъ“ 150 стѣпъ наперу. Сей збѣрникъ проповѣдій присвятивъ Барановичъ царевѣ Олексѣевѣ Михайловичевѣ.

3. „*Благодать и истина Иисусъ Христомъ збысть, егда отъ него Іоаннъ Алексѣевичъ знаменующій благодать, и Петръ Алексѣевичъ, знаменующій истину, поставлени суть царь надъ горою святою его высокаго достоинства великія державы православнаго царствія російскаго, на немъ же яко благодать и истина царствуютъ*“. Выпечатано 1680. р. въ Чернигѡвскѣй друкарни (in fol. 38 стор.). — Сей твѣръ есть писанемъ панегиричнымъ въ честь царѣвъ Івана и Петра Олексѣевичѣвъ. Въ кѡнци книжочки находить ся похвала царѣвнѣ Софіи и патріархови Іоакимови. Похвалы являютъ ся не-въ-мѣру великія; декуды особы царѣвъ трохи-що-не зрѣвнують ся зъ особами св. Тройцѣ.

4. „*О пяти ранахъ Иисуса Христа*“. Чернигѡвъ 1680.

5. „*Слово благодарственное Господу Иисусу Христу*“. Чернигѡвъ 1680.

Барановичъ написавъ ще „Утѣшеніе“ по причинѣ смерти царицѣ Маріѣ, и пѣславъ сей твѣръ царевѣ Олексѣевѣ. Царь принявъ ласкаво се „Утѣшеніе“ и (9. черв.

1669. р.) по́славъ архієпископови Чернигѣвскому похвальну грамоту та й соболѣ въ дарѣ. По смерти царя Олексѣя Барановичъ по́славъ (24. лют. 1676.) царевнѣ Федоровнѣ Олексѣевичевнѣ два невеличкіи свои творы „Вечерній плачъ“ и „Заутреннюю радость“. Оба сїи писаня зладивъ авторъ въ вѣршахъ и выпечатавъ ихъ въ Кїевѣ мабуть въ 1676. р.

6) Письма польскіи:

1. „Żywoty świętych ten Apollo pieje, jak ci działali, niech tak każdy dzieje. Na błogosławiącą rękę jako na takt jaki patrząc jaśnie przewielebnego w Bogu jego mości ojca Łazarza Baranowicza, archiepiskopa Czernihowskiego, Nowogrodzkiego.... W typographiej Kijowo - pieczarskiej. Roku pańskiego 1670.“ (4 карт. ненумеров. + 402 стор. нумеров.)¹⁾.

Присвятивши сїи стихотворніи Житя святыхъ московскому царевичевнѣ Федоровнѣ Олексѣевичевнѣ Барановичъ звертає ся до „чительника“, звиняючись, що не встигъ наслѣдувати Кохановского въ писанню поетичнѣмъ²⁾. Написавши вѣршъ про Рождество Исуса Христа, про Стрѣтеніє и и., авторъ зложивъ медитацію про страсти Христовіи п. з. „Snop męki króla boleści Jezusa Christusa; tra-

¹⁾ Всѣ польскіи письма Барановича печатаніи черенками го-тичскими.

²⁾ Nie Kochanowski lub te rythmy noszę,

Byście się przecie w nich kochali proszę.

Boga te rythmy, Bożą wspominają.

Matkę, i świętych, w tych się zaś kochają.

Nie poetyckim pegazem biegano,

Kochanowskiego w tym nie dojachano,

Osłem tu prostym jachano leniwo,

Kto biegł pegazem lotnym, co za dziwo?

Że Pan na osłę jeździł, respektujcie,

I osła jako gościa w dom przyjmujcie! (ненумер. стор. 5)

goedią wielkopiątkową wystawioną". Опісля слѣдують стихотворы про ангелѣвъ, пророкѣвъ, апостолѣвъ, мученикѣвъ, святихъ отцѣвъ печерскихъ, и т. и.

2. „Lutnia Apollinowa, koźdej sprawie gotowa. Na błogosławiącą rękę jako na takt jaki patrząc jasnie w Bogu przeoświeconego archiepiskopa Czerniehowskiego, Nowogrodzkiego i wszystkiego Siwierza. Z typographiej Kijowopieczarskiej. Roku pańskiego 1671.“ (3 картки нenumеров. + 552 стор. нумеров.).

Сю книгу присвятивъ Барановичъ царевичевъ Ивановичи Олексѣевичу¹⁾. Се есть величннй збѣрникъ, обѣймаючій около тысячи всѣлякихъ стихотворѣвъ змѣсту духовного и свѣтского. Авторъ любуе ся именно въ вѣршахъ коротенькихъ, уложенныхъ въ формѣ приповѣдки²⁾. Деякіи зъ нихъ суть вельми наивніи, неначе-бъ ихъ уложивъ дѣтвакъ³⁾, — иншіи суть смѣливіи або й тривіальніи

¹⁾ Коли „Лютню“ выпечатано, печерскій архимандритъ Иннокентій Гизель не хотѣвъ Барановичу выдати друкованыхъ екземплярѣвъ. Авторъ бо обѣщавъ заплатити за аркушъ друкованый по 10 зол., мѣжь-тымъ коли печатане „Лютнѣ“ стоило далеко больше. Проте намѣстникъ печерского монастыря Радивилѣвскій просивъ Барановича, щобъ замѣсть умовленыхъ 10 зол. заплативъ за аркушъ 15 зол. Але авторъ не пристаъ на таку пѣвысшену цѣну и писавъ Радивилѣвскому мѣжь иншимъ отъ-се: „Пречестнѣбѣ твоя домагае ся, щобъ я до числа десять додавъ пять, тому-що хто мае десять, той мае два разы пять, и говоришь, що такимъ способомъ сповнишь ся десять заповѣдій и спѣмнуть ся пять ранъ. Але десять заповѣдій учать: не убій....“ (Сумцовъ, „Л. Барановичъ“, стор. 113. 114).

²⁾ Jesień nie zdrowa.

Gdy deszcz w jesieni
Chłop robić leni. (стор. 315)

Nie wierz Wenerze
Bo cię wypierze. (401)

³⁾ Dziękuj Bogu za orzechy,
Rusinie współ i z Łęchy. (305)

300
своими порівняннями¹⁾. Денекуды видимо играшку слівъ²⁾, або дуже недоладне вѣршоване³⁾. Суть однакже въ „Лютини“ и довшія стихотворы, въ котрыхъ добачаємо талантъ поетичный⁴⁾.

Мѣжъ-тымъ коли авторъ въ одной части своєї „Лютинѣ“ komponує похвалы пресвятой Богородици, ангеламъ, пророкамъ, апостоламъ и и., то въ иншій частинише о погодѣ, о снѣгу, о покорѣ, о смѣху, о мальованю лица, и т. и. А вже-жъ деякі вѣршѣ мають характеръ политичный и заявляють велику любовъ до нещаснои Украйны, котра тогдѣ побивалась усобицями домовыми⁵⁾.

Своихъ земляківъ зове онъ народомъ давнымъ и славнымъ, и покликуює до нихъ, щобы дбали про свободу⁶⁾

- ¹⁾ Nad wszystkie wodki
Jezus jest słodki. (55)

Kiedy Jezus położony w grobie,
Że miód w lochu, tak rozumiej sobie. (181)

- ²⁾ Na jabłko, jabłko na! (302)
O hereziej.

Lutrowi, łotrowi. (376)

- ³⁾ Bogu za śliwy,
Dziękuj kto żywy. (304)

- ⁴⁾ Порѣвн. вѣршѣ про весну (стор. 287—289).

- ⁵⁾ Ten pozór Ukrainy,
Że w niej wszystko ruiny.
Jak łódź na wodzie wałami się chwieje,
Toż z Ukrainą naszą biedną dzieje,
I gorzej jeszcze; łódź płynie na wodzie,
A Ukraina we krwi, że w niezgodzie.
Panie! Ty wiatry, Ty władniesz wodami,
Spraw, niechaj cicho będzie między nami! (413)

- ⁶⁾ Narodzie dawny,
Ruski i sławny
Staraj o swobodzie;
Staraj się o to
Bardziej niż złoto,
Niech cię nikt nie bodzie. (417)

та примирившись зъ Поляками спільно зъ ними поборова-
ли Турківъ, тяжкихъ ворогівъ христіянства¹⁾. А по-
за-якъ бувъ добримъ патріотомъ, то остерѣгавъ па-
нівъ, прозивати козаківъ хлопами, бо могли-бъ одъ нихъ
почути гѣрке слово²⁾.

3. „Nowa miara starej wiary Bogiem udzielona
jaśnie w Bogu przeoświeconemu jego mości ojcu Łazarzowi
Baranowiczowi.... Na wymierzenie władzy św. Piotra i Pa-
piezów Rzymskich, i pochodzenie Ducha św. od Ojca, która
aż i do was dosięgła. Z typographie archiepiskopskiej w No-
wogrodzku Siewierskim zostającej. Roku Pańskiego 1676“.
(4°, 13 карт. нєнумер. + 354 стор. нумер.). — Сей дог-
матичный творъ надрукувавъ Барановичъ по тѣй при-
чинѣ, що єзуитъ Павло Бойма выдавъ въ Вильніъ про-
тивъ православія полемичну книгу п. з. „Stara wiara“.
Бойма доказувавъ, що вѣра православныхъ о походженю
св. Духа єсть похибна. Противъ тої книги Боймы напи-
савъ Барановичъ свою книгу въ двохъ частяхъ: а) о вла-
сти св. Петра и апѣ Римскихъ; б) о походженю св.
Духа одъ Отця. Мабуть боявъ ся Барановичъ свого силь-
ного сунерника, бо просивъ Гизеля, щобъ справивъ его

¹⁾ Co się przewlecze,

To nie uciecze,

Turczyn złami szyję,

Rusin go mężny

I Lech potężny

Walecznie pobije.

Mężny Rusinie! nie wadź się z Polaki.

Wzieliście zwyczaj zgola ładajaki.

Jest z kim probować siły: Turka z Tatarami.

Zbijcie, tedy nadarzy Pan Bog was skarbami;

Skarb to największy, Pańskim grobem władnie

Ten pieś, należy że wam, kto nie zgadnie. (428)

²⁾ Українцові jeśli речеш „хлопіє“,

Na drugim, wierszu to posłyszysz „chopię“! (419)

„Нову Мѣру“. Сю книгу написавъ ѡнъ прозою; однакже и тутъ не мѡгъ вгамувати свои прїестрасти до вѣршования; про-те въ кѡнцї замѣстивъ кѡлька картокъ стихотворѡвъ.

4. „Wieniec Bożej Matki świętych Ojców kwiatki najświętszej Panny sertum; ex floribus sanctorum Patrum decerptum. I ten, który sobie sprzyja, aby zakwitło ciało jego z ziemi swej, obracając się w ziemię, na wieniec kwiatki przynosi jaśnie w Bogu przeoświecony jego mość ociec Łazarz Baranowicz.... Z typographiej archiepiskopskiej Czernihowskiej. Roku od narodzenia Pańskiego 1680. przybyszowego....“ (4°, 4 картки нєнумер. + 143 стор. нумер.). — Сей творъ, писаний стихами и прозою, присвятивъ авторъ Самоѡловичевї, гетьмановї войска запорозкого. Тутъ находятъ ся медитаціѣ въ честь Матери Божої, заявляючі наклонї до мистицизму¹).

5. „Notij pięć²), ran Chrystusowych pięć. Wszyscy, którzy drogą idziecie, uważajcie i upatrujcie, jeżeli jest boleść, jako boleść moja. (Thren. 1, v. 12).

Dwie mądre panny pod krzyżem stoją,

O tych Notij pięć concepta stroją:

Nową mu boleść zadaje,

Kto do tych ran co przydaje.

Przez jaśnie w Bogu przeoświeconego jego mości ojca Łazarza Baranowicza.... policzone i drogą idącym uważaniu i upatrowaniu podane.

Uważajcie i upatrujcie!

W typographiej monastera sw. Trojcy Ilińskiego Czernihowskiego. Roku 1680“. (4°, 42 карт. нєнумер. + 356 стор. нумер.).

¹) Гляди поясненє слова Русь стор. 253. замѣт.

²) Се слово „notija“ поясняє самъ Барановичъ словами: „Notij jest pięć: ojcowstwo, synowstwo, pochodzenie, nierodzenie, tchnienie, (стор. 1, нумер.).

Сей творъ есть справдѣ литературна цѣсенѣтница. Въ першій части сего писаня находятъ ся мистичій медитаціѣ про страсти Христовѣ; ѡдтакъ слѣдуютъ похвальні апострофы до царя Федора Олексѣевича, писаніѣ въ языцѣ церковно-славянскѡмъ и польскѡмъ. Дальше звертае ся авторъ до орлѡвъ московского и польского, желаючи имъ всякого добра¹⁾. Въ концѣ сѣи части замѣщено двѣ анаграммы²⁾ п. з. „ortus“³⁾ и „occidens“. Се все списано дивною мѣшаниною прозы польской, церковно-славянской и латинской зъ вѣршами польскими и латинскими. — Въ другой части, писаній переважно прозою, розправляє авторъ про походжене св. Духа ѡдъ Отца и про голову церкви.

5. Іоанникій Галатовскій⁴⁾. Про жите сего талановитого схолястика знаємо лишъ деякі дробниці. Не

¹⁾ „Orły się z sobą lubcie, wszak simile appetit sibi simile, a Turka lubcie“ (38 карт. нenumер.).

²⁾ Грецке слово *ἀνὰρτασις* значить „ѡдворотне читане“ або „переставка букв“, изъ-за чого изъ даного слова утворює ся инше; н. пр. ortus — tu Ros, logica — caligo (тьма).

³⁾ ORTVS
Anagramma.
TV ROS.

Ortus Tu Ros, Ty Rosa, tak się wykładywa:

Że rosa z nieba pada przed wschodem to bywa.

Rosa Chrystus, a ten Wschod wschodnie syny rosi.

O tę rosę niebiosa zawsze cerkiew prosi;

Umywają się rosą tą wschodni synowie,

Ciału i duszy rosa ta przynosi zdrowie.

(42 карт. на оборот. стор.).

⁴⁾ Вельми цѣнну монографію про Іоанникія Галатовского написавъ Н. О. Сумцовъ въ Кіѣвскій Старицѣ, т. VIII, 1884; стор. 1—20; 183—204; 371—390; 565—588. Про литературну дѣяльність сего схолястика подавъ Н. Костомарѡвъ важну розвѣдку въ творѣ своїхъ „Русскія исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей“, томъ II.; С.-Петербург. 1886; стор. 355—379.

звѣстно намъ, де и коли онъ родивъ ся¹⁾), а про его молодой вѣкъ знаемо тільки се, що вчивъ ся въ Могиланьско́й коллегіи підъ проводомъ свого добродѣя Лазаря Барановича. Въ коллегіи познакомивъ ся зъ класичными писателями латиньскими, читавъ такожъ творы отцѣвъ церкви грецкои та латиньскои и письма рабинѣвъ жидѣвскихъ. Одтакъ звѣстні були ему творы декотрыхъ середньовѣчныхъ историкѣвъ, письма Петра Скарги и т. н. И не диво, що придбавъ собѣ багато вѣдомостей, бо користувавъ ся бібліотеками въ Кієвѣ, Вильнѣ, Черниговѣ, Луцку, Слуцку, у Львовѣ и въ иншихъ городахъ.

Скѣнявши науку въ Могиланьско́й коллегіи Галатовскій поѣхавъ на Волинь и постригъ ся въ черцѣ; коли-жъ тамъ изъ-за вѣйны домовои не мѣгъ жити спокѣйно, то пошовъ въ монастирь Купятицкій недалеко Миньска. Игуменомъ сего монастиря бувъ Лазарь Барановичъ. Полюбивши Галатовского ще въ Кієвѣ, коли въ коллегіи бувъ его профессоромъ, ставъ Барановичъ теперь приятелемъ колишнього свого ученика. Якъ же выбрано его ректоромъ коллегіи, то покликавъ туды Галатовского, щоби занявъ мѣсце учителя. Та й по́знѣйше Барановичъ займавъ ся долею молодого свого приятеля. Въ 1657. р. поставлено Барановича епископомъ Чернигѣвскимъ. Уступаючи зъ коллегіи выеднавъ онъ Галатовскому мѣсце ректора. Галатовскій, будучи ректоромъ Могиланьскихъ „Аенинъ“, заявивъ плѣдну дѣяльнѣсть литературну до 1665. р. Въ сѣмъ роцѣ коллегію зруйновано, изъ-за чого ректорѣви не було въ нѣй пристановища.

Въ 1666. р. ѣдбувъ Галатовскій вандрѣвку по Украинѣ и по Литвѣ, збираючи матеріалы до написаня книги про Мессію правдивого. Въ тѣмъ бо часѣ появилъ ся

¹⁾ Костомарѣвъ пише, що Галатовскій родивъ ся на Волини. („Русская исторія въ жизнеописаніяхъ....“ Томъ II, стор. 355).

въ Смирнѣ фальшивый Мессія жидѣвскій, Сабееа-Себи, котрый обѣцювавъ жидамъ, що освободить ихъ зъ неволѣ и заведе до давньої ѣтчины. Про-те на Волини, Подѣлю, въ Русѣ Червонѣй и такожъ въ Литвѣ и Польщи жида стали вельми радуватися и Христїянами гордувати. Видячи отже, що деякї слабодухи Христїяне починали сумнѣватися, чи Христосъ бувъ Мессія правдивый, выдавъ Галятовскій знамените писъмо противъ жидѣвъ пѣдъ заголовкомъ „Мессія правдивый“.

Въ 1667. р. Барановичъ пѣславъ Галятовского въ Литву вѣдай въ миссію политичнѣй. Саме-тогдѣ мѣжь урядомъ московскимъ и деякими могучими панами польскими велись переговори, щобы вынести на польскій тронъ царевича Олексѣя Олексѣевича. По-за-якъ Барановичъ тою справою живо займавъ ся, то можна припустити, що Галятовскій попиравъ въ Литвѣ кандидатуру царевича московского.

Коли Галятовскій не мѣгъ ще вертатись до зруйнованои коллегїѣ, то поѣхавъ до свого добродѣя Барановича. Заходами сего іерарха поставлено его архимандритомъ, навпередъ въ Новгородско-Сѣверскѣмъ, а потѣмъ въ Чернягѣвскѣмъ Єлецкѣмъ монастирѣ. Одтакъ Барановичъ пѣславъ Галятовского въ Москву зъ писъмомъ рекомендаційнымъ. Талантливого Украинця приняли тамъ ласкаво, а царь велѣвъ ему дати 50 рублѣвъ, 7 фелонѣвъ и деякї инші дарунки¹⁾. — Галятовскій умеръ 2. сѣчня 1688. р.

Знаменитый сей схолястикъ написавъ багато творѣвъ въ мовѣ (мало)рускѣй и польскѣй. Въ его писаняхъ добачаємо ясный поглядъ на данный предметъ и вельми вправну діалектику. Именно дивуємо ся всестороннѣй

¹⁾ „Кіев. Старина“, т. VIII., стор. 388.

его полемиць, по-за-якъ выступавъ въ боротьбѣ словесной не тільки противъ католикѣвъ, але й противъ жидѣвъ, магометанъ, поганцѣвъ и всѣлякихъ еретикѣвъ. Пишучи-же по-руски користувавъ ся бнѣ часто мовою народною, однакже любувавъ ся такожъ въ полѣнизмахъ.

а) Письма рускі:

1. „*Ключъ разумнійя священникомъ законнымъ и свѣцкимъ належачий*“. Печатано въ Кіевѣ 1659. р. (in folio, 2 + 253 карт.). Друге и третє виданє сєи книги друковано у Львовѣ въ типографіи Михайла Сльозки въ 1663. и 1665. р. Друге виданє (fol. 5 + 248 + 140 карт.) присвятивъ авторъ „Гедєоновѣ княжати на Четвертѣ Святотолкови Четвертенєскому, православному єпископу Луцкому и Острожєскому“. Пѣсля сєго присвященя и „предмовы до священниковъ законныхъ и свѣцкихъ“ слѣдуютъ „казанья“ на празники Господскіи и Богородичніи (числомъ 32)¹⁾. Дальше находить ся „*Наука або способъ зложєня казаня*“, а потѣмъ замѣщено „казанья“ на празники декотрыхъ святыхъ (числомъ 20). Одтакъ слѣдує опять „*Наука короткая, або способъ зложєня казаня*“ (наука практична), потѣмъ находятъ ся „Чуда Прєсвятои Богородици нѣкоторые“, а на послѣдній сторонѣ „Слово ко читателемъ“.

Третє виданє (fol. 6 + 532 карт.) присвятивъ Галлятовскій Аєанасієви Жєлиборскому, єпископови Львѣвскому, Галицкому и Каменця подѣльського, администраторови митрополіѣ Кіѣвскои, Галицкои и „всея Россіи“, архимандритови Унѣвскому. Въ переднѣмъ словѣ згадує авторъ про заслуги родины Жєлиборскихъ, особливо-жѣ выхвалює єпископа Аєанасія, у котрого найшовъ захистъ

¹⁾ На всякій празникъ поставлено по два „казанья“.

въ часѣ войны домовои на Украинѣ¹⁾. Въ сѣмъ третѣмъ выданію крѣмъ „казань“ на празники Господекѣ, Богородичнѣи деякихъ святыхъ выпечатано „казаня на неделѣ нѣкоторыи“ и „казаня на погребѣ якогокожекъ чловѣка православного“. Одтакъ въ кѣнци находить ся „Наука албо способъ зложеня казаня“.

Свои „казаня“ уложивъ авторъ на основѣ теоріи схоластичной, принятой церквою латинскою. Все-жъ таки старавъ ся бнѣ тую теорію приеособити до вѣдѣ своихъ землякѣвъ, и въ „Науцѣ зложеня казаня“ выложивъ ясно всякѣ прикметы доброй проповѣди. Такъ отже въ своѣй книзѣ сполучивъ теорію зъ практикою. А вже-жъ въ деякихъ проповѣдяхъ находимо выслѣды середньовѣчной мудрости: примѣромъ въ другѣмъ казанію на Благовѣщеніи Пресв. Богородицѣ говорить Галятовскій про одинайцять небесѣ. Именно перше небо, на котрѣмъ находить ся мѣсяць, дае чловѣкови рѣстѣ; друге небо, на котрѣмъ есть Меркурій, доставляе людямъ краснорѣчіе; третє небо — Венеры творить людей милосердными; четверте небо — сонця подае чловѣкови пять змыслѣвъ и т. д., — одинайцятье небо „найвысшее небо, естѣ эмпирейское, которое естѣ мѣстатомъ божіимъ“. (карт. 224)²⁾. — Въ „казанію“ на Воскресеніи Господнемъ зустрѣчаютъ ся народнѣи переказы про мѣсяць: „Мѣсяцъ гды естѣ бѣлый, значитѣ, же будетѣ дождѣ; гды естѣ червонный, значитѣ, же будетѣ вѣтеръ; гды естѣ бѣлый, значитѣ, же будетѣ погода“. (карт. 85). — Въ другѣмъ казанію на Преображеніи

¹⁾ „Маяшь святобливость твоя и до ближнего любовь, которой межѣи иншими и я самъ дознаемъ, іды подъ часъ небезпечный подъ часъ внутрисѣи войны домовои в' отчизнѣи нашей мѣи отъ небезпеченства уходячому не тылко въ епархіи, але в' келіи своѣи мешканьє далесъ...“ (4 карт. на стор. оборотн.).

²⁾ Цитовано картки ибѣли выданя другого.

Господне говорятъ, що „солнце маєть такую моцъ, же справуетъ въ землѣ золото, сребро, цинъ, мідь, желѣзо, олово и иншии крушци, бо тепло солнечное проходитъ презъ поры земныи и въ внутрѣностяхъ земныхъ крушци справуетъ“ (карт. 136). Въ пауцѣ зложенія казанія радить священникамъ, щобъ до людей говорили „зрозумѣло“ и въ казаню подавали имъ все щось нового.

2. „Небо новое з новыми звѣздами сотворенное, то естъ Препоблагословенная Дѣва Марія Богородица з чудами своими за старанемъ найменшого слуги своего, недостойного іеромонаха Іоанкія Галаятовского, ректора и ігумена братства Кіев. Року 1765 (1665), мѣсяца декавр. дня 11. септися явила. Въ Львовѣ в' мѣн. Міхаила Сміозки“. (4^о, 6 + 532 карт.). Крѣмъ виданія Львівського було ще видане Чернігівське (1677) и Могилевське (1699).— Свою книгу присвятивъ авторъ Анні Могилянцѣ Потоцкій, „господаровицѣ землѣ молдавскихъ“. Пишучи Могиламъ слово похвальне заявляє Галаятовскій, що „домъ Могилевъ естъ старожитный, бо южѣ близко двохъ тысячѣ лѣтъ на свѣтѣ треваетъ“; ѳдтакъ покликуючися на „зацныхъ гісториковъ“ виводить рѣдъ Могилѣвъ ѳдъ римского богатыра Муція Сцевола. — Пѣсля промовы до „чительника ласкавого“ слѣдує „коротковѣ збраннѣ речій барзо потребныхъ, до вѣры нашея православно-каѳолической, належачыхъ“. Дальше розказують ся чуда Пресв. Богородицѣ, якѣ дѣялись не тѣлько межѣ христіанами але й „межѣ свѣдѣлями, пророчицами поганскими“, межѣ поганами, жидами, еретиками и межѣ злыми духами. — Авторъ розказує, що Богородицю звеличили поганскій сибилѣ и що про неѣ писали римскій поеты Вергілій и Овідій¹⁾. Зга-

¹⁾ „Вѣргіліюшъ поэта будучи поганиномъ невѣрнымъ, чы отъ доброго, чы отъ злого духа наученный написалъ о Пречистой Дѣвѣ и о царствіи Христовомъ такіе слова: Южѣ верта-

дуге такожъ про чуда, якій дѣялись въ „Малой Россіи“ у Львовѣ, въ Тереховѣ, Рогатинѣ, Рудникахъ, въ монастыряхъ Скитскѣмъ, Унѣвскѣмъ и Крехѣвскѣмъ.

3. „*Месія правдивый Іисусъ Христосъ, сынъ Божій, отъ початку свѣта чрезъ всѣ вѣки людямъ отъ Бога обещанный и отъ людей очикованный и въ остатныхъ часы для збавленія людского на свѣтъ посланный, по пріѣстѣю за себѣ своею... отъ недостойного іеромонаха Іоанникія Галатовскаго, архимандрита Черниговскаго зъ тѣнографіи Кіевонечерской жидами невѣрному разными знаками о Мессіи написанными и на Христѣ выполненными, року аѣѣ (1669) показанный*“. (4^о, 18 + 429 + 5 карт.). — Сю книгу выдалъ Галатовскій въ языкахъ рускѣмъ, польскѣмъ и латинскѣмъ¹⁾; присвятивъ же еѣ Мессіи правдивому Іисусу Христу и цареву Олексѣеви Михайловичеву. Въ своѣмъ творѣ выступаетъ авторъ противъ жидѣвъ, котріи обманеніи фальшивымъ мессією Сабеею-Себи дожидали побѣды надъ христіанами и поворота до своего царства²⁾. Бѣльшу

еся Дѣвица, пертаются Сатурновы царства“. (51 карт. на стор. оборотѣ). — „Овѣдіушь вѣршописецъ, будучи поганиномъ на выгнанію межъ Сарматами, написалъ о Пресвятой Богородици вѣрши, в' которыхъ богинею ея называетъ“. (52 карт.).

¹⁾ Выдана латинскаго не можна нѣгде найти; а вже-жъ въ переднѣмъ словѣ згадує авторъ про се выдане.

²⁾ Въ выданію польскѣмъ читаемо отъ-се про тогдѣшнє змаганє жидѣвъ: „Roku 1666. na Wołyniu, na Podolu i we wszystkiej Rossiej małej, i w wielkim księstwie litewskim, i w krolewstwie polskim, i w inszych państwach pogranicznych niezbożność żydowska wysoko podniosła była rogi animuszu swego.... gdy sę byłъ zjawiłъ na stronachъ wschodnichъ, w mieście Smirnie jakiśъ szalbierzъ nazwany Sabetha-Sebi, który się nazywał Messiaszemъ żydowskimъ.... Na ten czasъ głupi żydzi będącъ oszukani, tryumfowali, weselili się, i spodziewali się, że Messiaszъ na obłokъ ichъ wezmie, i do Jeruzalemъ na obłokuъ zaprowadzi.... Na ten czasъ żydzi Chryścianami jużъ pogardzali i naragali się i śmiali sę zъ nichъ, i przechwałki na nichъ czynili, grożącъ swoimъ Messiaszemъ

часть книги займае критика жидѣвскаго талмуда. Въ статьѣ про фальшивыхъ мессій высмѣвае авторъ посольство жидѣвъ въ рай, котрѣй просиди мессію черезъ Ілію пророка, щобы вже разъ пришовъ на сей свѣтъ, и освободивъ ихъ ъдъ неволѣ у несправедливыхъ и ворожихъ народовъ¹⁾. Въ загалѣ познакомлюе насъ авторъ зб стародавними переказами жидѣвскими и знаменитымъ писанемъ збивае всякій закиды жидѣвъ противъ христіанства. Уже-жь и форма сего твору есть зовсѣмъ ѡдповѣдна полемичному писаню, по-за якъ діалогъ межи жидомъ а христіаниномъ уложено знаменито. Всякій закиды „жида“ збивае „христіанинъ“ спокѡйно и основно, не зая-

falszywym, i obiecali się mścić nad Chrześcianami, którzy nad niemi panują, i mówili: Już my waszemi panami będziemy, a wy będziecie poddanemi naszymi; już waszy krolowie i xiażeta, hetmani, wojewodowie i senatorowie inszy, i wszyscy panowie chrześciańscy, carowie i cesaarze będą u żydow naszych woźnicami, będą pastuchami, oraczami, żelźcami naszymi, będą żydom naszym drwa rabać i w piecu palić, i wszystko czynić, co im żydzi naszym rozkażą; już musicie żydowską wiarę przyjąć i naszemu messiaszowi się pokłonicь. (карт. 10. 11. не-номер.).

¹⁾ „Жида ваши мовять, же Месія в' рай знайдуется, до которого з' Полски, з' мѣста Кракова, пословъ жида ваши высылали з' листомъ, просячи его, жебы пришолъ на свѣтъ, и ихъ з' утрапена вызволилъ, в' котромъ ся на свѣтъ межи розными народами знайдують; и подарунки ему розныи послали презъ своихъ пословъ.... котрыи послы Месію листъ отдали презъ Ілію пророка. Посломъ тежъ далъ зъ раю Месіашъ презъ Ілію пророка певныи артикулы написаны, котрыи артикулы если ся выполнятъ, на той часъ ѡбѣщався Месіашъ зъ раю прійти на свѣтъ. А гды просили послы, жебы могли Месію видѣти, отказано имъ: Если хотять видѣти Месію своего жебы мѣли окуляры, учиненныи з' очей звѣра островидза, о котромъ нишуть, же презъ дубъ чоловіка видить, а жидомъ потреба презъ муръ мѣдйанныи Месіяша видѣти....“ (Ө. Буслаевъ, „Историч. Христоматія“, Москва 1861, стор. 1151).

вляючи нѣякои пристрасти въ своѣмъ ворогованю словеснѣмъ¹⁾.

4. „Скарбица погребная“, т. е. скарбъ похвалъ чудотворного образа Богородицѣ Елецкой Черниговской. Надруковано въ Новгородѣ Сѣверскѣмъ 1676. р. въ языцѣ рускѣмъ и польскѣмъ (4^о, 8 + 32 карт.). Въ сѣй Скарбици находятъ ся всѣлякѣ играшки поетичнѣй, якъ: анаграмы, загадки, акростиhi; есть тамъ такожъ „паліндромонъ“²⁾, с. е. такіи механичныи стихотворъ, въ котрѣмъ слова звучать однаково, якъ-небудь мы ихъ читали-бъ, чи бѣдъ правои руки до лѣвои, чи бѣдъ лѣвои до правои. До „Скарбицѣ“ додано ще „Бесѣду Бѣлоцерковску“, або розмову въ Бѣлой-Церквѣ мѣжь Галатовскимъ а езуитомъ Адріаномъ Пекарскимъ „о іерархіи церковной“. Сю книжочку присвятивъ авторъ гетьманови Иванови Самойловичеви.

5. „Грѣхи розмаитіи въ кратцѣ написаныє“. Черниговъ 1685. (4^о, 29 карт.).

6. „Боги поганьскіи въ болванахъ мешкаючіи духовѣ злыи; тутъ же посполу ихъ розмаитіи злости написани, жебы христіане правосѣрнии могли отъ себе злыхъ духовъ отогнати и подоптати и поплевати, и силу ихъ зламати и надъ ними тріумфувати“. Черниговъ 1686. (4^о, 12 + 36 карт.). Въ сѣй книжѣ говорить авторъ, що зліи духи, скрываючіи ся въ статуяхъ богѣвъ поганьскихъ, обманюють христіанъ фальшивыми чудами, що иногда зліи духи являють ся въ видѣ тѣлеснѣмъ, утворивши собѣ тѣло зъ воздуха або облака. Наибольше боять ся они Богородицѣ, костіи святыхъ и молитвы.

7. „Души людей умерлыхъ зъ тѣла выходячіи отхо-

¹⁾ Въ 1803. р. выдано въ Москвѣ перекладъ „Месіѣ“ на языкъ россійскій.

²⁾ Грецке *palindromos* значитъ : бѣжучій назадъ, повертаючіи.

дятъ на три мѣсяца, иишій до неба, иишій до пекла, иишій на мытарства“. Чернигѡвъ 1687. (4^о, 5 + 56 карт.). Авторъ вычисляе тутъ 11 небесъ, говорить про 9 ангельскихъ чинѡвъ, про пекло, щѡ дѣлится на отхлань и геенну, про рѡжній муки грѣшникѡвъ, про мытарства душъ и про борьбу святыхъ зъ чортами за душу покійника. „На повѣтрѣ“, каже Галатовскій, „полно естъ злыхъ духовъ, которые съ нами войну точатъ, до грѣха насъ приводятъ и души людскія задерживаютъ“¹⁾.

6) Письма польскіи:

1. „Messiasz prawdziwy Jezus Chrystus, syn Boży, od początku świata przez wszystkie wieki ludziom od Boga obiecany, i od ludziej oczekiwany, i w ostatnie czasy dla zbawienia ludzkiego na świat posłany, po przyściu zaś swym.... od grzesznika Joanicjusza Galatowskiego, archimandryty Czernihowskiego, z typographiej Kijowo-pieczarskiej żydowi niewiernemu rozmaitemi znakami o Messiaszu napisanemi i na Chrystusie wypełnionemi roku 1672. pokazany“. (4^о, 18 карт. нумер. и 321 карт. нумер.)²⁾. Сей полемичный творъ есть перекладомъ русской книги, котру авторъ выдалъ въ 1669. р.

2. „Rozmowa białocerkiewska wielebnego ojca Joanniciusza Galatowskiego, ordinis s. Basilii Magni, rektora Kijowskiego, z wielebnym xiędzem Hadryjanem Piekarskim, societatis Jesu, kaznodzieją Jego król. Mości: „de hierarchia ecclesiae“³⁾. Сесея „розмова“ бдбулась въ Бѣлѡй-Церквѣ 8. падолиста 1663. р. Тогдѣ-то приѣхавъ бувъ до сего гѡрода король Янъ Казимиръ, хотячи на Украинѣ

¹⁾ „Кіев. Старина“, т. VIII., стор. 587.

²⁾ Въ кѡнці сего твору на 7 сторонахъ нумерованыхъ находятъ ся пять пѣсень набожныхъ.

³⁾ „Розмову Бѣлоцерковску“ видруковано по-польски въ лѣтописи Самѡйла Величка, томъ II., стор. 42—76.

втихомирити повстанє козакѡвъ. Епископъ Луцкій и канцлеръ коронный Микола Пращмовскій, угощаючи короля черезъ цѣлый тыждень, запросивъ на бенкетъ руске духовенство, именно черця Гедеона Хмельницького¹⁾, Адама Желиборского, номината-епископа Львѡвского, Антонія Винницького, епископа Перемыского, Іоанникія Галятовского, ректора Кіѣвского, и и. Були на тѡмъ пирѣ такожъ польскій полковники, капитаны и богато панства. Опѣсля прийшовъ такожъ езуитъ Адріянъ Пекарскій, королѣвскій проповѣдникъ. Одтакъ ѡдбула ся при столѣ славна диспута мѣжь Пекарскимъ и Галятовскимъ „о іерархїи церковнѣй“. Въ сѣй „розмовѣ“ Галятовскій оказавъ ся сильнѣйшимъ діалектикомъ; коли отже Пекарскій не мѡгъ подолѣти свого суперника, то канцлеръ Пращмовскій помагавъ ему въ диспутѣ.

3. „Stary kościół zachodni nowemu kościołowi rzymskiemu pochodzenie Ducha ś. od Ojca samego, nie od Syna pokazuje, i Trybunał napisany przez Nikołaja Cichowiusza, i nauczający Ducha ś. pochodzić od Syna za prawdziwy Trybunał mieć zakazuje, i Starą Wiarę, napisaną od Pawła Bojmy i nauczającą także od Syna pochodzić Ducha świętego, nazywać Nową Wiarą i zmyśloną rozkazuje.... Z typographiej archiepiskopskiej w Nowogrodku Siewierskim zostającej. Roku P. 1678“. (4°, 5^{1/2}, карт. нєнумер. + 102 стор. нумер.). — Се писанє полемичне присвятивъ Галятовскій своєму колишньому професорови Лазарови Барановичеви. Два роки передше видавъ Барановичъ свѡй твѡръ п. з. „Nowa wiara starej wiary“ — книгу полемичну, въ котрѣй выступивъ противъ езуита Павла Бой-

¹⁾ Юрій Хмельницькій, молодшій синъ Богдана Хмельницького, зложивъ 1662. р. добровѣльно булаву гетьманьську, и постригши ся въ черцѣ прийнявъ имя Гедеона. Черцемъ бувъ днѣ лишь одинъ рѡкъ.

мы, доказуючого, що вітра православна не єсть стародавна. Галятовскій же выступивъ у своїмъ писаню не тільки противъ Боймы, але й противъ Миколы Циховского, котрый бувъ написавъ „Трибуналь“. Передъ печатанемъ своєї книги Галятовскій старавъ ся у царя московского выпросити підмогу грошеву¹⁾: именно просивъ, щоби ему прислано паперу і 60 рублівъ, або 40 соболівъ, щоби продавши соболю мігъ заплатити за надруковане книги. Але-жъ сєи просьби Галятовского не выслухано; про-те присвятивъ вінъ своїй твѣрѣ Барановичеві. Въ тѣмъ присвяченю находить ся згадка про жизнь Барановича и коротенька автобіографія²⁾.

4. „Łabędź z piorami swemi, z darami Boskimi Chrystus, prawowiernemu narodowi chrześcijańskiemu łabędziowym piorem swej mądrości Boskiej wypisuje przyczyny, dla których długo trwa na świecie sekta Machometañska, i dla których wiele narodów przyjęli zakon Machometow,

¹⁾ Галятовскій писавъ тогдѣ цареві Федорові: „Желаю отъ Вашего царскаго величества, яко Θεодора, Дара Божія, даровъ на друковане моеї книги“. („Кієв. Старина“, т. VIII., стор. 567).

²⁾ „Gdym się w collegium Kijowskim począł uczyć, W. M. Pan pierwszy magister mój był in schola infimae, grammaticae, potym w rectoryce moim professorem byłeś, w tych szkołach dary swoje nauką swoją mnie podałeś, i wielką łaską swą nie tylko mnie świeckiemu, lecz i w zakonie już będącemu oświadczałeś, bo z Wołynia w czasy niebezpieczne wojenne gdy przyjechałem do monastera Kupiatyckiego, tam W. M. Pan będąc ihumenem łaskawie mnie po ojcowskiu przyjąłeś; ztamtąd przyjechawszy do Kijowa, na rectorstwo Kijowskie mnie promowałeś, potym do Nowogrodka Siewierskiego peregrinabundus gdy z Litwy przyjechałem, i tam W. M. Pan jako pasterz łaskawy mnie błakającą się owcę swoją łaskawie przyjąłeś, i na Czernihowską archimandryją Jelecką promowałeś... i do najjaśniejszego cara Jego Mości ś. pamięci Alexia Michajłowicza intercessorias literas za mną pisałeś i na Moskwę posyłałeś, i wielką mnie łaskę Jego carskiego weliczeztwa swoim pisanie zjednałeś...“ (капр. 4).

i dla ktorých na wojnie Machometani szczęście mają, Chrześcian zwyciężają, i miasta i państwa chrześcijańskie posiadają. Tenże Łabędź Chrystus Łabędziowym piórem swej nauki Boskiej wypisuje fortele wojenne, ktorými na wojnę Machometanow swoich przeciw Chrześcian Machomet pobudza i fortele wojenne, ktorými Chrześcianie Machometanow i każdego nieprzyjaciela swego na wojnie zwyciężyć mogą, albo się od nieprzyjaciela obronić. Ten Łabędź w typographiej przeoświeconego w Bogu jego mości ojca Łazarza Baranowicza, archiepiskopa Czernihowskiego, Nowogrodzkiego i wszystkiego Siewierza jest za jego błogosławieństwem w Nowogrodzku Siewierskim wydrukowany. Ten Łabędź z piorami swemi z darami Boskiemi Chrystus, przez wielebnego w Bogu ojca Joanicjusza Galatowskiego, archimandrytę Czernihowskiego Jeleckiego R. 1679. światu jest podany". (4°). — Сю книгу присвятивъ авторъ гетьманови. Иванови Самойловичеви. — Подъ именемъ „Лебедя“ разумѣвъ онъ Иисуса Христа и противъ него поставивъ орла, — символъ могометаньскій. Про-те въ своемъ посвященіи говоритъ Галатовскій, що „Лебедь“ своимъ голосомъ и перомъ побуждае Христіанъ до борьбы зъ бисурманами. И справдѣ написавъ онъ сей творъ и такожъ „Алькоранъ“ въ томъ часѣ, коли Москва и Польша выступали противъ Турковъ.

5. „Alphabetum rozmaitym heretykom niewiernym dla ich nauce i nawrocenia do wiary katolickiej od prawowiernych katolików napisane i w Czernihowie roku 1681. miesiąca Junia dnia 23. w typographiej przeoświeconego w Bogu jego mości ojca Łazarza Baranowicza.... za jego błogosławieństwem przez wielebnego w Bogu ojca Joanicjusza Galatowskiego, archimandrytę Czernihowskiego Jeleckiego światu podane". (4°, 6 kart. нєнумер. + 362 стор. нумер.). — Такожъ сю книгу присвячено гетьманови Самойловичеви.

Въ Альфавитѣ наводить авторъ деякихъ еретикѣвъ въ порядку азбучнѣмъ. Именно появляются ся тутъ ось такіхъ еретики: Анаксаторасъ, Прусаки, Стойки, Сенека, Тертуліянъ, Ксерксесъ, ба й братъ-Славянинъ, ческій богатырь Жижка¹⁾. Зъ деякими важнѣйшими еретиками веде католикъ (православный) розмову, бажаючи ихъ навернути до вѣры правдивои.

Въ Альфавитѣ пише Галятовскій, що украинскій мужики на весѣлю або на якій забавѣ згадують про бога Лада, що въ честь Купала кладуть вѣнки на голову, опоясують ся квѣтами и травами, що скачуть черезъ огонь та на-вѣ-круги него танцюють, взявшись за руки и спѣваючи пѣсню купальскій... (стор. 303).

Въ кѣнци згадує авторъ, що якийсь злющій критикъ (Zoilus) напавъ на его „Ключъ“ и „Небо“, однакже не зъумѣвъ занапастити его литературну славу²⁾.

¹⁾ Анаксаторасъ, грецкій философъ, живъ въ 5. вѣцѣ передъ Христомъ. — Стойки були грецкій философы, що придержувалась науки Зенона. — Сенека, философъ римскій, живъ въ першѣмъ вѣцѣ еры христіаньскои. — Ксерксесъ, король перскій, въ V. вѣцѣ передъ рождествомъ Христовымъ хотѣвъ Грекѣвъ подолѣти, однакже они побороли его велику силу. — Тертуліянъ, славный писатель латиньскои церкви, що опѣсля попавъ ся въ ересь Монтаньску. — Янъ Жижка бувъ проподоыромъ Чехѣвъ въ войнахъ гуситскихъ (въ XV. вѣцѣ). Про-него пише Галятовскій отъ-се: „Žyžka, heretyk; umierając hetman czeski w testamencie napisał i Czechom rosказаł, żeby go z skory odarto po śmierci, a bęben z niej uczyniono; jeśli nieprzyjaciele do czeskiej ziemi będą przychodzić, żeby w ten bęben bębniono.... I według jego testamentu Czechowie z niego umarłego zdjęli skórę i s tej skory bęben uczynili“. (срор. 354. 355).

²⁾ „Taki pies jeden Zoilus, nazwany dla zazdrości swej i nieumiejętności, zęboma słów bluźnierskich gryzł „Klucz“ moj, ale nie ugryzł i zęby sobie połamał, ponieważ Klucz moj od wszystkich ludzi mądrych pochwalony jest i od wschodniej cerkwi katolickiej przyjęty

6. „Alkorañ Machometa od (Koheleta)¹⁾ Chrystusa zniszczony i w niwecz obrocony. Czernihow 1683“. (4°). Сю книгу присвячено Иванови и Петрови Олексѣевичамъ. — Въ „Алькоранѣ“ говоритъ авторъ про жизнь и науку Могамета и высказуе непохитну надбю, що Християне поборють Туркѡвъ.

7. „Fundamenta, na ktorých łacinnicy jedność Rusi z Rzymem fundują, według rzymskiej terazniejszej wiary nowej prawdziwemi odpowiedziami cerkwi wschodniej wywroczone i zniesione: jako fundamenta ciemnicy były poruszone modlitwą Pawła i Sylasa, o ktorých w dziejach Apostolskich cap. 16. napisano. Czernihow 1683“. (4°). — Авторъ дѣлитъ „фундаменты“ на двѣ части. Въ першѡй части вывертае бнѣ 30 фундаментѡвъ, на котрыхъ латиняне основують „еднѡсть“ Руси зъ Римомъ. Въ другѡй части поясняе „штурмы“, котрыми захѡдна церковь силюе всхѡдну до принятя униѣ.

8. „Sophia, mądrość, zbudowała sobie dom i ugruntowała siedm słupow (proverb. cap. 9), i mieszkając w tym domu rozmaite na świecie czyni cuda przeciw Aryanow, heretykow i już uczyniła, i przez wiel. o. Jo. Galatowskiego.... światu objawiła. W typogr. Czernihowskiej święto-Trojeckiej. R. 1686“. (4°, 26 карт.). — Въ сѣмъ творѣ выписуе авторъ 51 чудѡвъ зъ твору Баронія (Annales ecclesiastici)²⁾ и зъ рѡжныхъ житєйсей Святыхъ, доказуючи именно правду вѣры о пресвятѡй Троици противъ еретика Арія.

ochotnie i mile czytany bywa. Tenże pies na moje „Niebo“ szczekał, ale swoim szczekaniem wysokiemu Niebu nie zaszkodził“. (стор. 357).

¹⁾ Kohelath, слово єврейске (знач. проповѣдникъ), по грецки ἐκκλησιαστής, було назвою книги старого Завѣта.

²⁾ Baronius, славный историкъ церковный, выдавъ свѡй величый творъ („Annales ecclesiastici“) въ Римѣ 1589—1603. р.

6. Анто́нъ Радивилѣвскій, намістникъ печерского монастыря. Онъ придержувавъ ся того кружка дятера-турного, котрого душею бувъ Лазарь Барановичъ. Именно живъ въ приязни зъ Іоанникіємъ Галятовскимъ, котрый осматрювавъ его книгами и помагавъ ему печатати свои проповѣди. — Радивилѣвскій выдавъ два величезнѣй збѣрники проповѣдей:

1. „*Огородокъ Маріи Богородицы*“. Кіѣвъ 1676. р. (in folio, 28 + 1128 + 3 стор.). Присвящено Иннокентію Гизелю. — Въ сѣмъ збѣрнику находятъ ся проповѣди на всякій празники, на страсти Христовѣ и на деякій случаѣ¹⁾. Радивилѣвскій користувавъ ся очевидно „Ключемъ“ Галятовского и зложивъ свои проповѣди по-сля правилъ науки схоластичной. Наслѣдуючи отже своего провѣдника въ писаню слѣвъ церковныхъ скрѣплявъ онъ иногдѣ правду своихъ доказѣвъ казками зъ митологіѣ, анекдотами историчными и выслѣдами тогдѣшней физіологіѣ. Тѣлько-жь мѣжь такими казками а основною мыслію въ проповѣди часто нема нѣякои звязи, изъ-за чого моральна наука являє ся подекуды дивовижною²⁾.

¹⁾ На декотрѣй празники поставивъ авторъ по три и по чотыри проповѣди.

²⁾ Такъ и. пр. въ словѣ вторѣмъ „на пресвѣтлый день Воскресенія Господа Бога и Спаса нашего Іисусъ Хрѣста“ пише Радивилѣвскій отъ-се: „Коли народился Антонинусъ Гета, кокошъ зиссла яйце пурпуровой фарбы, которое гды братъ его Бассіанусъ яко бы играючи упущенное на землю збилъ, Юлія matka заволала: Ахъ проклятый братоубійце, брата твоего забилес! что ся потымъ и стало, бо его на лонѣ матки забилъ. Пурпуровое червоное яечко и мы тепер под часъ Воскресенія Хрѣстова, отражающего насъ, гды пѣтуемъ на знакъ надѣи о пришлой по общемъ нашемъ воскресеніи славу небесной вѣчной, стерегчися маемъ пилю, абымы его не упустили на землю; то есть: абымы надѣи

2. „Вънецъ Христовъ зъ проповідій недельныхъ акъ зъ цвѣтовъ рожаныхъ на украшеніе православно-каволи-ческой святой восточной церкви сплетеный“. Кієвъ 1688. р. (fol. 20 + 543 карт.). — Авторъ присвятивъ єї проповіді царевичамъ Иванови и Петрови Олексѣевичамъ и царѣвнѣ Софіи. Одакъ звертає ся до „чителника“ и поясняє, чому сєєя книга зове ся „Вънцемъ Христовымъ“. Онъ признає ся, що назвавъ єѣ такъ по сѣй причинѣ, щобъ Христіане читали єѣ зъ ббольшою охотою, подобно якъ лѣкарѣ заправляють цукромъ свои лѣки, чтобы недужій тымъ радше ихъ заживали. Онъ гадає отже простодушно, що за єго книжку возьмуть ся читцѣ, якъ побачать заголовокъ, нагадуючій рожеві цвѣты. Крѣмъ оповѣданъ историчныхъ находимо тутъ такожъ казки зъ Метаморфозъ Овидія и байки Езопові. Хоча же авторъ намагавъ ся писати свои проповіді пѣсля науки Галятовского, то не зъумѣвъ зрѣвнатись зѣ своимъ талантливымъ провѣдникомъ. Радивилѣвскій бавивъ ся часто пустою фразеологією и списувавъ свои проповіді поганимъ, макароничнымъ языкомъ.

7. Симеонъ Полоцкій¹⁾. Про житє сєго грамотія до переселєня въ Москву майже нѣчого не знаємо. На прѣзвище звавъ ся бнѣ Петровскимъ, а бѣдъ гѣрода Полоцка, зѣ-бдки прибувъ у столицю московску, названо

нашей не утратили чрезъ пристрастіє до земныхъ пощей; бо если такъ-унустимъ тую надѣю нашу, о которой Апостоль: Унованіємъ бо спасохомєи: власне то на лонѣ маткѣ нашей церкви забємо брата плоти нашей, духа“. (стор. 14).

¹⁾ Про Симеона Полоцкого пишемъ тутъ дещо изъ-за того, що бувъ Ївлорусомъ, а Ївлорущина уважає ся нарѣчіємъ мовы (мало)русской. — Ёго литературну дѣяльність оцѣнивъ хорошо Микола Костомарѣвъ („Русская исторія въ жизнеописаніяхъ...“, т. II, стор. 396—420).

его Полоцкимъ. Мабуть родивъ ся въ 1628. р. и вчивъ ся въ коллегіи Кіівскій підъ проводомъ Лазаря Барановича. Опбсѣя навѣстивъ деякій польскій школы и вернувши въ Бѣлорусь до своєї батьківщини, постригъ ся въ черцѣ. Царь Олексій Михайловичъ познакомивъ ся зъ нимъ въ Полоцку при походѣ на Лифляндію. Полюбивши Симеона за его ученбсть, склонивъ его царь поѣхати въ Москву. Въ 1664. р. молодой чернецъ прибувъ дѣйстно въ той городъ и оселивъ ся въ Спаскомъ монастырѣ зб своєю челядію. Ему казали давати зъ царского двора харчъ и иншій прожитокъ, а по-за-якъ въ дворѣ часто забували додержувати обѣтницѣ, то Полоцкій бувъ неразъ приневоленный, просити царя, щобы ему выдавано тее, щб до житя було потрѣбнымъ. Крбмъ прожитку для себе и для своєї челяди просивъ такожъ, щобы ему выдавали дрова на зимову студѣнь и обрбкъ для его коній. Такъ отже безъ перестанку нагадувавъ про себе на дворѣ, кланявъ ся царице, писавъ похвальні вѣршѣ, и добивъ ся таков ласки, що ставъ учителемъ царевича Федора (1672).

Полоцкій зашенивъ въ Москвѣ просвѣту захбднои Европы, познакомивъ отже еѣ зб схоластерією и драматичными мистеріями. Вже передше переселивъ ся въ Москву зъ Кієва Епифаній Славинецкій, и ширивъ свѣтло науки въ городѣ, де майже нѣякои не було просвѣты¹⁾.

¹⁾ Епифаній Славинецкій бувъ першимъ ученымъ Украинцемъ, щб пбсля сполученя Украины зъ Москвою переселивъ ся въ столицю царску. Онъ бувъ спершу черцемъ брацкого монастыря въ Кієвѣ. Московскій бояринъ Федбръ Михайловичъ Ртищевъ спонукавъ его и деякихъ иншихъ черцѣвъ покинути Кієвъ и занести въ Москву свѣтло науки. Епифаній бувъ мужъ класично образованый и вызначувавъ ся вдачею вельми симпатичною. Тому-то полюбивъ его патріархъ Никонъ и хбснувавъ ся его радою при справленю книгъ церковныхъ. Навпередъ перело-

За проводомъ Славинецкого перейшли въ Москву ще иншій ученій Українцѣ, лишаючи свою батьківщину, зруйновану войною домовою и нападами сусѣднихъ ворогѣвъ.

Полоцкій знавъ литературу польску и залюбки читавъ поезіѣ Миколы Рея та Яна Кохановского. На дворѣ царскѣмъ вдѣявъ бѣ справдѣшній переворотъ въ давнѣмъ неподвижнѣмъ церемоніалѣ и зъ царѣвною Софією бавивъ ся поезією та релігійными драмами въ невеселѣмъ Кремлі, не зважаючи на теє, що патріархъ Іоакимъ підозрѣвавъ въ нѣмъ прихильника єзуитѣвъ. Полоцкій придбавши собѣ ласку царску, не боявъ ся патріарха, хочъ той его клявъ-проклинавъ и заказавъ ему въ церквѣ проповѣдати¹⁾. Ба, Полоцкій намовлявъ царя

живъ бѣ творы декотрыхъ святыхъ отцѣвъ; надруковано-жъ сѣ переклады въ Москвѣ 1664. и 1665. року. Опѣсля переклавъ зъ тексту грецкого правила апостольскій, правила вселенскихъ и мѣцевыхъ соборѣвъ, Номоканонъ Фотія, Космографію та й переводивъ дещо зъ текстѣвъ латинськихъ. Всѣ тѣ переклады остаютъ ся досѣ въ рукописи. Славинецкій зладивъ одтакъ „Полный Лексиконъ греко-славено-латинскій“ и „Филологическій Лексиконъ“. Въ сѣмъ другѣмъ лексиконѣ збравъ бѣ одвѣтній мѣсяцъ зъ грецкихъ отцѣвъ церковныхъ для поясненія св. письма. А вже-жъ и тыхъ лексиконѣвъ досѣ не надруковано. Не выдано такожъ его проповѣдій, котрі мають прикмету ученихъ диссертаций. Славинецкій займавъ ся такожъ новымъ перекладомъ Библіѣ та вѣпѣвъ перевести тільки „Пятикнижіє“ и Новый Заветъ. Въ Москвѣ живъ бѣ двадцять шість лѣтъ: спершу сидѣвъ въ Преображенской Пустыни, де вчивъ дѣтей; опѣсля царь поставивъ его головнымъ справщикомъ московскои друкарнѣ, а наконецъ патріархъ Никонъ перевѣвъ его въ Чудѣвъ монастырь, де ставъ учителемъ въ школѣ патріаршої. Бѣ умеръ въ 1675. р.

¹⁾ Полоцкій ставъ першій въ Москвѣ говорити въ церквѣ свои проповѣди, идучи въ сѣй справѣ слѣдомъ за українськими священниками, котрі своимъ землякамъ звѣщали слово Боже зъ-памяти. Патріархѣви Іоакимѣви не подобалась така новѣсть:

Федора Олексѣевича, установити въ царствѣ московскѣмъ чотырохъ патріархѣвъ, перенести патріарха Іоакима въ Новгородъ, а патріарха Никона, которого въ 1667. р. скинено зъ престола, поставити въ Москвѣ Папою¹⁾. — Онъ умеръ 25. сернія 1680. р.

У Полоцкого не було творчого духа, не було й глибокои науки, якою бдзначавъ ся Славинецкій, однакже знавъ бнъ богато и бувъ неначе ходячою енциклопедією. Про-те й его письменнй творы не мають великои стѣйности литературнои, хочъ авторъ намагавъ ся надати имъ прикмету великои учености.

Изъ творѣвъ Полоцкого напечатано лишъ 6 книгъ. Важнѣйшими суть отъ-сей:

1. „*Жезль правленія, утвержденія, наказанія и казненія*“. Москва 1668. (in folio, 4 + 151 карт.). Се естъ книга полемична, писана противъ раскольниковѣвъ²⁾.

2. „*Объдъ духовный*“. Москва 1676. (выпущено

въ московскихъ бо церквахъ вѣльно було читати народови такй науки, щѣ були выбранй зъ творѣвъ Златоустого й иншихъ Отцѣвъ и котрй выдано пѣдъ доглядомъ патріархѣвъ та духовного собора.

¹⁾ „Словарь историческій о бывшихъ въ Россіи писателяхъ духовнаго чина гр.-росс. церкви“, Томъ II. С.-Петербург. 1827., стор. 213.

²⁾ Секта раскольниковѣвъ сягае своимъ зачаткомъ до часѣвъ Никона. Коли сей енергичный патріархъ около 1660. р. подававъ церквамъ исправленй, новй книги, а велѣвъ ѳдбирати старй книги богослужебнй, котрй зъ тьмою похибокъ выпечатано за патріарха Іосифа, то часть православного духовенства заворушилась противъ такои новости и розпустила мѣжь народомъ тую вѣсть, щѣ Никонъ естъ еретикомъ. Головными речниками расколу церковного були священники Лазарь и Микита Пустосвятъ. Противъ нихъ выступивъ Полоцкій въ свой полемичной книзѣ „*Жезль правленія*“. Вже въ XVII. вѣцѣ подѣлились раскольники на Поповцѣвъ и Безпоповцѣвъ, а опбсля роздрились въ богато иншихъ сектъ.

въ свѣтъ 1681. р. — fol. 2 + 20 + 688 карт.). Се есть збѣрникъ проповѣдій на всѣ недѣли въ роцѣ и на свята подвижнѣи. Царь Федѣръ Олексѣевичъ выславъ сю книгу въ дарѣ Гизельови, Барановичеви, архимандриту Варлаамови Ясиньскому и гетьманови Иванови Самойловичу.

3. „*Вечеря духовная*“. Москва 1683. (fol. 1 + 10 + 522 + 182 карт.). Въ свѣмъ збѣрнику находятъ ся проповѣди на свята неподвижнѣи Господскѣи и Богородичнѣи, на празники деякихъ святыхъ и такожь науки на всякѣи случаѣ.

Оба тѣ збѣрники проповѣдій, Обѣдъ духовный и Вечерю духовну, осудивъ патріархъ Іоакимъ, уважаючи ихъ книгами „новотворными“. Проповѣди Полоцкого повнѣи схолястичного пустословія, одвѣтно реторичнымъ вимогамъ того часу¹⁾. Въ одной изъ проповѣдій на Рѣздво Христове именемъ вселенскихъ патріархѣвъ, щѣ зѣхались тогдѣ въ Москвѣ, звертае ся авторъ до царя зъ просьбою, щѣбъ заводивъ школы грецкѣи, славянскѣи та иншѣи, щѣбы збиравъ „снудеовъ“ (студентѣвъ), глядѣвъ добрыхъ учителѣвъ и старавъ ся всѣхъ „честью поощрити на трудолюбіе“. Въ збѣрнику „Вечеря духовная“ важнѣи суть „поученія противъ суевѣрій“. Полоцкѣи нерадо поглядае на всякѣи народнѣи игрища, въ котрыхъ добачае останки колишнього поганства; такъ дорѣкае онѣи скаканю черезъ огонь и осуждае якѣсь гойданки, щѣ звались „рѣли“ (по-украиньскѣи „релі“).

4. „*Псалтирь риемоторная*“. Москва 1680. (fol. 9 + 139 + 18 карт.). Видячи, щѣ на Русѣи залюбки

¹⁾ Въ проповѣди на Рѣздво Христове Полоцкѣи каже мѣжь иншимъ отъ-се: Слово стало плотію, а плоть трава, бо сказано: человекъ яко трава. Такъ отже Христосъ, родившійся и ставшій человекомъ, ставъ травою, „да мы скоти ту траву, то сѣно духовное ядуще отъ внутри таймаго въ немъ слова воспріимемъ слово совершенное или разумъ“. (Порѣви. „Русск. истор. въ жизнеопис. ея главн. дѣят.“ Н. Костомарова, т. II., С.-Петербург. 1886; стор. 407).

читано польску псалтырь въ перекладѣ Яна Кохановскаго, Полоцкій зложивъ псалмы Давидовѣ силлябичными вѣршами въ мовѣ церковно-славянскѣй¹⁾, думаючи, що бдверне своихъ землякѣвъ бдѣ читаня твору чужого. Свѣй перекладъ призначивъ бнѣ на те, щобы православный христіане читали або спѣвали псалмы дома, и тому-то до поодинокихъ псалмѣвъ приложивъ такожь ноты. Хоча сей перекладъ псалмѣвъ уважавъ ся слабымъ переспѣвомъ псалтыри Давидовою, то въ XVII. и XVIII. вѣцѣ любувались нимъ люде письменнѣ, ба и славный Домоносовъ, творецъ литературного языка російскаго, читавъ радо сей поетичный творъ Полоцкаго.

Межъ тими творами Полоцкаго, що остали ся въ рукописи, выначують ся слѣдующіе:

1. „Вънець въры католическія, на основаніи символа святыхъ апостолъ изъ различныхъ цѣтѣвъ богословскихъ и прочихъ соплетенный“. Полоцкій уплѣвъ сей вънець въ 1670. р., але патріархъ Іоакимъ знищивъ всю красу словесныхъ его цѣтѣвъ. Той строгій инквизиторъ, що проклявъ письменнѣ творы Ставровецкаго, Петра Могилы, Гизеля, Барановича, Галатовскаго и н., осудивъ такожь „Вънець въры“ Полоцкаго и про-те авторъ не мѣгъ сен своєю книги выпечатати. Въ сѣмъ творѣ выложивъ бнѣ въ системѣ догматику церкви православної и заявивъ наклонъ до діалектичныхъ выкрутасѣвъ, завдаючи чита-

¹⁾ Порѣвн. перекладъ псалма 90.:

„Иже въ помощи Вышняго вручится,
Въ кровѣ небеснаго Бога водворится;
Господу речеть: Заступникъ мой еси,
Ты ми надежда, живой на небеси.
Онъ мя изъ сѣти ловящихъ избавить,
Слово мятежно далече отставить;
Плещма своими будетъ осыятъ,
Крылы своими отъ бѣдъ защищать...“

телямъ мѣжь иншими ось-такіъ питаня: „Чому Христось родивъ ся въ мѣсяци грудню?“ „Чи мѣгъ Христось говорити заразъ по своѣмъ рѣздвѣ?“ „Чому Исуса пригвоздили до хреста чотырма, а не трома гвоздями?“ и т. и. Полоцкій писавъ багато про сотворене свѣта, про грѣховный упадокъ чоловѣка и про конецъ свѣта. Онъ думавъ, що Адамъ зъ Евою жили въ раю тѣлько три години, и що о шестѣй годинѣ згрѣшили; тому й Спасителя распято на хрестѣ о годинѣ шестѣй. Одаткъ автора займавъ вельми антихристѣ, котрый, по его думцѣ, при кѣнци свѣта въ Вавилонѣ царствовати буде три роки зъ половиною. Страшный судъ бѣбуде ся въ Йосафатовѣй долині коло Єрусалима пѣдъ горою Єлеонскою. Та зновъ насуває ся ему питане: „Якъ же зможе помѣститись такъ багато воскресихъ людей на такѣмъ малѣмъ просторѣ?“ Полоцкій рѣшає й се питане, кажучи, що часть судженихъ стояти буде на воздухѣ верстами одини надъ другими, а низшій на земли, изъ-за чого всѣ въ тѣй долині помѣстять ся.

2. *„Катихизисъ или вопросы и отвѣты катехетическіе о вѣрѣ христіанскоѣ, надеждѣ и любви“*. Авторъ написавъ сю книгу въ 1671. р. и за свѣй трудъ дѣждавъ ся проклятетва патріаршого. Онъ говорить тутъ про всѣлякыя забобоны своихъ землякѣвъ; они бо держали у себе и носали на собѣ рѣжніи карточки, уважаючи ихъ лѣкомъ противъ горячки та иншихъ недугѣ. Полоцкій называє забобономъ тогдѣшній звычай ворожити щасте або нещасте изъ стрѣчи зъ деякими людьми або звѣрятами. При четвертѣй заповѣди замѣчає, що паны тратять цѣлыи днѣ на ловахъ, що ихъ жены и дочки гайнують цѣлыи ранокъ на марну прикрасу свого тѣла, що ремѣсники проводятъ днѣ святочніи въ пиянствѣ. Особливо дорѣкає танцямъ, звычайній забавѣ простого люду въ свята

и каже, що сеся забава взяла починъ бдѣ бѣса, бо бнѣ привыкъ вертѣти ся кругомъ, и т. и.

3. *Римологіонъ* або *Стихословъ*. Се єсть збѣрникъ стихѣвъ похвальныхъ, привѣтѣвъ, епистолъ и пѣсень на празники. Мѣжъ сими стихотворами находить ся панегирикъ царевѣ Олексѣевѣ Михайловичу пѣдъ заголовкомъ: „Орелъ російскій въ солнцѣ представленный“. Найважнѣйшіє суть однакже двѣ релігійні драмы, а то одна комедія „о блудномъ сынѣ“, и одна трагедія „о Навуходоносорѣ, о тельцѣ златомъ и о трехъ отрокахъ въ пещи“¹⁾. Цѣлу книгу, обіймаючу 95 статей, присвятивъ Полоцкій царевѣ Олексѣевѣ, однакже не встигъ єи выпечатати.

4. „*Вертоградъ многоцвѣтнй, пользы ради душевныя православныхъ Христіанъ насажденный*“. Се єсть збѣрникъ моральныхъ стихотворѣвъ, зложеный авторомъ въ 1678. роцѣ. Въ загалѣ заявивъ Полоцкій майже таку пристрасть ко вѣршованю, яка була у Барановича; тѣлько-жь у Полоцкого не було таланту до поезіѣ, мѣжъ-тымъ коли поетичні творы Барановича визначувались гуморомъ и легкостію въ римованю²⁾.

¹⁾ Гляди статью: „Литература релігійно-драматична“.

²⁾ Въ вѣршахъ своихъ высказавъ Полоцкій мѣжъ иншими правилами такожъ тогдѣшній поглядъ на вихованє дѣтей:

„Плевелы отъ пшеницы жезлъ твердъ отбиваетъ,
Розга буйство изъ сердець дѣтскихъ проганяетъ.
Родителямъ древяный жезлъ буди на чада,
Да не страждутъ жезлѣзна отъ суди града.
Уне въ дому древянымъ въ дѣтствѣ оны бити,
Неже возросшихъ градскимъ желѣзомъ казнити.
Моисій донележе жезлъ въ рудѣ си держаше,
Нечто ино, точію жезлъ древяный баше;
Єгда же поверже, въ змія превратися,
Даже и Моисій его зѣло устрашися:

8. Дмитро Туптало Ростовскій¹⁾. Онъ родивъ ся въ мѣстечку Макаровѣ, 50 верстовъ одъ Кіева, правобѣчъ Днѣпра въ мѣсяці грудню 1651. р. Въ хрещенію названо его Даниломъ. Отець его, Сава Григоровичъ Туптало, бувъ сотникомъ козацкимъ и въ довгій своій 103-лѣтній жизни бачивъ всѣ важнѣйшія подѣлы въ исторіи розвою козацтва. Свого сына Данила виховувавъ Сава бережливо, а коли пзъ-за вѣйны домової трудно було спокійно вчитись, то отець велѣвъ 17-лѣтньому синові вступити въ Кирилѣвскій монастирь (1668), де онъ постригъ ся въ черць и принявъ имя Дмитра. Въ 24. роцѣ житя (1675) въ Густиньскѣмъ монастирѣ Барановичъ посвятивъ его на іеромонаха. Вже тогдѣ бувъ Дмитро знаменитымъ проповѣдникомъ и про-те запрошувано его на-в-переймы въ рѣжній мѣста Литвы, Бѣлоруси и Украины, щобъ въ часѣ усобиць здвигавъ примученыхъ людей зъ недолѣ словомъ Божиимъ.

Гетьманъ Самойловичъ намовивъ его осѣсти въ Батуріяѣ, де небавомъ поставлено его игуменомъ. Барановичъ полюбивши его пожелавъ ему карієры въ іерархіи сими словами: „Вы звете ся Дмитромъ, и тому бажаю вамъ не тѣлько игуменства, але й митры. Нехай Дмитро

Тако аще на чада жезлъ въ рукахъ бываетъ
Отчихъ, наказанія жезлъ онъ пребываетъ,
Не могущъ умертвити. Аще же пустится
Изъ руку, тогда въ змія люта претворится;
Абѣ бо ко грѣхѣмъ чада ся склоняють
И тѣми уязвлени бывше умирають“.

(Порѣви. „Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ“. Сочиненіе С. Соловьева. Томъ XIII. Изданіе второе. Москва 1870; стор. 182. 183.).

¹⁾ Про литературну дѣяльність Дмитра Ростовскаго гляди статью Костомарова и. з. „Ростовскій митрополитъ Димитрій Туптало“ („Русская исторія въ жизнеописаніяхъ....“, стор. 519—563.).

дѣстане митру¹⁾. А вже-жъ слѣдующого року покинувъ Дмитро игуменство и пѣшовъ въ Кіѣвско-печерску Лавру, де его радо принявъ архимандритъ Варлаамъ Ясиньскій. Тутъ ставъ Туптало укладати збѣрнику Житій Святыхъ, се-бѣ-то „Четіи-Миней“.²⁾ Написавши одну четвертину своихъ Миней просивъ бѣть благословенія у патріарха Іоакима на печатане. Не могучи же дѣждатись того благословенія, Дмитро бѣдавъ свои Миней въ друкарню печерской Лавры (1689). Сесю першу книгу Миней Лавра присвятила царямъ Иванови и Петрови Олексѣевичамъ и царѣвнѣ Софіи Олексѣевнѣ. Патріархъ дѣзнавшись про тую самоволію черця ставъ ему дорѣкати и домагавъ ся перепечатанія деякихъ мѣсць, та й заказавъ дальше печатати Миней безъ его дозволу. Але Дмитро, поѣхавши въ Москву, умѣвъ подобатись Іоакимови, котрый уже позволивъ ему довести дѣло до кѣнця. Повернувши на Украину, Дмитро писавъ дальше Житія Святыхъ, и ѣдтакъ наслѣдникъ Іоакима, патріархъ Адріянъ, не тѣлько не спинявъ печатанія, але поставивши Кіѣвскимъ митрополитомъ печерского архимандрита, Варлаама Ясиньского, просивъ его, щобы пѣдпомагавъ Дмитра въ его великомъ трудѣ. Опѣсля бувъ Туптало игуменомъ въ Глуховскѣмъ монастырѣ (1694), а наслѣдникъ Барановича, Иванъ Максимовичъ, покликавъ его въ Чернигѣвъ и поставивъ архимандритомъ Бѣлцкого монастыря. Дмитро не перестававъ говорити проповѣди и писати Миней

¹⁾ Въ сихъ шутливыхъ словахъ Барановича бачимо игрушку слѣвъ.

²⁾ Четія-Миней, грец. *μηναιον*, означае книгу до читанія (кор. чѣт), розложену по дванацяти мѣсяцямъ (грец. *μην*). Сей творъ зове ся Четіями-Минейми малыми супротивъ Четіихъ-Миней великихъ, котрій зложивъ московскій митрополитъ Макарій въ XVI. вѣцѣ.

Опѣсля перенесено его въ Новгородско-Сѣверскій Спаскій монастырь и тутъ (1700) скѣнчивъ ѡнъ третю четвертину своихъ Минеи.

Опѣсля царь Петро В. поставивъ Дмитра (1701) митрополитомъ Тобольскимъ на Сибири; однако ново-именованный архіерей бувъ слабого здоровья, тому тяжко приходилось ему ѣхати въ далеку пѣвнѣчну сторону. Тогдѣ знемагавъ ѡнъ тѣломъ и духомъ. Петро, дѣзнавшись про его турботу, самъ приѣхавъ до него, и замѣтивъ, що Дмитро бѣльше сумный, нѣжь недужный. Дѣзнавшись ѡдѣ него, що ѡнъ боить ся ѣхати въ Сибирь, и що радъ бы вже разѣ скѣнчити житєписи Святыхъ, сказавъ ему царь: „Лиши ся въ Москвѣ!“

Такъ отже живъ Дмитро въ Москвѣ, де зближивъ ся до своего земляка Степана Яворского, що бувъ тогдѣ „блюстителемъ“ (завѣдателемъ) патриаршого престола¹⁾.

¹⁾ Степанъ Яворскій родивъ ся 1658. р. у Львовѣ. Коли бувъ дѣтвомъ, родители его переселились на Украину въ Пѣжнѣ. Учивъ ся ѡдтакъ въ Кіевѣ пѣдъ проводомъ Варлаама Ясиньского въ печерскѣмъ монастырѣ, а потѣмъ въ Могиланьской коллегіи. Опѣсля Ясинскій выславъ Яворского на науку до деякихъ польскихъ шкѣлъ. Коли вернувъ ся на Украину, заявивъ талантъ поетичный и одержавъ титулъ „poëta laureatus“. ѡдтакъ постригъ ся въ черцѣ и ставъ славнымъ проповѣдникомъ церковнымъ. Въ коллегіи, що звала ся академією, поставлено его учителемъ и першимъ префектомъ. Въ 1697. р. выбрано его игуменомъ Кіевского Миколаївского монастыря, а въ 1700. р. митрополитъ Ясинскій пѣблавъ его въ Москву, до скоро подобавъ ся царевѣ Петровѣ Великому. Въ тѣмъ-самѣмъ роцѣ поставлено его митрополитомъ Рязаньскимъ, а въ 1702. р. именовано его патриаршимъ администраторомъ, ексархомъ и „блюстителемъ“ патриаршого престола. Тогдѣ бувъ ѡнъ такожъ протекторомъ славянсько-грецко-латиньской академіи въ Москвѣ. Своєю епархією навіщавъ ѡнъ рѣдко, та живъ въ Москвѣ и Петербургѣ при цари Петрѣ. Коли ѡкрыто св. Синодъ (1721), поставлено Яворского

Въ сѣчню 1702. р. царь Петро поставивъ Дмитра митрополитомъ Ростовскимъ. Въ Ростовѣ скѣчнивъ онъ свою многолѣтню словесну працю и доживавъ свого вѣку. Послѣдню четвертину Четій-Миней напечатано 1705. року въ печерскѣй Лаврѣ.

Дмитро Ростовскій засновавъ въ Ростовѣ духовну школу або семинарію и велѣвъ студентамъ представляти религійнѣ драмы, якѣ написавъ на Украинѣ. Тою школою займавъ ся онъ по-батькѣвски и часто подававъ самъ науку „спудеямъ“, бо хотѣвъ усунути крайне неучтво тамошняго духовенства. Такого доброго, смиренного и ученого владыку полюбили въ Московщинѣ люде письменнѣ и неписьменнѣ и слухали радо его церковныхъ проповѣдій. Въ духовнѣмъ своѣмъ завѣщаню, писанѣмъ два роки передъ смертію, Дмитро выразивъ ся про себе осьтакъ: „Одъ бѣсѣмнацятаго року ажъ близько до гробу я не збиравъ нѣчого, крѣмъ книжокъ; у мене не було нѣ золота, нѣ сѣрѣбла, нѣ злишньої одежѣ. . . . Нехай нѣхто не трудить ся глядѣти по менѣ якихъ-небудь складѣвъ“. Онъ умеръ въ Ростовѣ 27. жовтня 1709. р. въ 58. роцѣ житя. Синодъ признавъ Ростовскаго святымъ (1757), а на новѣй сѣрѣбнѣй домовинѣ его замѣщено надписъ зъ одвѣтнимъ стихомъ Ломоносова. Библіотеку его бдославъ Степанъ Яворскій въ Москву, а власноручнѣ рукописи по завѣщаню покійника положено замѣсць подушки підѣ голову мерця въ домовинѣ.

президентомъ того збору. Умеръ въ Петербурзѣ (1722) въ 65. роцѣ житя. — Яворскій бувъ вельми нетерпимый супротивъ тыхъ Москвичѣвъ, котрѣ приняли вѣру Кальвиньску. Онъ скликавъ (1714) соборъ церковный въ Москву, на котрѣмъ деякихъ еретикѣвъ, щѣ не хотѣли вернутись до православія, передавъ клятвѣ-анатемѣ. Головинимъ его творомъ єсть Камень вѣры, щѣ надруковано въ Москвѣ 1728. 1729. р. и въ Кієвѣ 1730. р.

Ростовскій заявивъ вельми плѣдну литературну дѣяльність. Ёго творы суть справдѣ выслѣдомъ глубокой учености и читають ся досыть плавно, хочъ авторъ намагавъ ся писати языкомъ церковно-славянскимъ. Зажитя свого выдавъ онъ отъ-сей творы:

1. „Четин-Миней“ с. в. житєписи Святыхъ. Ростовскій выдавъ ихъ въ чотырохъ четвертинахъ, а въ двацати мѣсячныхъ частяхъ — по числу мѣсяцѣвъ въ роцѣ. Першу четвертину (на вересень, жовтень и падолистъ) надрукувавъ въ 1689. р. (fol. 10 + 657 карт.); другу четвертину (на грудень, сѣчень и лютый) выдавъ въ 1695. р. (fol. 5 + 765 карт.); третю четвертину (на мартъ, квѣтень и май) зладивъ въ 1700. р. (fol. 1 + 676 карт), а послѣдню четвертину (на червень, липень и серпень) надрукувавъ въ 1705. р. (fol. 1 + 790 карт.). Вѣсь чотыри четвертины выпечатано въ Кіѣвскѣй печерскѣй Лаврѣ. Друге выдане сихъ Миней надруковано такожъ въ Лаврѣ 1711. 1714. 1716. и 1718. р. Трете выдане зъ поправками вийшло въ Москвѣ 1759., а четверте опять въ Москвѣ 1767. р. И опбсля неразъ ще печатано тѣ житєписи въ Москвѣ и Кієвѣ.

Четин-Миней Ростовского зовуть ся малыми супротивъ великихъ Миней, котрі въ XVI. вѣцѣ выдавъ митрополитъ Макарій. Жерелами Миней Дмитровыхъ були: Житія Святыхъ Симеона Метафраста, византійского писателя X. вѣку, великій Четин-Миней митрополита Макарія, Дѣянія Святыхъ (Acta Sanctorum) въ выданю Боллиндистѣвъ¹⁾ и Житія Святыхъ (Vitae Sanctorum) Лав-

¹⁾ Боллиндистами зовуть ся езуиты въ Антверпін, котрі списують Житія Святыхъ. Они зовуть ся по имени першого основателя сего величюного дѣла. Се бувъ езуитъ, Іоаннъ Боллиндъ (1596—1665), щѣ пѣдъ заголовкомъ „Acta Sanctorum“ ставъ выдавати житєписи Святыхъ. Выдаваннцтво сихъ житєписей доси не довершило ще свого дѣла.

332
рентія Сурія, що живъ въ XVI. вѣщѣ. Своими Минсями Ростовскій прислуживъ ся чи-мало письменнымъ Украинцямъ, котрѣ, утративши майже всѣ литературні памятники въ лихолѣтїю татарскѣмъ и въ войнахъ зъ Литвою та Польщею, користувались неразъ легендами польскими и латинськими, якѣ не були згбдні зъ духомъ православія. Такъ отже довершивъ Дмитро тев велике дѣло, котре Петро Могила й Иннокентій Гизель були розпочали, однако за-для всѣлякихъ перепонъ не могли зъ нимъ упоратись.

2. „*Руко орошенное*“. Чернигѣвъ 1680. 1683. 1691. 1696. 1697. и 1702. р. Въ сѣй книзѣ находятъ ся оповѣданя про чуда бдѣ образу Богородицѣ въ Єлецкѣмъ Чернигѣвскѣмъ монастырѣ. Зладивши се писанє въ Чернигѣвъ, Дмитро додавъ до него деякѣ проповѣди и моральнѣ науки. Лазарь Барановичъ помѣстивъ въ „*Рунѣ*“ декотрѣ своя стихотворы и занявъ ся печатанємъ сєй книги въ Чернигѣвъ 1680. р.

Иншѣ письма Ростовского выдано по его смерти. Важнѣйшими зъ по-мѣжъ нихъ суть отъ-сѣ:

1. „*Алфавитъ духовный или увѣщанія по письменамъ алфавитнымъ начинаемыя*“. Се суть моральнѣ науки, якѣ авторъ ще на Украинѣ въ 33 главахъ списавъ; выпечатано же той Алфавитъ въ Кієвѣ ажъ въ 1710. и 1713. р., та й пбзнѣйше друковано его неразъ въ рбжныхъ городахъ.

2. „*Розыскъ о расколынической Брынской вѣрѣ*¹⁾“, *о ученіи и дѣлахъ ихъ*“ въ 3 частяхъ. Въ першбѣй части доказує ся, що вѣра росколыниковъ не єсть правдива, въ другбѣй —

¹⁾ Брынською назвавъ Дмитро росколыничу вѣру за-для сего, що росколыники скрывались именно въ Брынськихъ або Брыньскихъ лѣсахъ.

що „ученіє ихъ душевредно“¹⁾, а въ третій часті визнають ся ихъ дѣла, котрі Богу не можуть подобати ся. Въ сѣмъ писаню въ першій разъ вычислено всѣ секты раскольникѣвъ и высказано блуды кождої. — Авторъ зладивъ сей творъ въ 1709. р., однакже книгу випечатано ажъ по єго смерті: именно въ Москвѣ 1745. 1755. и 1762. р., въ Кієвѣ 1748. р., и опѣсля ще часто друковано той „Розыскъ“ въ Москвѣ та въ Кієвѣ.

3. „*Діаріушъ*“ с. є. дневніи записки. Они писаніи въ мовѣ (мало)рускѣй, котрою корыстувались Кіївскіи грамотѣ. Н. Н. Бантышъ-Каменскіи переклавъ сей Діаріушъ на языкъ російскіи, випечатавъ же єго Новиковъ въ „Древней російской Вивліюєицѣ“ (въ С.-Петербургѣ), а потѣмъ окремо въ 1781. р.

4. „*Лѣтописъ келійная*“. Въ сѣмъ творѣ крѣмъ исторіѣ библійної (до 3600. р. ѡдъ сотворєня свѣта) находятъ ся ще богословскіи розпраны и дослѣды хронологичніи. Выдано єю книгу въ Москвѣ 1784. р. и въ Петербургѣ 1796. р. Въ сѣмъ другѣмъ выданю зъ 1796. р. находятъ ся такожъ Житіє и Завѣщаніє Дмитра.

Деякіи творы Ростовского остались доси въ рукописи. Годять ся спомнути про сїи писаня:

1. „*Лѣтописъ або сборный хронографъ о началѣ славенскаго народа*“.

2. „*Лѣтописаніє краткое*“. Се суть таблицѣ синхроничніи, показуючіи Царгородскихъ цѣсарѣвъ и патріархѣвъ, деякихъ еретикѣвъ, и такожъ царѣвъ и патріархѣвъ Московскихъ. Обѣ сїи рукописи находятъ ся мѣжь манускриптами Александро-Невской академіи.

¹⁾ Въ другѣй часті „Розыска“ авторъ критично доказує хибность рѣжнихъ наукъ раскольникѣвъ. Головне лихо, по думцѣ Дмитра, въ тѣмъ, що они ледво що умѣють читати и писати, а вже й уважають себе великими богословами и учителями вѣры.

3. Релігійні драми : а) *Рождество Христово* ; б) *Воскресеніє Христово* ; в) *Грѣшникъ кающійся* ; г) *Есфирь и Агафферъ* ; д) *драма Успенская* ; е) *драма Димитрієвская*¹⁾.

Литература апокрифична.

Въ сѣмъ періодѣ литература апокрифична мимо казавъ іерархѣвъ ширилась що-разъ бѣльше не тѣлько мѣжъ книжниками, але й мѣжъ людомъ неписьменнымъ. Зрѣсть сєи литературы змѣгъ ся именно по причинѣ недостачѣ просвѣты мѣжъ людомъ и за-для нетерпимости церкви супротивъ всякихъ ліберальнѣйшихъ проявъ на поли письменности рускои. Та-жъ патріархъ Іоакимъ осуджавъ-проклинавъ не тѣлько творы схолястикѣвъ Кіѣвскихъ, але й книги святого Дмитра Ростовского. Конечнымъ наслѣдкомъ такого тероризму було скриванє словесныхъ творѣвъ передъ властію церковною²⁾ и плеканє поетичного свѣтогляду, котрый зовсѣмъ ѡдѣокромивъ ся ѡдъ каноничной поваги церкви православной. Тому-то словеснѣсть апокрифична, щѣ первѣстно основувалась на казкахъ далекого Веходу, приймала що-разъ бѣльше елементѣвъ народныхъ, зѣ-годомъ-перегодомъ ставалась рускою и була спѣльнымъ майномъ духовымъ ученыхъ грамотѣвъ и люду неписьменного. По-за-якъ животворна поезія люду супротивъ механичного вѣршования письменниковъ явилась скарбницею многоцѣною, то черцѣ й свѣтскіи священники приймали зѣ устной, простонародной словесности поетичніи прикрасы для своихъ проповѣдій и катехизацій и тымъ-то склалось таке диво,

¹⁾ Смотри статью : „Литература релігійно-драматична“.

²⁾ Ѳдъ скриванія книгъ, недозволенныхъ церквою, пѣшла й сама назва : „скрыта“ або „утаена“ литература. Перші апокрифы проявились уже за часѣвъ Ездры въ пятѣмъ вѣцѣ передъ Рождествомъ Христовымъ.

що священники списували такі твори, котрі могли бути острахомъ власти церковной, тремтячою супротивъ всякой новизны словесной. Хоча же такихъ апокрифичныхъ писемъ не печатано, то все-таки ѳдписи популярныхъ творѳвъ ширились по всѣмъ-усюдамъ именно по тѳй причинѣ, що одвѣтні книги списано переважно въ зрозумѣлѳмъ языкѣ.

По-мѣжъ писаннями апокрифичними, ѳдкритими въ Галичинѣ, визначають ся особливо отъ-сѣ твори:

1. *Катехизисъ*, ѳдкритый профессоромъ А. Вахняниномъ 1868. р. въ селѣ Боршевичахъ повѣту Перемыского. Се єсть рукопись зъ 1713. р., ѳбѣймаюча 12 картокъ¹⁾. Основою єи суть по-части ѳповѣданя библійніи и правды вѣры, по-части же вѣсти исторично-землеписніи про землѣ всхѳдніи. Весь катехизисъ уложено въ формѣ діалога: „учень“ завдає „майстрови“ всѣлякїи скрутнявіи пытаня, а сѣй ѳдповѣдає єму поважно, прикрашуючи науку церкви фантастичными переказами и выслѣдами мудрости середньовѣчної. „Ось яка веде ся розмова мѣжъ „учнемъ“ а „майстромъ“:

П. *На чомъ земля стоить?*

О. *На водѣ, а вода на каменї, а камень на огни, а огонь на четирахъ столпѣхъ, а четири столпи на Божьей совѣсти, єже єсть на силахъ Божїихъ.*

П. *Где єсть рай?*

¹⁾ Сеєя рукопись не єсть повна. Въ „предмовѣ до читателя“ авторъ заявляє, що зачиравъ свою мудрѳсть изъ сихъ книгъ, „що єсть на небѣ и на земли, и въ облакахъ, и водахъ, и що котрїи тїи книги пишеть, то Духъ свѣтїи ѳтновѣдаєтъ....“ Частину сєи неповної рукописи выдавъ проф. А. Вахнянинъ въ „Правдѣ, писемѣ науковѣмъ и литературѣмъ“; рочникъ III. 1869. У Львовѣ; чч. 16. 17. 22. 34, пѳдъ заголовкомъ „Катехизисъ, исторїя и землеписъ“.

О. На входъ солнца естѣ на семъ свѣтъ, а естѣ вышше
всего свѣта.

П. Поневажъ рай на земли, чему тамъ дойти не можна?

О. Бо сущъ горы великіи предъ нимъ, лѣси пустіе и
пѣщи и мглы, презъ то не можетъ тамъ нѣхто дойти.

П. Якъ бы ся люде родили, гди бы былъ Адамъ не со-
грѣшилъ и zostалъ въ раю?

О. С позреня пожадливости промисломъ Божиимъ,
тільки привитавшись себѣ мужъ изъ женою, станувши
з собою, стиснувшись за руки, и зашъ распустятся и такъ ся
мѣли люде родити безъ грѣха...

Вже зъ сего частини того апокрифичного катехи-
зиса можна побзнати, що „майстеръ“ намагавъ ся заспо-
коити цѣкавѣсть „учня“ въ тыхъ цытаняхъ, на які въ
письмѣ святѣмъ и въ загалѣ въ науцѣ вѣры не було од-
повѣди.

2. Зборникъ всякои всячины, находячій ся у Львовѣ
въ бібліотецѣ имени Оссолинскихъ пѣдъ числомъ 2189.
Се есть рукопись, що въ 1754. р. була у Федора попо-
вича Тухляньского¹⁾. Сей поповичъ переписавъ еѣ вѣдай
зъ тексту давнѣйшого, бо деякі статьи, примѣромъ „звѣз-
дочетство“, находились уже въ рукописныхъ памятни-
кахъ вѣкѣвъ давнѣйшихъ²⁾. Рукопись сея обѣймає 88 кар-
токъ (12⁰) и проявляє три почерки въ письмѣ кирил-
скѣмъ та латинскѣмъ. У-перве звернувъ на неѣ увагу
ученого свѣта В. Макушевъ въ „Журналѣ министерства
пароднаго просвѣщенія“ (1881. р.³⁾). Одаткъ професоръ

¹⁾ Тухля — село повѣта Стрыйского.

²⁾ Порѣвн. „Памятники отреченной русской литературы,
собраны и изданы Николаемъ Тихонравовымъ“. Томъ II., стор.
422—424. Москва, 1863.

³⁾ Смотри статью Макушева п. з. „Южнорусскія сказанія
по рукописи бібліотеки Оссолинскихъ“, де й напечатаній доволѣ
обширній выемки зъ той рукописи.

Омелянъ Калитовскій надрукувавъ бѣльшу часть сего апокрифичной рукописи п. з. „Матеріалы до руской литературы апокрифичной“. (Львѣвъ 1884, мала 8^о, стор. 1—54)¹⁾.

Въ сѣй рукописи выначуе ся пять бѣдѣлѣвъ: I. *Книга звѣздочетства*²⁾; II. *Казаня*; III. *О днѣхъ послѣднихъ*; IV. *Наука о пчелахъ св. Зосима: кто ихъ хочеть плодити, такъ чинити, потреба*. V. Три окремія статѣвъ: а) *Пѣснь о свѣтъ*; б) *Слово о единой дѣвици пустиножителниці*; в) *Повѣст' о чловеци и смерти*³⁾.

Въ апокрифичномъ текстѣ сего збѣрника важнѣи суть именно казаня, а то: а) на *Рождество Христово*; б) на *сѣборъ пресвятой Богородици*; в) на *Богоявление Господне*. Въ казанію „на Рождество Христово“ незвѣстный проповѣдникъ корыстувавъ ся легендами стародавними, якѣи церковь уважала еретицкими. Правда, що тѣи легенды находитъ ся такожь въ апокрифичныхъ проповѣдяхъ латиньскихъ⁴⁾ и польскихъ⁵⁾, але въ тыхъ проповѣдяхъ подае ся поконвѣчный переказъ ладомъ прозячнымъ, мѣжь-тымъ коли въ рускомъ казанію „на Рождество Христово“ та-сама легенда высказуе ся въ гарныхъ образахъ поетичныхъ. Та й языкъ снхъ проповѣдѣй має богато

¹⁾ Се есть книжочка библиотеки „Зорѣ“, выдаваною заходомъ проф. Ом. Партыцкого.

²⁾ „Книгу звѣздочетства“ выдавъ проф. Ом. Калитовскій въ „Зорѣ“, 1884, ч. 8—12, подъ заголовкомъ „Матеріалы до давной руской литературы“.

³⁾ Тѣи три окремія статѣвъ остають ся досѣ въ рукописи.

⁴⁾ Jacobi a Voragine Legenda aurea, vulgo historia lombardica dicta. Ad optimorum librorum fidem recensuit Dr. Th. Graesse. Dresdae & Lipsiae. MDCCCXLVI. — Cf. De nativitate domini nostri Jesu Christi secundum carnem, p. 39—47.

⁵⁾ Zabytek dawnej mowy polskiej. W Poznaniu 1857. — Порѣви. „Legenda aurea“ w literaturze polskiej XV. wieku, napisal W. A. Bruchnalski (Rozprawy i sprawozdania z posiedzień wydziału filologicznego Akademii Umiejętności. Tom XI. W Krakowie 1886; p. 219—248).

прикметъ мовы живої, изъ-за чого сї казаня могли бути зрозумѣлими и неграмотному людови, котрый изъ схолястичныхъ казанъ Барановича не займавъ пїякого хбсна. Одтакъ можна припустити, що тї казаня въ ѳдписяхъ переходили зъ рукъ до рукъ, и що ихъ читано не тѣлько въ панськихъ дворахъ, але й въ мужицкихъ хатахъ. Такъ отже литература апокріфична, що своимъ засновкомъ була неначе заграничною рослиною, розрослась буйно на рускѣй землиці; бувши попереду духовымъ майномъ самыхъ грамотѣвъ, сталась тая литература вельми популярною мѣжъ людомъ неписьменнымъ, котрый фантастичні образы орієнтальні змѣшавъ зѣ своимъ поетичнымъ свѣтоглядомъ¹⁾.

Крѣмъ писемъ апокріфичныхъ, выданихъ у Львовѣ, важні суть ще деякі статѣ, що находятъ ся въ рукописныхъ збѣрникахъ бібліотеки Львівського Василянського монастиря пѣдъ числомъ IV. и XVIII. Тї й инші рукописи описавъ вельми бережливо дръ Омелянъ Калужняцкій, професоръ университета Черновецкого²⁾, и подавъ многоцѣнный загальний поглядъ на литературу апокріфичну. Такъ въ збѣрнику пѣдъ числомъ IV. за-

¹⁾ Крѣмъ згаданихъ апокріфичныхъ писемъ есть ще богато иншихъ, котрі въ Галичинѣ поволи зъ закутѣвъ видобувають ся на свѣтъ божій. Такъ п. Иванъ Франко выдавъ въ „Зорѣ“ зъ 1886. року (ч. 9.) кѣлька зразкѣвъ литературы апокріфичной зъ рукописного збѣрника, котрый 1743. р. выготовлено для Дрогобыцкого мѣщанина Петра Чорневича. Изъ сего збѣрника лишилось тѣлько 8 цѣлыхъ и 3 обшарпані, збутіѣлі картки. П. Иванъ Франко надрукувавъ а) фрагментъ повѣсти о тѣмъ, якъ царъ Давидъ писавъ псалмы; б) частину повѣсти про Сампсона; в) частину Листа небесного.

²⁾ „Обзоръ славяно-русскихъ памятниковъ языка и писма, находящихся въ бібліотекахъ и архивахъ Львовскихъ“. Е. І. Калужняцкаго. Кіевъ 1877.

мѣщено невеличку статью „Слово о сотвореніи неба и земли“, де говорить ся про чотыри углы землѣ, про дванацять ворѣтъ свѣта на заходѣ и виходѣ, про дванацять путій сонця й мѣсяця и т. и. Важнѣйшій суть статьи въ збѣрнику зъ 1563. р. пѣдъ числомъ XVIII.¹⁾, де зустрічають ся ѡдповѣди на такі пытаня, якъ: „*чѣсо ради попусти Богъ діяволу боротися съ родомъ челоувѣчьскимъ*“ (стор. 259. и слѣд.), або „*како Предтеча сзродникъ бысть первой жєнь Іосифа обручника*“ и т. и. Мѣжъ казками и легендами сего збѣрника вызначує ся оповѣдане про Анфилога, царя сарациньского (стор. 993—998)²⁾; ѡтакъ „*повѣсть о понагїи³⁾ свѣтлы Богородици*“, де говорить ся про неприязнь апостолѣвъ Христовыхъ до Ѡомы и про-те, що пресв. Богородиця подарувала Ѡомѣ свою зѣницю на знакъ, що стрѣтилась зъ нимъ въ небѣ (стор. 998—1000). Слѣдує ѡпѣсая видѣне св. Нифонта о смерти, се-бъ-то о судьбѣ душъ христіяньской по си ѡдлучєню ѡдъ тѣла (стор. 1000—1003) и наконецъ видѣне того-жъ Нифонта о „*русалиахъ*“. Тутъ говорить ся про народнїй игрища, въ котрыхъ бѣсы ведуть танецъ. Кто же бувъ тыми бѣсами, можна дѣзнатися изъ сєи замѣтки: „*бѣси иже суть русалиа или скомороси*“ (стор. 1005)⁴⁾.

¹⁾ Се єсть величїный збѣрникъ поученїй, слѣдїи церковныхъ, житїй Свѣтыхъ (всѣхъ сторѣнїи єсть 1006).

²⁾ Профєсоръ Калужникїй выпечатавъ єю казку про Анфилога въ наведенїи розправѣ „Обзоръ славїно-русекихъ памятникѣвъ...“, (стор. 26—28).

³⁾ понагїя — панагїя, грєц. *παναγία* = свѣтлєсть, Богородиця.

⁴⁾ Русалия — игры Русалокъ, игры скоморохѣвъ. Русалки въ поганьскѣй Руси вважались гарными, блѣдолицыми дѣвчатами, що жили имено въ Дибирѣ, и ѡдєи розходились по нїиныхъ рѣкахъ, озеряхъ и корїицяхъ. Свѣй рѣдъ умножали они утоплєнными дѣвчатами и дѣтьми, що вмерли безъ хрєщєния. Въ день Троицкїй бѣгали Русалки по лѣсахъ и поляхъ до дня Петрового;

II. Литература релігійно-драматична.

1. Генеза рускихъ мистерій¹⁾.

Руска литература релігійно-драматична виворилась изъ одвѣтної літератури польскої, котра въ за-сновку своїмъ не єсть оригінальна, але являє ся неначе переспівомъ релігійної драматургії въ західній Европі. Тая-жъ драматургія, рівно якъ стародавня трагедія грецька, ґрунтує ся на обрядахъ релігійнихъ, именно перші елементи західно-європейської драматургії включають ся въ церемоніаль богослуження католицького. Такі-то сценічні представленя, щоби виворились зъ богослуження и обрядівъ церкви римської, звались „мистеріями“²⁾. Первістною мистерією були „пассії“, с. є. сцени, виображаючи искуплєнє свѣта Сыномъ Божимъ. Ті сцени вичначувались напередъ пантомимами, одтакъ співомъ и рецитативомъ, и ажъ пізнійше въ релігійній дрі розвивавъ ся діалогъ. А по-за-якъ такі мистерії були вельми поважні, то представляли ихъ священники зъ церковною прислугою въ олтарі въ мові латиньській. Зъ годомъ-

своїмъ же великдень святкували они въ Сухій четверъ на Троицькому тижню. — „Русалією“ въ хрещеній Руси звались Зелений свята. — Скоморохи були неначе душею въ народнихъ забавахъ и въ обрядахъ поганьської Руси; безъ ихъ проводу не відбулась ніяка игра, изъ-за чого пізнійше скоморохомъ звали весельчака.

¹⁾ Важнійша література: „Poezya dramatyczna: dyalogi pobożne...“ (Mich. Wiszniewskiego Historia literatury polskiej. Tom VII. W Krakowie 1845., p. 216—346). — „Кієвская искусственная литература XVIII. вѣка, преимущественно драматическая“ („Очерки изъ исторіи украинской литературы XVIII. вѣка“. Н. Петрова. Кієвъ 1880). — Н. Петровъ, „Старинный южно-русский театр и въ частности вертепъ“ („Кієвская Старина“, томъ IV., 1882, стор. 438—480).

²⁾ Грецьке слово *μυστήριον* знач. „тайна“.

перегодомъ тї мистеріѣ обняли ще иншій подѣѣ зъ жизни Спасителя: особливво-жь популярними були сцени зъ исторіѣ Рѣздва Ісуса Христа. Небавомъ опѣсѣя проявивъ ся въ релігійныхъ мистеріяхъ елементъ комичный, що вы-ражавъ ся масками и грубыми шутками. Одтакъ, уже тогдѣ, коли тї набожнї драмы представлялись въ ол-тарѣ, выступавъ кунець, що продававъ мѣроносицямъ пахучї зѣла, або й являвъ ся чортъ, продаючїй Юдѣ Исхариотскому тую верѣвку, на котрѣй, сей зрадникъ мавъ повѣситись. А вже-жь зъ явою чорта въ олтарѣ мистеріѣ перестали бути виключно релігійними; не дивно про-те, що почавши бѣ въку XIII. єпископы заказували устроювати въ костелахъ такї сценичнї представлєня, въ котрыхъ проявлялись грубї маски и шутки. Тогдѣ-то мистеріѣ перейшли зъ костела въ школу або на базаръ, де для ихъ розвою було бѣльше свободы, изъ-за чого мову латиньску скоро замѣнено мовою народною¹⁾. Одъ того часу релігійна драматургїя хѣснувалась не тѣлько библійними оповѣданями церковными, але оживлялась такожь посзїєю простонародною, котра основує ся на свѣ-тоглядѣ поганьскѣмъ. Такъ отже навкруги библійныхъ характерѣвъ чимъ разъ бѣльше стали появлятись особы, выдуманї фантазією: свѣтъ идсальный приймавъ при-кметы свѣта реального.

Духовнї драмы дѣлено спершу не на акты, але на днѣ. Такъ найдавиѣйшу польску мистерію треба було представляти три днѣ. Єъ написали (1533) Доминиканы въ Краковѣ, зъображаючи въ 108 сценахъ жизнь Спаси-теля бѣ входу єго въ Єрусалимъ ажъ до смерти. Поль-скї мистеріѣ звано „діялогами набожными“. Коли тї дія-

¹⁾ Тогдѣ въ бѣльшихъ городахъ Европы стали завязуватись товариства, що зъ годѣмъ-перегодоѣмъ духовну драму перетво-рили въ свѣтску.

логи своєю повагою оказались нудними, то мѣжь актами виступавъ весельчакъ, котрый весѣлякими шутками бавивъ гостей. И тѣ-то забавніи сцени, якѣ вміщувано мѣжь актами, звались *интермедіи* або *интерлюдіи*¹⁾.

Зъ Польщѣ перейшла въ Русь тая повѣсть литературна именно тогдѣ, коли митрополитъ Петро Могила, засновавши въ Кіевѣ коллегію по взбріи академіи Краковской, переймивъ зъ Польщѣ весь апаратъ західно-европейской культуры. Кажуть однакже²⁾, що вже при Кієвскѣмъ митрополитѣ Іовѣ Борецкѣмъ (1629) заведено по церквахъ пассіи, котріи були подібніи пассіямъ церкви римской. Рѣкъ опѣсая (1630) wydано у Львовѣ „*Верше съ трагедіи Христосъ-пасхонъ*“ (зъ трагедіи *Χριστός πάσχιον*), котру написавъ мабуть св. Григорій Назіанзенський. Дія въ сій мистеріи вельми проста; виступають лишъ сї особы: Мати Божа, Марія Магдалина, евангелистъ Іоаннъ, Іосифъ и Никодимъ. Появляє ся такожъ хоръ, що потѣшає Матѣрь Божу въ єи горюваню.

2. Розвѣи религіійнои драмы на Руси.

По заснованю Кієвской коллегіи профессору поэтики стали писати школьніи драмы, котріи представляли „спудеѣ“ (студенты) въ часѣ свободнѣмъ бдѣ наукъ. Духовный регламентъ зъ 1720. р. позволявъ „спудеямъ“ двѣчи въ роцѣ „дѣлати комедіи“. Такою-жъ школьною драмою єсть мистерія п. з. „*Дѣйствіє на страсти Христовы списанное*“. Кажуть, що авторомъ єи бувъ Лазарь Барановичъ. Сюды належить такожъ религіійный діялогъ п. з. „*Мудрость предвѣчала чрезъ благородныхъ Россіи младенцовъ въ училищномъ коллегіумъ Кієво-Могилянскомъ стихотвор-*

¹⁾ Гляди стор. 258., замѣт.

²⁾ Н. Петровъ, „Старинный южно-русскій театр...“, стор. 457.

нымъ сложеніємъ явствовавшая“¹⁾). Се суть містеріѣ, що бдносились до „пассій“ и зъображали страсти Спасителя свѣта. Хоча же ихъ предметъ бувъ дѣйстно драматичный, то однако рускѣй вѣдчи подобались далеко бѣльше драматичній сцени зъ исторіѣ Рѣздва Христового. Въ загалѣ тѣ середньовѣчній містеріѣ, що основувались лишъ на библійній исторіѣ та на обрядахъ церковныхъ, именно же містеріѣ пассійній, не могли на Руси-Украинѣ розвиватись, по-за-якъ въ нихъ не було елементу народного. Ажъ містеріѣ Рѣздвайнѣ могли вдоволити Украинцѣвъ, тому-що вже весела подѣя библійна спонукувала автора до заявленя гумору народного.

Религійно-драматичній містеріѣ, списаній на Руси, звались „комедіями“, „трагедіями“ або й „трагедо-комедіями“. До найдавнішихъ Рѣздвайныхъ містерій належать комедія Дмитра Ростовского на „Рождество Христово“²⁾). Она уложена въ стилю давнѣйшихъ містерій; тільки сцена мѣжь пастухами єсть подекуды шуточна. Въ сѣй комедіѣ перемѣшаній символичній персонафикаціѣ рѣжнихъ абстрактныхъ понятій зъ дѣями євангельскими. Попереду комедіѣ замѣщено анти-прологъ и прологъ.

Въ анти-прологу *Людская Патура* сумує про свѣй унадокъ и про смерть, що єи ожидає. *Надежда* потѣшає єѣ, обѣцяючи поворотъ золотого вѣку, а зъ *Надеждою* разомъ являють ся *Любовь*, *Кротость*, *Незлѣбіє*, *Радость*, — але противъ *Надежды* поєтає *Разсужденіє* и говорить, що *Людскую Патуру* ожидає не золотый, а зе-

¹⁾ Н. Петровъ, *ibid.*

²⁾ Свои религійній комедіѣ писавъ Тунтало-Ростовскій ще тогдѣ, коли живъ на Украинѣ. Ихъ представляли студенты коллегіѣ Могилянської. Изъ шести драматичныхъ творѣвъ сего, грамотѣя збереглає досє лишъ єєєя одна комедія на „Рождество Христово“.

лѣзний вѣкъ. Одатъ разомъ зъ *Разсужденіємъ* заговорили *Брань, Ненависть, Ярость, Злоба й Плачъ. Натура* въ розпуцѣ прикликуе *Смерть*. Появляє ся *Смерть* и хоче засѣсти на тронѣ, та *Жизнь* не допускає єи и обѣцює *Людскої Натурѣ* безсмертнѣсть. Опѣсля въ короткомъ прологу слѣдує розправа про короткій часъ житя людского.

Сама драма починає ся такожъ символичнымъ розговоромъ *Земля* зъ *Небомъ*. *Земля* сумує зъ-за свого горя, а *Небо* потѣшає єѣ кажучи: „*Тебе ожидается честь больше прежней*“. *Милость Божія* подтверджує обѣцянку *Неба*. Ажъ ось чути ангельскій співъ: „*Слава вышнихъ Богу*“, а мѣжъ-тымъ зъ пекла виходить *Вражда*, и прикликаючи *Вулкана* и *Циклопѣвъ*, каже до нихъ: „*Куйте копія, стрѣлы, цѣпи! сотворю пролитіє крови...*“

Потѣмъ переходить драма въ свѣтъ дѣйстности. Являють ся три пастырѣ: двоохъ пошло за купномъ прожитку въ гóродъ, третій, Борисъ, лишивъ ся при бвцяхъ и дожидає товаришѣвъ. Они приходять. Одинъ зъ нихъ горбатый, косоокій старець, — звали єго Аврамомъ; другій молоденькій, Аеоня. Аврамъ признає ся, що зайшовъ „на кружало¹⁾, за алтынець²⁾ выпити винашка“. Борисъ пытає єго: „А менѣ-жъ не купивъ?“ Аврамъ каже, що купивъ, и ѡдатъ пастырѣ посѣдали до вечерѣ. Небавомъ сказавъ Аврамъ, що треба имъ швидко ѣсти та й ити до стада, щобъ якій вовкъ не влѣзъ въ ограду. Саме-тогдѣ учули они хоръ ангелѣвъ. Пастухи збѣшмакомъ хлѣба въ ротѣ глядять одинъ на другого и не розумѣють, що дѣє ся коло нихъ. Наконецъ Аеоня смотритъ на небо й каже, що видить високо птичокъ, але

¹⁾ кружалo — шинокъ; ²⁾ алтынъ — російська монета, що обймає три копійки.

Аврамъ піднявши голову горѣ говорить: „*Братъ! кажется робятка¹⁾ стоятъ невелички*“. Та бѣдазубъ Аѳоня: „*Сударь! и что видашь робота съ крылами?*“
Птицы-то залетѣли межъ облаками“...

Пастырѣ успокоились, вечеряли дальше и збирались ити до овецъ, ажъ ось появивъ ся имъ ангелъ и звѣстивъ, що близъ Вифлєма въ вертепѣ мѣжъ воломъ и осломъ въ яслахъ лежить новородженный Спаситель людского роду, презнаменитый царь. Та простодушный Аврамъ каже ангелови, що бнѣ мабуť заблудивъ, що его вѣдай послано ко князямъ, „*штобъ они великому царю поклонъ дали*“, а не ко бѣднымъ пастухамъ. Однакже ангелъ заявивъ имъ, що именно ихъ, убогихъ пастуховъ, завзывав до себе царь царѣвъ, пастырѣ пастырѣвъ. И озвавъ ся до ангела Борись:

„О сударь, надобно ли что въ поклонъ понести?“

Штобы не селѣлъ, якъ нашъ князь, въ шею вонъ вести“.

И бѣдовѣвъ ангелъ пастырямъ, що Господь не потребує даровъ, що бнѣ самъ дає дары; нехай несутъ ему въ даръ чисте сердце. Тогдѣ ангелъ ставъ невидимый, а пастухи берутъ колачѣ и вино, одягають ся „*въ чулки, ланты новыя*“²⁾, и йдуть до вертепу. Побачивши новородженого Спасителя дивуютъ ся они дивомъ великимъ, що хочъ у него на небѣ палатъ богато, бнѣ теперъ тутъ „*въ вертепишку лежить убого, въ яслахъ, на остроми спить, между буи скоты*“.

За поклономъ пастуховъ слѣдуетъ исторія поклону „*волхвовъ*“. Нависередъ являе ся Любопытство звѣздочетское. Оно видитъ на небѣ звѣзду нову и не може второпати, що се за звѣзда? Перечисляе бѣтакъ всѣ звѣстий собѣ звѣзды и громады звѣздъ, але нова звѣзда на нѣяку

¹⁾ робятка — дѣти; ²⁾ чулокъ — панчоха; ланоть, ходакъ, постолы.

не похожа. *Любопытство* выкликує зъ гроба мудрого Валаама. Сей звѣщає, що се та-сама звѣзда, про котру бнѣ колись пророкувавъ. *Любопытство* говорить, що хоче впевнити ся про правду его слѣвъ и що пошле за тою звѣздою „волхвѣвъ“. Опѣсля закрыває оно грѣбъ Валаама кажучи: „Почивай съ миромъ!“

Сцена змѣняє ся. Иродъ на тронѣ, окруженный пель-можами, выхваляє ихъ вѣрну службу, а они просла-вляють его величѣ. Спѣваки спѣвають ему про Аполлона и про музы. Саме-тогдѣ приходѣть посланецъ ѡдъ трохъ „волхвѣвъ“, названыхъ трома царями, и ломанымъ язы-комъ просить¹⁾, щобъ пустили ихъ поклонити ся царевнѣ юдейскому. Три „волхвы“ являютъ ся передъ Иродомъ, а потѣмъ ѡхходятъ, ѡддати поклѣнь новородженному ца-реви. Иродъ не дѣждавшисѣ повороту „волхвѣвъ“, роз-сердивъ ся вельми и за порадою одного зъ сенаторѣвъ велѣвъ повбивати въ земли Вифлеемскѣй всѣ дѣти до двохъ лѣтъ вѣку. Сцена 9. 10. и 11. представляє рѣзную дѣтѣй и „длинный плачъ и рыданіє подобіємъ плачевной Ра-хили“. Въ 12. сценѣ Иродови приносять головы вбитыхъ дѣтѣй: Иродъ зъ утѣхи каже спѣвакамъ спѣвати пѣснѣ, плескати въ долонѣ, а самъ въ похмѣлю засыпiae на тронѣ. Мѣжь-тымъ чути голосъ *Невинности*; се голосъ крови дитячої кличе до Бога ѡ пѣмѣту, проклинаячи кровопійцю. На голосъ *Невинности Истина* выдає грѣб-ный засудъ вѣчной муки тиранови.

Иродъ будить ся зъ просоня и чуетъ страшный бѣль въ тѣлѣ. Прикликають лѣкаря, котрый таке говорить: „Готовѣть ему гробову постѣль, а самѣ втѣкайте! смрѣдъ ѡдъ него выходитъ смертельный“. Всѣ покидають Иро-

¹⁾ „Твою землю Вифлеемъ пошелъ, поклонился

Нову царю юдейску, да домъ воротился...“ (Н. Костомаровъ, „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ...“ Томъ II., стор. 534).

да, — тиранъ умирає въ мукахъ страшныхъ. Сцена 16.: Иродъ въ пеклѣ. Въ сценѣ 17. *Смерть* чванить ся своєю побѣдою; она напоила кровю землю Вифлемску, покосила, якъ траву підъ росою, 14.000 дѣтій, и наконецъ „повергла царя Ирода въ гортань Цербера“. „Я паную надъ чоловікомъ!“ каже *Смерть*, „я сильна, и буду володѣти нямъ по всѣ вѣки. Сяду на престолъ; положу вѣнецъ на голову мою!“ — „*Не торжествуй!*“ одказує *Жизнь*, — „я сяду на престолъ на вѣки и возведу съ собою человеческое Божество. Славою и честію его увеличаю“. Человѣческое Божество кланяє ся передъ *Жизнію*, а *Жизнь* вкладаетъ на него вѣнецъ. Въ послѣдній (18.) сценѣ *Крѣпость Божія* говорить про кары грѣшниковъ и про нагороды за жизнь праведну. — Опѣсля въ епilogу звертає ся просьба до всѣхъ слухачѣвъ, щобы простили „согрѣшившихъ въ дѣйствѣ“, се-бѣ-то, щобы извинили тыхъ акторѣвъ, що въ представленію дѣѣ може не вдовольнили слухачѣвъ.

Изъ огляду сєи комедіѣ Рѣздвяной можна дѣзнатись, що у Дмитра Ростовскаго бувъ справдѣ талантъ до драматургіѣ, та що тѣлько правила схолястичной поэтики приневольили єго придержуватись середньовѣчной манієры въ творенію мистерій. А вже-жъ и тутъ въ сценѣ пастухѣвъ проявляє ся вдача украинська, що гуморомъ своимъ оживляє и схолястичну мертвоту.

Крѣмъ мистерій насхальныхъ и рѣздвяныхъ були на Русѣ ще мистеріѣ чудесъ, або „мираклѣ“, въ котрыхъ представлялись житє, дѣла и чуда Святыхъ, популярныхъ въ народѣ. Сюды належить именно діалогъ п. з. „*Алексій, чоловікъ Божій, на честь царю Алексею Михайловичу чрезъ шляхетну молодѣ на публичномъ діалогу явлений*“.. (Печатано въ Кіѣвскій Лаврѣ 1674. р.)¹⁾.

¹⁾ Важна єсть трагедія Симеона Полоцкого „о Наву-

Одъ мистерій оддаляють ся такожъ такі твори, що вважаються неначе драматизованими біблійно-історичними хроніками, н. пр. комедія Симеона Полоцького „о блудномъ сынѣ“¹⁾, и трагедо-комедія Лаврентія Горького н. з. „*Патріархъ Іосифъ*“, написана 1708. р. Впрочемъ во всіхъ мистеріяхъ рускихъ велику часть представлень займали морали (*moralité*), въ которыхъ підъ аллегоричними именами зображались абстрактні понятя, н. пр. Надія, Любовь, Ненависть, Плач и т. п. — Опісля найшлись такі грамоти, що намагались писати драми історичні. Сюды односять ся два твори драматичні, котрі приписують ся Теофанови Прокоповичу, яко авторови²⁾, а то: а) трагедо-

ходоносоръ, о тельцѣ златомъ и трехъ отрокахъ въ пещи“; але-жъ она була звѣстна именно въ Московщинѣ, де любувались спектакльомъ, якъ трохъ „отроковъ“ вкинено въ печь огнепну.

1) Моральна наука въ сій комедіи виказує ся послѣднімъ монологомъ „блудного сына“. Пізнавши свои грѣхи общіе бѣзслухати отця кажучи:

...„Отсель хочу пребывать

Въ послушаніи, себе подчиняти,

Познахъ бо нынѣ юность дурность быти,

Аще кто хочетъ безъ науки жити“.

2) Теофанъ Прокоповичъ родивъ ся въ Кіевѣ 7. червня 1681. року. До 18. року життя вчивъ ся въ школахъ Кіївськихъ, именно въ коллегіи Могиліанській, опісля поїхавъ за границу и напередъ учивъ ся въ школахъ польскихъ. Тому же, що до тихъ шкіль православный не мавъ приступу, принявъ Прокоповичъ унію, и одтакъ зайшовъ ажъ въ Римъ, де вступивъ въ коллегію св. Атанасія. Въ столиці свѣта єзуиты полюбили талантливого Українця, котрый швидко познакомивъ ся не тільки зъ літературою класичною, але й зъ цѣлымъ апаратомъ тогочасной науки богословской. Въ 1702. роцѣ вернувъ ся бѣзъ на Україну и принявши опять вѣру православну постригъ ся въ черцѣ и ставъ учителемъ въ Кіївській коллегіи, котру Петро В. (1707) перетворивъ въ академію. Тодѣ-то уложивъ Теофанъ постику и напи-

комедія въ 5 дѣяхъ п. з. „Влади міръ; всьхъ славенороссійскихъ странъ князь и повелитель... въ православной академіи Могилянскоі Кіевскоі на позоръ россійскому роду отъ благородныхъ россійскихъ сыновъ добръ zde воспитуемыхъ... лѣта Господня 1705., іюля 3. дня показанный“; — 6) драма въ 5 дѣяхъ п. з. „Милость Божія, Украину отъ неудобъ носимыхъ обидъ людскихъ чрезъ Богдана Зпновія Хмелницкаго, преславнаго войскъ запорожскихъ гетмана, свободившая, и дарованными ему надъ Ляхами побѣдами возвеличившая, на незабвенную толикихъ его щедротъ память репрезентовавшая въ школахъ Кіевскихъ, 1728. лѣта“¹⁾.

Въ трагедо-комедіи „Владиміръ“ выступаютъ на сцену отъ-сѣ особы: Володимиръ, великій князь Кіевскій, философъ грецкій, котрый склоняе его до вѣры христіанскоі, три поганьскій жрець²⁾: Жериволь, Куроядъ и Піаръ, та й два полководцѣ, Мстиславъ и Храбрый. Крѣмъ сихъ особъ являє ся ще духъ Ярополка, що выринувъ изъ „ада“, якъ тільки дѣзнавъ ся, що братъ его Володимиръ хоче принять вѣру христіанску. Въ пер-

савъ трагедо-комедію „Владиміръ“, котру студенты представили на школьній сценѣ въ лѣтѣ 1705. р. Мабуть написавъ бѣ та-кожъ драму п. з. „Милость Божія“. — Петро В. полюбивъ Прокоповича и велѣвъ ему (1716) переселитись въ Петербургъ. Тутъ бувъ бѣ головнымъ речникомъ реформъ сего царя и помагавъ ему осуштити великій его пляны въ политикѣ державной. Коли Петро В. хотѣвъ завести св. Синодъ, то Прокоповичъ написавъ (1720) „Духовный регламентъ“ и бѣ тогдѣ бувъ душею нової тої институціи духовноі. Царица Катерина I. именувала его (1725) архієпископомъ Повгородскимъ. Прокоповичъ написавъ багатотворбѣ богословскихъ, политическихъ и историчныхъ. Умеръ 8. вересня 1736. р.

¹⁾ „Историческія пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова“. Томъ II. Выпускъ I. Кіевъ 1875; стор. 141—164.

²⁾ жрець — священникъ поганьскій.

шбмъ актѣ духъ Ярополка звѣщає Жериволу будушу недолю, и про-те сей жрецъ готовить ся вступити въ боротьбу зъ Володимиромъ. Въ слѣдующихъ трехъ актахъ дѣя розвиває ся, а въ пятбмъ актѣ проявляє ся катастрофа: руина болванбвъ и принятє христїянства. Трагедо-комедїя Прокоповича кбичить ся хоромъ апостола Андрѣя ѿ ангелбвъ. Въ сѣмъ творѣ драматичнбмъ находят ся подекуды такі живї, комичнї сцены, котрї скорше могут належати до якои интерлюдї, нѣжь до поваж-ной драмы. До такихъ шутливыхъ мѣсць належить характеристика поганьского жреца Жеривола, про котрого другїй жрецъ Піаръ розказує отъ-се своему товаришеви Курояду:

*„Видѣхъ, когда напитанный
Многими онъ жертвами лежаше во хладъ,
А чрево его бѣше превеликой кладъ
Подобное. Обаче въ сытости толикой
Знаменїе бысть глада и алчбы великой.
Скрежеташе зубами на-мнозъ безъ мѣры,
Движа уста и гортать, и достойно въры
Слово твоє, Піаре! время не имѣетъ,
И во снѣ жретъ Жериволъ“.*

Богатырь трагедо-комедїѣ, Володимиръ, являє ся реформаторомъ Руси, щбб бажає єѣ просвѣтити наукою, видячи, щбб пбтъма духова єсть причиною всякои недоли. Про-те Прокоповичъ вкладає єму въ уста ось-такї просвѣтнї слова:

*„Родъ нашъ жестокъ и безсловный,
И письменъ ненавидѣй єсть сему виновный“¹⁾.*

Выше бдѣ трагедо-комедїѣ „Владимїръ“ стоятъ дра-

¹⁾ Н. Тихонравовъ, Трагедокомедїя Теофана Прокоповича „Владимїръ“. (Журн. минист. народн. просвѣд., 1879, май).

ма „Милость Божія...“ Петровъ замѣчає¹⁾, що вѣ написавъ Теофанъ Трофимовичъ, котрый вѣ 1728. р. бувъ учителемъ поетики вѣ академіи Кіѣвскій. Драма сея була написана саме-тогдѣ, коли Украинцѣ сподѣвались, що Петро II. приверне назадъ колишню ихъ автономію. Той бо царь вступивши на тронъ, скасувавъ (1728) малоросійську коллегію, заведену Петромъ Великимъ, позволивъ опять выбирати гетьманівъ вольными голосами и звелѣвъ уложити збѣрнику права Магдебургскаго та Статута Литовскаго. Вѣ тѣмъ часѣ (1720) Самойло Величко написавъ свою лѣтопись про Богдана Хмельницкаго, изъ-за чого грамотѣ могли справдѣ користуватися богатымъ матеріаломъ лѣтописнымъ и звеличити „второго Мойсея“ вѣ творѣ драматичномъ. Однакже авторъ драмы, великій прихильникъ реформъ Петра В., забувъ про свою Украину, що побивалася лихолѣтѣмъ, и хотѣвъ погодити патріотизмъ українскій зъ симпатіями для порядківъ російскихъ, изъ-за чого *Сморткинѣ* до Украины ось-такъ ѳдзываетъ ся:

*„Неподобимѣи на земли и на морѣ
Монархи російскіи, поборники суще
Иже благочестіа, зловѣрныхъ бодуще,
Тебѣ въ твоей потщатся пособляти нуждѣ.
Не лишатъ тѣа помощи своей, аки чужды.
Подъ тымъ непроломимымъ щитомъ пребывая,
Аки на твердой скаль себе утверждалъ,
Посмѣялся всѣмъ вътромъ...“²⁾*

„Дѣйствія“ драмы суть вельми короткіи, по-за-якъ выповнюють ся однимъ або двома „явленіями“ (сценами). Вѣ дѣѣ першій, третій и пятій выступає „хоръ“, що

¹⁾ „Очерки изъ исторіи украинской литературы XVIII. вѣка“. Кіѣвъ 1880; стор. 51.

²⁾ „Историч. пѣсни малорусс. народа“, томъ II., стор. 161.

въ акціи бере живу участь. Именно першій хоръ, въ котрѣмъ „муза и Аполло зрядущую Ляхомъ погибелі предвозвѣщаютъ“, визначує ся справдѣ окрасою поетичною. Коли бѣтакъ Хмельницкій поборовъ „Ляхѣвъ“ на Жовтыхъ Водахъ (5. мая 1648), то третій хоръ мѣгъ сему побѣдникови заспѣвати ось-таку похвальну пѣсню:

*Външой похвалы отъ насъ есть достоинъ,
Храбрый на земли и на морѣ воинъ,
Войскъ запорожскихъ Хмельницкій старшій,
Вождемъ изряднѣйшій.*

*Отечество надъ вся паче возлюбивый,
И его ради ни-во-что смѣнивый
Роскоши, покою, користи, и интрати,*

И все привасти...¹⁾

Мѣжь-тымъ, коли ученіи грамотѣ по правиламъ поэтики списували мистеріѣ та нѣшій школьні драмы въ мовѣ княжнѣй, найшовъ ся якійсь тямущій самоукъ, котрый вѣдай не знаючи схолястичныхъ выкрутасѣвъ, на основѣ практичної дѣйстности представивъ правду суспѣльно-моральну въ мовѣ зрозумѣлѣй. Се бо незвѣстный намъ авторъ въ кѣнци XVII. вѣку, або въ першихъ рокахъ XVIII. в. написавъ драму пѣдъ заголовкомъ „Розмова во кратцѣ о душѣ грѣшной, судѣ приняшой отъ судии справедливого Христа Спасителя“. Авторъ хотѣвъ показати идеалъ справедливого суду людского, про-те въ одноактовѣй драмѣ зобразивъ онъ судъ Божій надъ душею грѣшника. Навпередъ въ коротенькомъ прологу высказує ся, що „не такъ судъ той якъ звикли описовати люде, въ остатній день предъ Сыномъ Бога Отца буде“. Въ першѣмъ „видоку“²⁾ архангелъ Михаилъ выкликуює мерцѣвъ зъ грѣбѣвъ, щобы встали й були свѣдками справедливого суду

¹⁾ ibid., стор. 163.

²⁾ видокъ — сцена.

Божого. Въ другомъ „видоку“ Судія приказує архангелу Михаїлу ввести виновату душу, котра видячи, що не зможе боронитись, готова безъ суду ййти до пекла; одтакъ кидає ся на неѣ діаволь, але ангелъ „охранитель“ домагає ся, щоби судъ одбувъ ся свободно. Судія звѣщає, що душа дѣйстно провинила и велить подати книги, де вписано єи дѣла. Діаволь показує „списку“, щбъ въ нѣй бнѣ списавъ поганій дѣла грѣшної душѣ. Душа старає ся оправдати свои проступки и просить Судіѣ, щоби єѣ помилувавъ. Тогдѣ ангелъ „охранитель“ звѣщає, що має въ себѣ списаніи и добріи дѣла тої душѣ, изъ-за чого Судія приказує зважити добріи и зліи дѣла „на шалѣ“; почомъ покаже ся, чи тая душа буде карана, чи буде свободна. Въ „видоку“ третімъ ангелъ „охранитель“ присмотрює ся вазѣ, але „*эти дѣла добрыхъ преобладаютъ*“; про-те одступає бнѣ бдѣ душѣ. Въ „видоку“ четвертмъ душа хоче оправдатись въ послѣднімъ словѣ, „*але сумленіи и дияволъ оную звитѣлжуютъ*“. Такъ скѣпчено слѣдство и дохожденє карне, и одтакъ въ „видоку“ пятмъ Судія пытає апостолѣвъ „о сентенцію“. Однацять апостолѣвъ кажуть, що душа єсть виновата, одинъ тѣлько Іоаннъ просить Судіѣ, щоби помилувавъ душу грѣшну. Въ „видоку“ шестмъ и остатнмъ Судія выдає на грѣшну душу „декретъ“, „*аби по дѣломъ отнесла за плату*“¹⁾.

Въ сѣмъ суспѣльно-моральнмъ творѣ драматичнмъ визначують ся саміи людяни прикметы суду, а то процесъ карный, оборона, оцѣненє доказѣвъ и заявленє мнѣня дванацяти судій.

¹⁾ „Судъ Божій надъ душой грѣшника“. Южно-русская религіозна драма конца XVII. ст. („Кіевская Старина“. Томъ IX, стор. 289—305).

3. Интермедіѣ або интерлюдіѣ.

Хоча грамотѣ рускій намагались подекуды въ релігійныхъ творахъ драматичныхъ оживити неподвижну повагу мистерій своимъ питомымъ, народнымъ свѣтоглядомъ, то все-таки тѣ писанія оставались школьными драмами, котрыми звеселялись именно студенты коллегіѣ въ часѣ свободнѣмъ бдѣ наукъ. Люде неписьменній не могли любитись тыми комедіями, трагедіями и трагедо-комедіями, котрі еписувано пѣсля правилъ середньовѣч-ной, сухої теоріѣ драматичной. Змѣркували скоро письменники, що для тыхъ незрячихъ людей годить ся лекша пожива духова, що имъ можуть подобатись лишъ короткій сцени, взятї зъ житя щоденного. Проте межи актами мистерій представлялись вже въ XVII. вѣцѣ сцени шутливї, що въ мовѣ книжниківъ звались „интермедіями“ и „интерлюдіями“, або „междувброшенными забавными игра-лищами“. Тѣ интермедіѣ не звязувано органічно зъ поважними школьными драмами, и зъ-за того могли они розвинутись въ комедіѣ народній.

Митрофанъ Довгалевскій, професоръ поетики въ академії Кіѣвскѣй, въ своѣмъ учебнику „Садъ піитическій“ (1736—1737) пише про комедію отъ-се: „Въ комедіи вы-водятся лица легкія, какъ-то: господа, Литвинъ, цыганъ, Козакъ, еврей, Полякъ, Татаринъ, Турокъ, Грекъ, Италіанецъ“¹⁾. По правиламъ же „піитики“ (поетики) Георгія Коніеского²⁾ (1746—1747) „комедія пишется словами шу-

¹⁾ Н. Петровъ, „Старинный южно-русскій театр и въ частности вертепъ“. („Кіев. Старина“, т. IV., 1882; стор. 461).

²⁾ Георгій Коніекій родивъ ся въ Пѣжинѣ 1717. р. и вчивъ ся въ академії Кіѣвскѣй. Опѣсля бувъ ен учителемъ, преефектомъ и ректоромъ, а въ 1752. р. поставлено его архимандритомъ Кіѣвского брацкаго монастыря. Въ 1755. р. посвящено его въ епископа Могилевскаго, а въ 1783. р. одержавъ бѣнъ титулъ архієпископа (бѣлорускаго). Умеръ 13. лютого, 1795. року.

точными, низкими, обиденными, — слогомъ простымъ, деревенскимъ, мужицкимъ“. Сїѣ правила о комедїи бдносились именно до писаня „интермедїй“.

Зть-помѣжь „интермедїй“, доси звѣстныхъ, суть безперечно найдавніѣйшими тїи два забавнїѣ творы руско-українськїѣ, якїѣ найдено въ давніѣй польськѣй мистерїи п. з. „Tragaedia albo wizerunek śmierci przeświętego Chrzeciela, przesłańca Bożego, na pięć aktów rozdzielony. Przydane są i intermedia dwoje, napisany przez Jacoba Gawattowicza, Leopolię, nauk wyzwolonych i philozophiej bakalarza. Odprawowany w Kamionce na jarmark, przypadający na dzień tegosz Jana świętego Chrzeciela. Roku pańskiego 1619. Drukowany na przedmieściu Jaworowskiem u s. Mikołaja“ (4°)¹). — Рукопись сихъ двоухъ интермедїй въ польськѣмъ переписаню збереглась польськимъ писателемъ Осипомъ Игнатомъ Крашевскимъ.

Въ пернїѣй интермедїи выступають на сцену два мужики: Стецько и Клишко. Стецько, господарь сѣльскїѣ, грошовитый але придурковатый, вертає зъ ярмарку домѣвъ, накупивши собѣ горшкѣвъ. До него пѣдходить хитрый Клишко. Звѣдавши про велике майно Стецька, Клишко оказує охоту пѣйти до него на службу. Той обѣцює, добре его кормити, и бѣтакъ Клишко звѣщає, що вмѣе звѣрей ловити. И ось показує Стецькови мѣшокъ зъ лисенцю, щѣ єѣ пѣббы-то въ лѣсѣ вловивъ и каже своему будущому господарю, щѣбъ купивъ собѣ лисенцю. Стецько радъ бы „звѣрка“ оглянути, але Клишко каже:

Цїле своє жите боровъ ся Коппекїѣ зъ противниками Руси „за права и вольности“ своего народу. Кажуть, що бнѣ бувъ авторомъ „Исторїи Русовъ или Малой Россїи“, котру выдаю въ Москвѣ 1846. р. (Порѣвн. стор. 256. замѣт. 1.)

¹) „Двѣ южно-руссїїи интермедїи начала XVII. в.“ („Кїев. Старина“, т. VII., 1883; стор. 652—664).

*„Ще бистрий, теперъ зъ лѣса, утюкъ-бы менѣ до бѣси.
Дома його оглядаєшь, гей-же хорошій — пузнаєшь“.*

Та отъ, въ мѣшку бувъ кѣтъ, а простодушный Стецько не бачивши лисиць, торгує єѣ за чотыри „осмаки“. Господарь бере ся розвязувати мѣшокъ, мѣжь-тымъ Клишко бѣходить незамѣтно, захопивши Стецьковѣ горшки та сукману. Наконецъ Стецько бѣкрыває мѣшокъ, ажъ ось выскакує кѣтъ и втѣкає въ поле. Зажуренный Стецько падькає-горює изъ-за того, що кота въ мѣху купивъ, та отъ небавомъ бачить, що „бѣсъ“ забравъ ему горшки и сукману. И пѣдходить до него опять Клишко, перебраный въ иншу одежу, кладе горшки Стецьковѣ по-сторонѣ, прикрыває ихъ сукманою та прѣсмыує травою. Одтакъ розпытує Стецька про єго бѣду и заявляє готовѣсть бѣшукати пакостника, кажучи, що сєй скривъ ся дєсь тутка въ травѣ. Опѣсля оба глядають того злодѣя. Клишко показує на сукману и впевняє Стецька, що сє лежыть той, щѣ забравъ горшки и сукману; и бѣ-такъ каже: *„Ну-жѣ, тою палицю гараздъ його по хребтѣ, жє змажєть травцю пасокою!“* Стецько мотлошнѣ палицею свои горшки, думаючи, що побыває злодѣя. Почувши-жѣ трєскѣтъ горшкѣвъ и дѣзнавшись про новыи обманъ Клишка, Стецько плаче та йде жалуватясь панови. А Клишко чванить ся, що ему повелось двѣчи обманути одного чоловѣка, та и каже: *„пойду ище та знайду, кого ошукати“.*

Друга интєрмедія Гаваттовича має ще бѣльше прикметъ творчон фантазїѣ народнои. Ось и змѣсть єи: Два мужики зъ Городка, Максимъ и Грыцько продали на ярмарцѣ въ Камѣнцѣ¹⁾ свои воли и вертали домѣвъ. До нихъ прѣставъ Денись зъ Каменця подѣльскаго. Въ до-

¹⁾ Камѣника — вѣдай Камѣника струмилова, гѣродъ повѣтовый въ Галичинѣ.

розѣ всѣ три зголоднѣли, а хлѣба нѣ у кого анѣ шматка. Ажъ ось зачули они запахъ пирога, стали шукати и найшли въ травѣ одинъ-однѣсѣнькій пирѣгъ. Якъ же тутъ тромъ подѣлитися пирогомъ однимъ? Хитрый Денисѣ порадивъ товаришамъ лячи спати, и кому приснитъ ся найкрасшій сонъ, тому й дѣстане ся пирѣгъ. Така рада подобалась Максимови й Грицькови; они кладуть ся спати, а коли оба заснули, Денисѣ крадькома вѣсть пирѣгъ и сейчасъ будить товаришѣвъ та каже имъ оповѣдати, що кому снилось. Максимъ розказує, що снилось ему, мабуть-то бувъ въ небѣ, видѣвъ тамъ Святыхъ и самого Бога, що сидѣвъ тамъ за столомъ, на котрѣмъ було мясо, поросята, печені курята та инші ласощі. Грицько-жъ оповѣдає, що снилось ему пекло зъ муками, котрі и бнѣ терпѣвъ. Тогдѣ хитрый Денисѣ сказавъ обомъ ось такє: Коли я собѣ лежавъ, ангелъ пѣрваръ мене за волося та посадивъ на небѣ. Тамъ видѣвъ я, якъ ты, Максиме, вѣвъ до-нехочу, и я просивъ тебе, щобъ ты менѣ давъ хочъ дрѣбку чого, а ты сказавъ: „та-жъ тамъ пирѣгъ!“ — та й ангелъ озвавъ ся: „вже ты не треба тутъ!“ Бачивъ я й тебе Грицьку въ пеклѣ, и ты кричавъ: „Не увидишь мене бѣльше; возьми пирѣгъ, що тамъ маєшь, та зѣвжъ, бо на вѣчній вѣки тутъ буду терпѣти муки!“ И той ангелъ зновъ мене тутъ поставивъ, та й я зѣвѣвъ пирѣгъ. — Обмансій Максимъ и Грицько сердять ся на Дениса, а бнѣ удає, мовъ-то не може второпати, чого они такій лнхй на него та й каже: „Ось бѣда! згѣсти пирога казали, та ся розгѣтали“. Обомъ мужикамъ не ставъ терпцю и гонять збыточника до бѣса. Денисѣ же бѣходячи каже: „Коли-мг пирога згѣлз, не дбаю... та южъ ся зъ вами жєсгаю“.

Про обѣ еі интермедіѣ написавъ П. Кузьмичевскій наукову розвѣдку въ Кіѣвскѣй Старинѣ¹⁾. Онъ добачає

¹⁾ „Старѣйшія русскія драматическія сцены“. („Кіѣв. Старина“, томъ XIII., 1885; стор. 371—407).

жерело першої інтермедії в німецьких анекдотах, прицеплених до особи дотепного весельчака Till-a Ulen-spiegel-a. Іменно замічає Кузьмичевскій, що ті анекдоти з початком XVI. вѣку (1519) зібрав і видав Тома Мурнеръ. По думці того вченого мужа мусѣли появи-тись з кінцем XVI. вѣку вже й польскі переклади й переробки тих оповѣдань, бди (а може й прямо з Нѣмеччини) Гаваттовичъ взяв основу до своєї інтермедії. Що-до другої інтермедії, то варіант мотиву єи жє казкою в устах українського народу¹⁾. А вже-жъ же-рело якъ інтермедії, такъ и устного народного оповѣ-даня Кузьмичевскій добачає в далекій давнині и виводить єго аж з Індії через Перзію, Арабію и старо-жидівську літературу, бди тєє оповѣданє перейшло до Європи и попало в старий збiрникъ історій и анекто-тiв, звѣстний пiдъ именемъ „Gesta Romanorum“, що єго часто перекладано на рiзні європейскі язики, в тiмъ числѣ мабуть також на мову польську и руску (бѣло-руську). И. Франко оповѣщаючи сю розвѣдку Кузьмичев-ского, замічає, що „своимъ дослѣдомъ старавъ ся ав-торъ розкрити одинъ изъ впливiвъ захiдно-європейского iдродження на нашу Русь, котре началоє було в XVI. вѣцѣ пiсля довгого и тяжкого унаду XIII—XV. вѣку“²⁾.

Були ще инші інтермедії в релігійнихъ рускихъ драмахъ, примѣромъ в драмѣ рiздвянiй и пасхальнiй Митрофана Довгалевського. Драма рiздвяна зове-ся „Комическимъ дѣйствіємъ“ (1736). В нѣй єсть пять сценъ и пять інтермедій, по-мѣжъ котрими визначує ся

¹⁾ Тая українська казка находить ся в збiрнику Аєана-сьєва п. з. „Народныя русскія сказки“. 1873. кн. III., стор. 480—482. — Порбви. „Старѣйшія русскія драматическія сцены“. — И. Кузьмичевского, стор. 384. 385.

²⁾ „Зоря“, 1886; ч. 4., стор. 65.

именно интермедія третя, де козакъ въ патріотичнѣмъ монологу отъ-се говорить:

„...*Буду Турковъ воевати, мечемъ слави добувати,*
Буду воевати. (2)

Кармазини з луданами, шати драги з султанами,
Совсьмъ буду брати, з очей не спускати.

Егей, колибъ влять якъ була козацкая слава,

Щобъ роспустилась всюди якъ перама пави,

І щобъ зацѣпла знову якъ рожка у лѣтъ,

Якъ Богъ позволитъ побратъ турецкій дѣты,

Або Ляховъ на той часъ трапится поймати,

І спмъ кіємъ козацкимъ по ребресахъ дати“¹⁾.

Драма пасхальна Довгалевого, написана п. з. „*Властотворный образъ челолюбѣя Божїя*“ (1737), має такожъ пять интермедій. Ихъ списавъ авторъ зъ поглядомъ на головну дѣю въ драмѣ, и про-те мѣжъ интермедіями а самимъ творомъ драматичнымъ добачаемо тутъ якусь звязъ и паралелю въ змістѣ. Такъ въ сѣмъ творѣ видимо аналогію мѣжъ деякими сценами самои драмы а одвѣтними частинами интермедій. Въ першій сценѣ драмы *Совѣтъ Божїй и Правосудіе Господне* спорять мѣжъ собою про сотворенє чоловѣка, — ихъ примиряє *Милость Божїя*. Одтакъ и въ першій интермедіи виходять два мужики-рыбалки, що сперечають ся мѣжъ собою про мѣсце, де бы поставити сѣти; ихъ примиряє третій мужикъ. Въ другій сценѣ „*Властотворного образа*“ *Милость Божїя* вводить чоловѣка въ рай и заказує ему ѣсти зъ дерева жизни, грозячи за нарушенє тои заповѣди всякою бѣдою. Чоловѣкъ обѣцює сповинити заповѣдь, але *Прелесть* склонює его зѣѣсти бдѣ заказаного оного.

¹⁾ Н. Петровъ, „Очерки изъ исторіи украинской литературы XVIII. вѣка“. Кієвъ 1880; стор. 70. 71.

Въ паралельнѣмъ мѣсци інтерлюдіѣ другою видимо, якъ чортъ несе жида и заказує ему їсти хлѣба. Жидъ каже, що вволить волю чорта, та отъ, ледво чортъ одійшовъ, ескортѣло жида поповісти хлѣба; за те обѣцявъ вздержатись одъ їды свинины. Але-жь на саму згадку про свинину тече ему слинка зъ рота, а тутъ являє ся цыганъ, и ще бѣльше дразнить жида свининою. Въ третій сценѣ драмы чоловікъ сумув-горює зъ-за того, що не зберігъ ся одъ спокуси и що переступивъ заповѣдь Божу, а *Правосудіє Господнє* за порушенє заповѣди одбирає чоловікови дорогу одежу и всяку окрасу. Въ третій же інтермедіѣ мужякъ сварить на сына за те, що бить не допильнувавъ на возѣ пирогѣвъ и про-те не купує сынови обѣцянои шапки. — Въ пятій сценѣ драмы *Милость Божія* освободжує „*стенящихъ и вопіющихъ праведныхъ во адѣ*“, приказавши діяволу и смерти вывести ихъ зъ пѣтьмы „адекон“, а въ пятій інтерлюдіѣ козакъ освободжує зъ неволѣ закованихъ мужикѣвъ, запроданихъ Ляхомъ жидови¹⁾. — Інтерлюдіѣ Георгія Конієского въ его трагедо-комедіѣ „*о воскресеніи мертвыхъ*“ (1747) не мають той стѣйности літературнои, якою вызначують ся інтермедіѣ Довгалевого, але й они суть вѣрнымъ образомъ суспѣльного побуту українського, поза-якъ згадують про деякіи обычаѣ и заботони хлѣборобѣвъ. Конієскій виводить на сцену жидѣвъ, Ляхѣвъ, Москалѣвъ, цыганѣвъ, Литвинѣвъ и и., представляючи ихъ зъ такими характерами, зъ якими они малюють ся въ українськихъ сатиричнихъ казкахъ.

4. Драми вертепніѣ.

Коли містеріѣ и прочіи релігійні драми зъ інтермедіями неграмотному людови мало були звѣстні, по-

¹⁾ „Кієв. Старина“, т. IV., 1882; стор. 463. 464.

за-якъ були продуктомъ школы, то драмы вертепнїй стались на Русь вельми популярными, тому-що они основувались не тѣлько на библійномъ оповѣданю про Рождество Исуса Христа, але й на народныхъ обрядахъ, що зачаткомъ своимъ були подекуды поганьськими. Всѣ важнѣйшїй забавы и обрядовїй церемонїї въ давнѣй Русї одбувались пѣдъ доглядомъ скоморохѣвъ, що устроювали народнїй игры въ празникъ рождества и воскресеня бога-сонця. По причинѣ же, що тї народнїй свята поганьскїй святковано въ тѣмъ часѣ, коли Христїяне веселились праздниками Рождества и Воскресеня Христоваго, то пѣсля принятя правдивой вѣры на Русь деякїй поганьскїй звичаї увѣйшли мѣжъ тї народнїй обряды, що вязались зъ обрядами церковными. Тогдѣ скоморохи тратили щоразъ бѣльше свое значене въ справахъ обрядовыхъ и зъ годомъ-перегодомъ ставались весельчаками въ народныхъ забавахъ. На Бѣлоруси прозвались они *волошебниками*, що й доси въ свята рѣздвянїй ходять на селѣ по хатахъ и розвеселяють господарѣвъ всякими шутками; на Русь-Украинѣ же родю давныхъ скоморохѣвъ обняли колядники, що теперь побѣчъ колядѣ церковныхъ сїѣвають стародавнїй колядки поганьскїй, въ котрыхъ славлять именно бога-сонце. Одтакъ волошебники и колядники подавали богатый матерїалъ для тыхъ вертепныхъ драмъ, що односились до святъ рѣздвяныхъ. Впрочемъ мѣжъ иншими обрядами поганьськими задержано на Русь доси обычай, ходити на „родины“ до Богородацѣ на другїй день Рѣздва Христоваго, причѣмъ жѣнки несуть въ церковь хлѣбы, пироги и т. и. Про сей обычай згадує одинъ грамотѣй, що прознавъ ся „христіолубцемъ“. Онъ каже, що христїяне сїѣваючи тропарь пресвятой Богородици бѣдають поклѣбѣ „роду и рожаницамъ“¹⁾.

¹⁾ *ibid.*, стор. 455. — Про „Рода“ и „Рожаницѣ“ гляди стор. 58.

Такъ отже побѣчь школьныхъ драмъ розвинулась драма вертепна, що й доси представляє ся на Русе-Украинѣ въ такъ-званѣмъ вертепѣ. Вертепомъ зове ся маленькій домикъ, заввышки зо два аршини, а завширшки въ пѣвтора аршина, зъ двома бѣдѣлами, горѣшнимъ и долѣшнимъ. За задною стѣнкою вертепа скриває ся той, що єсть неначе режисеромъ драмы: биъ водить куклы (фигурки) щелинами, прорѣзаными въ помостѣ театру, и говорить за нихъ вѣлякими голосами, одвѣтно ролямъ лицъ дѣвухъ. Въ горѣшнѣмъ бѣдѣлѣ являє ся св. Родина и бѣдує ся дѣя рѣздвяна пѣсля оповѣданя библійного, въ долѣшнѣмъ же бѣдѣлѣ проявляють ся сцены свѣтскій зъ житя народного. Такий вертепъ носили давнѣйше бурсаки Кіѣвскій по дворахъ и хуторахъ, теперъ же ходять зъ нимъ колядники, щобы звеличити Рѣздво Спасителя драмою вертепною.

Кажуть, що вертепна драма звѣстна була вже въ кѣнці XVI. вѣку¹⁾. А вже-жъ Н. А. Марксевичъ бувъ першимъ, що въ 1860. р. надрукувавъ одну вертепну драму²⁾. Опѣсля списавъ таку драму вельми бережливо Г. П. Балаганъ въ Сокиринцяхъ, губерніѣ Полтавской. Се бо зайшли були въ 1770. р. до его прадѣда Кіѣвскій бурсаки зъ вертепомъ и передали текстъ драмы вертепной зъ нотами до спѣву мѣщевому хорови спѣвакѣвъ. Сямъ спосо-бомъ тая драма удержалась въ Сокиринцяхъ до сего дня, и хочъ бѣдъ 1770. року могли вдѣятись въ текстъ деякіи

¹⁾ Е. Изопольскій видѣвъ на Украинѣ въ Ставищахъ давній вертепъ зъ означенѣмъ 1591. року. („Малорусскій вертепъ“ въ Кіѣв. Старинѣ, т. IV., 1882., стор. 2.; — порѣвн. „Athenaeum, pismo zbiorowe“; wydawca J. I. Kraszewski. Oddział trzeci, tom III. Wilno 1843; p. 60—68).

²⁾ „Обычаи, повѣрія, кухня и напитки Малороссіянъ“. Кіѣвъ 1860.

змѣны, то все-таки тая драма въ засновку своѣмъ есть та-сама, якою була передъ сотнею лѣтъ.

Въ сѣмъ вертепѣ представляе ся перша часть драмы пѣселя оповѣданя библійного. Въ другой же части проявляют ся сцены свѣтскіѣ, чисто-народны. Навпередъ выступаютъ дѣдъ и баба, солдатъ и красавица. Они говорятъ про Рѣздво Иисуса Христа и про смерть Ирода, и зѣ-за того тѣлько въ явахъ сихъ особѣ видимо звязъ другой части драмы зѣ першою. Впрочѣмъ выступаютъ на сцену вѣлякѣ особы, нагадуючѣ суспѣльну жизнь на Украинѣ въ половинѣ вѣку минувшого. Одтакъ являє ся гусаринъ и мадярка, щѣ танцюють пѣдъ звуки пѣснѣ: „Гусаръ коня наповавъ...“ Выѣзжае цыганъ на кобылѣ „брыкучѣй“: слѣдуе комична сцена мѣжъ цыганомъ, его сыномъ и цыганкою. Опѣсля приходитъ польскѣй панъ зѣ своею жѣнкою и зѣ молодымъ хлопомъ. Ледви ставъ той панъ въ польскѣй мовѣ, прикрашенѣй русчиною, чванитись своею ѣдвагою, якъ ось загомѣнѣла за сценою пѣсня Запорожця:

„Та не буде лучше,
Та не буде краще,
Якъ у насъ, та на Украинѣ!
Що немае жида,
Що немае Ляха:
Не буде измѣны!“

Зачувши пѣсеню Запорожця, панъ-хвастунъ швидко втѣкае, а на сцену входить Запорожець. Онъ далеко вышѣй ѣдъ вѣхъ прочихъ фигурокъ вертепа и вызначуе ся вдачею лицарскою. Коли панъ пустилъ ся на втѣкача, Запорожець выголосивъ монологъ довгѣй и вельми важный изъ-за историчныхъ мотивѣвъ мовы. Входить на сцену шинкарь Фесюк. Обое шуткують и танцюють козачка, та небавомъ выгання Запорожець примховату

Феську и танцює самъ-одинъ. Але Феська чарѣвниця мстятись Запорожцевя посилає двѣ змѣ, котрѣ кусають его, изъ-за чого бнѣ бажає, щобы прийшла цыганка поворожити. И справдѣ являє ся цыганка и ѡдвертає ѡдъ него недугу, а коли домагає ся платы, то бнѣ дає ѣй прочухана и гонить єѣ геть ѡдъ себе. Ѳдтакъ втомившись, захотѣвъ Запорожець чого напиться, „бо такъ щось дуже на языкѣ сухо“. Пѡдходить отже до боковыхъ дверей, щѡ ведуть до шинку Феськи. Онъ кричить, щобы Феська ѡдчинила, а коли шинкарька его не слухає, то бнѣ розѡгнавшись высаджує дверь лобомъ. Слѣдує комична сцена мѣжъ жидомъ-арендаромъ а Запорожцемъ. Козакъ въ похмѣлю падає на землю, а жидъ починає его душити колѣнами; та отъ, Запорожець махнувъ булавою, а жидъ паде на землю неживый. Потѡмъ приходитъ чортъ, взяти вбитого жиди, а Запорожець вытручає геть чорта зъ жидомъ, та самъ танцює. А вже-жъ наконецъ и сѣчовикъ дуже вморивъ ся, „мовъ коло плуга два днѣ возивъ ся“. Кладе ся отже спати; ледви-жъ заснувъ, ажъ ось входять два чорты и напавши на Запорожця хочуть его задушити. Козакъ проспавшись ханав одного зъ нихъ за хвѡстъ и каже:

„Що се таке я пѡймавъ?

Яка се птичка:

Чи перепеличка,

Чи не синичка,

Що не дыше,

Та тѡлько головою колыше?“...

Козакъ силує чорта до танцю, а коли бнѣ стоить неподвижно, то сѣчовикъ бе его булавою, — ѡдтакъ чортъ утѣкає. Тогдѣ розкаювъ ся козарлюга и бажає дѡстати попа. Являє ся пѡпъ унѣатскѣй, але Запорожець геть его выганяє. Потѡмъ танцює и виходячи говорить:

„Щожь, панове? По сѣй мовѣ

Будьмо здорові!

Зъ пѣснѣ слова не выкинешь...

А щѣ було, то барзо прошу про те не поминати,
Бо вже пѣду теперѣ въ курѣнь вѣку доживати...”

Наконецъ являє ся Климъ и жѣнка его зѣ свинею и зѣ козою. Климъ уганяючись за свинею каже, що хоче вже еѣ дякамъ на школу дати, бо й такъ она шкѣдлива. Приходить цыганъ и каже Климови:

„Отдай намъ фѣ... до шатра:

Мы фѣ научимъ халяндры танцьовати,

То вже, тодѣ не буде вона въ горѣды скакати”.

Климъ не слухае, цыгана та й гонить его бѣдѣ себе, почѣмъ входить дякъ („кондякъ“). Климъ дае ему свиню въ дарѣ, „нехай“, каже, „черезъ тынъ не скаче!“ Дякъ радуе ся такому дарови и прикликуе Иванця школяра:

„Ци, врици, фертикъ Иванецъ!

Спѣши сюды зѣло,

Климий сотворивъ намъ честь,

Давъ свиняче тѣло!“

И входить Иванецъ, та й каже: „*Азъ путешествую: кое ваше дѣло?*“ — а дякъ одповѣдае: „*Вземъ сіе бремя, неси въ наши клѣти!*“ Иванецъ бѣдходитъ зѣ свинею, а дякъ словомъ церковнымъ дякуе Климови за дарунокъ. Климъ тѣшитъ ся, що теперѣ уже не потребуе платити дякови за науку сына. Ажъ ось нагадавъ собѣ, що у нихъ е ще коза. Выгоняе отже еѣ на сцену: коза ховае ся пѣдъ тронъ Ирода. Климъ думае, що коза пропала, та небавомъ находить еѣ; хотячи-жъ козу схонити вѣнчае еѣ необачно. Тогдѣ бѣтъ падькае-горюе изъ-за своєї втраты.— Драма вертепна кѣнчить ся явою „пищого“ Савочки. Зѣ торбою въ рукахъ пѣдходитъ бѣтъ до краю сцены и просить публику о датки добровѣльній кажучи;

...„Хто дасть шагъ, а хто рубъ,
Прийму и копійку,
На дощечку, на клепало —
Хто що вкїне, то пишѣть — пропало!“¹⁾

Вертепными драмами корыстувались Митрофанъ Довгалевскій и Георгій Конискій пишучи свои інтермедїї, однакже сценамъ зъ народнаго житя надавали оба сїї грамотѣ прикметы драмы школьної. А вже-жъ по унадку козачини вертепнїї драмы не могли природно розвиватись. На Украинѣ прорвалася вже давно тая дѣва нитка, що вязала вертепъ зъ исторїєю козачини; бѣда въ Галичинѣ тїї подѣ зъ часѣвъ папщини, котрі являлись на сценѣ въ вертепѣ, жиють теперъ лише въ згадцѣ старшихъ людей. Вирочѣмъ колядники втратили давнїйшій характеръ корпораційный и не суть въ силѣ выставити въ вертепѣ довшу драму. Такъ отже въ Галичинѣ ходять парубки тѣлько въ деякихъ сслахъ зъ маленькимъ вертепомъ, и виводять на сцену такї подѣ, котрі справдѣ уважають ся анахронизмомъ. Тому-то вертепъ ставъ ся лишъ утѣхою малыхъ дѣтей, котрі великимъ дивомъ дивують ся, що смерть зъ косою приходить по Ирода, та що окономъ побиває злощаснаго хлопа.

III. Литература исторична.

То не женцѣ кваплять ся позносити снопы пшеничїи въ полукѣпки, коли наближує ся дощева хмара, що грозить запропастити педобитки попередньої тучѣ градової: то деякї патріоты-грамотѣ зберігають запопадливо въ письменныхъ творахъ останки святощїи народныхъ, записують дѣѣ лицарскихъ змаганъ землякѣвъ, неначе-бъ

¹⁾ „Малорусскій вертепъ“, статья Г. П. Галагана въ „Кіевскій Старинѣ“, томъ IV., 1882; стор. 1—38.

догадувались, що небавомъ наступить послѣдня катастрофа, котра покрыве руїною примучену батьківщину. Тими патріотами були деякі лѣтописець й историки рускі, котрі въ повстаню Богдана Хмельницького противъ порядківъ польськихъ на Украинѣ добачали выразъ голосу народного, и про-те добу Хмельницького уважали вѣкомъ богатырскимъ въ исторіи козачины. И справдѣ деякі зъ тыхъ грамотѣвъъ були козаки, примѣромъ Грабянка, Величко, що любили свою бчину и живо займались справами народными. Однакже по-мѣжъ лѣтописцями и историками сего періода були й такі, що списували збѣрки, въ котрыхъ визначувалась такожъ лѣтопись великого князѣвства московского побѣчь исторіѣ Украины. Такимъ збѣрникомъ бувъ лѣтописный твѣръ Інокентія Гизеля, написаний підъ заголовкомъ „*Синописисъ*“. Сей бо грамотѣй бажавъ погодити патріотизмъ украинскій зъ симпатіями для могучого володаря півночного. Коли-жъ лѣтописець-козаки въ творахъ своихъ користувались подекуды мовою живою, то Гизель писавъ свою *Синописисъ* языкомъ церковно-славянськимъ, а бдтакъ пбеля занашащеня автономіѣ украиньскои Москвою декотрі лѣтописець й историки, примѣромъ Александръ Ригельманъ, намагались свои твори писати по-російеки.

а) Писатель.

1. Інокентій Гизель¹⁾. Онъ уважавъ ся ще лѣтописцемъ княжимъ, по-за-якъ звеличивъ именно князѣвъ и царѣвъ до царя Федора Олексѣевича. Его лѣтописъ має отъ-сей заголовокъ: „*Синописисъ или краткое собраніе отъ различныхъ лѣтописцевъ о началъ славяно-россійскаго народа и о первоначальныхъ князехъ богоспасемаго града Кіє-*

¹⁾ Про житє Гизеля гляди стор. 286—288.

ва". Печатано въ Кіевѣ 1674. р. (4^о, 2 + 122 стор.); 1678. р. (4^о, 2 + 128 + 6 стор.); 1680. р. двѣчи (4^о, 4 + 224 стор. и 2 + 129 карт.). По причинѣ же, що тая лѣтопись стала учебникомъ въ Россіи, то бдѣ 1718—1810. р. печатано єѣ девять разбѣ.

Лѣтопись Гизеля не єсть творомъ оригинальнымъ, але переробкою хроникѣ Θεодосія Софоновича, игумена Кіѣвского златоверхого Михайлѣвского монастыря. Заголовокъ сєи хроникѣ, писаной въ бблшьбй части по-малоруски, єсть такій: „Хроника зъ лѣтописцовѣ стародавнихъ, зъ святого Лестора печерского и иншихъ, также зъ хроникъ польскихъ о Русіи, отколы Русь почалася, и о первыхъ князехъ рускихъ и по нихъ-далишихъ наступающихъ князехъ и о ихъ дѣлахъ, собранная працою іеромонаха Θεодосія Софоновича... року отъ сотворенія свѣта 7180., а отъ Рождества Христова 1672.“¹⁾ Сю хроникѣ о дѣяхъ Руси до 1290. р. уложивъ Софоновичъ пѣсля Кіѣвской и Волыньско-Галицкой лѣтописи; бдтакъ додавъ ще короткій оновѣданя про послѣдуючій дѣѣ рускій, а наконецъ замѣтивъ у своѣмъ творѣ хроникѣ Литвы и Польщѣ, списану на основѣ твору Матѣя Стрыйковского.

Гизель починає свою лѣтопись оновѣданємъ про Ноя и трохъ єго сынѣвъ Сима, Хама и Яфета, розказує бдтакъ про походженє Славянъ бдѣ славы, тому-що зъ давныхъ давєнъ прославились дѣлами военными. Потбмъ нише про вольности славянскій, замѣчаючи, що Славяне помагали Филипови Македоньскому и єго сынови Александрови Великому, и що бдѣ сєго богатыря одержали „привилєи или грамоту на пергамѣнъ златомъ написанную в' Александріи, волности и землю или утверждаючи, пред

¹⁾ „Словарь историческій о бывшихъ въ Россіи писателяхъ духовнаго чина греко-росейской церкви“. С.-Петербургъ 1827. Томъ I, стор. 199.

Рождеством Христовим року 71 (310)⁽¹⁾. Далше читаємо, що Октавіянъ Августъ поважавъ Славянъ за вхъ мужнѣсть, и що опѣсля „жилъ ипкій славенороскій Одоначеръ войною доставше Рима держаще его подг властію своєю лѣтъ 13“. Опѣсля розказує ся дещо про Азію, Африку и Европу, почѣмъ слѣдує коротка розвѣдка „о народѣ рускомъ“, де авторъ высказує отъ-сей етимологичный дослѣдъ слѣвъ „Россія“ и „Русь“: „Яко Славяне отъ славныхъ дѣлехъ своихъ искони славенское имя себѣ приобрѣтоша, тако по времени отъ россыянїя по многимъ странамъ племени своего Россыяны, а по томъ Россы прозвашася. Пльщыи близь мимошедшихъ временъ сказоваху Россосѣ отъ городка Роси, недалече великого Новгородѣ лежаща, иныи отъ рѣки Роси, друзїи отъ русихъ волосовъ, съ яковими и нынѣ вездѣ много сущѣ Руси; по наче всѣхъ тѣхъ подобїи достовѣрїе и приличїе отъ россыянїя своего Россы имя то отъ древнихъ временъ себѣ стяжаша“⁽²⁾. Далше находить ся глава про народъ сарматскій, до которого належать такожъ Москва, Русь, Поляки, Литва, Пруси и н., ѡдтакъ читаємо про народъ „рохсоланскій“, де авторъ пише, що ѡдъ народу „росского“ одїи называли ся Россами, а другїи Аланами, „а потомъ прозвашася Роґоляне, аки бы Россы и Аланы“⁽³⁾. Козаки выводять ся ѡдъ „ипкоєго воєвѣда Козака“, котрый поборовъ Татаръ. Въ слѣдующей главѣ сказано, що Москва походить ѡдъ Мосоха, сына Яфетового.

Въ обширибѣ оповѣданю про Володимира Великого вставлено двѣ важнїи главы, а то „о идолѣхъ“, и „о обліянїи водою на великѣ день“⁽⁴⁾. Въ главѣ „о идолѣхъ“ наводять ся сїи богове: 1. Перунъ, 2. Волосъ, 3. Позвиздъ

¹⁾ Одвѣтїи мѣсяця зъ лѣтописи Гізеля цитовано пѣсля давной рукописи (конѣ виданя третього), находичон ся въ бібліотечѣ профессора А. Вахнянина; — стор. 3.

²⁾ *ibid.*, стор. 6. — ³⁾ *ibid.*, стор. 7. — ⁴⁾ *ibid.*, стор. 26—28.

або Похвисть, 4. Ладо и 5. Купало¹⁾. Въ главѣ „о облі-
нїи водою на великѣ день“ згадує ся про бога „Коляду“
и ѳдактѣ наводять ся ще Усладѣ або Осладѣ, Коршѣ або
Хорсѣ, Дашубѣ або Дажубѣ, Стрибѣ або Стрибогѣ, Семарглѣ
и Мокошѣ²⁾.

Після короткого погляду на исторію Кіівськихъ кня-
зѣвъ Гизель розказує широко про Дмитрія Донского,
великого князя московского, и описує битву Куликѣв-
ску. ѳдактѣ вертає ся опять до Кіівского князѣвства,
котре спершу побивалось татарскимъ лихолѣтемъ, а по-
тѣмъ дѣсталось підъ власть Литвы. Розказує дальше,
що „грьхѣ ради человеческихъ“ Кіівске князѣвство обер-
нено въ воеводства и въ порядку хронологичнѣмъ вычи-
сляє воеводѣ Кіівськихъ, поставленихъ ѳдѣ королѣвъ поль-
скихъ; згадує про сполученє України зъ Москвою (1654)
и про смерть царя Олексѣя Михайловича. Потѣмъ пере-
ходять лѣтописецѣ до оповѣданя про два турецкїі походы
підъ Чвгиринѣ (1677. и 1678. р.) и кѣнчить свою *Сиг-
ниси* вѣстїю про сили вѣйскѣ московскихъ и козацкихъ,
котрїі прибули ко Кієву въ 1679. р. на оборону святынь
Кіівськихъ ѳдѣ нападу татарского.

Изъ сего огляду лѣтописи можна дѣзнатись, що Ги-
зель бѣльше писавъ про дѣѣ украинскїі, иѣжь про дѣѣ
московскїі. Про царѣвъ Ивана III. и Ивана IV., про по-
корєне Новгорода, про патріарха Никона и раскольни-

¹⁾ Перунѣ — богѣ грому, блискавки и облакѣвъ доще-
выхъ; Волосѣ — богѣ скотѣвъ; Позвиздѣ — богѣ воздуха,
погоды и хуртовини; Ладо — богѣ весѣля и всякого гаразду;
Купало — богѣ земныхъ плодѣвъ.

²⁾ Про бога Уселяда и Семаргла въ давнихъ памятни-
кахъ не находимо иѣякои ширшої згадки. Хорсѣ и Дажбогѣ
— богѣ сонця; Стрибогѣ — богѣ вѣтрѣвъ; Мокошѣ — богѣ
мокроты (воды).

кбѣ не спомнувъ бнѣ нѣ словомъ, мѣжь-тымъ коли зъ Кіѣвскихъ князѣвъ не минувъ майже нѣ одного. Въ оповѣданію автора проявляє ся симпатія до України, котру бнѣ бажавъ видѣти сильною въ союзѣ зъ Москвою. Хоча-жъ Гизель любивъ свою батьківщину, то писавъ свбій творъ твердымъ, церковно-славянськимъ языкомъ, якого не добачаємо й въ лѣтописяхъ найдавнійшихъ.

2. Леонтій Боболіньскій. Онѣ бувъ черцемъ Кіѣвского Выдубицкого монастыря; опбсла живѣ въ Чернігівскбмъ Ільиньскбмъ монастырѣ и вмерѣ въ Новгородѣ Сѣверекбмъ въ монастырѣ Спасо-Преображенськбмъ. Боболіньскій написавъ въ 1699. р. лѣтописъ пбдъ заголовкомъ: „*Лѣтописецъ сій естѣ кроника зъ разныхъ авторовъ и историковъ многихъ, діалектомъ естѣ написана въ монастыру свято-троицкомъ Ілиинскомъ Чернігѣвскомъ*“¹⁾.

Боболіньскій подає напередѣ короткій поглядъ на двѣ библіїи и всесвѣтної исторіѣ по вѣкамъ бдѣ сотворенія свѣта ажъ до взятя Царгорода Турками. Потбмъ говорить про панства турецкій, бдкблѣ повѣтали и якъ розмножились и зайшли „въ тѣе вѣходніи краини“; бдтакъ переходить до кроникѣ славянсько-рускої „о панствахъ рускихъ, польскихъ и литовскихъ“. Кроника тая оббймає отже три окремі частѣ, се-бѣ-то кроняку руску, польску и литовску. Въ кроняцѣ руской лѣтописецъ говорить про зачатокъ Руси-Украини бдѣ найдавнійшихъ часбвѣ до сполученія єї зъ Москвою при Олексію Михайловичу. Въ кбнци єєї кроникѣ находитъ ся повѣсть о первбмъ и вторбмъ бѣсурманьскбмъ приходѣ пбдѣ Чи-

¹⁾ Орестъ Левицкій каже, що Боболіньскій переписавъ лишъ єю лѣтописъ зъ тексту давнѣйшого. („Лѣтописъ Самонидца...“ Кієвъ 1878., стор. X.).

гиринь. Потѣмъ слѣдує: „*короткое собраніе хроникки литовской*“, доведеної до смерти короля Степана Баторія. „*Короткимъ собраніємъ хроникки польской*“, сягаючи такожъ до Степана Баторія, кінчить ся хроника славянсько-руська.

До сєи лѣтописи додано въ рукописи пять статей рѣжного змѣсту, мѣжъ котрыми вызначає ся статья пята н. з. „*Листъ до ксіонженця Іереміи Корыбута Вишневецкого, того часу писанный, якъ зъ Русина Ляхомъ зосталъ, въ року 1634*“. (Сєй листъ написавъ Ісаєя Копиньскій, митрополитъ Кіївскій.)

Хоча-жъ лѣтопись Боболіньского въ большій часті являє ся компіляцією зъ давнѣйшихъ лѣтописцѣвъ рускихъ, та й зъ хронографѣвъ литовскихъ и польскихъ, то все-таки обіймає она цѣнный матеріалъ для исторіѣ рускои, по-за-якъ въ деякихъ оповѣданяхъ представляють ся дѣѣ, сучасніи авторови, н. пр. О первѣмъ и вторѣмъ бѣсурманьскѣмъ приходѣ подѣ Чигиринь.

Лѣтопись сєєя вызначає ся легкимъ стилемъ и гарнымъ оповѣданемъ. Авторъ писавъ єѣ языкомъ (мало)-рускимъ, въ котрѣмъ зустрічаємо чя-мало полонизмѣвъ. Деякії частини лѣтописи Боболіньского видруковано въ Кієвѣ 1854. р. въ додатку до лѣтописи Григорія Грабянки¹⁾. Рукопись же сєи лѣтописи находить ся въ библіотецѣ Чернигѣвскої духовної семинаріѣ.

¹⁾ „Отрывки изъ лѣтописи Леонтія Боболіньскаго“ (стор. 273—327). — Тутъ выпечатано отъ-сєи историчный статьи: „Слово ко любимому читателю всякому“ (стор. 373—275); 1. „О Ивонѣ, господару волоскомъ“ (стор. 277—291); 2. „Повѣсть о Подковѣ, господару волоскомъ“ (стор. 293—300); 3. „О первомъ и второмъ бѣсурманьскомъ приходѣ подѣ Чигиринь“ (стор. 301—319); 4. „Листъ до ксіонженця Іереміи Корыбута Вишневецкого, того часу писанный, якъ зъ Русина Ляхомъ зосталъ, въ року 1643“ (стор. 321—327).

3. Самовидецъ. Про житє сего лѣтописця до недав-
ного часу майже нічого не було звѣстно. Писано про
него хіба лишь се: „Самовидецъ єсть безперечно псев-
донимъ. Се бувъ мужъ свѣтскій, що живъ и дѣйстви-
вавъ бдѣ початку войнѣ Хмельницького мабутъ до послѣд-
нихъ рокѣвъ XVIII. вѣку. Онъ видѣвъ отже самъ все,
що тогдѣ дѣялось, и назвавъ себе Самовидцемъ“¹⁾. Ажъ
осѣ повелось Орестови Левицкому въ великій части роз-
вѣяти тую мраку, котрою вкрывалась личність Само-
видця. Изъ знаменитой розвѣдки того историка проявляє
ся отъ-сей образъ нашого лѣтописця²⁾: Самовидецъ живъ
па Украинѣ лѣвобережній и вчивъ ся мабутъ въ Переяславѣ
або въ Новгородѣ Сѣверскѣмъ. Родомъ бувъ онъ шляхтичъ
українській и заявлявъ симпатію шляхетчинѣ польскѣй.
Изъ-за того не дуже любивъ руске посѣльство, а пере-
нявши ся традиціями консервативними, прихиливъ ся
до козакѣвъ-городовикѣвъ. Около 1654. р. ставъ Само-
видецъ служити въ войсковѣй канцеляріи, котра все на-
ходилась при боцѣ гетьмана. Коли отже Хмельницькій
повставъ противъ Польщѣ, то Самовидецъ бувъ вѣдай
ще молодымъ молодикомъ, по-за-якъ въ тую канцелярію
мѣгъ вступити въ двацятыхъ рокахъ житя. А вже-жъ
мѣгъ онъ справдѣ бути самовидцемъ всѣхъ важнѣйшихъ
подѣй историчныхъ свого часу, тому-що бравъ участь
въ военныхъ походахъ, въ посольствахъ и въ зборахъ
народныхъ. Вирочѣмъ въ войсковѣй канцеляріи мѣгъ

¹⁾ Передне слово П. Кульша въ лѣтописи Самовидця, выда-
ной въ Москвѣ 1846. р. — Порбви. Хрестоматію староруску Оме-
льяна Огоновского, выдану у Львовѣ 1881; стор. 362—363.

²⁾ „Лѣтопись Самовидца... Издана Кіевскою временною ком-
миссією для разбора древнихъ актовъ“. Кієвъ 1878. „Опытъ из-
слѣдованія о лѣтописи Самовидца“, — статьи Ореста Левицкого;
стор. 1—76.

дѣзнатись не тільки про важнѣйшій справи своєї батьківщини, але й про хідъ политики европейскої: тамъ мавъ підъ рукою акти офіціальні, кореспонденції знатнихъ осібъ и въ загаль важні документи историчні, котрі служили жереломъ для его лѣтописи.

Такъ отже Самовидецъ написавъ лѣтописъ про вѣйны Богдана Хмельницького и про усобицѣ, що були на Украинѣ по его смерти. Орестъ Левицькій думає¹⁾, що лѣтописъ Самовидця простягає ся черезъ 53 роки, се-бѣ-то починає ся оповѣданемъ про повстанє Хмельницького (1648. р.), а кінчить ся 1702. рокомъ. Всякій-жъ попередній вѣсти историчній, якій лучились до 1648. р., записавъ пѣзнѣйшій компиляторъ около половины XVIII. вѣку та й поставивъ ихъ на початку лѣтописи. Ба, Левицькій догадує ся, що сеєя попередня частина лѣтописи Самовидця основує ся на историчномъ збѣрнику „Краткое описаніє Малороссіи“²⁾, та що й конецъ лѣтописи (бѣдъ 1702—1734. р.) походить зъ того-самого жерела. По думцѣ того ученого мужа Самовидецъ написавши лѣтописъ въ Стародубѣ (въ Сѣверщинѣ), умеръ мабуть въ 1702. р., а по-за-якъ въ вѣйскову канцелярію мѣгъ вступити, въ двацятѣмъ роцѣ житя, то правдоподѣбно родивъ ся въ 1632. р.³⁾.

У Самовидця було бѣльше таланту природного, нѣжъ науки придбаной въ школѣ. Вже-жъ и трудно було молодикови вчитись тогдѣ, коли на Украинѣ заворушилась Хмельницщина, коли студенти покидали школу та горнулись підъ хоругвь „второго Мойсея“. Хоча-жъ у него

¹⁾ *ibid.*, стор. 28.

²⁾ „Лѣтописъ Самовидця“, стор. VIII. — Порѣвн. дальшу главу: „Лѣтописній збѣрнику“, именно статью п. з. „Краткое описаніє Малороссіи“.

³⁾ *ibid.*, стор. 53. 56, замѣт. 1.

не було таких вѣдомостій, якими визначавъ ся Величко, то злумѣвъ бнѣ зладити лѣтопись, щѣ мѣжъ творами сего роду має въ сѣмъ періодѣ найббольшу стѣйностъ литературну. Въ загаль добачаємо, що Самовидецъ списувавъ вѣрну характеристику дѣвухъ особъ и оцѣнявъ якъ-найлучше хѣдъ подѣй историчныхъ. Деякі образы лѣтописи представивъ бнѣ вельми плястично, примѣромъ похороны Ивана Золотаренка (стор. 42—44) и Чорну Раду (стор. 72—79). Одаткъ за-для объективной правды стоять бнѣ выше бдѣ ученого Величка, котрый часто намагавъ ся постичными образами прикрасити ткань историчного оповѣданя.

По мнѣнію Ореста Левицкого¹⁾ оповѣдане про Хмельницького являє ся ббольше исторією, нѣжъ лѣтописію, тому-що въ писаню видно тутъ ладъ прагматичный; до-черва бдѣ року 1672. починає ся справдѣшна лѣтопись, по-за-якъ авторъ списувавъ свои записки сучасно зъ важнѣйшими дѣями на Украинѣ. — Оповѣдаючи про вѣйпу Хмельницького замѣчає Самовидецъ, що „козацтво звалось ажѣ и по за Днѣстромъ коло Галича“²⁾, що отже и въ нашѣй Галичинѣ найшлись охотники, котрі приставали до полкѣвъ Хмельницького. Одаткъ пише авторъ: „Такъ усе, що живо, поднялось въ козацтво, же заледво знайшолъ в якомъ селѣ такого челоуька, жеби не змѣлъ або самъ, або синъ до войска ити; а ежели самъ нездужалъ, то слугу паробка посилавъ. А инѣ килко ихъ было, все шли з двора, тилко одного zostавили, же трудно было о наймыта“³⁾.

Доси выдано двѣчи лѣтопись Самовидця: въ 1846. р. пбдѣ редакцією Осипа Бодянского вышло въ Москвѣ выдане „императорскаго общества исторіи и древностій росіейскихъ“ пбдѣ такимъ заголовкомъ: „Лѣтопись Са-

¹⁾ ibid., стор. 29. — ²⁾ ibid., стор. 19. — ³⁾ ibid., стор. 20.

мовидця о войнах Богдана Хмельницкаго и о междоусобицах, бывших в Малой Россіи по его смерти". Въ выданію сего лѣтописи корыстувавъ ся Бодянскій именно тою рукописію, котру ему доставивъ Пантелеймонъ Кулѣшъ. Одаткъ въ передивѣмъ словѣ сего выданія замѣтивъ Кулѣшъ, що початокъ лѣтописи, судячи по языкови и по вельми короткому выложенію, займивъ Самовидецъ зъ нищою кроникой украиньскою¹⁾. — Опбеля бдкрито двѣ важніи рукописи, а то рукописи Якова Козельского и Петра Искрицкого. Пересмотривши весь матеріалъ рукописный, Левицкій зладивъ новый текстъ критично, почбмъ заходами „Кіевской временной коммисіи для разбора древнихъ актовъ“ выдано сию лѣтопись въ Кіевѣ 1878. року пбдъ симъ заголовкомъ: „Лѣтопись Самовидца по новооткрытымъ спискамъ съ приложеніемъ трехъ малороссійскихъ хроникъ: Хмельницкой, Краткаго описанія Малороссіи и Собранія историческаго“. Въ сѣмъ выданію замѣтивъ Орестъ Левицкій многоцѣнну свою розвѣдку про лѣтопись Самовидця (стор. 1—76):

Стиль сего лѣтописи есть простой и ясный, а въ языкѣ еи видно богато прикметъ живой мовы люду украиньского. Одаткъ и правописъ часто припособленъ до выговору: именно замѣць и стоить по-найбольше самогласна и, та й буква г бдкидуе ся пбсля согласной у приименикбвъ, стоячихъ передъ своимъ надежемъ.

4. Григорій Грабянка²⁾. Оня живѣ за панованія Петра I., Катерины I и Петра II. Коли бувъ судією Гадяцкимъ, то наказный гетьманъ Павло Полуботокъ стоявъ въ оппозиціи до Степана Лукнча Веляминова, котрый бувъ президентомъ „коллегіи малороссійской“, за-

¹⁾ Лѣтопись Самовидця; стор. I.

²⁾ Грабянка звавъ ся первѣстно „Гребѣнкою“.

снованою 16. мая 1722. р. въ тій цѣли, щобъ заана-
стити останки автономіѣ української. Тая-то коллегія
захопила въ свои руки всѣ права гетьманської и ѳдтакъ
царь Петро І. не позволявъ выбирати гетьмана вольными
голосами козако́въ. Полуботокъ бажавъ зберегти бать-
ко́вщину ѳдъ російської кормиги и выступавъ смѣло
противъ самоволь Веляминова. Але царь дознавъ ся не-
бавомъ ѳдъ того диктатора на Украинѣ про мнимый не-
послухъ Полуботка супротивъ власти, и вѳзвавъ его, щобъ
зъ писаромъ Семеномъ Савичемъ и зъ судією Иваномъ
Чорнышемъ явивъ ся въ Петербургъ. Ще передъ выѳз-
домъ своимъ зъ Глухова Полуботокъ выславъ въ Пе-
тербургъ депутацію въ справѣ выбору нового гетьмана
и зъ жалобою на заанащенє декотрыхъ вольностей укра-
їнськихъ урядомъ російскимъ. Членами тои депутаціѣ
були: два наказні полковники, Стародубскій, Петро Ко-
рсецкій, и Переяславскій, Иванъ Даниловичъ, бунчуковый
товаришь Дмитро Володьковскій, судія Григорій Гра-
бянка и вѳсковый канцеляристъ Никола Ханенко. А
уже-жь 3. сернія 1723. р. приѳхавъ до Петербурга та-
кожь Полуботокъ. Въ вересню т. р. тайна канцелярія
взяла старшину козацку на допросъ, але Полубо-
токъ и его товаришь оправдали ся изъ всѣхъ замѣто́въ.
Однакже въ надолістѣ царь велѣвъ всадити ихъ до вяз-
ницѣ. Полуботокъ умеръ въ крѣпости Петропавловскоѣй
(1724). Его товаришьвѣ, мѣжь ними Грабянку, освобо-
дила зъ тюрмы доперва цариця Катерина І. Опѳсля доля
Грабянки получала, бо за панованя Петра ІІ. заходами
гетьмана Данила Апостола поставлено его (1729.) пол-
ковникомъ Гадяцкимъ.

Грабянка написавъ въ Гадячи лѣтописъ пѳдъ сямъ
заголовкомъ: *„Дѣйствія презлыной и отъ начала Полл-
ковъ красивой небывалой брани Богдана Хмельницкого, гет-*

мана запорожского, съ Поляки, за найлєснїйшихъ королєй полскихъ Владислава, потомъ и Казьмира; въ року 1648. отправоватися на чатой, и за лѣтъ десять по смерти Хмельницкого неоконченой.... Року 1710." Сесю лѣтопись выдано въ Кїєвѣ 1854. р. заходами „временной комиссіи для разбора древнихъ актовъ“ (пѣдъ редакцією Ивана Самчевского).¹⁾

Лѣтопись Грабянки обіймає оповѣданя про дѣя України бѣдъ найдавнѣйшихъ часѣвъ ажъ до выбраня Скоропадского гетьманомъ въ 1709. р. Головнымъ же предметомъ своего оповѣданя авторъ выбравъ эпоху Богдана Хмельницкого. Такъ отже починає ся лѣтопись короткимъ переглядомъ дѣй историчныхъ до Хмельницкого. Передъ симъ переглядомъ замѣщено коротку росправу про зачатокъ козаковъ. Грабянка каже, що козаки одержали свою назву бѣдъ праотцѣвъ своихъ „Козарь“, народа скятекого, прозваного Козарами (бѣдъ рѣчки, щѣ тече черезъ Бухарску землю „въ море Хвалинское“)²⁾ або Алянами (бѣдъ гѣръ Алянскихъ). Тї-то Аляны сидѣли первѣстно на побережю моря Азовекого, и бѣдѣмъ розширили ся на захѣдъ по берегамъ Чорного моря. Пѣдъ словомъ „Козары“. Грабянка розумѣвъ отже не тѣлько нарѣдъ, звѣстний въ исторїи пѣдъ симъ именемъ, але й Болгарь, Аварѣвъ, Гуннѣвъ, Оботритѣвъ и декотрїи инші народы. Одаткъ подає авторъ поглядъ на исторїю Козарь, се-бѣ-то на давнѣйшу исторїю козачины. Могуцѣсть Козарь запропастилась въ часѣ нападу татарского въ началку XIII. вѣку, и въ тѣмъ-то часѣ Козары стали называтись Козаками.

¹⁾ М. Максимовичъ, „Извѣстіе о лѣтописи Григорія Грабянки, изданной 1854. года Кїевскою Временною Коммиссією“. („Собраніе сочиненій...“, Кїевъ 1876., томъ I, стор. 217—231.)

²⁾ Моремъ Хвалинскимъ звалось море Каспїйске.

Після сєй розвѣдки про зачатокъ козачини слѣдує переглядъ дѣй историчныхъ до Хмельницького. Сєй переглядъ, хоча вельма короткій, єсть важнымъ изъ-за того, що въ нѣмъ описують ся тѣ подѣѣ историчнѣ, котрыхъ не добачаємо въ лѣтописи Величка, по-за-якъ одвѣтна часть рукописи запропастилась. Одтакъ слѣдує заголовокъ: „Сказаніє, чєсо ради воста Хмельницкій на Полковѣ“ (стор. 31.), и починає ся оповѣданє про Хмельницького. Після сєго просторого оповѣданя лѣтопись Грабянки стає ся що-разъ менше интересною и наконець переходить въ сухе вычисленє важнѣйшихъ фактѣвъ историчныхъ.

Про жерела своєи лѣтописи згадує самъ Грабянка нишучи въ переднѣмъ словѣ отъ-се: „Умислихъ исторію сїю въ память послѣднему роду написати, собирая ово отъ *діаріуша* нашихъ воиновъ, въ обозѣ писанного, и отъ *духовнихъ и мерскихъ лѣтописцовъ*, єлика въ нихъ возможныхъ обрѣсти достовѣрїѣ написанного, ово отъ повѣствованія *самобытнихъ тамо свѣдителей*, єще въ живихъ обрѣтающихся, ихже повѣсть вѣроятно лѣтописцовъ утверждать“.¹⁾

Лѣтописецъ сєй хотѣвъ у своѣмъ творѣ користуватись языкомъ церковно-славянськимъ, але не знаючи добре єго констукцій займавъ часто слова и формы зъ живої мови украиньскої.

5. Самойло Величко. Се бувъ козакъ, що на самѣмъ початку 1690. р. ставъ служити въ вѣйську запорожкѣмъ за гетьмана Мазепы. Именно живъ бивъ въ домѣ Василя Кочубєя, вѣйськового писаря генерального, и провадивъ секретнѣ корєспонденціѣ вѣйска запорожского зъ росїйскимъ царємъ Петромъ Олексѣевичемъ та й зъ

¹⁾ Лѣтописє Григорія Грабянки, стор. II.²

господарями волоскимъ и молдавекимъ. Коли послуживъ лѣтъ пятнадцать „въ такихъ премногихъ и неусыпныхъ трудахъ“ ¹⁾, направлено его на початку 1705. р. до канцеляріѣ войсковой генеральной, въ котрѣй онъ остававъ ся чотыри роки, с. е. до 1708. р., въ котрѣмъ добродѣви его, Кочубею, по приказу Петра Великого бдрубано голову ²⁾.

Ще въ 1728. р. Величко живъ въ полку Полтавскѣмъ, въ Диканцѣ, хуторѣ Василя В. Кочубея, и займавъ ся литературными працями, хоча втративши взбръ очей не видѣвъ свѣта божого. Тогдѣ выручавъ ся помочію декотрыхъ своихъ „отрокѣвъ“, котрыхъ навчивъ писати.³⁾ Такъ велѣвъ имъ переписати збѣрникъ „Космографія“, въ котрѣмъ находить ся такожъ статья про войну Хмельницкого зъ Поляками.

Величко написавъ: „Сказаніе о войнѣ козацкой зъ Поляками чрезъ Зпновія Богдана Хмельницкого, гетмана войскъ запорожскихъ, въ осми лѣтахъ точившойся, а до дванадцати лѣтъ у Поляковъ зъ иными панствами провлекшойся, якою онъ Хмельницкій, при всеилной помощи божественной, зъ Козаками и Татарами отъ тяжкого ига людского, вибилъся, и подъ високодержавное пресвѣтлѣйшого монарха російского Алексія Михайловича владѣніе добровольно поддался...“ Лѣтописъ свою писавъ Величко въ селѣ Жукахъ, повѣту Полтавского, и датовавъ єѣ рокомъ 1720. Выдруковано-жь єѣ заходомъ „временной комиссіи для разбора

¹⁾ Лѣтописъ Самонла Величка, томъ III., стор. 90.

²⁾ Кочубей и шуринъ его, Полтавскій полковникъ Искра, подали Петрови В. доносъ на Мазепу, мабутъ-то онъ задумавъ зрадити царя и передати ся королеви шведскому. Зъ причины же, що той доносъ трудно було ствердити доказами, засуджено Кочубей и Искру на смерть.

³⁾ Лѣтописъ, томъ IV., стор. V.

древнихъ актовъ“ въ Кієвѣ 1848—1855. р.; именно напечатано першій два томы підъ редакцією Н. А. Ригельмана, а третій томъ підъ доглядомъ И. Самчевекого. Ои́беля (1864. р.) wydано ще четвертый томъ jako додатокъ до лѣтописи підъ редакцією И. Самчевекого и В. Антоновича.

Въ першомъ томѣ лѣтописи розказує авторъ про вѣйны Хмельницького и про послѣдуючі дѣѣ на Украинѣ до 1659. р., с. е. до мира Оливеского. Другій томъ починає ся рокомъ 1660, и обдымає историчній дѣѣ до 1686. р. Въ третѣмъ томѣ находятъ ся оповѣданя про дѣѣ бдѣ 1687. до 1700. р. Хоча же Величко окѣнчивъ свою лѣтопись рокомъ 1700., то можна однакожь догадуватись, що бѣѣ єѣ и дальше писавъ. Се доказує вже рѣкъ 1720., поставлений въ заголовку лѣтописи; бдѣтакъ въ другѣмъ томѣ (въ роздѣлѣ XXIII.) подає авторъ поглядъ на дѣѣ панования Петра Великого до 1723. р., а наконецъ въ третѣмъ томѣ згадують ся деякі подѣѣ мѣжь 1700. — 1720. р.¹⁾

Рукопись лѣтописи доставивъ „временной комиссiи“ академикъ М. Погодинъ. Она єсть украшена десятима портретами гетьманѣвъ: Богдана Хмельницького, Ивана Выговеского, Юрія Хмельницького, Ивана Бруховецкого, Павла Тѣтеры, Петра Дорошенка, Демяна Многогрѣшного, Михайла Ханенка, Ивана Самойловича и Ивана Мазени.

Въ сѣѣй рукописи появляются въ першомъ томѣ значній пропуски: на самѣмъ початку не достаетъ пять картокъ; нема такожь кѣнця першоѣ части... Въ загалѣ зъ дванацяти частѣѣй першого тому збереглось лишь девять. Тѣѣ части дѣѣлять ся на роздѣѣлы. Въ другѣмъ томѣ не достаетъ

¹⁾ Лѣтопись Величка, томъ I, стор. I—V.

тільки двох карток рукописи; бодак третій томъ дійшовъ до насъ майже цѣлий, тільки не має кінця. Оба ті томи, другій и третій, не дѣлять ся на часті, а тільки на роздѣлы.

Жерела лѣтописи Величка:

1. Короткі козацкі лѣтописні записки, про котрі авторъ згадує въ II. томѣ, стор. 7. ¹⁾

2. „Діаріушъ“ Самбйла Зорки зъ Волиня, котрий бувъ писаремъ въ кошу запорозкомъ. Про него пише Величко, що бнъ „черезъ увесь часъ війни козацкой зъ Поляками бывшой, зостаючи писаремъ и секретаромъ при Хмелиницкомъ, о вѣсхъ рѣчахъ и пореденіяхъ совершенно вѣдалъ, а досконале и пространно въ діаріушѣ своемъ оніе описалъ“. ²⁾ Сей „діаріушъ“ Зорки находивъ ся у Сильвестра Быховця, канцеляриста вѣйска запорозкого, що бувъ товаришемъ Величка. Отець того Сильвестра бувъ канцеляристомъ у Чигиринськихъ гетьманѣвъ и переписавъ собѣ „діаріушъ“ про вѣйны Хмелиницкого. Одъ того-жъ Сильвестра Быховця вызичивъ собѣ Величко „діаріушъ“ Зорки и корыстувавъ ся нимъ яко жереломъ при написаню лѣтописи, однакъ зъ обширнихъ записокъ Зорки подававъ бнъ вѣсти тільки найпотрѣбнѣйші. Въ томъ „діаріуши“ були помѣщені кореспонденціѣ и листы Богдана Хмелиницкого до декотрыхъ монархѣвъ и князѣвъ; бодакъ ті листы подавъ Величко въ своѣй лѣтописи безъ змѣни.

3. Постичный твѣръ польского писателя Самбйла Твардовского п. з.: „Wojna domowa z Kozaki i Tatary, Moskwą, potym Szwedami i z Węgry przez lat dwanaście... tocząca się“.... Calissii. A. D. 1681. Тая „війна домова“ слу-

¹⁾ Порѣви. томъ III, стор. 516.

²⁾ Томъ I, стор. 54.

жила Величкови головнимъ жереломъ для першого тому лѣтописи. Першу часть сего поетичного твору переробивъ по-руски Степанъ Савицкій, писарь полку Лубенського, и давъ ѣй отъ-сей заголовокъ: *„Повѣсть о козацкой зъ Поляками войнѣ чрезъ Зпновія Богдана Хмельницкого, гетмана войскъ запорожскихъ, точившойся... отъ книги, названої Война Домовая, нарѣченїемъ Самоила Твардовскаго, ритмами полскими составленной и въ Калышу року 1681. напечатанной, екратцѣ мадоросійскимъ нарѣчїемъ виписанная, въ року 1718. априлѣ.“*¹⁾ Сесея „Повѣсть о козацкой зъ Поляками войнѣ“ (въ рокахъ 1648—1651) доповнюе собою въ великѣй части затрачену часть зъ рукописи Величка (томъ I., стор. 100). А по-за-якъ Твардовскій для исторїѣ того часу бувъ головнымъ жереломъ лѣтописи Величка, то й твѣрѣ Савицкого може подекуды заступити затраченїѣ листки рукописи нашего лѣтописця.²⁾

4. Историчный твѣрѣ Самѣйла Пухендорфія, котрый по-нѣмецки „краткими словы“ описавъ войну Хмельницкого. Сего автора переложено напередъ зъ мовы нѣмецкои на латиньску, а ѡдтакъ зъ языка латиньского на росїйскій, и ѡпѣсля выдруковано єго въ Петербургѣ 1718. р. Про сїю исторїю каже Величко, що „любо (въ ѡной) не все такъ напнєсано, якъ дѣялося, однакъ и праведнїє суть рѣчи, лядскую неправду а козацкую невинность изявляющїи“ (I., стор. 16.)

Вирѣчѣмъ служачи въ войсковѣй канцеляріи генеральнѣй Величко мавъ пѣдѣ рукою важнїѣ акты офіціальный, листы и грамоты, котрїѣ бнѣ въ лѣтописи своѣй безъ всякихъ змѣнѣ замѣтивъ. Въ лѣтописи єго нахо-

¹⁾ Лѣтопись Величка, томъ IV., стор. 1—84.

²⁾ Сей твѣрѣ Степана Савицкого пайдєно въ „Космографїи“, збѣринку, переписанѣмъ отроками Величка зъ рѣжнихъ авторѣвъ.

дить ся такожъ статья польска підъ заголовкомъ: „Rozmowa Białocerkiewska“ wielebnego Ojca Joanicjusza Galatowskiego, ordinis S. Basilii Magni, rektora Kijowskiego, z wielebnym xieǳem Hadryjanem Piekarskim, societatis Jesu, kaznodzieja Jego K. Mości „de Hierarchia Ecclesiae“ (томъ II, стор. 42—76.) ¹⁾ Одаткъ замѣтивъ авторъ въ творѣ сношѣмъ вѣршѣ политичнѣй въ мовѣ рускѣй и польскѣй. Помѣжъ рускими вѣршами вызначують ся отъ сѣ: а) „Епитафiонъ“ ²⁾ гетьманови Бруховецкому (II, 164. 165); — б) сатиричнѣй вѣршъ, писаный тогдѣ, коли Самойловича зложено зъ гетьмана (III, 15—17). До важнѣйшихъ вѣршѣвъ польскихъ належать отъ сѣ: а) „Nagrobek jaśnie w Bogu przeoświeconemu jego mości ojcu Jozephowi Tukalskiemu Nielubowiczowi, metropolicie Kijowskiemu, Halickiemu, na rok 1675.“ (II, 384—388) ³⁾; — б) Вѣршъ „панегириста козарского“ Александра Бучиньского Яскольда, котрый прославивъ Русь, поборовшу Туркѣвъ підъ Чигириномъ въ 1678. р. (II, 434—449).

Лѣтопись Величка есть многоцѣннымъ историчнымъ памятникомъ часѣвъ Хмельницщины. Ученый авторъ за-явивъ на кождѣй сторонѣ своего твору велику любовь до Украины. Она зове ся „матка наша Малая Россiя“, „малая отчизна“, „отчизна наша украинская“ (II, 18: 32. 34. 36.). Въ „предмовѣ до чителника“ высказуе бѣтъ глубо-кѣй жалъ изъ-за руины Украины; оповѣдае, що прохо-дячи бѣтъ Корсуня и Бѣлон Церкви „тогобѣчну“ Укра-ину, потѣмъ Волинь, зайшовъ ажъ до Львова, Замостя, Бродѣвъ, и видѣвъ богато городѣвъ и замкѣвъ безлюд-ныхъ... Тогдѣ оглянувъ ся и бачивъ просторѣ поля й

¹⁾ Порѣвн. стор. 312.

²⁾ Епитафiонъ — надпись нагробна.

³⁾ Авторомъ сего нагробного стихотвору бувъ Лазарь Ба-рановичъ.

лѣсы, сады, дубравы, рѣки, ставы, озера запусѣлѣи, мохомъ и тростемъ порослѣи. Оѣтакъ пише авторъ: „И не всуе Поляки жалючи утрати Украины оная тогобочие, раемъ свѣта полскаго въ своихъ универсалахъ ея наричаху и провозглашаху: понеже оная предъ войною Хмельницкаго бысть аки вторая земля обитованная, медомъ и млекоми киплящая...“ (I, 5). Хмельницкаго зове онъ вторымъ Мойсеемъ, котораго поѣславъ Богъ, вывести Украину зъ неволѣ (I, 31). Землякоѣвъ своихъ называетъ „народомъ козако-рускимъ, истиннымъ, простодушнымъ и правосердечнымъ“, „народомъ мужественнымъ и рыцерекиимъ“ (II, 8). Що Величко справѣлюбивъ завзяте и мужнѣсть козакоѣвъ, можна именнѣ дознатися изъ поетичнаго опису войны Сѣрковои въ Крымъ (II. 372—384).

Языкъ автора есть переважно малорускѣи, являющѣи богато украинскѣихъ провинциализмовъ. Самъ авторъ каже, що свою лѣтопись писавъ „простымъ стилемъ и нарѣчиемъ козацкимъ“ (I, 6).¹⁾ Про те й написано его часто приспособлена до народнаго выговору. Такъ пише онъ майже вѣсуды и замѣсть и и любуе ся въ согласныхъ здвоєныхъ такихъ формъ, якъ огляданіе, браття, челлдію (замѣць огляданіе, братіа, челядію).

Въ кѣнци I. тома находить ся „Придатокъ до книги Твардовскаго отъ Самойла Величка, зъ тоєи-жъ книги коротко вынятий.“ (стор. 450—454). Тутъ подавъ лѣтописецъ короткѣи оглядъ цѣлого твору Твардовскаго. Оѣтакъ въ сѣмъ томѣ слѣдує въ додатку друга частина Дневника Матѣя Титловскаго про Хотинскѣи походъ Туркоѣвъ противъ Полякоѣвъ (стор. 1—51).

Въ IV. томѣ помѣщенѣи отъ-сей статѣя:

1. „Повѣсть о козацкоѣи зъ Поляками войнѣи чрезъ Зѣ-

¹⁾ Мову своєи лѣтописи звавъ Величко такожъ „козацкимъ языкомъ“. (I, 4).

новія Богдана Хмельницького“ (стор. 1—84). Сю „повість“ зладивъ (якъ выше сказано) Степанъ Савицькій, переробивши по-руски поетичный творъ Твардовского и. з. „Wojna domowa“.

Величко замѣстивъ сю „повість“ въ збѣрнику своѣмъ „Космографія“. Статѣ сего збѣрника переписували зъ готовыхъ творѣвъ „отроковъ“ нашего лѣтописця, коли бнѣ втративъ взоръ очей. Змѣсть тои „Космографіи“ подавъ самъ Величко въ „предмовѣ до чителника“ (въ томѣ IV., стор. II—V.).

2. „Коммиссія Гадляцкая, року 1658.“ (стор. 85—106).

3. „Ресстрг... имѣнія Семена Палля, учиненъ 1701. г. октябрь 12. дня“ (стор. 107—132).

4. „О войнѣ Остриановой зъ Ляхами на Украинѣ малороссійской“ (стор. 133—146). Оповѣданіе про вѣйну Острианина (Острианицѣ) заключае въ собѣ универсалъ, розбеланный симъ гетьманомъ по Украинѣ 1638. р., въ котрѣмъ высказуе ся недоля народу украиньского изъ-за напастей бѣдъ Поляковъ; бѣдакъ находить ся тутъ коротка вѣстка про саму вѣйну Острианицѣ.

5. „Записки Матвея Титловскаго“, 1620—1621. (стор. 147—182). Титловскій, „историкъ польскій“, написавъ исторію про вѣйны Турковъ зъ Поляками при Цецорѣ (1620) и пѣдъ Хотинѣмъ (1621). Тую-то исторію, „на вѣрныхъ руськихъ лѣтописяхъ утвержденную“ переложивъ на руску мову „абшитованный полковый обозный Стефанъ Василевъ сынъ Лукомскій“ въ городѣ Прилукахъ 1770. р. — Записки Титловскаго въ польскѣмъ оригиналѣ не були печатаніи. Рускій же перекладъ зладивъ бувъ Самѣйло Величко¹⁾, а по-за-якъ початокъ

¹⁾ „Временная коммиссія для разбора древнихъ актовъ“ выдала той рускій перекладъ Записокъ Титловскаго въ I. томѣ лѣтописи Величка. (Додатки, стор. 1—51).

сеи праць запропастивъ ся, то „временная коммисія“ користувалась другимъ перекладомъ, який найдено въ историчнѣмъ збѣрнику полкового обозного Степана Лукомского.

6. „*Діаріуш*“ Симеона Окольского¹⁾ зъ 1638. р. (стор. 183—296). Сей „діаріушъ“ надруковано въ томъ чѣтвертѣмъ изъ рукописи Величка. Въ тѣй рукописи помѣщено „діаріушъ“ передъ самымъ оповѣданемъ про вѣйну Хмельницького. Повный твѣръ Окольского обдѣймае въ I. части исторію вѣйны Полякѣвъ зъ гетьманомъ Павлюкомъ, а въ II. части оповѣдане про вѣйну зъ гетьманами Острианиномъ и Гуною. Однакже перекладъ рускій обдѣймае лишъ другу часть того твору. Величко принявъ въ свою лѣтопись готовый перекладъ, и осмотривъ его своими замѣтками та коментаріями (IV, 202—203. 205. 262—264. 290—296.)

7. „*Дополненіе Дневника Окольскаго*“ (стор. 297—313). Се єсть додатокъ до другой части Дневника (діаріуша) Окольского. Онъ находитъ ся въ историчнѣмъ збѣрнику Степана Лукомского. Тѣе „дополненіе“ обдѣймае исторію Украины ѡдъ 1638. до 1648. року.

6. Стенанъ Лукомскій. Про єго житє знаємо лишъ се, що бувъ Прилуцкимъ полковымъ обознымъ. Коли ще бувъ сотникомъ полковымъ (1738) переложивъ бѣтъ дневникъ Окольского зъ мовы польской на руску, и доповнивъ сей лѣтописный твѣръ оповѣданемъ про дѣѣ Укра-

¹⁾ Симеонъ Окольскій, монахъ Доминиканскій, живѣвъ въ першій половинѣ XVII. вѣку. Онъ бувъ провинціаломъ Доминиканского ордена на Руси и крѣмъ дневника про вѣйны козацкѣй писавъ ще инші творы, повный класичной ерудиції, примѣромъ „*Russia florida*“. Дневникъ вѣйны зъ козаками (1638. р.) написавъ Окольскій, будучи капеляномъ вѣйска польского въ тѣй вѣйні.

ини від 1638. до 1648. р. на основі „руських достовірних літописей“. Опісля буди вже „абшитованим полковим обозним“, переложив Лукомскій записки Титловського и доповнив їх також подекуди „руською достовірною літописію“. Оба ті переклади рускі, по думці Лукомського, мали бути неначе вступом до историчної поеми Твардовського „Война домовая“, котру він також переложив на мову руску. Однакже переклад сего твору не дійшов до нас. Накопеч в 1770. р. Лукомскій зладив літописний збірник під таким заголовком: „Собрание историческое из книг древняго писателя Александра Гваггина и из старих русских вѣрныхъ літописей абшитованимъ полковимъ обознимъ Стефаномъ, Василевимъ, синомъ Лукомскимъ сочиненное в малороссійскомъ городѣ Прилукѣ 1770. году“¹⁾. По думці Лукомського сей збірник мав бути передньою частию літописною, що вводила бы читателя до дневника Окольського и до записокъ Титловського в редакції рускої.

„Собрание историческое“ Лукомського обіймає дѣя Русь-України від часівъ Гедимина до кінця XVI. вѣку. Оно починає ся розвідкою: „Что есть козакъ?“ И сей часъ розказує літописець за проводомъ Гваггина, що „козакъ есть слово татарское и значить по-руски рыцерь или воинъ а по-нѣмецки *фрейрптерг*“. Одтакъ слѣдує оповѣданє про козаківъ, котрыхъ зачатокъ авторъ добачає в кінці XIII. вѣку. В кінці літописи пише авторъ широко про справу церковній на Українѣ и про унію, оголошену на соборѣ Берестійскѣмъ в 1596. р.

Збірникъ Лукомського не єсть творомъ оригінальнимъ; він являє ся справді компіляцією иншихъ историчнихъ творівъ. Авторъ користував ся хроникою „древ-

¹⁾ „Собрание историческое“ напечатано в Літописи Самовидця (Київ 1878; стор. 321—372.).

ного писателя“ Гватинина¹⁾ и „руськими старыми вѣрными лѣтописями“. Майже третя часть лѣтописи, именно же оповѣданє про унію церковну, основує ся на „руськѣй достовѣрнѣй лѣтописи“. Шкода велика, що сєся лѣтопись запропастилась: своимъ змѣстомъ доповнила-бъ она лѣтописи Самовидця и Величка. Євѣ знали ще въ XVIII. вѣцѣ деякі люде письменніи, ба й самъ Лукомскій на основѣ сєй „руськои достовѣрної лѣтописи“ доповнивъ дневникъ Титловского и дневникъ Окольского,

Свѣй збѣрникъ историчный написавъ Лукомскій въ языцѣ книжнѣмъ, твердѣмъ, въ котрѣмъ збереглось мало прикметъ живої мови української.

7. Микола Ханенко. Онъ родивъ ся на Украинѣ лѣвобережнѣй 30. падолиста 1691. р. Отець его Данило, братанецъ правобережного гетьмана Михайла Ханенка, бувъ генеральнымъ хорунжимъ и належавъ до невеличкого числа просвѣченыхъ людей свого часу. По смерти ѳтця (1697) малий Микола стоявъ пѣдъ опѣкою дѣда (по матери) Ломиковского. Ѳдтакъ учивъ ся въ Кіївскѣй академіи и навѣстивъ такожъ польскій школы у Львовѣ. Въ 1710. р. почавъ онъ службу вѣйскову, а въ 1717. р. вступивъ въ генеральну канцелярію и хѣспувавъ ся ласками гетьмана Ивана Скоропадского. Въ 1721. р. поставлено Ханенка старшимъ канцеляристомъ або рєвнтомъ, с. є. головнымъ помѣчникомъ генераль-

¹⁾ Александръ Гватиниъ (Guagnino) бувъ родомъ Италиєнецъ. Въ молодѣмъ вѣцѣ прийшовъ въ Польшу и вступивъ въ службу короля Жигимонта Августа, и ѳдтакъ при Стєпанѣ Баторію бувъ комендантомъ Витебска. Умеръ въ Краковѣ въ 1614. р. Лукомскій корыстувавъ ся отъ симъ историчнымъ творомъ Гватинина: „*Kerum polonicarum tomi tres*“. Выдано у Франк-уртѣ надъ Меномъ 1584. р., — польскій же перекладъ вийшовъ въ 1611. р.

ного писаря. По смерти Скоропадского оставъ ся бѣ на своѣмъ становищи и придбавъ собѣ любовь Павла Полуботка, полковника Чернигѣвскаго, котрый пѣславъ его до царя Петра I. звѣщаючи про смерть Скоропадскаго. Одакъ Полуботокъ, ставши наказнымъ гетьманомъ, нагородивъ Ханенка за вѣрну службу маѣтностями, се бѣ-то дарувавъ ему два села, Перегбнѣ и Дешковичѣ. Розумною вдачею Ханенка корыстувавъ ся Полуботокъ и тогдѣ, коли бѣ по царскому указу вразѣ зъ Савичемъ и Чорнышомъ мавъ бути вывезенымъ въ Петербургъ (22. мая 1723). Полуботокъ задумавъ пѣслати напередъ депутацію бѣдъ имени „всего народа“ зъ просьбою о вѣольный выбѣръ гетьмана. Тую депутацію (изъ пяти людей) выслано въ Петербургъ 24. мая 1723. Въ числѣ депутатѣвъ находивъ ся и Ханенко. Коли-жъ Полуботокъ приѣхавъ въ царску столицу, то й тутъ Ханенко бувъ головнымъ его секретаромъ. Небавомъ онѣся Полуботка и его товаришѣвъ замкнено въ „каменный замокъ Петербургскій“. Полуботокъ умеръ въ вязниці, а 8. лютого 1725. арештованыхъ Украинцѣвъ освобождено зъ тюрмы. Ханенко зъ декотрыми товаришами не мѣгъ бѣддалятися зъ Петербурга; ему приказано бути въ гарнизоннѣй школѣ учителемъ дѣтей офицерскихъ и солдатскихъ. Кажуть ¹⁾, що Ханенка водили и зъ крѣпости во дворець, давати кому-то лекціѣ. Зъ Петербурга выпущено Ханенка въ 1726. р., а вже въ 1727. р. поставлено его судією Стародубскимъ. Онѣся й гетьманъ Данило Апостолъ хѣснувавъ ся неразъ помочію Ханенка въ важныхъ справахъ, уважаючи его своимъ секретаромъ. Въ 1738. р. Ханенко одержавъ урядъ полкового обозного, а въ 1741. р. поставлено его генеральнымъ

¹⁾ „Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка, 1727—1753. г.“. Кієвъ 1884 г., стор. VIII.

хорунжимъ. О́дтакъ и послѣдній гетьманъ Кирило Розумовскій цѣнивъ въ Ханенку чоловѣка талантливого и за вѣрну службу въ генеральнѣй канцеляріи нагородивъ его кѣлькома селами. Ханенко умеръ въ сѣчню 1760. р. у Глуховѣ.

Ханенко писавъ *Діаріуш* або дневникъ мабуть бдѣ 9. падолиста 1719. р., але въ рукописи, котра находитъ ся у правнука автора, починає ся той дневникъ днемъ 3. лютого 1727. р., та й въ серединѣ его суть деякі пропуски. Такъ н. пр. нестаетъ въ нѣмъ записокъ про часъ бдѣ 1734. до 1741. р. Въ тѣй рукописи доведено *Діаріуш* до 1753. р.

Осипъ Бодяньскій випечатавъ частину сего дневника п. з.: „*Діаріуш или журналъ случающихся при дворѣ н. Иоанна Скоропадскаго гетмана оказій и церемоній, такожъ и въ канцеляріи войсковой отправуемыхъ дѣлъ, наченійъ ся 1722. году и оконченій въ томъ-же году, въ мѣсяцъ іюль*“¹⁾. О́дтакъ въ додатку до журнала „Кіевская Старина“ въ 1884—1886. р. випечатано „*Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка 1727—1753. г.*“

Ханенко писавъ свѣй „*Діаріуш*“ въ такѣй мовѣ, щѣ вважає ся переходомъ бдѣ мовы руско-української до російської. Всякій подѣвъ свого часу записувавъ бнѣ вельми деталічно, изъ-за чого его записки являють ся по-декуды наивными. И такъ помѣчаючи все тсе, щѣ въ кождѣмъ дни мѣсяця прилучилось, записавъ бнѣ н. пр. ось-таку нѣсенѣтницю: (1742) „30. іюня. Весь день съ похмеля пробавлялся въ домѣ и въ комиссіи не былъ.“ (стор. 160).

Були въ сѣмъ періодѣ ще инші лѣтописецѣ та историки на Украинѣ, але они по-неволи нахилились підѣ

¹⁾ „Чтенія въ моск. обществѣ исторіи и древностей“, 1858., кн. 1.

просвѣтну кормигу Россіи и намагались писати свои творы въ языцѣ державиѣмъ, хоча де-хто зъ нихъ любивъ щиро свою батьковщину. Сюды належать:

1. Петро Симоновскій. Се бувъ товаришь бунчуковый, котрый въ 1765. р. зладивъ сию лѣтопись: „Критическое описаніе о козацкомъ малороссійскомъ народѣ и о военныхъ его дѣлахъ, собранное изъ разныхъ исторій иностранныхъ, нѣмецкой — Бишenga, латинской — Безоллди, французской — Шевалье и рукописей русскихъ“¹⁾. Симоновскій поясняя навпередъ слово „козакъ“ и бѣтакъ подавъ поглядъ на исторію козачины бѣдъ першого гетьмана, князя Рожиньского, до выбору послѣднього гетьмана, графа Розумовского, именно до приѣзду его въ Глуховъ (1751). Сей авторъ писавъ свою лѣтопись объективно стилемъ ядренистымъ.

2. Георгій Конискій²⁾. „Императорское общество исторіи и древностей россійскихъ“ выдало заходами редактора Осипа Бодяньского исторію козачины подъ сими заголовкомъ: „Исторія Русовъ или Малой Россіи. Сочиненіе Георгія Конискаго, архієпископа бѣлорускаго“. Москва 1846. Сесе исторія основуе ся подекуды на переказахъ люду украиньского и написана вѣтхненемъ поетичнымъ. Про-те подобалась она славному россійскому поетови Пушкину, котрый про автора еи выразивъ ся ось-такъ похвально: „Множество мѣстъ въ (его) исторіи Малороссіи суть картины, начертанныя кистію великаго живописца“³⁾. По причинѣ же, що въ сѣй исторіи деякіи

1) „Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ“. Годъ третій. Пр. 2. Москва 1847; II. „Матеріалы отечественныя“; стор. 1—159.

2) Про его жите гляди стор. 354; замѣт. 2.

3) Порѣвн. „Собраніе сочиненій М. А. Максимовича“. Томъ I. Отдѣлъ историческій. Кіевъ 1876., стор. 239.

факты представлено невірною, найшлися остроумний критики, котрі стали сумніватися, чи справді учений архієпископъ бѣлорускій бувъ ви авторомъ¹⁾. Питанє се поки-що не може уважатися окончательно рѣшенимъ. Все-жъ таки сей творъ єсть важнимъ причинкомъ до исторіи козачини, изъ-за чого Н. Костомаровъ пишучи исторію про Богдана Хмельницького замѣтивъ въ другомъ виданю сего твору „Исторію Русовъ“ мѣжъ жерелами историчныхъ своихъ дослѣдбъ.

Въ „Исторіи Русовъ“ представляють ся двѣ Руси одъ Володимира Великого до гетьмана Розумовского. А вже-жъ найкрасше змалювавъ авторъ образъ Хмельничины, и звеличивъ второго Мойсея именно сими словами: *„Такихъ людей судьба Божія спками только производитъ въ человечествѣ для нарочитыхъ ея напяркѣй и устроений...“* (стор. 141).

3. Александръ Ригельманъ. Родина Ригельмановъ зайшла въ Россію зъ Нѣмечины въ першій половинѣ XVIII. вѣку. Александръ бувъ инженеромъ генералъ-майоромъ и живъ довгий часъ на Украинѣ. Одруживъ

¹⁾ С. М. Соловьевъ, „Очерки исторіи Малороссіи, до соединенія ея съ Велико-Россією“. („Отечественныя Записки“, 1848. г. Пр. 11. 12., и 1849. г. Пр. 2). — М. Максимовичъ, „Историческія письма о козакахъ придиѣровскихъ“ („Кіевлянинъ“ за 1865. г. Пр. 23—25). — Порбви. отъ-ей слова П. Кульшя: „Бувъ на свѣтѣ Конискій и своею Исторією Русовъ мовъ якою завѣсою мальованою закrywъ одъ насъ старосвѣщину, ажъ поки Шевченко не розбравъ, не розпанахавъ той завѣсы...“ („Основа, южно-рускій литературно-ученый вѣстникъ“. 1861. мартъ; „Листы зъ хутора“ III.). — Всѣлякй думки про автентичность „Исторіи Русовъ“ збравъ Геннадій Карновъ въ ученій своій розвѣдѣ п. з. „Критическій обзоръ разработки главныхъ русскихъ источниковъ до исторіи Малороссіи относящихся, за время: 8-о генваря 1654—30-о мая 1672. года“. Москва 1870.

554

шись зъ Украинкою полюбивъ бнѣ нову свою батькѣвщину и западливо займавъ ся збиранемъ матеріалѣвъ до написаня исторіѣ украиньскон. Вже въ 1778. р. написавъ Ригельманъ „Исторію малороссійскую или повѣствованіе о Козакахъ“ въ двухъ частяхъ. Опѣсля переробивъ и доповнивъ свою исторію и написавъ єѣ въ чотырохъ частяхъ, именно першій двѣ зладивъ въ 1785. р., а послѣдній двѣ части въ 1786. р. Одаткъ сєѣ твѣрь Ригельмана выдано въ Москвѣ 1847. р. заходами „императорскаго общества исторіи и древностей россійскихъ“ пѣдъ такимъ заголовкомъ: „Лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи и ея народѣ и козакахъ вообще, отколы и изъ какого народа оныя происхождение свое имѣютъ, и по какимъ случаямъ они нынѣ при своихъ мѣстахъ обитаютъ...“ Редакцією сєго „лѣтописного повѣствованія“ занявъ ся Осипъ Бодяньскій¹⁾. До того выдана додано ще рисунки Ригельмана, а то портретъ Богдана Хмельницкого и 27 тинѣвъ украиньскихъ зъ рѣжныхъ станѣвъ. Одаткъ замѣщено тутъ ще двѣ карты, се-бѣ-то карту новон и стародавнон Украинны.

Сєєя исторія козачины єсть вельми обширна, однакже по мнѣнію знатокѣвъ єсть она мало критична.

6) Лѣтописей збѣрники.

1. Лѣтописъ Густиньска. Она зове ся такъ по головнѣй рукописи, щѣ зберегалась въ Густиньскѣмъ Прилуцкѣмъ монастырѣ на Украинѣ. Сю рукописъ зладивъ въ 1670. р. чернець Михайло Лосицкій. А вже-жѣ бнѣ не бувъ авторомъ тои лѣтописи, а тѣлько перенисавъ єѣ зъ давнѣйшой, первѣстной рукописи, котру уложено

¹⁾ Порѣвн. „Чтенія въ императорскѣмъ обществѣ исторіи и древностей россійскихъ при Московскѣмъ университетѣ“. Москва 1847. Пр. 5—9.

въ першій половинѣ XVII. вѣку. Заголовокъ лѣтописи есть такий: „Кройника, которая начинается отъ потопу первого міра и столпотворенія и раздѣленія языкъ и разстланія по всей вселенной, и о разныхъ народахъ, также и о початку славенского російскаго народу, и егда спде Кіевъ, и како крести благовѣрный князь Володимиръ рускую землю, и о великомъ княженіи Кіевскомъ, и о греческихъ царяхъ. Списанъ сія кройника въ Малой Россіи въ монастырю святой живоначальной Троицы общежителномъ Густинскомъ Прилуцкомъ... року 1670., мѣсяця августа 2. дня“.

Въ рукописи Густиньскій находятъ ся части слѣдующіи: 1) „Предмова до чителника“, написана „іеромонахомъ“ Михайломъ Лосицкимъ¹⁾; 2) лѣтописецъ о рускомъ народѣ; 3) руска лѣтопись; 4) наука св. Кирила философа, послааного зъ Царгороду бѣ патриарха Николы въ Кіевъ, ко великому князю Володимиру; 5) про чуда бѣ образѣвъ на Волини въ Луцкомъ повѣтъ; 6) лѣтописецъ о началу Густиньскаго монастыря, и 7) документы на недвижимій майна декотрыхъ украиньскихъ монастырѣвъ, и инші дробніи статьи. — Зъпомѣжъ тыхъ сѣмохъ статей третя статья, се-бѣ-то руска лѣтопись, зове ся такожь окремо лѣтописію Густиньскою²⁾.

Лѣтопись Густиньска въ началу своѣмъ основуе ся на лѣтописи Несторовій, Кіевскій и Волиньско-галиц-

¹⁾ Въ тѣй „Предмовѣ“ пише Лосицкій отъ-се про хосеніе исторіи: „Каждому чловѣкови читанье исторій есть барзо потребно; бо кгда бы не описано и свѣту не подано, заразъ бы зъ тѣломъ безъ вѣсти все сходило въ землю, и люде бы якъ у тмѣ будучи не вѣдали, що ся прошлыхъ вѣковъ дѣяло“. (Полн. собр. рус. лѣтоп. II., 233).

²⁾ Лѣтопись Густиньску надруковано заходами археографичной комисіи въ другомъ томѣ „Полнаго собранія русскихъ лѣтописей“. (Санктпетербургъ 1843; стор. 233—273).

кбй; бдъ XIV. вѣку хбснуге ся она хронографами та историками польскими (н. пр. Мартиномъ Бельскимъ, Кромеромъ, Гвагниномъ, Длугошомъ) и такожь декотрыми затрачеными лѣтописцями рускими; нынѣ же „руською достовѣрною лѣтописію“. До важнѣйшихъ статей въ лѣтописи Густиньскбй належать отъ-сей: „О иделахъ рускихъ“¹⁾, „О премьненіи нового календаря“²⁾, и „О униі, како почася въ руской землі“³⁾.

Лѣтопись Густиньска кбнчить ся рокомъ 1597., и доповнюе недостатокъ историчныхъ вѣстей про дѣѣ въ захбднбй Руси въ часѣ ббдѣленя еи бдъ вхбднбн. Въ загалѣ представляе она досыть живой образъ сучаснои Литвы и Польшѣ. Языкъ еи являе ся въ першбй половинѣ церковно-славянскимъ, почавши же бдъ XV. вѣку перемагае церковщину мова (мало)руска, въ котрбй замѣчаемо иногдѣ такожь полонизмы.

2. „Краткоє описаніє Малороссіи“. Въ сѣмъ творѣ представляють ся дѣѣ Руси полудневои бдъ найдавнѣйшихъ часбвъ по рбкѣ 1734. Незвѣстный авторъ хотѣвъ навязати исторію козачины до давнѣйшого періода княжого. Бдтакъ хбснугавъ ся бнѣ лѣтописію Грабянки, выбравши зъ неи всео тее, щб видѣлось ему важнымъ въ исторіи Украины. Свбй твбръ историчный снисавъ авторъ въ стилю простбмъ и ясбмъ, въ мовѣ ядренистбй, котра прибрала вже богато прикметъ мовы російскои⁴⁾.

Сей твбръ уложено мабуť въ 1734. роцѣ, до котрого бнѣ въ оповѣданіи историчнбмъ простягае ся. Зъ первѣстнбн рукописи звелѣвъ гетьманъ Розумовскбй зрббити

¹⁾ Полн. собр. рус. лѣтоп. II., 256. 257. — ²⁾ *ibid.*, стор. 368. 369. — ³⁾ *ibid.*, стор. 369—373.

⁴⁾ „Краткое описание Малороссіи“ выдано мѣжь додатками до лѣтописи Самовидця (Кіѣвъ, 1878. р., стор. 211—319).

копію и бдтакъ оригиналь подарувавъ бнѣ Академіи Наукъ. Опбсла въ 1777. р. членъ „вольного російскаго собранія“ при Московскѣмъ университетѣ, Василь Григоріевичъ Рубанъ, выдавъ свою „Краткую лѣтопись Малой Россіи“. Хоча-жь Рубанъ въ переднѣмъ словѣ каже, що записки тои лѣтописи бдѣ 1506. до 1734. р. веденіи були генеральными писарями при гетьманахъ, почавши бдѣ Богдана Хмельницкаго ажъ до смерти Данила Апостола, и що бнѣ одержавъ тѣ записки бдѣ архієпископа Георгія Конискаго, то однако нема сумнѣву, що лѣтопись Рубана бдѣ початку ажъ до 1734. р. єсть лишъ копією того историчнаго твору, що єго списано пдѣ заголовкомъ „Краткое описаніе Малороссіи“. Ба, Орестъ Левицкій гадає, що деякі частини сего описанія Малоросієй увбйшли въ лѣтопись Самовидця¹⁾. Се сталося такимъ способомъ: Одинъ изъ переписовачѣвъ видячи, що сєся лѣтопись починає ся вбйною Хмельницкаго, а не ранѣше, виписавъ изъ „Краткаго описанія Малороссіи“ початокъ, де розказує ся про дѣѣ Руси-Украины бдѣ найдавнѣйшихъ часѣвъ ажъ до вбйня Хмельницкаго, и бдтакъ се писанє поставивъ въ творѣ Самовидця мовѣ-то вступъ до оповѣданія сего лѣтописця. Той переписовачъ доповнивъ тымъ „Краткимъ описаніємъ“ такожъ деякі пропуски въ лѣтописи Самовидця и розширивъ ннші вельми короткі єи оповѣданія; наконецъ же на основѣ сего зббрника зладивъ бнѣ доповненє до лѣтописи Самовидця бдѣ 1702. до 1734. р.

3. Лѣтопись Хмельницка. Она єсть вельми коротка, бо займає лишъ пять сторбнъ печатныхъ; однакъ подає намъ багато цѣннихъ вѣдомостій, котрі єуть для насъ именно зѣ-за того важні, що авторъ бувъ само-

¹⁾ Лѣтопись Самовидця, стор. VIII.

видцемъ тыхъ дѣй, котрѣ описувавъ. Сесея лѣтопись зове ся Хмельницкою по тѣй причинѣ, що авторъ писавъ въ въ Хмельнику, мѣсточку подбѣльскѣмъ надъ рѣкою Богомъ недалеко Межибожа.

А вже-жъ годѣ дѣзнатися, хто бувъ авторомъ лѣтописи Хмельницкой, якъ бнѣ зравъ ся, и до якого стану тогдѣшньої суспѣльности належавъ? Корнило Заклинскій въ розвѣдцѣ своѣй про сию лѣтопись замѣтивъ, що авторъ сего твору мѣгъ бути священникомъ, а може бувъ и мѣщаниномъ¹⁾. Кругъ его вѣдомостѣй бувъ невеличкій, про-те й въ оновѣданю своѣмъ мало коли выходивъ поза Хмельникъ. Для него було найважнѣйшимъ лѣшь тѣ, що дѣялось въ тѣмъ городѣ и въ его сусѣдствѣ; про всео нише розказувавъ бнѣ тѣлько загально.

Лѣтопись Хмельницку выдано въ Кіевѣ 1878. р. яко вступъ до лѣтописи Самовидця²⁾. Она записує дѣѣ Украины бдѣ 1636. до 1650. р. Мѣжъ сими роками визначають ся особливо три важными подѣями историчными, а то роки 1637. 1648. и 1649. Изъ сее лѣтописи довѣдуемо ся, що до поветаня въ 1637. р. готовились козаки зъ посѣбльствомъ подѣбно якъ въ 1648. р. Авторъ каже, що *„и серпы и косы ковали на оружіе, и не дармо земля тряслася: трясли и Ляхи козаковъ“* (стор. 78). Поляки побороли козакѣвъ ибдѣ селомъ Кумейками, и бдтакъ замѣчає авторъ: *„На Украинѣ рѣки зафарбовалися отъ крови (крови) людской, повны были болота трупу людского, а повны пали были трупу козацкого по мѣстахъ“* (стор. 78). — Про наслѣдки першихъ побѣдъ Богдана Хмельниц-

¹⁾ „Лѣтопись Хмельницка“. Критичный разборъ Корн. Заклинского. („Зоря“, 1881; ч. 19.; стор. 230. 231).

²⁾ „Лѣтопись Самовидца по новооткрытымъ спискамъ... Издана Кіевскою временною комиссією для разбора древнихъ актовъ“. Кіевъ 1878; стор. 77—81.

кого авторъ такъ розказує: „А до орды безъ мѣхи панятъ пошло.... А козаки за Ляхами пошли и мѣста, где ся боронили, поплондровали, Ляховъ и жидовъ стинали, комори и скринь лупали“ (стор. 79).

Важнымъ есть той уступъ въ лѣтописи, де авторъ розказує про осаду въ Збаражѣ: — „Мало не такий годъ былъ, якъ въ Самарѣ. Хлѣбъ одинъ былъ по 6 золотыхъ, по пять; а гарнецъ пива по 4 золотыхъ. Кони пѣли не только худые хлопцы, але и панове. Будуть пам'ятати ту ю експедицію въ Збаражъ-мѣсти! И якъ ся поткалъ з кroleмъ, много людю кroleвского стергъ и примиргъ взялъ, съ кroleмъ ся виталъ гетманъ, заразъ отъ Збаражъ-мѣста отступилъ. Безчисленное множество мѣстъ барзо великихъ Татаръ съ козаками повыймали и шкoды незличонны починили; въ Литву ажъ засягли. Не душечка загинула, не душечка тежъ и въ орду пошла!“ (стор. 80. 81).

К. Заклинскій цѣнять лѣтопись Хмельницку имен-но зъ-за того, що она высказує устами самовидця погляды людей тогдѣшнихъ, — цѣлю масы народу, — на славный побѣды Хмельницкого, що показує, яка корысть прийшла цѣлому народови зъ мира Зборѣвского. „Мало людемъ бѣднымъ было отрады“, замѣтивъ лѣтописецъ (стор. 81), доказуючи сими словами, що Хмельницкій про долю „посѣбства“ не журивъ ся.

4. Лѣтопись Чернигѣвская. Она есть вѣдай частію тыхъ короткихъ козацкихъ лѣтописныхъ записокъ, про котрій згадує Величко (II, стор. 7). Дѣйшла-жъ она до насъ въ двохъ рукописяхъ. Одна рукопись находится въ збѣрнику, писаномъ въ XVIII. вѣцѣ, що зберегає ся въ библіотекѣ Чернигѣвской духовной семинаріѣ. Тая рукопись обѣймає дѣѣ Украины ѡдъ 1587. до 1750. р. и вызначує ся отъ-симъ заголовкомъ: „Лѣтописецъ зъ 1587. года, въ рускихъ, полскихъ сторонахъ што (ся) дѣяло

и якого року". Друга же рукопись була замѣщена въ конці книги: „о Варлаамѣ и Іоасафѣ гисторія", надрукованая въ Кутеннѣскѣмъ монастырѣ 1637. р. Она кѣнчить ся рокомъ 1652. и має такіъ заголовокъ: „Лѣтописецъ, въ рускихъ и полскихъ що ся сторонахъ дѣяло и якого року". Властителемъ сєи рукописи въ 1856. р. бувъ Н. Бѣлозерскій, котрый Чернигѣвску лѣтопись выдавъ въ книжцѣ п. з. „Южнорусскія лѣтописи, открытыя и изданныя Н. Бѣлозерскимъ". Томъ I. Кієвъ 1856.¹⁾ Въ сѣмъ выданію находятъ ся слѣдующій статѣ: I. „Черниговская лѣтопись" (стор. 11—44). II. „Краткое лѣтоизобразительное знаменитыхъ и памяти достойныхъ дѣйствъ и случаевъ описаніе" (стор. 45—106)²⁾. III. „Хронологія высокославныхъ ясновѣлможныхъ гетмановъ" (стор. 107—124). IV. „Имянная перенись малороссійскихъ гетмановъ" (стор. 125—140). V. „Слово во время бездождія и глада и всякая пагубы"... (стор. 141—156). VI. „Ляментъ людей побожныхъ, що ся стало въ литовской земли" (стор. 157—162).

Лѣтопись Чернигѣвска складає ся зъ двохъ частій: перша часть бдѣ 1537. до 1692. р. була писана на Украинѣ правобережній, мабуť въ Кієвѣ; другу же часть, бдѣ 1692. до 1750. р., зложено въ Черниговѣ. Сєєя лѣтопись формою своею єсть подѣбна до лѣтописи Львѣвской, але змѣстомъ своимъ являє ся она подекуды важнѣй-

¹⁾ Порѣви. критичну розвѣдку Михайла А. Максимовича п. з. „Извѣстіе о южнорусскихъ лѣтописяхъ, изданныхъ Николаємъ Бѣлозерскимъ въ Кієвѣ, 1856. г.". („Собраніе сочиненій..." Томъ I. Кієвъ 1876; стор. 231—247).

²⁾ Се єсть коротенька лѣтопись про дѣѣ Украины бдѣ 1506 до 1783. р., „наипаче кто именно когда былъ козацкимъ гетманомъ".

шою; впрочѣмъ въ лѣтониси Чернигѣвскѣй добавчаемо мову чистѣйшу, нѣжь въ лѣтониси Львѣвскѣй¹⁾.

Перша часть лѣтониси (1587—1692) єсть важнымъ жереломъ для исторіѣ Украины въ XVII. вѣцѣ. Въ нѣй находимо богато новыхъ вѣстей, якихъ нема нѣ въ лѣтониси Львѣвскѣй, нѣ въ иншихъ лѣтонисеныхъ творахъ того часу. До такихъ важныхъ записокъ належать н. пр. отъ-ей: а) вѣсть про смерть коронного гетьмана Жолковського: „1620. *Турки гетмана великаго коронного Жолковського на Цоцори з войскомъ его збили. А самому Жовковському, гетманови, мужикъ сокирою голову оттягъ надъ Днѣстромъ противъ Могилева Подольского*“ (стор. 13); — б) оновѣданє про стрѣчу Богдана Хмельницкого зъ королемъ Яномъ Казимиромъ підъ Зборовомъ: „*Потимъ кроль Казимѣръ просилъ Хмельницкого, давши козакамъ семи сенаторовъ въ заставу за Хмельницкого. А Хмельницкій прихалъ у сту коней до обозу польского нарядно, бучно, збройно; а пришедши до кроля, палъ предъ нимъ на землю, и потимъ, гди зи росказаніємъ королевскимъ подведено его, моуль ему король: „Били то годится сынови коронному, тобѣ, нине Хмельницкій, на пана своего руку подносити и воевати на него?“ А Хмельницкій отказалъ, плачучи: „Я на кроля, пана моего милостиваго, руки не подношу, тилко на его сенаторовъ, которые... такъ мнѣ самому, яко и всему народови малороссійскому незносиме и невимовные чинили крѣвди; а теперъ, чого не дай Боже, гди би русъ зламали, не зо-*

¹⁾ А. Петрушевичъ оцѣнює ось-такъ лѣтонисъ Чернигѣвску: „Той лѣтонисецъ, похожъ формою своею на Львовскій, содержитъ въ себѣ не мало новыхъ важныхъ подробностей, но притомъ имѣетъ много анахронизмовъ и ошибокъ, не исправленныхъ издателемъ ея“. („Науковий Сборникъ, издаваемый литературнымъ обществомъ галицко-русской Митицы“. Во Львовѣ 1867; стор. 257. 258).

ставили бы и наслѣдку руского“ (стор. 20. 21); — в) оповѣданѣ про смерть Ивана Выговскаго: „1664. Татарѣ да Чернецкій и Маховскій Івана Выговскаго казали разстрѣляти; а онъ на той часъ во избѣ поклѣкнувши, читая акафистъ Пресвятой Богородицы, Похованъ у великомъ скитѣ изъ женою своею Стеткевичовною, которой гди сказано, же пана забито, пала и умерла, оставивши сына своего единого, еще невеликаго“ (стор. 29. 30)¹⁾.

Въ другой части лѣтописи (1692—1750), выпечатаной на пяти сторонахъ, замѣщено самѣ коротенькѣ записки, котры историкомъ не подають важныхъ вѣстей.

5. „Русская достоверная лѣтопись“.²⁾ Сея лѣтопись запропастилась мабуть въ другой половинѣ XVIII. вѣку; однакъже знаемо еѣ изъ творѣвъ Самойла Величка и Степана Лукомскаго³⁾, котры наводятъ еѣ мѣжъ жерелами своихъ лѣтописей. Она була звѣстна такожь авторомъ лѣтописи Густиньской въ вѣцѣ XVII., и безсречно заслужувала на велике поважане у рускихъ грамотѣвъ изъ-за богатого змѣсту въ текстѣ историчныхъ.

¹⁾ Порѣви. лѣтопись Самовидця, видану въ Кіевѣ 1878. р.: „...„Выговскаго взяли, которого Маховскій полковникъ казаль ростриляти недбаючи, же воеводою былъ“ (стор. 84). — По думѣ М. Максимовича поховано Выговскаго „въ обители Чигириньской“ (Собраніе сочиненій, томъ I. Кіевъ 1876; стор. 238); однакъже А. Петрушевичъ пише, що того гетьмана похоронено „у великомъ Скитѣ“ близькѣ села Манявы Станиславѣвскаго округа („Науковий Сборникъ“. Во Львовѣ 1867; стор. 238).

²⁾ Важну розвѣдку про „русскую достоверную лѣтопись“ написавъ покойный молодой историкъ Корнило Заклинскій въ статьѣ „Рускѣ лѣтописи и лѣтописецъ XVII. столѣтія“. („Зоря“, рочникъ I, 1830; число 7.) Порѣви. передно слово до лѣтописи Самовидця, яке написавъ Орестъ Левицкій; стор. XIV—XVII.

³⁾ Про Самойла Величка и Степана Лукомскаго гледи стор. 379—389.

„Руськая достовѣрная лѣтопись“ починає ся бѣдоповідання про козако́въ; згадує отже про гетьмана Предислава Лянцкоронського, якъ бѣ 1512. р. щасливо боровъ ся зъ Туркама, и що за те король Жигимонтъ І. затвердивъ козакамъ давній ихъ вольности. Пѣдъ рокомъ 1576. описує ся, якъ король Степанъ Баторій заходивъ ся около организаціѣ козако́въ, якъ звелѣвъ имъ бути на сторожи противъ Татаръ, и якъ видячи ихъ лицарске завзяте сказавъ про нихъ отъ-сѣ слова: „Буде-де изъ тѣхъ юнаковъ когдася Рѣчь посполитая волная“¹⁾. Дальше згадує лѣтопись, якъ той король пѣзвѣише бо-ячися, щобъ козаки, „укрѣпившись“, не були Ляхамъ „тяжкими“, загадавъ ихъ „вѣнизъ около Днѣпра выгубити“.²⁾ Оѣдъ року 1582—1599 розказує тая лѣтопись про введенє Григоріянського календаря и вѣ загальнѣ про вѣсѣ подѣѣ, якѣ пѣдготовили и прислѣшили унію церковну³⁾. Важнѣйшою єсть друга часть „руської достовѣрной лѣтописи“. Она оновѣдає про дѣѣ бѣдъ 1606. до 1648. р. Сю часть лѣтописи находимо вѣ доповненію записокъ Матвѣя Титловеского, историка польского, котрый написавъ исторію про вѣйны Турко́въ зъ Поляками на Цецорѣ (1620) и пѣдъ Хотиномъ (1621). Звѣстно вже, що тую исторію переложивъ на руску мову „абшитованный полковый обозный“ Степанъ Лукомскій вѣ Прилукахъ 1770⁴⁾. Тѣлько-жъ не єсть се простый перекладъ; позаякъ Лукомскій утвердивъ свою працю „на вѣрныхъ руськихъ лѣтописяхъ“. Такъ отже Лукомскій доповнив-

¹⁾ Лѣтопись Самонидця; Кієвъ 1878. III. стор. 350.

²⁾ *ibid.*, стор. 351.

³⁾ Оновѣданіями „руської достовѣрной лѣтописи“ про перемѣну календаря и про унію користувались авторъ лѣтописи Густиньскій и Степанъ Лукомскій, що зладивъ „Собраніє историческое“.

⁴⁾ Порбви. стор. 386.

ши записки Титловеского, зладивъ опбеля доповишеня до дневника Окольского на основѣ той „руськои достовѣрной лѣтописи“.

Одтакъ „достовѣрная лѣтопись“ розказуе про похѣдъ Сагайдачного на Кафу (1606), про смерть гетьмана Самбйла Кушка, що по словамъ думы народнои 54 роки мучивъ ся въ неволи турецкѣй. про смерть козацкаго сотника Михайла Хмельницкаго въ битвѣ на Цецорѣ (1620)¹⁾. Важный суть ей вѣсти про молодой вѣкъ Богдана Хмельницкаго: „*Сина Зрювилъ отъ младихъ лѣтъ отдалъ* (Михайло Хмельницкій) *въ наученіе: перше въ Кіевъ, а потомъ въ городъ, что надъ рѣкою Саною, въ Ярославле, до Єзуитовъ, и тамъ въ наученіи проводилъ свои лѣта до совершеннаго возраста. Будучому-жъ ему тамъ еще отрокомъ, приключился такой случай удивленія достойный: Когда онъ около костела съ соучениками прохаживался, то вихоръ изъ той компаніи, его самого бѣгающаго, ногами подхвата, трижды въкругъ онаго костела обнесъ и на томъ мѣстѣ, изъ котораго подхваченъ, опять его поставилъ. Єзуиты сіе странное, небывалов приключеніе разніи розно разууждали, однакомъ тѣмъ согласно заключили, провѣщаваа: Будетъ-де отъ сего отрока великое на костелъ римскій гоненіе!“²⁾.*

„Достовѣрная лѣтопись“ розказуе про прихильность королевича Володислава до козаковъ и про его прощанє зъ гетьманомъ Сагайдачнымъ по вѣнчѣ Хотиньскѣй. Королевичъ высказавши, якѣ заслуги положили козаки для Польщѣ въ битвѣ пѣдъ Хотиномъ, выхлопотавъ для нихъ

¹⁾ Въ битвѣ на Цецорѣ Богданъ Хмельницкій, сынъ Михайла, попавъ ся въ неволю татарску. Достовѣрна лѣтопись замѣчає, що сотникъ Михайло Хмельницкій бувъ родомъ зъ Лысянки, и що зъ-дси перейшовъ до Чигирина.

²⁾ Лѣтопись Величкѣ, IV. 158.

у короля Жигимонта III. велику похвалу и нагороду, по чомъ король выславъ похвальный листъ до Сагайдачного и до вѣйска запорожеского. Оповѣдає далыше, якъ Сагайдачный передъ смертію въ Кієвѣ (въ цвѣтню 1622. р.) свое майно записавъ церквамъ, брацтвамъ и школамъ, и якъ дещо подарувавъ такожъ Львѣвскѣй Ставропигіи¹⁾.

Незвѣстный авторъ сєи лѣтописи замѣчає, що коли рускѣи паны „на Ляховицахъ“ (Ляшкахъ) поженились, то отступили ѿдъ благочестивои вѣры²⁾. Одаткъ мѣжъ иншимъ оповѣдає онъ, якъ въ 1637. р. чотыри тысячѣ козаковъ, що ляцкои неволѣ не могли вже стерпѣти, рѣшили ся пойти ажъ до Перевѣвъ, чтобы имъ помагати въ вѣйнь зъ Турками. По дорожѣ стрѣтились они зъ козаками Доньскими, котры ихъ намовили, остатись надъ Дономъ и разомъ зъ ними добувати Азова³⁾.

Хто бувъ авторъ „руськой достовѣрной лѣтописи“ и де онъ пробувавъ, годѣ намъ дѣзнатись. К. Заклинскій догадує ся⁴⁾, що авторомъ бувъ козакъ, по-за-якъ Величко каже выразно, що доновнявъ записки Титловского лѣтописцями козацкими. Одаткъ замѣчає Заклинскій, що першу часть лѣтописи мѣгъ написати священникъ, котрого вельми займала справа униѣ церковнои. А вже-жъ другу часть лѣтописи зладивъ безперечно чоловікъ свѣтскій, котрый живъ въ першѣй половинѣ вѣку XVII.

¹⁾ Лѣтопись Величка I, „Приложеніи“, стор. 50. — Величко перекладючи дневникъ Титловского на мову руску, доновнявъ его (якъ самъ каже въ тѣмъ „Приложенію“ на стор. 33) „рукописными лѣтописцями козацкими“, се-бѣ-то „руською достовѣрною лѣтописію“.

²⁾ Лѣтопись Величка, IV. 179.

³⁾ *ibid.* стор. 181.

⁴⁾ „Зоря“, рочникъ I. 1880.; число 7, стор. 97.

IV. Литература суспільно-моральна и національна.

Коли автономію України загрозовано кормигою російською и коли именно зруйновано Сьчъ запорожску (1775), то суспільний побуть въ примученой земли ставъ ся незавиднымъ и чи-мало тяжкимъ. На мѣсце колишнього лицарского змаганя вступила байдужність для новихъ порядківъ, изъ-за чого по всѣмъ-усюдамъ ширилась апатія до всякого почину на поли національної и суспільної дѣяльности. Паны козаки бажали бути аристократією и покидали зъ мовою рідній звичаѣ та обычаѣ, мѣжъ-тымъ коли прості козаки, не могучи погодитись зъ московскими порядками, безъ надѣѣ на лучшу будучність коротали жизнь бѣдолашну. Свои погляды національно-суспільні высказували они въ пѣсняхъ своихъ и такожъ въ вѣршахъ рѣдвяныхъ та пасхальныхъ, въ котрыхъ добачаемо сумовиту згадку про давню бувальщину. Одтакъ колишній лицаръ ставались хлѣборобами и жиючи „въ безверхой хатѣ“ нидѣли безъ всякого проводу морального побѣчъ панской старшини, що дивилась зъ презирствомъ на нещасныхъ своихъ братѣвъ. Тогдѣ-то й грамотѣѣ йшли нѣдѣ ладъ можнымъ панамъ, ба оденъ письменникъ, Климентій Зѣновѣѣвъ, хоча живъ ще за часѣвъ Мазепы, у своихъ вѣршованыхъ творохъ поваживъ ся написати, що въ простого мужика простый есть обычаѣ, а въ письменного особный политичный звичаѣ!

Коли отже по затратѣ политической самостѣйности на Украинѣ апатія суспільности для всякой дѣяльности що-разъ бѣльше змагалась, выступивъ середъ земляківъ зъ розумною наукою Григорій Савичъ Сковорода, що его звано украинскимъ Сократомъ. Онъ бажавъ устнымъ словомъ одушевити Украинцѣвъ, приголомше-

нихъ недолею, и ѿтакъ наукою двигнути ихъ ко пѣзнанію самихъ себе. Хоча-жъ ѿнѣ для люду пѣчого не писавъ, та лишъ для просвѣченои верстви суспѣльности моральнѣ деякѣ науки зладивъ въ языцѣ твердѣмъ, якимъ колись користувавъ ся Дмитро Ростовскій, — то все-таки въ исторіи просвѣты українськои єсть ѿнѣ важною личностію, по за-якѣ, живючи мѣжъ простымъ людомъ, не-наче показувавъ Котляревському дорогу, котрою треба ступати, щоби утворити словесність рѣдну, самостѣйну.

а) Писатель.

1. Климентій Зѣновѣвъ. Ѧнѣ живъ за часѣвъ гетьмана Мазепи и бувъ черцемъ „странствующимъ“, с. є. такимъ, щѣ не сидѣвъ постѣйно на однѣмъ мѣсці, але волочивъ ся по монастиряхъ и по вѣсѣхъ-усюдахъ, та придививъ ся добре житію всякихъ верствъ суспѣльности українськои. Бувавъ въ рѣжнихъ мѣстахъ Кѣв-щини и такожъ на Волини; вступавъ до дворѣвъ и хуторѣвъ, випрошуючи жертвы на монастирь, а по дорожѣ не минавъ корчмы, де стрѣчавъ козакѣвъ, мужикѣвъ и ремѣсникѣвъ. Неразѣ бувавъ и въ школѣ, котра пѣсля народного прислѣвѣя „великимъ страннымъ дѣмъ єсть вольный“¹⁾. Той отже чоловѣкъ, щѣ добре пѣзнавъ побутъ українскій свого часу, зладивъ збѣрникъ стихотворѣвъ вѣршами силлябичпыми. Хоча-жъ стихотворы Климентія Зѣновѣва не мають стѣйности литературнои, то важніє суть однакже по тѣй причинѣ, щѣ єуть вѣрнымъ образомъ суспѣльного житя на Украинѣ въ першѣй половинѣ XVIII. вѣку. Рукописъ єго твору, обѣймающу 321

¹⁾ „Українські приказки, прислѣвѣя и таке инше“. Збѣрники О. В. Марковича и других. Спорудив М. Понне. С.-Петербург 1864; стор. 119. а.

картокъ, бдкрыто недавно¹⁾, а бдтакъ основну розвѣдку про тѣ стихотворы написавъ П. Кулѣшь та замѣстивъ еѣ въ Основѣ Петербургскѣй²⁾).

Авторъ згадує, що перетерпѣвъ въ житю тяжку скорботу, та що въ своихъ стихотворахъ думаєвъ найти польгу: „будучи въ гоненіи“. Своє писанє починає бнѣ ладомъ схолястичнымъ, се-бѣ-то роззираєми о правдѣ, о болѣзняхъ, о вѣтрѣ и огни, о Божѣмъ милосердію, о именахъ Божихъ, о смерти и т. и. бдтакъ зьображує бнѣ житє реальне: говорить про побуть рѣжнихъ клясь суспѣльности, про крилошанъ, черцѣвъ, козакѣвъ, панѣвъ, мужикѣвъ, цыганѣвъ, жидѣвъ, ремѣоникѣвъ. Прямодуш-ный чернецъ пише статью: „О волочащихся черницахъ и черницахъ по мѣстахъ, по школахъ и по корчемныхъ дворахъ“ (стор. 184). Изъ стихотворѣвъ Климентія можє дѣзнатись, що бнѣ не оказуєвъ симпатіє церковної власти; се бо пише, що архієрєѣ брали хабарѣ, се-бѣ-то таляры або червоніє золотіє, коли кумови позволяли же-нитись зъ кумою, або зъ дочкою куминою (стор. 201). Авторъ дорѣкає крилошанамъ „збитне трунокъ горѣл-чаний заживающимъ, и на утрєняхъ въ церквахъ небывающимъ“ (стор. 171). Коли-жѣ бнѣ у своѣмъ судѣ бувъ вельми строгій супротивъ власти духовноє, то панамъ пбдлещуєвъ ся не-вѣ-мѣру, и въ стихотворѣ „о веселости дворєской“ порѣвнує бнѣ пана зъ Христомъ (стор. 201).

Въ однѣмъ мѣсци своихъ стихотворѣвъ згадує Климентій похвально про козакѣвъ и велить ихъ неначе святыхъ шанувати (стор. 206); а вже-жѣ мужикѣвъ цѣ-

¹⁾ Въ рукописи Климентія Зѣновѣєва не достает початку и кбнца, та й въ серединѣ нема деякихъ картокъ

²⁾ П. Кулѣшь, „Обзоръ украинской литературы. I. Климентій“. („Основа, южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ“. Петербургъ 1861. Январь; стор. 159—234).

нивъ онъ дуже низько, уважаючи ихъ негодными жити въ товариствѣ людей просвѣченныхъ. Ось его слова:

„Яко такожъ трезвому изъ п'янимъ обитати,
такъ и письменному изъ простимъ пробувати:

Бо въ простого мужика простий єсть обичай,
а въ письменного особний, політичний звичай“ (ст. 176).

Одтакъ одзываетъ ся зъ презирствомъ про женщины, котрымъ по его думцѣ наука зовсѣмъ непотрѣбна:

„Дармо, ся видить, женскъ полъ звикль письма учиги:
могла бѣ церковъ и безъ нихъ письма обходити;

Бо токмо мужемъ далъ Богъ небезпотребно,
а имъ, здаєтця, яко-бы и непотребно.

Жена письменна мужемъ простимъ погоржаєть,
и якъ простака цѣле того знѣвчаєть.

Овшемъ бо правѣ женамъ письмо неприлично,
тільки оно меншизнамъ потрєбно и слично;

А женамъ, якъ пятого колеса, такъ треба,
а мужемъ всякимъ всюда на все то потреба“ (стор. 191).

Подаючи характеристику суспѣльного побуту на Украинѣ авторъ описує такожъ сѣльскій бурсь, що звались школами. Бурсакѣвъ въ такихъ школахъ звано „нищунами“, по-за-якѣ они були круглыми сиротами, що поступали підъ опѣку церкви. Підъ проводомъ дячкѣвъ и понамарѣвъ тѣ бурсаки часто ходили до дворѣвъ на добычу, изъ за чого звано ихъ „курохватами“¹⁾. Школа була захистомъ такихъ волокитѣвъ, якимъ бувъ такожъ Климентій; ба, дячки й понамарѣ зб своїми приятелями

¹⁾ Въ Енеидѣ Котляревского Еней прирѣвнує ся бурсацкому „курохвату“:

Прибѣгъ къ Троянцямъ заснававъ ся,

Обмокъ въ поту, якъ бы кунавъ ся,

Мовъ зъ торгу въ школу курохвату.

(„Писання И. П. Котляревського“. С.-Петербургъ 1862; стор. 21.)

нили до-дуру въ такой святыни наукъ. Илюстраціею тогдѣшней науки служить статья; „О школярахъ, дрова крадущихъ, и о школь“ (стор. 173).

А вже жъ погляды сего автора на моральность були вельми хитливѣ. Иногда бувъ онъ строгимъ проповѣдникомъ покаянія, а небавомъ опбсая не боронивъ грѣшити по-тай людскихъ очей (стор. 185).

Хоча-жъ свѣтоглядъ Климентія бувъ подекуды дивовижнымъ, то все-таки збѣрникъ его стихотворбъ малое досыть вѣрно Украину за гетьманованія Мазепы. Особливо-жъ важна его характеристика сучасныхъ цехѣвъ и ремѣсникѣвъ (стор. 207--231). Справдѣ, ще въ першѣй половинѣ XVIII. вѣку процвѣтавъ на Украинѣ промыселъ не-абы-якій. Та отъ, пѣдъ чужою кормигою запропастилось добро землѣ, котра колись кицѣла медомъ и молокомъ¹⁾. Закрѣпощене люду лягло тяжкою недолею на примучену Украину, и бѣтакъ колишій веселощѣ минулись безъ слѣду въ степахъ, засѣяныхъ могилами.

Изъ писаня Климентія Зѣновѣева можна дѣзнатись, що онъ бувъ Полѣщукомъ, по-за-якъ въ его мовѣ додаваемо прикметы нарѣчія полѣскаго.

2. Григорій Савичъ Сковорода²⁾. Сей славный мужъ родивъ ся на Украинѣ въ Чернухахъ, селѣ Кіевскон

¹⁾ Лѣтописъ Величка, I. 5.

²⁾ Литература: 1) „Сковорода, украинскій писатель XVIII вѣка“. Матеріалы для исторіи южнорусской литературы. Статья Ореста Халывского („Основа. южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ“. С.-Петербургъ 1862; серпень и жовтень. — 2) „Украинская Старина“. Матеріалы для исторіи украинской литературы и народнаго образованія Г. П. Данилевскаго. Харьковъ 1866. I. „Григорій Савичъ Сковорода“ (стор. 1—96). — 3) „Житіе Сковороды, описанное другомъ его М. П. Ковалѣвскимъ“ („Кіевская Старина“. Томъ XVI. 1886; стор. 103—150).

губерніѣ, Лубеньского повѣту въ 1722. р. Родитель єго були роду козацкого и звѣстні були въ повѣтѣ изъ-за честной своєи вдачѣ. По-за-якѣ Григорій визначувавъ ся гарнымъ спѣвомъ и оказувавъ охоту до науки, то отець бѣдавъ єго въ Кієвску академію. Небавомъ потѣмъ цѣлано єго въ Петербургску придворну капелю спѣвакоу, и бѣтакъ живѣ бѣвъ въ царскѣй столицѣ трохи-що-не три роки. Коли-жѣ цариця Єлисавета навѣщала Кієвъ, то забрала зъ собою такожѣ своихъ спѣвакоу. Бѣтакъ Сковорода не вертавъ ся до Петербурга зъ придворными спѣваками, але лишивъ ся въ Кієвѣ, и въ академію ставъ учитись языкоу єврейского, грецкого и латиньского, та й виправлявъ ся въ реторицѣ, философіи, математикѣ, натуральной исторіи и въ богословію. Однакже не хотѣвъ бути священникомъ, и ось заблаглось єму побачити чужій краѣ. И справдѣ сповнилось єго бажанє, бо генераль-майоръ Вишневскій, вѣдучи на Угорщину до Токайскихъ гѣръ, взявъ єго зъ собою, щоби спѣвавъ тамъ въ греcko-россійскѣй церквѣ. Тогдѣ повелось тому талантивому Украинцеву звѣдати деякіє угорскіє города и цѣсарску столицю Вѣдєнь. Кажуть, що бѣвъ бувъ такожѣ въ Польщи, Нѣмеччинѣ и въ Італіи¹⁾. Въ своѣй вандрѣвцѣ набувъ бѣвъ богатовѣдомостій, и коли вернувъ ся на Украину, обнявъ катедру постики въ Переяславѣ, бувши покликанимъ на учителя тамошнимъ єпископомъ Никодимомъ Сребницкимъ. Тогдѣ написавъ Сковорода для шкѣль „руководство о поезіи“ на основѣ новыхъ поглядѣвъ въ тѣмъ предметѣ, изъ-за чого єпископъ велѣвъ єму тує книжку переробити. Але Сковорода не послухавъ єпископа и въ оправданіє своѣмъ написавъ: „Alia res sceptrum, alia ples-

¹⁾ „Украинская Старина“, стор. 21.

trum", се значить: виша рѣчь управляти церквою, а ниша — сѣвати пѣснь при лирѣ. Одаткъ на справозданню консисторіѣ епископъ написавъ своєю рукою сѣ слова изъ псалтыри: „Не живяше посередѣ дому моего творяй гордыню“.

Опѣсля живъ Сковорода у свого приятеля, а въ 1758. р. ставъ домашнімъ учителемъ у поміщика українського Стенана Тамары, въ селѣ Каврай. Слѣдуючого року поѣхавъ въ Москву, але затуживши за Україною вернувъ ся до родини. Опѣсля живъ зновъ у поміщика Тамары и займавъ ся вихованємъ его сына. Въ сѣмъ роцѣ епископъ Бѣлгородскій Іоасафъ Миткевичъ поставивъ Сковороду учителемъ поезіѣ въ коллегіи Харківській. Українскій философъ бувъ тогдѣ доволенъ своєю долею; живъ вельми повдержно, не ївъ нѣ мяса, нѣ рыбы, а тільки вечеръ пивъ молоко и ївъ овочѣ. Якъ минувъ рѣкъ, приѣхавъ Сковорода до епископа Іоасафа для однокнижника; ажъ ось ставъ сѣй ієрархъ вразъ зъ игуменомъ Гербасіємъ Якубовичемъ намовляти его, щобъ постригъ ся въ черцѣ, думаючи, що сѣмъ способомъ удержити его довше при школѣ. Але Сковорода не услухавъ такои рады и пошовъ до нового свого приятеля, що живъ въ селѣ Старицѣ, недалеко Бѣлгорода. Тутъ ставъ онъ себе пѣзнати и на сю тему написавъ кілька своихъ творѣвъ. Мѣжь-тымъ епископъ Іоасафъ Миткевичъ спонукавъ его вернутись въ коллегію Харківську, до онъ вчивъ въ синтаксимѣ. Въ 1766. р. по приказу цариці Катерини II. отворено въ Харківськихъ школахъ класы „прибавочній“, въ котрыхъ студентамъ роду шляхецкого выкладано „правила благонравія“. Урядъ поставивъ Сковороду учителемъ для тои новои катедры. Тогдѣ написавъ онъ учебникъ п. з. „Начальная дверь къ христіанскому добронравію для молодого шляхетства Харьковской

губерніи". Та отъ, найшлись завистливі люде, що автора сеї книжки обвинили о либеральні думки, изъ-за чого ôдеуджено его ôдъ катедры. Такъ отже Сковорода покинувъ Харкôвъ и живъ опять у своихъ приятелѣвъ. Иногда бывавъ онъ таки въ сѣмъ городѣ и навѣстивъ такожъ въ Основѣ дôмъ Квѣткôвъ. Григорій Квѣтка-Основяненко мôгъ его тогдѣ видѣти, бôвши молодикомъ пятацятилѣтнимъ. — Сковорода вмеръ 29 жовтня въ 1794. р. въ селѣ Иванôвцѣ, що ôддалена ôдъ Харкова сорокъ верствъ. На памятнику нагробнôмъ казавъ онъ замѣстити отъ-сю надписъ: „Миръ ловилъ мене, но не поймалъ“.

Сковорода бувъ прихильникомъ „массонôвъ“, котрі вытычили собѣ цѣль филъантропичну и любувались такожъ въ мистицизмѣ¹⁾. Наука либеральныхъ тыхъ моралистôвъ перейшла зъ Англії въ Россію (1731), и ширилась подекуды й на Украинѣ, именно тогдѣ, коли философови-аскету Сковородѣ подобалась мистична сторона „массонства“. Тôлько-жъ онъ умѣвъ погодити науку „массонôвъ“ зô свѣтоглядомъ украиньскимъ. Онъ старавъ ся двигнути землякôвъ зъ упадку національного и суспôльного, и про-те ходивъ часто мѣжь нарôдъ та звѣщавъ ему правды моральнѣ въ зрозумѣлôй мовѣ рôднôй. Хочъ отже пронагандя его була переважно мистично-религійна и моральна, то однако въ его наукахъ скрывались такожъ основы демократичнѣ. Тому-то звано его украиньскимъ Сократомъ и устнѣ его науки уважано лучшими ôдъ тыхъ лекцій, якѣ можна було учути въ академіи.

Наука Сковороды була лишь устна, и про-те за жи-

¹⁾ Н. Сумцовъ, „Житіє Сковороды, описанное другомъ его, М. Н. Ковалѣвскимъ“. Предисловіе. („Кіевская Старина“, томъ XVI. 1886; стор. 103—106).

тя не друкувавъ бнѣ своихъ творѣвъ. Зъ-по-мѣжъ писемъ, выданихъ по его смерті, важнѣйшій суть ось-сѣ:

Зверствъ 1. „Библіотека духовная, содержащая въ себѣ дружескія бесѣды о познаніи самага спбл“. Сю книгу выдавъ М. Антоновскій въ трохъ частяхъ въ Петербургѣ 1798. р. при императорскѣй академіи наукъ.

2. „Начальная дверь ко христіанскому добронравію“. Прписана въ 1766. р. для молодого шляхетства Харьковской губерніи, а перероблена въ 1780. р. Моральный сей творъ wydано въ „Сіонекѣмъ Вѣстнику“ 1806. р.

3. „Три пѣсни Сковороды“: а) „Ой ты, птвичко желтобока“; б) „Ой поля, поля зелены“; в) „Всякому городу нравъ и права“. Wydано въ „Телескопѣ“ 1831. р., ч. VI., стор. 578—582.

4. „Басни Харьковскіи“. Москва 1837.

5. „Сочиненія въ стихахъ Григорія Савича Сковороды“. С.-Петербургъ 1860.

Всѣ тѣ творы Сковороды писаніи твердымъ языкомъ, що приближуе ся до языка російскаго. Ученый сей Украинецъ познакомивъ ся за-молоду зъ методою схоластичною, котра любиwалась въ языцѣ мертвѣмъ, книжнѣмъ, призначенѣмъ для вышешоу науки.

Мѣжъ его стихотворами вызначае ся пѣсня: „Всѣмъ городу нравъ и права“, въ котрѣй авторъ выказуе свѣй поглядъ на тую суспѣльность, що виховалась въ часѣ упадку національного житя на Украинѣ. Въ свѣй пѣсни важнѣй суть особливо слѣдуючій слова:

„А мнѣ одна только въ сердцѣ дума,
Якъ бы умерети мнѣ не безъ ума“¹⁾.

Сю пѣсеню спѣвають въ Россіи слѣпші лѣрники, хоча й змѣсть еи не всякому зрозумѣлый. Тому-то Котля-

¹⁾ „Украинская Старина“, стор. 84.

ревскій переробивъ єѣ въ „Паталць Полтавць“ и вложивъ єѣ въ уста возному¹⁾).

Сковорода підносиєвъ протестъ противъ поганого крѣпачтва, пишучи мѣжъ иншимъ такій остроумній замѣтки: „Барская²⁾ умность, будто простой народъ есть черный, видится лишь смѣшина, какъ и умность тѣхъ названныхъ философовъ, что земля есть мертвая. Какъ мертвой матери родятъ живыхъ дѣтей? И какъ изъ утробы черного народа вынулились бѣлые господа?³⁾“).

Сковорода першій справивъ отже Українну на шляхъ широкій, далекій, на шляхъ народнои просвѣты⁴⁾). Онъ бувъ справдѣ „предитечею“ Котляревского, що явивъ ся творцемъ новои doby нашого литературного житя. Онъ бо навчивъ Котляревского ити мѣжъ нарѣдъ и просвѣщати своихъ земляковъ наукою здоровою, що основує ся на переказахъ батьківськихъ.

6) Збѣрники та окремі твори.

На першій поглядъ здає ся не-одному, що по затратѣ національного побуту на Украинѣ загигало руске слово; та що пѣхто вже не важивъ ся синеувати своихъ творѣвъ въ рѣдній мовѣ, коли зъ реформами Петра Великого настало для нашої батьківщини тяжке лихолѣте. Однакже любовь до народныхъ святощій не замірла

¹⁾ „Писання И. И. Котляревського“. С.-Петербургъ 1862; стор. 320. 321.

²⁾ барскій — панскій.

³⁾ „Украин. Стар.“, стор. 80. — Можна догадуватись, що самъ Сковорода не писавъ своихъ творѣвъ такимъ твердымъ языкомъ, якій добачаємо въ печатанихъ его письмахъ, та що доперва по его смерти позмѣнювано мову первѣстного тексту на тогдѣшній языкъ державный.

⁴⁾ „Правда“, письмо наукове и литературное. Рочникъ III., 1869; стор. 256.

була ще зовсімъ въ серцю потомкѣвъ славного козацтва. И въ часѣ кормиги російской списувано крадькома деякі суспільно-моральні і національні твори та й пѣснѣ; тільки-жъ годѣ було такі писання печатати въ часѣ реакціі уряду противъ давніхъ порядкѣвъ українськихъ. Такъ отже спочивали такі літературні твори въ рукописахъ, або й стались духовымъ майномъ люду, та ажъ теперъ видобувають ся рукописи зъ закутокѣвъ, и списують ся пѣснѣ зъ устъ люду, щоби свѣтъ дѣзнавъ ся про тію окрушини давнѣйшихъ словеснихъ творѣвъ на Українѣ.

1. Мѣжъ рукописями XVIII. вѣку визначує ся збѣрникъ приповѣдокъ и афоризмѣвъ. Той збѣрникъ найшовъ Н. Петровъ въ рукописи, котру мѣжъ 1738—1743. рокомъ зладивъ Иванъ Ушинскій, ученья kolegівъ Харківской¹⁾. Въ порядку азбучномъ списані тутъ прислѣя и остроумні высказы, які позбирано не тільки зъ книгъ духовнихъ и свѣтскихъ, але и зъ скарбницъ народнои устнои словесности. — Важнѣйшимъ єсть збѣрникъ пѣсень, що єго мѣжъ рукописями Т. В. Кибальчича найшовъ И. Нейманъ²⁾. Сіи пѣснѣ списано въ XVIII. вѣцѣ и замѣщено ихъ въ збѣрнику досыть систематично. Навпередъ идуть пѣснѣ релігійні, числомъ 61, а ѡдтакъ находить ся 26 пѣсень свѣтскихъ. Мѣжъ пѣснями релігійными єсть двѣ въ мовѣ польскѣй, а то на Рѣздво Христове и въ честь чудотворного образа Богородицѣ Пѣдкамонецкой. Пѣснѣ духовні рускі уложено въ такѣмъ языцѣ, що наближує ся до мовы народнои. Ѳдтакъ мѣжъ 26-ма пѣснями свѣтскими єсть 14 пѣсень руско-украинь-

¹⁾ Н. Петровъ, „Очерки изъ исторіи украинской литературы XVIII. вѣка“. Кієвъ 1880; стор. 2—5.

²⁾ „Малорусскій пѣсенникъ XVIII. вѣка“. („Кіевская Страница“. Томъ IX., 1884; стор. 153—158).

ських, 10 п'єсень скомпоновано въ мовѣ польско́й, а зъ двохъ прочихъ одну списано по-росі́йски, а другу въ мовѣ польско́й и руско́й, одві́тно перемі́нивъ строфъ. Чисто-руськїй п'єснѣ суть въ части плодомъ якогось письменника, въ части же творомъ самого народу.

2. Окремї́ твори, переважно поетичні́, зустрі́чають ся порозкиданї́ въ давнихъ лѣтописнихъ збѣрникахъ, або переходять въ рукописахъ зъ рукъ до рукъ и ѓдтакъ стають ся звѣстними оповѣщенемъ одві́тного тексту въ журналахъ, щѣ видають ся именно въ Россі́и.

Мѣжъ стихотворами змѣсту суспѣльно-морального ачейже найкрасшою єсть „*Пасхальная вирша*“, котру говорили козаки-чорноморцѣ¹⁾ „великому гетману, князю Потѣмкину“²⁾ на свѣтлый день праздника пасхи (въ 1786—1787. р.). Сєся „вирша“ єсть творомъ якогось письменного козака, щѣ, хочъ корыстувавъ ся стихомъ сялябичнымъ, переймивъ духа поезі́й прѣстонародной. Чорноморцѣ вѣтаючи князя Потѣмкина въ день воскресєня Христоваго заявили въ релігійно-моральнѣмъ стихотворѣ гуморъ украинський, смѣючись скрѣзь сльозы, неначе-бъ сподѣвались, щѣ воскресєне ще колись козацка воля, котру зананастили могучї́ супостаты. Ось и початокъ сєи „пасхальной виршѣ“:

„Христосъ, воскресъ! Радъ мїръ увєсь, дождавши Бо-
[жой ласки,
Тєперь усякъ наївєся въ смакъ свяченой паски,

¹⁾ „Чорноморцѣ“, сє-бѣ-то чорноморскє козацкє вѣйско, вытворились изъ Запорожцѣвъ въ 1786. р.

²⁾ Князь Григорій Потѣмкинъ бувъ за царцѣ Катєрины II. генераль-губернаторомъ зѣмєль новоросі́йскихъ, — до нынѣ губерні́и Херсоньска, Катєринославска и Таврицка зъ провинці́ю Бєссарабі́ю. Онъ бажавъ выгнати Туркѣвъ зъ Европы и по-

Вся гуляють, выхваляють воскресшого Бога:
 Уже тая, що до рая, протерта дорога.
 Злих духи, такъ якъ мухи, вси уже послызли:
 Загнавъ Ісусъ въ пекло по усь, щобъ христьянъ не
 [гризли,
 А смерть люта, що намъ тута дуже докучала,
 По болотамъ, очеретамъ, біжучи кричала,
 Тамъ суцига теперъ бига, якъ шалена зъ ляку:
 Бо Богъ съ Христомъ чорта съ хвостомъ прогнавъ,
 [якъ собаку,
 Сей чортъ темный, князь пекельный, зъ смертю по-
 [лыгавъ ся:
 Всихъ зажерти, въ адъ заперти — такъ винъ умовлявся.
 Вони тоє, вкупи двое, зиюхавшись сацюють,
 Хоть старого, хоть малого, всихъ туды лабцюють.
 Була воля: хоть и кроля, у рай не пускають,
 Хоть бы святыхъ, вони и тихъ у пекло таскають...¹⁾

Важніє суть такожъ деякіє стихотворы змѣсту су-
 спѣльно-политичного. Такъ уже въ лѣтописи шляхтича
 руского, Іоахима Ёрлича, находимо пѣсеню про Миколу
 Потоцкого, гетьмана коронного²⁾. Одтакъ въ лѣтописи
 Величка читаемо именно єї стихотворы: а) „Епитаціонъ“
 гетьману Бруховецкому³⁾; б) сатиричный вѣршъ, писа-
 ный тогдѣ, коли Самойловича зложено зъ гетьмана⁴⁾.

Коли-жъ грамотѣє списували свои вѣршѣ мовѣ-то
 на-прихваци, то нарѣдъ руско-украиньскій звелчивъ

сивъ ся зъ пляномъ реставраціѣ колишнього царства византій-
 ского. Въ 1788. р. ставъ бивъ гетьманомъ козакѣвъ катеринослав-
 скихъ и черноморскихъ.

¹⁾ „Кіевская Старина“. Томъ II, 1882; стор. 168—171.

²⁾ Гляди стор. 256., замѣт. 2.

³⁾ Лѣтопись Величка, II, стор. 164. 165.

⁴⁾ ibid. III. 15—17. — Порѣвн. стор. 384.

именно Хмельницину чудовыми пѣснями, гадаючи, що „второй Мойсей“ приверне цѣлѣй Украинѣ свободу й волю¹⁾. — Ђдтакъ богато стихотворѣвъ, списанныхъ козаками або й учеными грамотѣями въ XVII. и XVIII. вѣцѣ, увѣйшли въ народѣ и стались пѣснями людовыми. Такъ пѣсню „Бхавъ козакъ за Дунай“ въ началку XVIII. вѣку уложивъ украинскій козакъ Семенъ Климовскій²⁾.

А вже-жъ просвѣтнѣй змаганя поодинокихъ Украинцѣвъ, що тихцемъ списували словеснѣй творы, не могли бути выразомъ литературного житя въ нашѣй батькѣвщинѣ. Треба було, щобъ тая искра, що тлѣла на згарнщи народнои святынѣ, запалахкотѣла яснымъ поломямъ, — треба було, щобъ утворились уста матери-Руси, замкненѣй вѣковою недолею, чтобы жива мова сталась неначе водою цѣлющою для примученого народу. Та отъ, майже до кѣнца XVIII. вѣку наша зѣрка просвѣтна все ще покрывалась чорными тучами, поки не цовѣяло животворнымъ леготомъ ѡдъ степѣвъ украинскихъ, поки не загомѣло чарующимъ звукомъ рѣдне слово, якимъ Иванъ Котляревскій ожививъ духову мертвоту на руинахъ колишньої козачины. Такъ отже поблагословилося на свѣтъ, засвітала ясна денница, та й заблнела надѣя на лучшу долю матери-Руси.

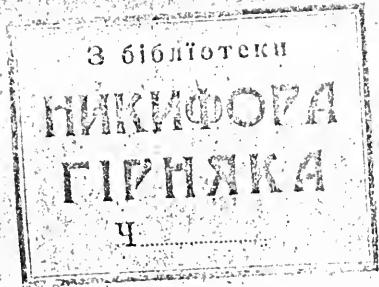
И забудеться срамотня
Давняя година,

¹⁾ Про поезію прѣстонародну напншемо одвѣтну статью въ додатку до исторіѣ литературы рускои. — Тѣ пѣснѣ про Хмельницину зѣбравъ Н. Костомарѣвъ, и выдалъ ихъ въ третѣмъ томѣ своего твору „Вѣгданъ Хмельницкій“. С.-Петербург. 1884; стор. 307—417.

²⁾ „Старосѣвтекій Бандуриета“. Книга перная. „Избранныя малороссійскія и галицкія пѣснѣи и думы, собралъ Николай За-кревскій“. Москва 1860; стор. 31. 32.

И оживе добра слава,
Слава України,
И світъ ясный, не вечерній
Тихенько засьєв...¹⁾

¹⁾ Т. Г. Шевченко. „Кобзарь“. У Празі 1876. II., стор. 71.

ПЕРЕГЛЯДЪ.

Вступъ	Сторона V
Передні замѣтки про исторію литературы въ загалѣ.	
Подѣлъ исторіѣ литературы рускои на періоди .	1

Періодъ першій.

Загальний поглядъ историчный и литературный .	5
I. Литература церковна.	16
а) Писателѣ.	
1. Иларіонъ	16
2. Теодосій Печерскій	17
3. Яковъ Мнихъ	18
4. Никифоръ	18
5. Кирило Турѳовскій	19
6. Данило Мнихъ	21
б) Збѣрки та иншія памятники	23
1. Два Изборники Святослава	24
2. Патерикъ печерскій	26
3. Евангеліе Крылоское або Галицкое	28
II. Литература свѣтска	29

Збóрники, лѣтописи та инші памятники.

1. Правда русьская	30
2. Поученіе дѣтямъ Володимира Мономаха	39
3. Лѣтописи	42
а) Лѣтопись Несторова	45
б) Лѣтопись Кіївська	54
4. Моленіе Данила Заточника	56
5. Слово о полку Игоревѣмъ	60

Періодъ другій.

Загальний поглядъ историчный и литературный	76
---	----

I. *Литература церковна.* 85

а) Писателѣ.

1. Кирило II.	86
2. Серапіонъ	88
3. Кирилянъ	89

б) Збóрники. Литература апокрифична.

1. Кормчая книга	90
2. Пчела	91
3. Златая Цѣнь	92
4. Литература апокрифична	94

II. *Литература свѣтска.* 97

1. Лѣтопись Волинсько-Галицка	97
---	----

2. Грамоты

а) Грамота князя Льва	102
б) Грамоты литовско-рускі	103
3. Литература апокрифична	105

Періодъ третій.

Загальний поглядъ историчный и литературный	106
---	-----

I. <i>Литература церковна</i>	129
а) Писателѣ:	
1. Фотій	131
2. Григорій Цамблакъ	133
3. Симеонъ Будный	133
4. Христофоръ Бронскій	135
5. Мелетій Смотрицкій	136
6. Иванъ Вишенскій	139
7. Кирило Трапѣзникъ-Ставровецкій	143
8. Захаръ Копыстенскій	145
9. Лаврентій Зизаній Тустановскій	147
10. Исаѣя Борисовичъ Коншинскій	148
б) Першій типографы. Выданя Библіѣ и книгъ церковныхъ. Рукописи.	
1. Швайцпольтъ Фёль	151
2. Францискъ Скорина	154
3. Иванъ Федоровъ. Выдане Библіѣ Острожскаго	159
4. Михайло Сльозка	166
Рукописныя переклады Библіѣ.	
1. Пересопницкое Евангеліе	169
2. Рукопись Дмитра изъ Зинкова	171
3. Рукопись Луки зъ Тернополя	172
II. <i>Литература свѣтска</i>	173
1. Граматики и словарѣ	
а) АДЕЛФОТНЕ	177
б) Грамматика и лексиконъ Лаврентія Зизанія Тустановскаго	181
в) Грамматика Мелетія Смотрицкаго	184
г) Лексиконъ Памва Беринды	187
2. Лѣтописи	191

	Сторона
а) Лѣтописецъ рускій. Лѣтописецъ великихъ кня- зѣвъ литовскихъ	191
б) Лѣтопись литовска	195
в) Коротка Кіѣвска лѣтопись	196
г) Лѣтопись Львѣвска	198
Лѣтописи рукописныя.	
а) Лѣтописецъ Волыни и Украины	203
б) Лѣтописецъ великого князства литовского и жомонтъскаго	205
в) Діарій Федора Бѣлашова	206
3. Законодательство	206
а) Судебникъ Казимира Ягайлончика	207
б) Статутъ литовскій	209
в) Право Магдебурске	214
4) Повѣсти и казки	216
а) Повѣсть про Соломона и Китовраса	217
б) Повѣсть про Александра Македонскаго	221
в) Повѣсть про войну Троянскую	222
г) Приказки Шильная, або Стефанидъ и Ихни- латъ	224
д) Казка про Индію богату	227
е) Казка про купця Дмитра Басаргу	228
ж) Повѣсть про Девгенія Акрита	230
з) Повѣсть про Синагриппа, царя Адорѣвъ	232
э) Исторія о Варлаамѣ и Іоасафѣ	232

Періодъ четвертый.

Загальний поглядъ историчный и литературный	235
I. Литература церковна	265
а) Писателѣ.	
1. Петро Могила	267

	Сторона
2. Сильвестеръ Коссѣвъ	282
3. Иннокентій Гизель	286
4. Лазарь Барановичъ	291
5. Іоанникій Гаятовскій	303
6. Антонъ Радзивилѣвскій	318
7. Симеонъ Полоцкій	319
8. Дмитро Тунтало Ростовскій	327
б) Литература апокрифична	334
II. <i>Литература релігійно-драматична.</i>	
1. Генеза рускихъ містерій	340
2. Розвѣй релігійнои драми на Руси	342
3. Інтермедіѣ або інтерлюдіѣ	354
4. Драмы вертепній	360
III. <i>Литература исторична</i>	366
а) Писателѣ.	
1. Иннокентій Гизель	367
2. Леонтій Боболинскій	371
3. Самовидецъ	373
4. Григорій Граблика	376
5. Самойло Величко	379
6. Степанъ Лукомскій	387
7. Микола Ханенко	389
8. Петро Симоновскій	392
9. Георгій Конисскій	392
10. Александеръ Ригельманъ	393
б) Лѣтописні збѣрки.	
1. Лѣтопись Густинська	394
2. Краткое описаніе Малороссіи	396
3. Лѣтопись Хмельницка	397
4. Лѣтопись Чернигѣвска	399

	Сторона
5. Руськая достовѣрная лѣтопись	402
IV. <i>Литература суспільно-моральна и національна</i>	406
а) Писателї.	
1. Климентій Зѣновѣвъ	407
2. Григорій Савичь Сковорода	410
б) Збѣрники та окремі твори	415

ПОПРАВКИ ЗАМѢЧЕННЫХЪ ПОХИБОКЪ.

Сторона 138., стрѣчка 5. зъ горы читай АПОЛЕΙΑ замѣсь
„Аполлія“.

Стор.	167.	стрѣчка	11.	зъ горы	читай	1638.	зам.	1538.
„	„	„	11.	зъ дол.	„	1643.	„	1543.
„	182.	„	5.	зъ горы	„	хосенъ	„	хосенъ.
„	242.	„	1.	зъ дол.	„	139	„	136.
„	244.	„	6.	„	„	механичный зам.	меха-	
						ничный.		
„	311.	„	3.	зъ горы	„	Скарбница	потребнал	
						зам. Скарбница	погребнал.	
„	314.	стрѣчка	12.	зъ дол.	читай	ħasķe	зам.	ħasķa.
„	404.	„	6.	зъ горы	„	Кушки	„	Кушка.
„	413.	„	10.	„	„	веретъ	„	веретвъ.

ВП. Читателѣ въ Россіи зволѣть въ вымовѣ самозву-
кѣвъ отъ-се наблюдати: а) **ѣ** въ серединѣ й въ кѣнци слова
або складу (сплябы) = **i**, а въ началку слова й складу = **ji**;
отже: вѣкъ = **vik**, лѣдъ (лѣдъ) = **lid**, водѣ = **vodі**, дѣло =
діло, ѣхати = **jіхати**, моѣмъ (моѣмъ) = **mojīm**; — б) **ѡ** въ се-
рединѣ слова = **i**, а въ началку слова = **vi**: кѡнь = **kīnъ**,
ѡвця = **vīvця**; — в) **й** = **i**: добрый = добрый; — г) **и** по спѡв-
звукѣвъ въ серединѣ й въ кѣнци слова та складу = **yi**, въ на-
чалку слова = **i**, а по самозвукѣвъ = **ji**; отже: клинъ = **klyn**,
жито = **жyто**, робити = **робыты**, имя = **īmя**, мои = **mojі**,
пойти = **pojіти**. Такожъ по **г, к, х** вымовляе ся **и (i)** якъ **yi**
именно тогдѣ, коли на сѣмъ самозвуку лежить наголосъ (ac-
centus); прим. блгій = **блгый**, рѣдкій = **рідкый**, сухій =
сухый.

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

PG
3905
04
1887a
ch.1

Ohonovskii, Omelian
Istoriia literatury
rus'koi,
Ystoriia lyteratury
ruskoy

